

УКРАЇНСЬКА МОВА

ISBN 978-966-914-318-1

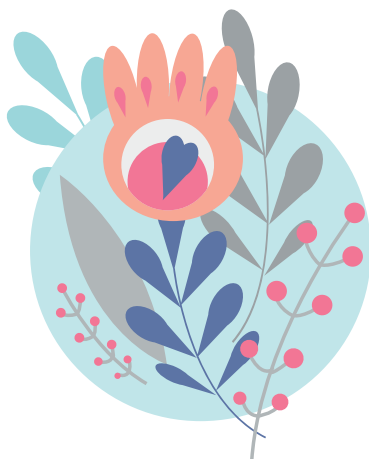
9 789669 143181 >

2021

Українська мова

Підручник для 8 класу
з навчанням румунською мовою
закладів загальної середньої освіти
(з аудіосупроводом)

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Львів
Видавництво «Світ»
2021

УДК 811.161.2 811.135.1 811.135.2(075.3)
У45

Авторський колектив:

Н. Бабич, І. Гуйванюк, Т. Фонарюк, А. Морараш

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України від 22.02.2021 № 243)

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

Аудіосупровід розміщено в електронній бібліотеці за адресою:
<https://lib.imzo.gov.ua>

У45 **Українська мова** : підруч. для 8 кл. з навч. рум. мов. закл. заг. серед. осв. (з аудіосупроводом) / Н. Д. Бабич, І. С. Гуйванюк, Т. І. Фонарюк, А. К. Морараш. – Львів: Світ, 2021. – 260 с.

ISBN 978-966-914-318-1

З допомогою цього підручника учні зможуть повторити вивчене про частини мови і типи мовлення, поглибити свої знання з морфології та орфографії, удосконалити володіння мовою, збагатити свій словниковий запас. Уміщений у підручнику ілюстративний матеріал покликаний виконувати не лише естетичну, а й освітню функцію, розширювати уявлення учнів про навколишнє середовище, рослинний і тваринний світ, стосунки між людьми, українське мистецтво – давнє й сьогочасне.

УДК 811.161.2 811.135.1 811.135.2(075.3)

ISBN 978-966-914-318-1

© Бабич Н. Д., Гуйванюк І. С., Фонарюк Т. І.,
Морараш А. К., 2021

© Шутурма М.С., художнє оформлення, 2021
© Видавництво «Світ», оформлення, 2021

У слова свої закони
вічно мінливого руху,
у слова свої ознаки
світла, тепла, ваги.

Слово – клітина мислі,
артерія сили духу.
Тільки воно єднає
різні людські береги...

Слово плоти в'язало,
перші здіймало вітрила.
І термоядерна бомба –
слова разючого плід.

Тільки у слові – мама,
в будь-якому слові – мама,
чує своє безсмертя
наш балакучий світ.

Платон Воронько

Умовні позначки

Пізнавальна вправа –

Вправа з ключем –

Інтерактивна вправа –

Вправа на редагування,
письмова вправа –

Вправа на переклад –

Творче завдання –

Робота в групах –

Робота в парах –

Робота з ІКТ –

Посилання
на інтернет-джерела –

Вправа з розвитку
мовлення –

Вправа з аудіосупроводом –

Дорогі восьмикласниці й восьмикласники!

*Пролетіли роки, ніби білі лелеки,
від того озерця, від моєї ріки.*

Любов Забашта

Цей спогад для вас ще попереду: це після першого осіннього дзвінка згадують свої шкільні роки ваші дорогі батьки.

Вас чекає новий підручник з української мови і чимало знань, які треба засвоїти назавжди.

Цього року ви вивчатимете розділ граматики, який називається *синтаксисом* («царицею наук про мову»). За допомогою запитань і відповідей ви розкриєте таємниці словосполучень і речень, практично засвоїте відомості про типи словосполучень, види речень за метою висловлення, логічний наголос і порядок слів як засоби точності й виразності мовлення; опануєте культуру мовлення тощо.

Крокуючи в ногу з часом, ви удосконалюватимете своє вміння спілкуватися державною мовою, щоб продемонструвати свою громадянську відповідальність, зацікавленість історією та культурою своєї країни, фінансовими проблемами, екологічною безпекою, здоров'ям людства.

Хай щастить вам у вивченні української мови. Ви вже вивчили мову побутового спілкування, умієте налагоджувати стосунки, вчитися і працювати, дбати про поповнення своїх знань.

Український літературознавець, літературний критик Іван Дзюба писав: «Ми живемо в країні міжнаціонального спілкування. А вона починається з поваги до кожного народу. Не може поважати інших той, хто не шанує людину в собі».

Усі ви – сини й дочки Землі нашої. Це ваш прихисток і наша надія. І хай щасливою та легкою буде ваша дорога до знань.

Автори підручника

ВСТУП

§ 1. УКРАЇНСЬКА МОВА СЕРЕД ІНШИХ МОВ СВІТУ

Опрацювавши матеріал, ви зможете:

- дізнатися про українську діаспору у світі;
- з'ясувати, що українська мова як державна – чинник національної ідентичності;
- визначати місце української мови серед інших мов світу;
- удосконалити комунікативні вміння з володіння державною мовою.

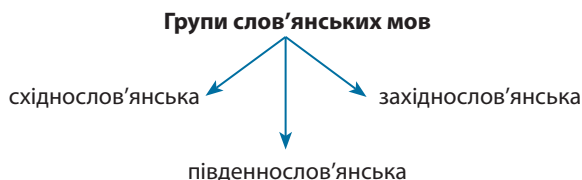
Мій настрій на уроці

Розгляньте картинки й оберіть одну, яка найбільше відповідає вашому настрою на початку навчального року. Поясніть свій вибір.

- 1 – Ура-а! Почалося навчання!!!
- 2 – Ні! Канікули не могли так швидко закінчитись...
- 3 – Мені треба ще трохи часу, щоб звикнути до нового режиму дня.
- 4 – Сподіваюся, що за літо не все забув/забула.
- 5 – Новий навчальний рік – нові пригоди!

Вправа 1. Розгляньте схему. Пригадайте, що ви знаєте про походження української мови, про її місце серед групи слов'янських мов.

Вправа 2. Прочитайте тексти. Випишіть п'ять-шість речень, які вас вразили найбільше. Поясніть, чому ви обрали саме ці речення.

1. Краса, милозвучність, гармонійність і природність української мови відкрилися світові, коли з початку ХІХ століття з неї спала шкаралупа церковнослов'янської. Та одночасно постало питання: що перед нами, явище якого періоду? Коли народилося та як розвивалося? Як вписати його ім'я в родину слов'янських мов-посестер? Хто першим вимовив слово цією мовою? Одні милувалися нею, інші намагалися увібгати назад. Хтось спішно видряпував на шкаралупі ім'я мачухи, хтось пробував колисати, як немовля, аби потім перевчити на свій лад, хоча дитина

розмовляла краще за самозваних батьків... Так стала утверджуватися ця мова, заявивши про себе тоді, коли сама назва її народу... перейшла до іншого. Коли «Русь» уже ніби скінчилася, а Україна ще тільки розпочиналася, коли український народ, розділений кордонами чужих держав, іще тільки пробував торувати шлях до національної єдності й відродження (*З наукової праці О. Царука «Українська мова серед інших слов'янських»*).

2. Мова й мовлення в житті людини є одними з характерних ознак сучасної нації. Мову створили люди, вони мову розвивають, удосконалюють. Основна функція мови – бути засобом спілкування, збереження й передачі знань, взаємного розуміння. Мова – слово багатозначне. Мова – єдина, цілісна складна знакова система. Мова як специфічно людський засіб спілкування належить одночасно суспільству і кожному носієві цієї мови. Мова спільна для всіх представників нації. Але мова живе тільки у мовленні. Без мовлення мови не буде.

Мова – це: 1) універсальний засіб навчання і виховання людини; 2) першооснова нагромадження культурних цінностей, засіб вираження змісту культури; 3) духовна культура суспільства; 4) мовлення – це спосіб існування й вияву мови.

Мова, як казав Олесь Гончар, – це не просто спосіб спілкування, а щось більш значуще. Мова – це всі глибинні пласти духовного життя народу, його історична пам'ять, найцінніше надбання віків. Мова – це ще й музика, методика, мисленнева діяльність народу.

Костянтин Ушинський писав, що «поки живе мова в устах народу, до того часу живий і народ. І нема насильства нестерпнішого, як таке, що хоче відірвати від народу спадщину, створену незчисленими поколіннями його віджилих предків».

Рівень мовленнєвої культури людини залежить від її обізнаності з національним мистецтвом, з історією культури народу, історією його мови, його історичними взаємозв'язками з іншими народами та їх культурами.

Поки наші сучасники не сприйматимуть культуру мовлення як етичну норму, жоден учитель/вчителька не зможе навчити доброго мовлення. Мова для всіх її носіїв одна, але реалізація її в мовленні для кожного мовця має свої особливості.

На землі існує близько 5000 різних мов, проте тільки 300 мають свою писемність. Усі вони різняться одна від одної, хоч мають і спільні ознаки.

Слов'янська група мов виникла на основі спільнослов'янської (праслов'янської) мови, якою розмовляли племена, що заселяли територію від Вісли до Дону й Волги, від Карпат до Балтики. Найдавнішими східнослов'янськими територіями були Наддністрянщина, зокрема Чернігів, Сіверщина, Полісся, Прикарпаття, Галичина, яка згодом об'єдналася в єдину державу – Київська Русь.

Українська мова є рідною мовою для понад 50 мільйонів українців, які проживають не лише в Україні, а й у Румунії, Польщі, США, Канаді, Австралії, Аргентині, Росії, Чехії, Угорщині та в інших країнах.

До слов'янської групи мов належать українська, білоруська, російська, польська, чеська, словацька, верхньолужицька, нижньолужицька, сербська, хорвацька, словенська, македонська, болгарська мови.

Головний обов'язок кожного свідомого громадянина та громадянки – це праця для збагачення культури своєї літературної мови. Як духовну зрілість окремої особи, так і зрілість цілого народу оцінюють найперше за культурою його літературної мови. Мова – це серце народу (*Авторське*).

Вправа 3. Зайдіть на сайт «Енциклопедія. Українська мова» й доберіть цікавий матеріал про походження української мови. Підготуйте повідомлення для однокласників та однокласниць.

Вправа 4. Послухайте тексти, а потім прочитайте їх самостійно. Зміст якого тексту звернено особисто до вашої рідної мови? Яка основна думка цих поетичних рядків? Що хотіли донести до нас автори поетичних текстів?

1. РІДНА МОВА

На світі стільки рідних мов,
як квітів у гаю,
а рідна мова – то любов,
отож, люби свою!

Люби її, бо твій народ
за неї зводить бій
крізь барикади перешкод –
за свій державний стрій.

І ти, мій друже, допоможи,
учися і читай –
і всім знайомим розкажи
про наш чудовий край.

...

Г. Черінь

2. Народе мій, дитино ясночоло,
живи й орудуй мовами всіма,
бо кожна мова – твого духу школа,
твоеї правди – золота сурма*.

Д. Павличко

* *Сурма* – старовинний український дерев'яний інструмент закличного голосу.

Вправа 5. Прочитайте й запам'ятайте рекомендації та правила (уміння) спілкування, сформульовані чеським письменником і соціологом Іржі Томаном. З чим ви погоджуєтеся, а в чому сумніваєтеся? Хто переконаний, що і сам може розширити рекомендації? Доповніть рекомендації власними пропозиціями.

- Ставлення людей до вас ніби віддзеркалює ваше ставлення до них. Усміхайтесь – і люди посміхатимуться у відповідь, а якщо дивитися на них насупившись, вони відповідатимуть так само.
- Хто любить людей, того й люди люблять.
- Приязність здебільшого впливає на людей так само, як і усмішка.
- Виявляючи дружнє ставлення до людей, ставтеся до них позитивно: не чекайте, доки вони виявлять до вас свої симпатії; вважайте, що ви їм уже сподобалися; виявляйте ініціативу в приязному ставленні до інших; вітайтеся й усміхайтесь перші; намагайтеся вести розмову в довірливому тоні; наголошуйте на тих питаннях, у яких ваші погляди збігаються.
- Цікавтеся людьми, що вас оточують, їх роботою, турботами й радощами.
- Ніколи не користуватиметься популярністю той, хто не виявляє зацікавлення справами інших людей.
- Розмови на теми спільних інтересів і занять дуже зближують людей.
- Приваблюють до себе люди, які поділяють наші інтереси та думки.

Вправа 6. Уважно прочитайте речення. Поставте слова, що в дужках, у правильній формі й запишіть речення. Усно поясніть, як ви розумієте їх зміст.

1. Не хвали сам себе, нехай (*ти*) інші похвалять. 2. Шкода (*ваша*) голови, але шкода і (*мій шапки*). 3. (*Свій*) ледачого не хвали, а чужого доброго не гуди. 4. Не (*всякий*) жарти бувають чогось варті. 5. За (*ваш*) шепотом і (*наш*) крику не чути. 6. Зі (*свій*) печі і дим не чадить. 7. Хвалилася коза, що в (*вона*) хвіст довгий.

Вправа 7. Вслухайтесь у слова Степана Васильченка. Які почуття у вас викликав текст? Намалюйте словесно картину, яка виникла у вашій уяві під час звучання тексту. Чи значення всіх слів для вас було зрозумілим?

У дощові осінні вечори, коли в гості до мене приходила нудьга і не хотілося ні робити нічого, ні думати, я мимоволі діставав цей школярський збірник і брався його читати, попершу мляво, знехочу.

Що ж було далі... Проглядаю одну школярську роботу, другу, минає небагато часу, і я, на диво самому собі, помічаю: уже одірватися од цієї роботи я не можу, що вже вихром линуть на мене думки, що вже й сліду немає ні нудьги, ні того зневір'я, що я оживаю, так ніби з цих сторінок

віє на мене живим вітром і весняним дощем. І я перечитую до останнього рядка, а дещо й не раз.

Я не берусь пророкувати, з яких саме школярів вийде колись літературна сила, бо це, на мою думку, річ важка і небезпечна... У моїх думках постають тільки сотні й тисячі таких же Федорів, Нін, Дорошенків, яких тепер скрізь можна знайти по школах України...

Вправа 8. Прочитайте поетичні тексти залюбленої у природу Ліни Костенко. Що більше тішить ліричну героїню: можлива бесіда з людьми чи добрі очі лісу? Поділіться думками з однокласниками та однокласницями, чи затишно відпочивати, коли у лісу й поля добрі очі.

1. Цей ліс живий. У нього добрі очі.
Шумлять вітри у нього в голові.
Старезні пні, кошлаті поторочі*,
літопис тиші пишуть у траві...
Малі озерця блискають незлісно,
колише хмара втомлені громи.
Поїдемо поговорити з лісом,
а вже тоді я можу і з людьми.
2. Зелений степ – ні дерева, ні нивки.
Блакитний степ – ні хмар, ні голубів.
Червоне сонце незастиглим зливком
пливе повільно поміж двох степів.
А ти за ним до вечора мандруєш.
Втомився? – ляж горілиць в траві
і слухай-слухай, поки не почуєш,
як тихо дишуть квіти степові.

Вправа 9. Прочитайте речення з науково-публіцистичного збірника «Духовна велич України» й обговоріть їх з однокласниками та однокласницями. Зізнайтеся, хто дуже зацікавлений, а хто – не дуже. Чому так?

1. Людина – дуже сильна істота: якщо вона починає серйозно мріяти, то це означає, що рано чи пізно мрія збудеться (*О. Ухтинський*).
2. Ідеї, виражені словами, якщо вони закарбовані в нейронах мозку великої кількості людей, надруковані в багатьох книгах, такі ж реальні, як і речі, як об'єкти природи. Тому що вони керують реальними діями мас людей, змінюють хід історії значно більше, ніж землетруси чи повені. Ідеї – це гени суспільства (*М. Амосов*).
3. Не запитуй, що твоя батьківщина може зробити для тебе, – спитай, що можеш ти зробити для своєї батьківщини (*Дж. Кеннеді*).

* *Потороча* – розм. привид.

Вправа 10. Запишіть мудрі настанови досвідчених людей. Запам'ятайте їх і користуйтеся ними в житті.

1. У кожного суцього на землі свій голос, свій тембр, своє інтонаційне забарвлення (П. Мовчан). 2. Слова мають власну душу (Б. Брехт). 3. Мова – це величезна праця цілого покоління (В. Даль). 4. Мова – це щось більше за механічний зв'язок між людьми, це – відбиток свідомості людини, це прояв її (Б. Антоненко-Давидович).

Запам'ятайте народні прислів'я і приказки:

- Говори мало, слухай багато, а думай ще більше.
- Умій вчасно сказати і вчасно замовкнути.
- Умієш говорити – умій і слухати.
- Краще недоговорити, ніж переговорити.
- Будь добрим слухачем, будь добрим оповідачем.
- Хто багато говорить, той мало творить.
- Мудра голова не дбає про лихі слова.

Вправа 11. Прочитайте вислови відомих людей. Один з них розкрийте у власному творі-роздумі.

I. Граматика – це невидимий геніальний диригент, який без відпочинку керує велетенським оркестром слів, змушує їх виконувати найрізноманітніші мелодії думки (Іван Вихованець).

II. Той, хто зневажливо ставиться до рідної мови, не може й сам викликати поваги до себе (Олесь Гончар).

III. До словечка, до слів'ятка притулися. Може, так хоч мови рідної навчишся (М. Тимчак).

1. Які слов'янські мови ви знаєте? 2. Які функції виконують мови у житті того чи іншого суспільства? 3. Яке місце посідає українська мова серед інших мов світу? 4. Які основні етапи розвитку української мови вам відомі? 5. Чому мова – найважливіший засіб людського спілкування? 6. Якому засобу спілкування ви надаєте перевагу: усному, письмовому, розмовному, розмові телефоном, спілкуванню через інтернет? 7. У якій статті Конституції України закріплено статус української мови як державної?

ПОВТОРЕННЯ ТА УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО

Опрацювавши матеріал, ви зможете:

- поглибити знання про частини мови;
- розрізняти вивчені частини мови;
- визначати граматичні ознаки слів, що належать до певних частин мови;
- орфографічно правильно записувати слова певних частини мови.

Мій настрій на уроці

Розгляньте картинки й оберіть одну, яка найбільше відповідає вашому настрою перед повторенням вивченого. Поясніть свій вибір.

1 – Я з радістю пригадаю все вивчене.

2 – Нічого не пам'ятаю...

3 – Мені треба добре подумати, щоб пригадати все вивчене.

4 – Сподіваюся, що не все так складно, як здається.

5 – Якщо я чогось і не знатиму, завжди поруч є вчитель/вчителька, який/яка допоможе.

§ 2. САМОСТІЙНІ ЧАСТИНИ МОВИ, ЇХ ЗНАЧЕННЯ ТА ГРАМАТИЧНІ ОЗНАКИ

Вправа 12. Опрацюйте ментальну карту «Морфологія», пригадайте, на які запитання відповідають самостійні частини мови. Чому до службових частин мови не можна поставити запитання? Поміркуйте, чому на схемі вигук зображений окремо.

мандрівниками й купцями з Єрусалиму, Сирії, Малої Азії, Візантії на Русь проникали християнські ідеї. **Географічне положення України сприяло тому, що через неї завжди пролягали найважливіші економічні шляхи Європи та Азії.**

Безперечно, ще до хрещення княгині Ольги на Русі були християни. Відомо, що Ольга прийняла християнство між 955 і 957 роками. Офіційно ж на державному рівні нову релігію запровадив її онук – великий князь київський Володимир – 988 року (*О. Сліпушко*).

II. Глобальне потепління – незаперечний факт, наслідками якого є природні зміни, а також антропологічні, тобто ті, які стосуються людської діяльності. Природні зміни клімату є достатньо довготривалими процесами, аби помітити їх навіть за сторіччя.

Сьогодні вже мало хто з учених, які досліджують цю проблему, заперечують той факт, що людська діяльність призводить до підвищення концентрації парникових газів у атмосфері. **Кількість вуглекислого газу в атмосфері ще з початку минулого сторіччя через індустріальну революцію постійно зростає.** Унаслідок людської діяльності в атмосферу потрапляють речовини, що містять хлор, які, хоч і виробляються в значно меншій кількості, ніж вуглекислий газ, проте більш небезпечні з точки зору глобального потепління.

У «найстрашніших» прогнозах пророкується підвищення найближчим часом температури Землі на 11 градусів, уповільнення обертання Земної кулі навколо своєї осі, вимирання багатьох видів рослин і тварин та навіть настання нового льодовикового періоду (*Интернет-джерело*).

Вправа 16. Розгляньте малюнок. Заповніть його рубрики. З'ясуйте, до яких частин мови належать слова, записані на малюнку. Слів яких частин мови тут не вистачає?

Вправа 17. Спишіть речення, додаючи пропущені букви й закінчення слів. Назвіть частину мови й відмінок змінної частини мови.

1. Ах, скільки радост.., коли ти люб..ш землю, коли гармонії шука..ш у жит..! (*П. Тичина*). 2. Тонк.. політик і культурн.. діяч, українськ.. гетьман Іван Мазепа за 21 рік гетьманства зумів об'єднати обидві частини Наддніпрянськ.. України, побудував чимало шк.., церк.., друкарень (*З підручника*). 3. Ні, як немає кращ.. неба, ніж небо Україн.., так і немає кращ.. землі, ніж наша Україна (*Я. Гоян*).

Вправа 18. Спишіть текст, підкресліть іменники. Укажіть, що вони означають, та назвіть їх лексико-граматичні (*власна чи загальна назва, істота чи неістота*) і граматичні (*рід, число, відмінок*) ознаки.

Хлопчик любив слухати розповіді мами про нескінченність Всесвіту, загадковість зірок, про таємниці морів і океанів, про дивовижний і цікавий світ, що далеко простягався за стінами київського помешкання. Але найбільше вражали уяву хлопчика розповіді про генія XV століття Леонардо да Вінчі та про його ідею створити «залізного птаха».

Звали хлопчика Ігор Сікорський. Йому поталанить утілити в життя більшість дитячих мрій і стати однією з найяскравіших постатей XX століття – відчайдушним пілотом перших літаків, творцем цілого покоління не бачених раніше «залізних птахів» (*З газети*).

Вправа 19. Перекладіть іменники українською мовою, записуючи їх у три колонки: іменники чоловічого, жіночого та середнього роду. Стосовно яких іменників у вас виникав сумнів? Чи багатьох помилок ви припустилися?

Caz, iarbă, mal, scaun, covor, cap, prag; trandafir, ardei, busuioc, mesteacăn, tei; nord, sat; pui, pește, munte, iepure; cale, curcă, vrabie; curte; vară, martie, miercuri, amiază; dictare, aprobare, colaborare; casă, masă; deputat, fată; puncte, luntre; zi, stea, șosea; mușetel, dezbateri.

Вправа 20. I. Спишіть, розкриваючи дужки та узгоджуючи іменники і прикметники в роді, числі та відмінку. II. Утворіть речення з виділеними правильними словосполученнями.

I. Відом(ий, а) професор, уважн(ий, а) лікар, тепл(ий, е) кашне, тонк(ий, а) тюль, далек(ий, а) путь, нещасн(ий, а) сирота, молод(ий, а) викладач.

II. Старовинн(ий, а) рояль, добр(а, і) бабуся, лекції молод(ого, ої) лектора, старовинн(і, е) Чернівці.

Вправа 21. Визначте (усно) рід і приналежність іменників до відповідної відміни. Випишіть іменники, які не належать до жодної відміни.

Молодь, вишня, вулик, сани, суддя, весло, дитятко, Суми, колесо, кафе, повітря, тінь, дівча, промінь, вартовий, Дніпро, козак, гора, плем'я, життя, ім'я, область, соловейко, концерт, криниця, будинок, край, рись, заздрощі, сім'я, клен, коріння, місце, орля, листоноша, невдаха, депо, ледар, вогнище, кашне, блакить, Карпати, черговий, наречена, Ужгород, Ясси.

Вправа 22. I. Визначте розряд прикметників. Випишіть їх у три відповідні колонки, підкресліть ті з якісних прикметників, які не утворюють ступенів порівняння. За потреби зверніться до пошукової системи Google. **II.** Сформулюйте правило про групи якісних прикметників, які не можуть мати ступенів порівняння.

М'який, нічний, чарівний, Надіїн, міський, добрий, Миколин, білий, лисий, помилковий, вишневий (сад і колір), сестрин, кам'яний, батьків, південний, Маріїн, білявий, буланий, завеликий, бузковий (кущ і колір), вдячний, вузенький, малий, кривий, горбатий, надзвичайний, дерев'яний, зеленуватий, сільський, людяний, ніжний, вечірній, молодий, високий, материн, солодкий, мудрий, книжковий, літній (день і чоловік), розумний, швидкий, прадавній.

Вправа 23. Узгодьте форми іменника з числівниками й запишіть їх.

Принесли 7 (книжка); роздали 30 (зошит); лекції читали 2 (професор); не було в класі 2 (учениця); посадили 2 (дуб), 2 (береза); прийшло 4 (діти); продукти на 2 (місяць); прийшли обидв... (дівчина); відріж 15 (сантиметр); паслося 12 (кінь); зібрали 39 (центнер) пшениці; 5 (номер) журналу; об'єднали 2 (село); візьми $\frac{3}{4}$ (яблуко); у полі працюють 4 (трактор); прочитали 9 (сторінка); нарахував 3 (вікно); посадили 100 (дерево); 121 (день); багато (сніг, досвід, яблуко); пройшло декілька (тиждень); написав декілька (слово); продали державі $\frac{2}{3}$ (урожай); півтора (півтори) (літр, кілометр, доба, година, жменя, кілограм).

Вправа 24. Виконайте проєкт: створіть таблицю за поданим зразком і заповніть займенниками відповідного розряду.

Особові	Зворотний	Питальні	Відносні	Означальні	Заперечні	Присвійні	Вказівні	Неозначені

Хто?, себе, деякий, я, щось, оцей, стільки, всякий, дехто, наш, ніхто, цей, жодний (жоден), він (вона, воно), скільки?, котрий, хтось, їхній, нічий, ніякий, будь-який, ти, який?, хто-небудь, кожний (кожен), абищо, ми, чий?, якийсь, ніщо, мій, свій, такий, весь, казна-хто, його (її, їх), ви, дещо, будь-хто, самий, абихто, котрий?, що?, що-небудь, твій, вони, що, той, хтозна-чий, будь-котрий, будь-чого.

Вправа 25. Спишіть речення, розкриваючи дужки й підкреслюючи займенники. Усно поясніть правопис заперечних і неозначених займенників.

1. Нас тепер (ні)кому не скорити (*М. Рильський*). 2. «Де ж Жан? Покичте Жана», – звернувся до всіх і (ні) (до) кого зокрема Аркадій Петрович (*М. Коцюбинський*). 3. (Ні) (в) кого й думки не було сісти за роботу (*І. Нечуй-Левицький*). 4. Не видно (ні) кого в Іерусалимі (*Т. Шевченко*). 5. А ми з Тимком не такі. (Хтозна) (в) кого й повдавалися. Мабуть, у матір (*Г. Тютюнник*). 6. Уночі (хтозна) (від) чого скрипіли двері, шелестіло по хлівах сіно (*Г. Тютюнник*). 7. Пахом Хрисантович (ні) (в) чому дочкам не відмовляв (*Олесь Гончар*). 8. Старий зараз (ні) якої роботи не визнає, окрім пасіки (*М. Стельмах*).

Вправа 26. Пригадайте, які дієслова в українській мові належать до I та II дієвідмін. Усно визначте дієвідміну наведених дієслів.

Писати, косити, сміятися, боятися, лежати, поважати, любити, дивитися, летіти, виповнитися, носити, просити, світити, біліти, міліти, варити, робити, пливти, горіти, гоїти (рану), бачити, одужати, лишитися, говорити, проводити, радити, пекти, їздити, ставити, боротися, зупинятися, будити.

Вправа 27. Пригадайте, як творяться пасивні та активні дієприкметники. Заповніть графі утвореними з форм інфінітива активними й пасивними дієприкметниками.

Дієслово у формі інфінітива	Суфікси	Активний дієприкметник	Суфікси	Пасивний дієприкметник
I дієвідміна	-уч-		-н-	
(на)писати	-юч-		-ен-	
бажати	-л-			
(з)міцніти				
(ви)лікувати				
(з) мужніти				
виконувати				
пустити				
(з)шити				
замкнути				
зігрівати				
II дієвідміна				
любити	-ач-		-ен-	
кипіти	-яч-		-н-	
лежати				
сплатити				
скосити				
настояти				

Вправа 28. Заповніть сформовану у зошиті або на дисплеї комп'ютера таблицю, утворивши дієприслівники недоконаного та доконаного видів теперішнього й минулого часів.

Дієслово у формі інфінітива	Суфікси дієприслівників	Дієприслівники
недоконаного виду	-учи (-ючи) -ачи (-ячи)	
писати		
читати		
малювати		
допомагати		
вишивати		
могти		
любити		
радити		
доконаного виду	-ши -вши	
написати		
прочитати		
намалювати		
допомогти		
вишити		
змогти		
полюбити		
порадити		

Вправа 29. Спишіть, розкриваючи дужки і групуючи прислівники, залежно від написання: 1) разом; 2) окремо; 3) через дефіс. Написане перевірте за орфографічним словником. Усно складіть п'ять-шість речень з обраними вами прислівниками.

(По)перше, (що)хвилини, (з)надвору, коли(не)коли, всього(на)всього, віч(на)віч, день(у)день, (без)краю, (на)щастя, (до)смаку, (в)голос, (до)вподоби, (на)зло, (через)силу, (на)нівець, (по)одинці, (на)вмисне, (з)давніх(давен), (без)кінця, (по)черзі, (до)дому, (уві)сні, (все)одно, (що)неділі, (до)тла, час(від)часу, сам(на)сам, (в)бік, (на)(передо)дні, (на)втікача, (на)перекір, (на)завтра, (на)диво, (на)двоє, (по)двоє, пліч(о)пліч, (по)французьки, (по)румунському.

По новому (по якому? це прикметник) мосту проїхала машина. Живемо щасливо, **по-новому** (як живемо? прислівник).

§ 3. СЛУЖБОВІ ЧАСТИНИ МОВИ. ВИГУК

Вправа 30. Розгляньте ментальну карту службових частин мови та вигуку. Наведіть приклади кожної частини мови.

Вправа 31. I. Послухайте, а потім прочитайте текст. Випишіть з нього службові частини мови, назвіть їх. Яких службових частин мови в тексті найбільше? **II.** Назвіть і запишіть назви відомих вам страв: а) української кухні; б) румунської кухні; в) страви, які притаманні обидвом народам. Записуйте назви відповідною національною мовою.

НАЦІОНАЛЬНА КУХНЯ

Національна кухня – це така ж культурна спадщина народу, як мова, література, мистецтво. Це не-оцінений здобуток, яким можна пишатися.

На розвиток кулінарного мистецтва впливають особливості економічного розвитку і спосіб життя різних народів. Тому туристи й туристки їздять не лише подивитися на те,

чого більше ніде не побачиш, їм хочеться з'їсти щось таке оригінальне, як, скажімо, жаб'ячі ніжки чи суп з равликів у Франції, спагеті в Італії, локшина в Китаї, борщ з пампушками, галушки чи пироги з сиром в Україні.

Пригадую, як мої друзі та подруги з Гарвардського університету, що у США, завжди хвилювалися, коли я отримував повідомлення про пакунок. Затамувавши подих, спостерігали вони, як я виймаю кільце домашньої ковбаси чи кров'янки, мішечок кукурудзяних круп чи слоїк з бринзою. І тоді вся компанія дружно очікувала на екзотичну для них страву – кулешу (*З журналу*).

Вправа 32. Випишіть з речень відмінкові форми іменників і займенників з прийменниками, укажіть відмінок. Назвіть прийменники, які в українській мові вживаються з родовим, знахідним, орудним і місцевим відмінками.

1. Там дитинча мале всміхається в колісці (*В. Сосюра*). 2. Поки жива мова в устах народу, до того часу живий і народ (*К. Ушинський*). 3. Може людина помилитися в людині, але не можуть народи помилятися в народах (*О. Довженко*). 4. Заграй мені, коханий, у сопілку, нехай вона все лихо зачарує! (*Леся Українка*). 5. Не позичай у сусіда розуму (*Народна творчість*). 6. Ой, не солодко мандрівникові в ніч таку іти через поля! (*М. Рильський*). 7. Мешкали вони з братом серед чарівної тиші лісу, в кількох кілометрах від найближчого села (*В. Гжицький*). 8. Сама не помітила, як опинилась за хатою, на стежці до виноградника (*М. Коцюбинський*). 9. По діброві вітер вие, гуляє по полю, край дороги гне тополю до самого долу (*Т. Шевченко*).

Вправа 33. Запам'ятайте правопис наведених у вправі прийменників і введіть п'ять-шість із них у зв'язний текст. Які з прийменників однозвучні з прислівниками? Як їх розрізнити?

Назустріч, із-за, з-над, попід, за рахунок, посеред, за допомогою, на відміну від, з метою, задля, заради, з-поміж, згідно з, на випадок, за винятком, нарівні з, незалежно від, поруч з, навколо, довкола, внаслідок, вздовж, під час, під кінець, близько, неподалік, обабіч, посередині, навкруги, недалеко від.

Вправа 34. Спишіть речення, розкриваючи дужки. Укажіть прийменники й однозвучні префікси, поясніть їх правопис.

1. Село виглядало, як (із)під води, бліде світло лиш де-не-де блимало (крізь)млу (*М. Коцюбинський*). 2. Зацвіла (в)долині червона калина, ніби засміялась дівчина-дитина (*Т. Шевченко*). 3. (На)високих узбіччях, (по)руч (з)липами, (по)виростали вікові дуби і встеляють жолуддям рівно чотири версти* шляху (*М. Стельмах*). 4. (Від)своєї тіні не втечеш (*Народна творчість*). 5. Його не (за)лишало (від)чуття присутності когось стороннього (*В. Дончик*). 6. Іду я вольною землею (по)над схвильованим Дніпром, і ніби (з)радістю моєю все обіймається кругом (*В. Бичко*).

Вправа 35. Послухайте пісню «Смерекова хата» (слова М. Бакая, музика П.Дворського), а потім прочитайте текст. Знайдіть у тексті пісні сполучники і проаналізуйте їх (сурядні чи підрядні). З'ясуйте, що з'єднують ці сполучники: члени речення чи частини складного речення.

СМЕРЕКОВА ХАТА

Наснились мальви, рута-м'ята, і смерекова отча хата,
і скрип криничний журавля, яку давно покинув я.

* *Верста* – довжина шляху в 1,7 км.

Наснився сад в травневім цвіті,
струнка смерічка край воріт
і найрідніша в цілім світі
матуся сива надворі.

Вона, як пісня, серцю мила,
старенька хата край села.
Війна її вогнем палила,
але спалити не змогла.

Кришилися грізні блискавиці,
і грози падали не раз.
Вона стоїть, немов із криці,
і кожен день чекає нас.

Спішу до неї, як лелека,
простори кинувши до ніг.
Несу любов свою здалека,
яку назавжди я зберіг.

Дитячих літ моїх колиска,
порадниця на всі літа.
Вона, як доля, рідна й близька
і, як земля моя, свята.

Смерекова хата – батьківський поріг.
Смерекова хата на крутій горі.
Я прийду до неї, коліном припаду,
грудочку землі святої до вуст прикладу.

Вправа 36. Пригадайте правопис частки **не** з різними частинами мови. Поясніть її написання в кожному конкретному випадку.

1. Не воля, а рабство; немовля, невміння, недовіра, негода, неук, неврожай; нежить, не буря, неправда, ненависть, недуга, недоля, недруг; не друг, а ворог.

2. Немічний, неактивний, негарний, негайний*, невблаганний**, несамовитий***; не гарний, а поганий; незабутній, незбагнений; нітрохи не гарний; незнайомий; він мені не знайомий; дорога не далека; немалий; негасимий, невдалий, невсипущий.

3. Ненавидіти, не любити, незчутися, неволити, нездужати (хворіти); не здужає води принести; не допомогло, недочути, не читаючи, не дозволяти.

4. Недозволені вчинки, незагартований, недочитаний, ще не розв'язане питання, недобудований; будинок не збудований; нез'ясоване питання, недооцінений.

5. Не голосно, а тихо; незабаром, неждано-негадано, негарно, не до речі; не до ладу, недоладно, не цілком, нечасто, не з руки; надворі не холодно; невинно, негаразд, не досить, не зовсім, не можна, непорушно, не треба.

6. Неабиякий; не хто інший, як; не моя, не від того, не твій, не весь.

7. Немов, немовби, немовбито, неначе, неначебто.

Вправа 37. Прочитайте речення, випишіть з них вигуки. Зверніть увагу на їх написання.

1. Прощай, учителю! Спасибі за науку! (А. Малишко). 2. Ах, скільки радості, коли ти любиш землю (П. Тичина). 3. На сей раз годі, ніколи,

* *Нега́йний* – раптовий.

** *Невблагáнний* – якого не можна вблагати, впросити.

*** *Несамові́тий* – який не контролює свої дії, вчинки.

вибачайте (*Т. Шевченко*). 4. Ой, яка чудова українська мова! (*О. Підсуха*). 5. «Га-га-га», – гримлять збори, і тільки не сміються Степан та Мирон (*М. Стельмах*). 6. Ой, гиля, гиля, гусоньки, на став!.. (*Народна творчість*). 7. – Трум-ба-тум-ба-тум!.. Трум-ба-тум-ба-тум!.. – ллється із Тирлика (*А. Дімаров*).

Вигуки, що передають повторювані або протяжні звуки, пишемо через дефіс: ай-ай-ай, а-а-а, ну-ну, о-го-го; ха-ха-ха, киць-киць, ку-ку, му-у-у, ня-а-ав.

Вигуки, які не передають повторюваних звуків, пишемо разом: овва, аггов, кукуріку, таррах.

Запам'ятайте правопис вигуків, що вживаються як форми ввічливості: будь ласка, до побачення, на добраніч.

Вправа 38. Створіть опис природи за репродукцією, використавши емоційні вигуки.

І. Холоменюк. Осінь на Буковині

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ САМОСТІЙНІ І СЛУЖБОВІ ЧАСТИНИ МОВИ

Тести з вибором однієї правильної відповіді

1. Помилку при утворенні вищого ступеня прикметників допущено в рядку

А Вузький – вужчий.

- Б Дорогий – дорожчий.
- В Гарний – кращій.
- Г Правильний – правильніший.
- Д Поганий – поганіший.

2. Через дефіс пишемо прислівник

- А (По)совісті.
- Б (По)людськи.
- В (По)довше.
- Г (По)середині.
- Д (По)двое.

3. Усі наведені слова – дієприкметники в рядку

- А Схвалений, веселий, синіючий.
- Б Притихлий, намальований, високий.
- В Співаючи, пишучи, відпочиваючи.
- Г Почорнілий, чорний, чорніючий.
- Д Похилий, зніяковілий, змелений.

4. Обидва слова пишемо з одним *н* у рядку

- А Написа..ий, злама..ий.
- Б Старан..ий, невпізна..ий.
- В Відмі..ий, посадже..ий.
- Г Неоціне..ий, страше..о.
- Д Подарова..ий, здорове..ий.

5. Дієслова з *НЕ* пишемо окремо в рядку

- А (Не)знає, (не)навидить.
- Б (Не)цінує, (не)вірить.
- В (Не)любить, (не)хтує.
- Г (Не)дочуває, (не)пише.
- Д (Не)хоче, (не)притомніє.

6. Усі іменники належать до ІІ відміни в рядку

- А Держава, країна, Микита.
- Б Іванко, Василько, Ілля.
- В Семен, дядько, Василь.
- Г Ганна, дитя, сирота.
- Д Телятко, ягня, вовчєня.

7. Усі наведені слова належать до службових частин мови в рядку

- А До, попереду, заздалегідь.
- Б Біля, тому що, лише.
- В Між, коли, вчора.
- Г Якби, скоро, хай.
- Д Щоб, тільки, ура.

8. Усі дієслова доконаного виду в рядку

- А Вчитися, старатися, допомагати.
- Б Читати, знаходити, перекладати.

- В Виконати, допомогти, знайти.
- Г Сказати, попереджати, нехтувати.
- Д Перекласти, виконувати, прочитати.

9. Обидва дієслова належать до I дієвідміни в рядку

- А Любити, кохати.
- Б Стерегти, долати.
- В Бігти, знати.
- Г Лежати, стояти.
- Д Їздити, відпочивати.

10. Обидва прикметники належать до відносних у рядку

- А Настин, Ігорів.
- Б Ніжний, зелений.
- В Дерев'яний, сільський.
- Г Дешевий, вигідний.
- Д Сьогоднішній, корисний.

11. Усі слова – займенники в рядку

- А Наш, ти, себе.
- Б Мій, Іванів, його.
- В Марійчин, хтось, інший.
- Г Він, власний, їхній.
- Д Хто-небудь, п'ятеро, кожен.

12. Усі слова – числівники в рядку

- А Перший, інший, довший.
- Б Другий, двічі, два.
- В Трое, третій, три.
- Г Четверо, сам, чотири.
- Д П'ять, деякий, сорок.

» Оцініть свої знання з теми «Повторення. Самостійні і службові частини мови» за допомогою смайликів.

<p>ЗАСВОЇВ (-ЛА) ВІДМІННО 12–10 балів</p>	<p>ЗАСВОЇВ (-ЛА) ДОБРЕ 9–7 балів</p>	<p>ЗАСВОЇВ (-ЛА) ПОСЕРЕДНЬО 6–4 бали</p>	<p>МАЙЖЕ НЕ ЗАСВОЇВ (-ЛА) 3–1 бали</p>
			

§ 4. РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ. ПОВТОРЕННЯ ВІДОМОСТЕЙ ПРО ТЕКСТ, СТИЛІ Й ТИПИ МОВЛЕННЯ

Опрацювавши матеріал, ви зможете:

- поглибити знання про структурні особливості тексту;
- визначати види зв'язку речень у тексті;
- розрізняти стилі й типи мовлення;
- пояснювати доцільність вибору стилю мовлення для розкриття теми.

Мій настрій на уроці

Розгляньте картинки й оберіть одну, яка найбільше відповідає вашому настрою. Поясніть свій вибір.

1 – Я з радістю пригадаю все вивчене про текст, стилі й типи мовлення.

2 – Нічого не пам'ятаю...

3 – Мені треба добре подумати, щоб пригадати матеріал.

4 – Сподіваюся, що не все так складно, як здається.

5 – Якщо я чогось і не знатиму, завжди поруч є вчитель/вчителька, який/яка допоможе.

Вправа 39. Прочитайте речення, розміщені в хаотичному порядку. Відновіть текст, правильно розташуйте запропоновані речення. Пригадайте ознаки тексту й доведіть, що ви утворили текст.

ЧОМУ ОПАДАЄ ЛИСТЯ З ДЕРЕВ?

Чому ж воно опадає? У жовтні й листопаді жовтіє й опадає листя з дерев.

Виліз на дерево та й став розмальовувати листочки. Дивлюсь, із капиногового куща вилазить маленький дідок. Покашляв, погладив сиву борідку, узяв фарби й пішов до кленів. Один розмальовує в жовтий колір, другий – у рожевий, третій – у червоний. Одного разу ввечері я заховаляся під кущем, щоб побачити, хто ж забарвлює листя в жовтий, рожевий, червоний кольори.

– Я Барволист, – відповідає дідок. – Ходжу й забарвлюю листя. Де побував уночі, – там листя стає барвисте.

– Хто ви такий, дідусю? – питаю його (За В. Сухомлинським).

Текст (лат. зв'язок, поєднання, тканина) – це група речень, об'єднаних між собою темою, основною думкою та граматично.

Основні ознаки тексту:

- наявність теми й основної думки;
- наявність двох і більше речень;
- пов'язаність речень за змістом;
- послідовність і завершеність викладу;
- граматичний зв'язок між реченнями.

Тема тексту – це те, про що в ньому розповідається. Тему тексту розкривають за допомогою **мікротем**. У кожній мікротемі є **тематичне речення**.

Основна думка – це те головне, що автор стверджує, до чого він закликає, чого навчає.

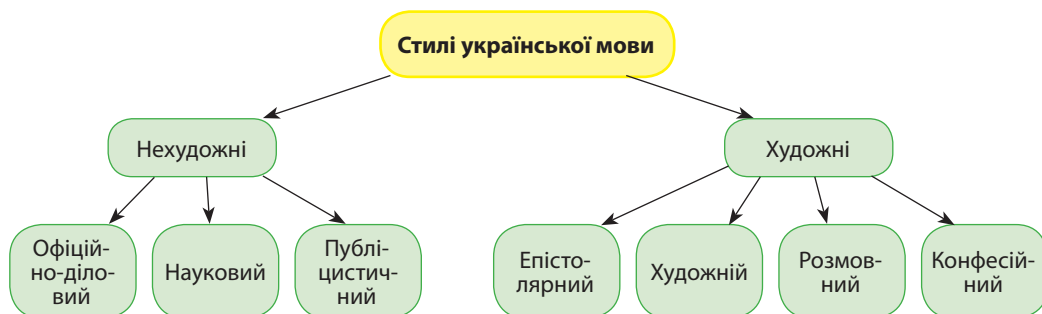
Види зв'язку речень у тексті

Ланцюжковий	Паралельний
Розгортання думки відбувається послідовно, кожне наступне речення доповнює попереднє; найбільш самостійним є перше речення, наступні послідовно «чіпляються» одне за одне.	Реченням властива відносна самостійність; вони поєднуються насамперед семантично й передають незалежні одна від одної події, які відбуваються одночасно.
Комбінований	
поєднуються два види зв'язку: ланцюжковий і паралельний	

Вправа 40. Змодельуйте запропоновані ситуації. Ви маєте пояснити, чому листя рослин улітку має зелений колір: 1) шестирічній дитині; 2) на уроці біології. Чи однаковими будуть ваші висловлювання? Чому? Чим вони відрізнятимуться? Що саме варто враховувати, спілкуючись у різних ситуаціях?

Вправа 41. Розгляньте ментальну карту «Стилі української мови». Чи всі зазначені на карті стилі вам відомі?

Стилі – це основні різновиди літературної мови, що використовуються в різних сферах спілкування. У сучасній українській літературній мові розрізняють такі основні стилі:

- розмовний (розмовно-побутовий);
- науковий;
- офіційно-діловий;
- публіцистичний;
- художній.

Кожен зі стилів має свої мовні особливості, залежить від мети і сфери спілкування. Менш поширені епістолярний та конфесійний стилі.

Епістолярний стиль. Сфера застосування – приватне листування. Поєднання ознак художнього, публіцистичного й розмовного стилів.

Конфесійний стиль. Сфера застосування – релігія й церква. Конфесійний стиль використовують у релігійних відправах, проповідях, молитвах (усна форма), у Біблії та інших церковних книгах, молитовниках, требниках тощо (писемна форма).

Вправа 42. I. Уважно прочитайте інформацію з таблиці про сферу й мету застосування кожного стилю. II. Знайдіть в інтернеті приклади (по сім–дев'ять речень) текстів, зазначених у таблиці п'яти стилів. Запишіть їх і зачитайте найцікавіший у класі.

Стиль мови	Сфера застосування	Мета спілкування
Розмовний (розмовно-побутовий)	побут, сімейні, дружні стосунки	обмін інформацією, думками з близькими людьми, налагодження стосунків (у формі бесіди, діалогів)
Науковий	наука й техніка, навчання та освіта	повідомлення про досягнення науки й техніки, пояснення закономірностей розвитку природи й суспільства (книжки на наукові теми, підручники, наукові статті, доповіді тощо)
Офіційно-діловий	офіційні, професійні стосунки	регулювання офіційно-ділових, професійних стосунків (ділові папери, договори, закони, звіти, накази, протоколи, довідки тощо)
Публіцистичний	суспільне життя, політика	інформація про суспільно важливі справи (статті, лекції, брошури, газетні та журнальні матеріали, диспути, виступи тощо)
Художній	мистецтво слова, твори художньої літератури	художнє зображення картин життя й характерів героїв, образів-персонажів (поетичні, прозові і драматичні художні твори)

Вправа 43. Визначте, до якої сфери мовлення та до якого стилю належать тексти. Доведіть, що кожен з наведених уривків є текстом.

1. Здрастуй, друже!

Просиш дати тобі поради щодо майбутнього життя твого і становища, особливо про те, з якими друзями підтримувати тобі зв'язок. Ти чиниш розсудливо, що заздалегідь піклуєшся про своє майбутнє.

Твій найближчий друг Микола.

2. Розвиднялось. На небі тремтіли ще досвітні зорі, коли зимовий ранок засівав уже над землею, як перлами, срібним снігом.

3. Тарас Шевченко синтезував у своїй творчості виражальні елементи багатьох джерел: живої народної мови, українського фольклору, зокрема народної пісні, давньої літературної традиції, біблійної міфології, запозичень тощо. Надзвичайна популярність Шевченка робила його мову літературною для українців усіх регіонів.

4. – У тебе є планшет?

– Так, є.

– Чи маєш ти у планшеті тексти з української літератури?

– Не всі, що потрібні за програмою.

– Скажи, яких не вистачає, і я тобі «скину».

Основними типами мовлення є **опис**, **розповідь** і **роздум**.

Опис – це словесне зображення предмета. У певній послідовності в описі називають характерні ознаки предметів.

Розповідь – це повідомлення про подію.

Роздум – це розмірковування автора висловлення про якусь подію чи явище, розкриття їх причинно-наслідкових зв'язків. Для роздуму характерна така схема: теза – аргументи – висновок.

Текст реалізується в одній з форм мовлення – *розповіді, описі, роздумі* або є поєднанням різних типів мовлення з перевагою одного з них.

Вправа 44. Послухайте текст, визначте його тему, основну думку, види зв'язку речень у тексті. З'ясуйте, до якого типу мовлення та стилю він належить. Доведіть свою думку.

У садочку біля чистої хатини, серед квітів, бджіл, дітвори та домашнього птаства, за столом у тихий літній день сиділа, мов на картині, родина Лавріна Запорожця і тихо співала «Ой піду я до роду гуляти». Це була пісня материна. Пісня була весела й журна одночасово, як і життя людське. Мати Тетяна Запорожчиха любила її співати раз чи два на рік, коли по великих трудах і повсякденних турботах десь було з якоїсь гарної нагоди. Діти дивилися на свою добру матір і величали її.

Шумить, гуде Тополівка. До Лавріна Запорожця приїхали гості.

Усі співали. Багато думок промайнуло у матері. Усе життя ніби проплило перед очима. І материнське горе, і радощі, і турботи, і невпинна

праця на велику родину з дрібними діточками, на громаду, на державу. Та повиростали непомітно сини, порозлігались на всі сторони, добра слава пішла по світу про синів, що показали себе і в зброї, і в науці, і в звичайних трудах над землею. І ось з'їхались нарешті вони до рідної хати, щоб ушанувати її материнську старість – п'ятдесят та ще й п'ять років! Зворушена до краю оцим дорогим святом, піснями і всіма плодами свого простого робочого життя, добра й щедра мати подивилась на своїх дітей:

– Спасибі вам, діточки, що побачила вас укупі хоч раз за стільки літ. Попри те, що все ніколи та ніколи, широкий світ настав. Пошли ж вам, Боже, щасливу долю та сили в руки, щоб виповнити свій довг перед миром, щоб возвеличити трудами красну землю нашу українську, аби цвіла вона багатствами і згодою... (За О. Довженком).

Вправа 45. Прочитайте народні прикмети про жовтень і складіть на їх основі твір-розповідь «Прийшла золотокоса осінь».

1. У жовтні кожен знає, що з великої хмари малий дощ буває.
2. Жовтень ходить по краю та виганяє птахів із гаю.
3. Літо дає коріння, а жовтень – насіння.

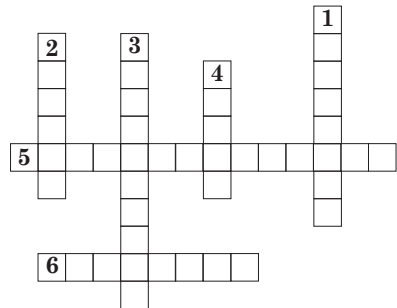
Вправа 46. Об'єднайтеся в групи і складіть висловлювання про правила дорожнього руху: *I група* – у науковому стилі; *II група* – у художньому; *III група* – у розмовному.

МОВНИЙ ТРЕНІНГ З ТЕМИ «ТЕКСТ, СТИЛІ ТА ТИПИ МОВЛЕННЯ»

Підсумуйте вивчене про текст, стилі та типи мовлення. Розв'яжіть кросворд: впишіть правильні відповіді в клітинки під певним номером.

1. Стиль, для якого найхарактернішим є вживання слів у переносному значенні.
2. Тип мовлення, для будови якого притаманна схема: теза – аргументи – висновок.
3. Розділ науки про мову, що вивчає функціонально-стильові засоби мови та їх застосування з погляду норм.
4. Слово, яке позначає набір речень, що пов'язані за змістом.
5. Стиль, що є засобом впливу на громадську думку.
6. Стиль, для якого характерні такі жанри, як реферат, дисертація, доповідь тощо.

» Оцініть свої знання з теми «Текст, стилі та типи мовлення» за допомогою смайликів.

ЗАСВОЇВ (-ЛА) ВІДМІННО 12–10 балів	ЗАСВОЇВ (-ЛА) ДОБРЕ 9–7 балів	ЗАСВОЇВ (-ЛА) ПОСЕРЕДНЬО 6–4 бали	МАЙЖЕ НЕ ЗАСВОЇВ (-ЛА) 3–1 бали

СИНТАКСИС. ПУНКТУАЦІЯ

СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ І РЕЧЕННЯ

Опрацювавши матеріал, ви зможете:

- поглибити знання про види й будову словосполучень і речень;
- визначати головне й залежне слова в словосполученні, вид словосполучення за характером головного слова;
- правильно будувати та використовувати в мовленні словосполучення й речення вивчених типів;
- інтонаційно правильно виділяти слова логічним наголосом;
- розрізняти типи речень за метою висловлювання;
- обґрунтовувати вживання розділових знаків за допомогою вивчених правил;
- правильно ставити розділові знаки в кінці речення;
- знаходити й виправляти пунктуаційні помилки, спираючись на вивчені правила.

Мій настрій на уроці

Розгляньте картинки й оберіть одну, яка найбільше відповідає вашому настрою. Поясніть свій вибір.

1 – Я з радістю сприймаю все нове.

2 – Усе нове мене лякає.

3 – Мені треба добре попрацювати, щоб зрозуміти нову тему.

4 – Сподіваюся, що не все так складно, як здається.

5 – Якщо я чогось і не знатиму, завжди є поряд учитель/учителька, який/яка допоможе.

§ 5. СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ. БУДОВА Й ВИДИ СЛОВОСПОЛУЧЕНЬ ЗА СПОСОБАМИ ВИРАЖЕННЯ ГОЛОВНОГО СЛОВА

Вправа 47. Розгляньте ментальну карту «Розділи науки про мову». Пригадайте, що вивчають синтаксис і пунктуація, та заповніть пропуски у визначеннях, які подані у вправі.

Синтаксис – це розділ науки про мову, який вивчає способи зв'язку слів у ... та будову ... і Синтаксис є другою частиною граматики, у якій вивчають правила сполучуваності слів, типи речень, творення висловлювань та їх функціонування в тексті, у зв'язному мовленні. Основними одиницями синтаксису є словосполучення й речення.

Пунктуація – це сукупність правил уживання Розділовими знаками є кома, тире, двокрапка, крапка, крапка з комою, дужки, знак оклику і знак питання, три крапки.

Словосполучення (îmbinarea de cuvinte) – це смислове об'єднання двох (чи більше) повнозначних слів на основі змістової і граматичної залежності одного слова від іншого.

Зв'язок граматичної залежності одного слова від іншого називаємо **підрядним зв'язком**. Наприклад: *осінній день, купити подарунок, барви осені, трудитися в полі, старший від брата.*

Вправа 48. Випишіть з тексту тільки словосполучення. З'ясуйте, де в них головне слово, а де – залежне. Які з наведених поєднань слів не є словосполученнями? Поясніть чому.

З давніх-давен, усі п'ятеро, біля моря, вінок з волошок, підбивати підсумки, аналізувати твір, в один голос, читати книгу, радий зустрічі, гав ловити, у вогонь і воду, завдання вчитися, гідний поваги, зустрітися з другом, двоє синів, п'ять літер, мирне небо, хтось із нас, учениці працюють, згадка про дитинство, перша п'ятірка, повторити двічі, сто тисяч,

твоя доброта, дехто із сучасників, більш зручно, дуже добре, ліворуч від дороги, вдячний за допомогу, його робота, ніхто з учнів, підняти на ноги, батьки та учні, дати згоду, побачити море.

До словосполучень не належать:

- поєднання повнозначного і службового слова (*біля столу, поблизу школи*);
- поєднання підмета і присудка (*учні навчаються*);
- поєднання слів на основі сурядного (граматично рівноправного) зв'язку (*батьки і діти, слухати і не розмовляти*);
- фразеологізми, які можна замінювати одним словом (*п'ятами накивати* – втекти; *байдики бити* – ледарювати);
- складені граматичні форми (наприклад: *більш зручний* – складена форма вищого ступеня порівняння прикметника; *буду працювати* – складена форма майбутнього часу дієслова).

Вправа 49. Прочитайте словосполучення, замініть у них прикметники іменниками в родовому відмінку однини. Запишіть обидва словосполучення, поставте запитання від головного слова до залежного. Визначте, якою частиною мови виступає головне слово.

який?
чого?

ім. ×
ім. ×

Зразок. Клубний інвентар – інвентар клубу.

Бетонна споруда, степова квітка, волейбольні змагання, музейні експонати, університетський товариш, лісовий аромат, вечірня прохолода, джмелине гудіння, гіпсова скульптура, кленове листя, львівські вулиці, східний вітер.

Залежно від того, до якої частини мови належить головне слово, словосполучення поділяються на групи.

Вид словосполучення	Спосіб вираження головного слова
Іменникове	іменник: <i>гарна сукня</i> [×]
Прикметникове	прикметник: <i>повний води</i> [×]
Числівникове	числівник: <i>три підручники</i> [×]
Займенникове	займенник: <i>дещо незрозуміле</i> [×]
Дієслівне	дієслово: <i>ходити на плавання</i> [×]
Прислівникове	прислівник: <i>глибоко в морі</i> [×]

За будовою словосполучення поділяються на прості та складні. Словосполучення, які складаються з двох повнозначних слів, називаємо **простими**. Наприклад: *наша школа, рідне село, навчатися в школі*.

Словосполучення, які складаються з трьох і більше повнозначних слів, називаємо **складними**. Наприклад: *наша рідна школа, моє село Бояни, навчатись у восьмому класі*.

Вправа 50. Спишіть словосполучення. Визначте головне й залежне слова, у дужках зазначте тип словосполучення за головним словом (іменникове, дієслівне, прикметникове, числівникове, займенникове, прислівникове). З'ясуйте тип словосполучень за будовою.

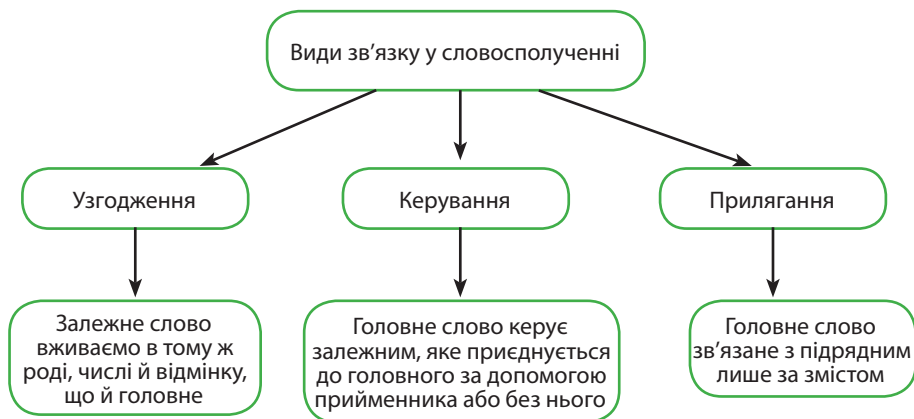
Щось рідне, рідна школа, рідний кожному, кожному з нас, рідний здавна, червоний від морозу, важливо для нас, важливо пам'ятати, важлива знахідка, зустрінися віч-на-віч, повний щастя, десять книг, кожен крок, наші думи, напис олівцем, третє покоління, наш директор, повернутися пізно, працювати з натхненням, третій за списком.

Вправа 51. Поясніть значення поданих слів (за потреби скористайтесь пошуком Google). Утворіть з цими словами словосполучення так, щоб вони були в них головними. Яке запитання ви ставили найчастіше від головного слова?

Чат, чатер, юзер, онлайн, блог, тролінг, банити, спам, фейк, скріншот.

Слова в словосполученнях поєднуються трьома типами підрядного зв'язку: узгодженням, керуванням і приляганням.

Вправа 52. Розподіліть словосполучення відповідно до типу підрядного зв'язку в три колонки: узгодження, керування і прилягання.

Писати про дітей, цікаво розповідати, вручити нагороди переможцям, засіяти ниву, хтось дбайливий, досить впевнено, повний води, стояти замріяно, молода берізка, щось незвичайне, повернути борг вете-

ранам, думати про майбутнє, долати труднощі, надто дорого, дбати про батьків, вродлива наречена, сусідський хлопець.

Запишіть слова, підкресліть у них орфограми. Усно поясніть орфограми.

Стараєшся, куц, лікуєш, шістдесят, перукар, Харків, ім'я, в'їзд, свято, морквяний, орден князя Ярослава, День матері.

§ 6. КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ. ПРАКТИЧНЕ ЗАСВОЄННЯ СЛОВОСПОЛУЧЕНЬ

Вправа 53. Прочитайте текст, усно виправте в ньому граматичні та лексичні помилки. Випишіть виправлення разом із залежними словами. Чи всі вони утворюють словосполучення?

Компанія «Tesla» розробляє двомоторну модифікацію свого самого доступнішого електрокару Model 3. Прем'єра новинки відбулася влітку 2018 року.

Нині «Tesla» пропонує два варіанта Model 3, які комплектуються лише одним двигуном. Базовий автомобіль здатний прискорюватися з місця до 100 кілометрів за годину за 5,6 секунди, а його максимальна швидкість становить 210 км за годину. Без підживлення авто здатне проїхати – 354 кілометри.

Варіант Long Range комплектується електромотором потужністю 258 кінських сил (*За матеріалами інтернет-видання*).

Типові помилки в побудові словосполучень

1. Порушення в побудові словосполучень, пов'язаних підрядним зв'язком керування, наприклад: *завдавати шкоду* (замість *шкоди*). Також потребують форми залежного слова в родовому відмінку без прийменника дієслова: *сподіватися, вчити, вживати, завдавати, зазнавати, потребувати, навчати, чекати*.

2. Неправильна побудова прийменникових конструкцій, наприклад: *Марина робила дослідження по озерах* (замість *озер*). Якщо можливі кілька варіантів поєднання, то варто надати перевагу безприйменниковим. Наприклад: *гуляти містом* та *по місту*, доцільніше *містом*.

3. Неправильне сполучення іменника з числівником, наприклад: *три вчителя обговорювали мою успішність*. Числівник *один* узгоджується з іменником у граматичних категоріях роду, числа, відмінка; числівники *два, три, чотири* керують іменниками в називному відмінку множини; числівники *п'ять, шість, сім, вісім* і так далі керують іменниками в родовому відмінку множини: *шість працівників*.

4. Тавтологічні словосполучення, наприклад: *дівчина посміхнулася широкою посмішкою*. **Тавтологія** – це повторення тих самих, спіль-

нокореневих або близьких за значенням слів. Але не всі повторення спільнокореневих слів можна вважати мовною помилкою, тому що існує безліч словосполучень, у яких тавтологія неминуча: *словник інших мовних слів, загадати загадку, розмовна мова*.

Правильно вживайте словосполучення: дякую тобі, чекаю на тебе, очікувати тепла, називати на ім'я, звернутися за адресою, відправити поштою, радіти з успіхів, опанувати професію, пробачте мені, прийшов у справі, оволодіти мовою.

Типові помилки в будові словосполучень

Правильно

три хлопці (числівники *два, три, чотири* вживаються з іменниками у формі називного відмінка множини)

бити по вікнах (іменники у формі місцевого відмінка слід уживати із закінченням *-ах (-ях)*)

перетворитися на тополю

вищий за брата, вищий від брата

знущатися з когось

хворіти на віспу

не чути промови

дякувати братові

Неправильно

три хлопця

бити по вікнам

перетворитися в тополю

вищий брата

знущатися над кимсь

хворіти віспою

не чути промову

дякувати брата

Вправа 54. Утворіть на основі поставлених запитань словосполучення й запишіть їх. Наведені слова використовуйте як головні.

Зразок: *схожий* (чим?) *характером*, (з ким?) *з матір'ю*, (на кого?) *на батька*.

Схожий (чим? з ким? на кого?); нагадувати (що? кому? про що?); взяти (що? у кого? для кого?); звернутися (з чим? до кого?); виступити (з чим, проти чого?); розповісти (що? кому? про що?); зрозуміло (що? кому?); знаходитися (де? біля чого? біля кого?).

Вправа 55. Утворіть словосполучення з наведеними словами у ролі головних і запишіть їх. Усно вкажіть випадки прийменникового керування.

1. Наближатися, розповідати, доглядати, насміхатися, звернутися, опанувати, оволодіти, згадувати, нехтувати, бажати, захищати.
2. Шлях, іспит, завдання, міркування, повага, захист, перегляд.
3. Придатний, охочий, близький, подібний, ввічливий, готовий.
4. Соромно, приємно, відомо, корисно.

Вправа 56. Замініть словосполучення синонімічними. Запишіть їх парами. Визначте в них головне й залежне слова. З'ясуйте, чи змінилось головне слово. Чому?

Зразок: книжкова шафа – шафа для книжок; працювати без перерви – працювати безперервно; вода з джерела – джерельна вода; ділянка біля садиби – присадибна ділянка.

Плата за оренду, промінь сонця, центр області, зерно пшениці, сестрина донька, голос матері, пляма від чорнила, Марійчина книжка, торгівля у роздріб, ніч у червні, ділянка біля школи, зустріч друзів, погода сьогодні, небо в зорях, зроблено з посміхом, сидіти задумавшись, бажання знати, дівчина з русою косою, заповіт батьків, пейзаж Карпат, село в Карпатах.

Вправа 57. Спишіть словосполучення, розкриваючи дужки.

Зайти до (товариш), запрошений на (вечеря), молодший від (вона), напис на (конверт), гроно (виноград), кожен з (ми), хтось із (вони), прихилитися до (берізка), одружитися з (він), байдужий до (все), стомлений від (робота), відпочивати з (друзі), чуйний до (старші).

Вправа 58. Перекладіть словосполучення з румунської мови. Поясніть керування в обох мовах.

Lumina soarelui, lanurile de spice, mergeau alene, cânta din fluiet, viața oamenilor, foaie verde, oameni harnici, malurile de piatră, căsuța aceasta, mărețul brad, pădurile de stejar, domnește pe deplin, m-ați dus, du-te imediat, susține examenele, zise posomorât, vântul rece, ale lor suflete, dulce nume.

Вправа 59. Прочитайте текст. Випишіть з нього словосполучення, з'ясуйте їх тип підрядного зв'язку. Створіть свій невеличкий текст, усі слова якого починаються з тієї самої літери.

ОГІРОК ОСОРОМИВСЯ

Обережно оглядаючись, опецькуватий огірок огудиною обвивав огорожу: обридло огинатися обабіч овочів.

Обснував, одпочив, оддихався, охайно обсмикнув огудину, оглянув околицю.

– Оце округа! – оторопів. – Овочі, очерет. Онде отара ожинник обгризає. Отамечки осинчак, опеньками оброслий. Ого! Отут оселюся!

Обжився. Обігрівся. Осовів.

Обвалився. Огудина обірвалася.

Одлежався. Ожив. Обтрусився. Озирнувся.

– Оце окаязія! – охає. – Отак оганьбитися! (О. Павленко).

Вправа 60. I. Послухайте текст. Перекажіть його. Поясніть усно розділові знаки в ньому. II. Дайте відповідь на запитання: якими є одвічні духовні цінності кожного народу? Чому гостей у нас зустрічають хлібом і сіллю?

ХЛІБ У НАШОМУ ДОМІ

Із давніх-давен хліб у великій пошані в нашого народу. Раніше в Україні на щодень пекли житній хліб. Якщо борошна до нового врожаю

не вистачало, домішували висівки, товчену картоплю, гарбуз, суху лободу. Учиняли його на заквасці, місили в дерев'яній діжі. Випікання хліба мало свої правила, було цілим обрядом. Порожню діжу, прикрашену рушником, ставили на покутті. Хліб у кожній хаті обов'язково лежав на столі, і біля нього лежала сіль.

Окрасою був хліб на всіх святах та в обрядах. І тепер жодне весілля не обходиться без короваю, а до нього випікають ще шишки, калачі тощо.

З хлібом на вишитому рушнику йшли навесні оглядати поле, сяти, жати. Із хлібом-сіллю зустрічають гостей, підносять хліб ювілярам (Л. Орел).

1. Що ми називаємо словосполученням? 2. Як визначити головне й залежне слова у словосполученні? 3. Що ви знаєте про будову словосполучень? 4. Як поділяються словосполучення залежно від того, якою частиною мови є головне слово? 5. Наведіть приклади прийменникових і безприйменникових словосполучень. 6. Які поєднання слів не належать до словосполучень?

§ 7. РЕЧЕННЯ

Вправа 61. Прочитайте словосполучення й речення, порівняйте їх. Що між ними відмінного?

I. Наше слово, рідне слово, любимо тебе, будем вік любити, усі світи, видне світам, ясна блакить, щастить тобі, глибокі долини, зелені долини, укривають туманом, прозорий туман.

II. Слово погідне, слово наше рідне, любимо тебе ми, будем вік любити. Обрій відкрився, всім світам ти видне, видне, як сонце, як ясна блакить. О рідне слово, хай тобі щастить! (Д. Білоус).

Речення (propositiō) – основна одиниця синтаксису, засіб формування, вираження й повідомлення думки.

У реченні виражаються почуття людини, її бажання, прохання чи наказ. Наприклад: *Як я люблю оці години праці! Хотіла б я піснею стати у сюю годину ясну. Не бійся досвітньої мли, досвітній вогонь запали. Берімося краще до роботи, змагаймося за нове життя* (З творів Лесі Українки).

Речення – це слово або група слів, які виражають повідомлення про дійсність, містять запитання чи спонукування кого-небудь виконати певну дію, тобто служать одиницею спілкування.

Речення – граматично й інтонаційно оформлена цілісна одиниця мовлення.

Вправа 62. I. Послухайте, а потім прочитайте текст, дотримуючись інтонації відповідно до змісту (колориту) тексту й розділових знаків у реченнях. II. Розкажіть, чим є для вас мамина колискова. Ви будете співати її своїм майбутнім дітям чи хай «співає» магнітофон або інший звукозаписувальний пристрій?

МАМИНА КОЛИСКОВА

З сивої давнини дійшли до нас пісні колискові, які називають материнськими. Чи тужить мама над колискою, чи мріє про кращу долю, а її дитина уже з перших днів життя поринає в чарівний світ поезії...

Коліскова – це пісня, навіяна любов'ю маминого серця. Мама вірить, що піснею можна не тільки нав'яяти сон, але й відігнати лихо від дитяти.

Коліскова зачаровує своєю ніжністю, простотою, щирістю й ласкавістю. У ній – мамина любов, світ добра й краси. Коліскова – це ниточка, що зв'яже два люблячих серця – мамине й дитяче. Через мамину колискову дитина пізнає світ, одержує перші уявлення про те, що таке «добре», а що – «погане». Мамина колискова. Яка вона чудова! Її називають оберегом долі. А ти пам'ятаєш її – мамину колискову? (З журналу).

Вправа 63. I. Прочитайте уривок з тексту. Спишіть п'ять речень, які вас найбільше зацікавили. Вставте пропущені букви. Підкресліть граматичні основи (підмет і присудок). II. Усно поясніть, які словосполучення з головним словом є в кожному реченні. III. Розкажіть, які технічні засоби ви використовуєте в навчанні.

В еру інформатизації суспі..ства дедалі більшого значе(нн/н)я набуває проблема викор..стання інформаційно/ко(м/мм)унікаційних технологій (ІКТ) (у/в) загально/освітніх навчальних закладах. Одним із найперсп..ктивніших напрямів розвитку ІКТ є застосування хмарних технологій у навчальному процесі.

Хмарні технології – це технології, які нада..ть кор..стувачам інтернету доступ до комп..ютерних ресурсів сервера й використання програ..ного забезпечення як онлайн/сервісу. Завдяки їм засобом підготовки й передання да(нн/н)их стає комп..ютер. Використовуюч.. хмарні сервіси, педагог може на своїй особистій сторінці опубліковувати розробки уроків, статті, програми навчання, домашні завдання, завдання для допитливих тощо. Хмарні технології – це безліч можливостей для навчання під час карантину або хвороби.

Нині до послуг учителів та учнів такі хмарні технології: web/додатки для навчання, он/лайн сервіси для навчального процесу, сховища файлів,

спільний доступ до файлів, електро(нн/н)і журнали та щоде(нн/н)ики, системи д.станційного навчання, бібліотеки, медіа/теки (За Т. Вакалюк, Г. Присяжнюк).

Вправа 64. Зайдіть на сторінку інтернет-магазину одягу та оберіть предмет гардеробу для мами. Чому саме цей предмет ви обрали? Свої міркування викладіть у письмовій формі.

Вправа 65. Замініть одним словом кожен із поданих виразів. Спробуйте також від назв медичних спеціальностей чоловічого роду утворити фемінітиви. Складіть із п'ятьма на вибір речення.

1. Той, хто лікує серце. 2. Жіночий лікар. 3. Той, хто знеболює. 4. Той, хто лікує шкірний покрив. 5. Той, хто лікує вухо, горло, ніс. 6. Дитячий лікар. 7. Той, хто лікує зуби. 8. Той, хто здійснює оперативне втручання. 9. Той, хто стежить за правильним харчуванням.

Вправа 66. Прочитайте текст, визначте його тему, основну думку. З'ясуйте, до якого типу мовлення та стилю він належить. Доведіть свою думку.

ВОЛОДИМИР ВЕРНАДСЬКИЙ

Глибокий інтерес до історії й культури України Володимир Вернадський зберігав протягом усього життя, і це не дивно, адже він був українцем і за батьком, і за матір'ю. Далекий предок ученого по батьковій лінії служив у війську гетьмана Хмельницького. Материн дядько, Микола Гулак, був одним із засновників Кирило-Мефодіївського братства.

Гімназист Вернадський записав у щоденнику: «У Росії зовсім заборонено друкувати книги моєю рідною мовою». Зі студентських років Володимир заходився ретельно досліджувати свій родовід.

Володимир Вернадський створив Українську академію наук, ставши першим її президентом, організував першу в Україні національну наукову бібліотеку, заснував наукову школу з біогеохімії, сприяв розвитку вищої школи України, працюючи ректором Таврійського університету в Криму.

Могутній інтелект ученого сягав ноосферного безмежжя. Йому належав Всесвіт. Проте головне місце в його серці завжди посідала Україна (За Ю. Хлистуном).

Спишіть слова, вставляючи пропущені букви. Перевірте написання ненаголошених голосних, дібравши до слів спільнокореневі.

В..шневий, п..чу, т..хенько, бл..щати, гл..бокий, в..ликий, н..су, кр..жаний, кр..вий, ч..тати, ш..рокий, дал..ч, в..село, ш..потіти, щ..бетав.

§ 8. ВИДИ РЕЧЕНЬ ЗА МЕТОЮ ВИСЛОВЛЮВАННЯ ТА ЗА ІНТОНАЦІЮ. ОКЛИЧНІ РЕЧЕННЯ

Вправа 67. Прочитайте по одній строфі вірша Лесі Лужицької, дотримуючись відповідного інтонування виділених рядків. Пригадайте, що ви знаєте про типи речень за метою висловлювання та інтонацією.

РЕЧЕННЯ ЗА МЕТОЮ ВИСЛОВЛЮВАННЯ

Цвітуть сади. Шумлять гаї.

Ці речення розповідні.

Розкажуть щось тобі й мені,

і крапку ставимо в кінці.

Куди ідеш? Ким хочеш стати?

Питальні мусять запитати.

І ти пізнаєш їх умить:

питальний знак в кінці стоїть.

Слухняним будь, люби свій край.

Батькам завжди допомагай.

Це спонукальні. В них для нас –

до дії заклик чи наказ.

Як гарно тут! Як любо жити!

В кінці знак оклику стоїть.

Окличні речення оці –

виразні, гарні і дзвінкі!

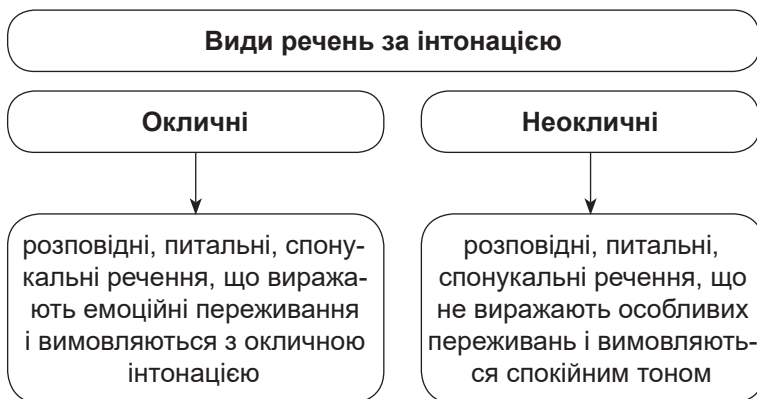
Залежно від мети висловлювання речення поділяються на **розповідні** (enunĳiative), **питальні** (interogative) та **спонукальні** (imperative).

Розповідні	Питальні	Спонукальні
про когось або про щось розповісти	поставити питання (про когось або про щось запитати)	когось спонукати або закликати до певної дії
Дорога додому завжди довга (<i>М. Чабанівський</i>).	Червона калино, чого в лузі гнешся? (<i>І. Франко</i>).	Умій не тільки дивитися, а й бачити (<i>В. Сухомлинський</i>).

За інтонаційним забарвленням виокремлюють **неокличні** та **окличні** речення.

Окличні речення (proposiĳii exclamative) – це емоційно забарвлені речення.

Окличними можуть бути розповідні, питальні та (найчастіше) спонукальні речення.

Привіт вам, Карпатські гори, і вам, сріблясті річки!

Пахне хлібом земля, що дала мені сонце і крила. Сядь поряд.

Вправа 68. Спишіть речення й усно охарактеризуйте їх за метою висловлювання. Поясніть розділові знаки, що стоять у кінці речень.

Ясні зорі. Певно, буде гарна погода. Боже мій, які необов'язкові слова! Гарна погода!.. А яка вона гарна? Для кого? Для хлібороба, що чекає дощів на поля? Чи для рибалки, який прагне сонячної днини? Чи для хворого, що любить хмарну днину без яскравого сонця?.. (О. Бердник).

Вправа 69. Визначте межу кожного речення, спишіть текст і поставте розділові знаки. Аргументуйте свій вибір.

У дворі росла висока тополя Оля з Марічкою зробили на тополі гойдалку й почали гойдатися біля них літала синичка і співала Марічка думала, що синичці весело й вона радіє разом з ними раптом Оля побачила в дуплі гніздечко з маленькими пташенятами тоді дівчатка зрозуміли, що синичка не радіє, а плаче чому ж плаче синичка (За В. Сухомлинським).

Вправа 70. Складіть діалог за малюнками (на вибір). Використовуйте різні речення за метою висловлювання та інтонацією.

Вправа 71. I. Спишіть речення, охарактеризуйте їх за метою висловлювання та інтонацією. **II.** Проведіть лінгвістичне дослідження: чи обов'язкова відповідь на запитання у першому та третьому реченнях. Чому?

1. Чи буде правда меж* людьми? (*Т. Шевченко*). 2. Ламати – не будувати (*Народна творчість*). 3. У кожного народу свій Мойсей. А хто ж Мойсеєм в тебе, Україно? (*І. Гнатюк*). 4. Не берись! Не оберешся лиха! Так не чини! Там зачинись! Тут ліпше промовчатъ (*В. Фольварочний*). 5. На віях слъози... І осінні далі сумну мелодію навіяли мені (*В. Симоненко*). 6. Раділи і син і мати. І сонце навшпіньках** знов дивитись прийшло до хати на материнську любов (*В. Лучук*).

Окремі питальні за формою речення не потребують відповіді, вони близькі до розповідних, у яких стверджується певний факт. Такі речення називаємо **риторичними питальними реченнями** (interogative retoricе). Наприклад: *Хто з вас може перелічити обов'язки матері?!* (Олесь Гончар) у значенні розповідного: *Ніхто з вас не зможе перелічити обов'язки матері.* Або: *Хто може випити Дніпро?* (М. Рильський) у значенні розповідного: *Ніхто не може випити Дніпро.*

У кінці риторичного питального речення найчастіше ставимо знак питання та знак оклику. Хоча може стояти й лише знак питання або лише знак оклику. Наприклад: *Як тебе не любити, Києве мій!* (Д. Луценко).

Вправа 72. Спишіть та охарактеризуйте питальні речення. Підкресліть питальні слова. Як виражається питання в реченнях без питальних слів? Знайдіть серед наведених речень риторично-питальні.

- I.** – Так оце ти і є Порфир Кульбака?
 – Там написано.
 – Де ж ти ночував?
 – А де ніч застане.
 – А вдень?
 – Удень рибку ловив... Я аж там у порту був.
 – А ти чого там опинивсь?
 – На кораблі дивився. Хіба не можна?
 – Мабуть, в далі збиравсь мандрувати?
 – Може, й збиравсь.
 – Куди ж, як не секрет?
 – Ну, хоча б на лиман (*Ю. Рибчинський*).

II. 1. Червона калино, чого в лузі гнешся? Чого в лузі гнешся? Чи світла не любиш, до сонця не пнешся? До сонця не пнешся? (*І. Франко*).

* *Меж* (розм.) – між, поміж.

** *Навшпіньках* (присівши) – на кінчиках пальців ніг.

2. Хіба можливе щастя без любові? (М. Чабанівський). 3. Чого в житті своєму прагну? (Р. Третьяков). 4. Земле! За кого ти? Кого ти любиш? (Остан Вишня). 5. Чи совам зборкати* орла? Чи правду кривді подолати? (М. Рильський). 6. Яких думок, яких казок, яких-то спогадів рядок ти назав у довгі ночі? (А. Малишко).

Вправа 73. Перекладіть речення українською мовою. Запишіть переклади. Охарактеризуйте речення за метою висловлювання.

1. Ah, de-ar veni primăvara! (М. Eminescu). 2. Hai mai bine despre copilărie să vorbim, căci ea singură este veselă și nevinovată (І. Creangă). 3. Pădurile de stejar au prins a se rări (І. Druță). 4. – Cu mata vorbesc, fetițo! Cum te cheamă? (О. Cazimir). 5. Cu câtă strălucire, ce adânc și albastru se dezvelea cerul! (Е. Gârleanu). 6. Nu e așa c-o să merg și eu? (І. Al. Brătescu-Voinești). 7. Oare nu-i târziu, moș Nichifor? (І. Creangă). 8. Unde ești, copilărie, cu pădurea ta cu tot? (М. Eminescu).

1. Які бувають речення за метою висловлювання? 2. Які речення називаємо розповідними? 3. Які розділові знаки можуть стояти в кінці розповідного речення? Наведіть приклади. 4. Які речення називаємо питальними? 5. Які розділові знаки можуть стояти в кінці питального речення? Наведіть приклади. 6. Які речення називаємо спонукальними? Що вони виражають? 7. Які розділові знаки можуть стояти в кінці спонукального речення? Наведіть приклади. 8. Які ви знаєте типи речень за інтонацією? 9. Чи всі речення можуть бути окличними й що для цього потрібно?

§ 9. КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ. ЛОГІЧНИЙ НАГОЛОС І ПОРЯДОК СЛІВ ЯК ЗАСОБИ ТОЧНОСТІ Й ВИРАЗНОСТІ МОВЛЕННЯ

Вправа 74. I. Прочитайте «Моральні норми на щодень». З'ясуйте, які речення за метою висловлювання у них використано. II. Чи за такими моральними нормами ви живете? Доповніть список власними прикладами. III. У пунктах 2, 3 та 8 знайдіть граматичні основи, з'ясуйте їх місце розташування в реченні.

МОРАЛЬНІ НОРМИ НА ЩОДЕНЬ

1. Прокинувшись зранку, порадій, що живеш у цьому прекрасному світі.
2. Снідаючи, обідаючи чи вечеряючи, пам'ятай, що тебе годує твоя щедрa земля.
3. На роботу чи навчання йди як на свято.
4. Допоможи друзям у розв'язанні їхніх проблем.

* Збóркати – побороти, перемогти.

5. На всі вітання відповідай привітно й щиро. Першим/першою вітайся сам/сама.

6. У суперництві будь наполегливим/ою; кмітливим/ою і винахідливим/ою у досягненні мети. Досягнувши мети, ніколи не зупиняйся на досягнутому.

7. Пам'ятай, що ти найкращий/найкраща навіть тоді, коли програв/програла чи не отримав/не отримала перемоги. Ти – неповторний/неповторна, ти син/дочка своєї землі, покликаний/покликана творити добро на землі.

8. До природи не будь байдужим/байдужою. Бережи її, люби рідну землю.

9. З повагою згадуй предків своїх, шануй людей старшого покоління. Не забувай відвідати хворого, допоможи тим, хто потребує допомоги, умій підтримати морально чи матеріально у складний час.

10. Живи з сусідами та сусідками, як із найближчою ріднею.

11. Повернувшись додому, допоможи батькам по господарству. Усе роби з радістю разом із членами твоєї сім'ї.

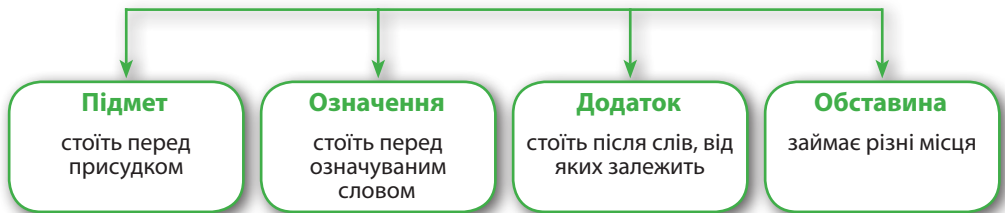
12. Відходячи до сну, подумки «переглянь» прожитий день. Побажай рідним доброї ночі (З журналу).

Слова в реченні розташовуються в певному порядку. Словопорядок в українській мові є вільним, оскільки за жодним із членів речення не закріплене те чи інше місце. Проте місце члена речення в структурі висловлення залежить від змісту та мети повідомлення, інтонації, логічного наголосу, морфологічного засобу вираження члена речення. Якщо котресь слово вважають більш важливим, його виділяють підсиленням голосу.

Виділення слова чи групи слів у реченні посиленням голосу називаємо логічним наголосом. Залежно від логічного наголосу те саме речення може мати різне прочитання чи вимовляння. Наприклад, речення *Брат поїхав до Києва* може мати три різних логічних наголоси залежно від відповіді на запитання: **Хто** поїхав до Києва? **Що** зробив брат? **Куди** поїхав брат?

Порядок слів у реченні буває **прямий** (directă) або **зворотний** (inversă).

Розташування членів речення при прямому порядку слів:

Зворотний (непрямий, інверсійний) порядок пов'язаний зі змінами прямої послідовності.

У зворотному порядку можуть стояти:

1) присудок + підмет: *Запахла м'ята у садку.*

2) означуване слово + узгоджене означення: *Рече та стогне Дніпр широкий...*

3) додаток + дієслово-присудок: *Журбою не накличу собі долі...*

Іноді порядок слів служить засобом розрізнення підмета і прямого додатка, коли вони виражені іменниками: *Ніч змінює день. Весло зачепило відро.*

У таких випадках перший іменник – це **підмет**, а другий – **додаток**.

За зворотного (непрямого) порядку слів і за допомогою логічного наголосу виділяють найбільш важливий за змістом член речення. Наприклад: *Взялися хлопці лелеку лікувати. Урок останній. Сонце над землею світило нам. Ми радісні були (В. Сосюра). Над хлібами стиглими прокотився ранковий привіт (А. Головка).*

Вправа 75. Прочитайте речення, визначте в кожному з них порядок слів (прямий чи зворотний). Поясніть, з якою метою автор застосував зворотний порядок слів. Чи погоджуєтесь ви з ним?

1. Тепер уже я краще ніяких милих обіцянок не буду давати (*Леся Українка*). 2. Минула весна. І Кармелюк почав виконувати свою обіцянку (*В. Кучер*). 3. З дитячого садка, неначе горобці, пурхнули дошкільнята (*М. Рильський*). 4. А на березі ріки три стоять стрункі дубки (*Л. Первомайський*). 5. Вітер шарудів* і грався довгими вусами колосків (*В. Сосюра*). 6. А розумне ваше слово брехнею підбите (*Т. Шевченко*). 7. Творилась віки українська мова і потом, і кров'ю народу (*І. Огієнко*). 8. Мова кожна – джерело творчої духовності (*Олесь Гончар*). 9. Рідна мова на чужині ще милішою стає (*П. Грабовський*).

Вправа 76. З наведених слів побудуйте й запишіть речення з прямим і зворотним порядком слів.

1. Підготовка, ґрунтовна**, математична, дала змогу, Брянському, швидко, в горах, всю, роботи, особливість, врахувати. 2. Школяр, гурту, приєднатися, не, до, міг, маленький, старшокласників, довго. 3. У, творчість, ранній, звертатися, Тарас Шевченко, героїчний, сторінки, народ, свій, історія, до. 4. Леонід Глібов, поезія «Журба», Іван Франко, до, відносити, «перлини української лірики». 5. Співомовки, Степан Руданський, справжній, приносити, слава, він. 6. Вірш, народ, стаття, пісня, улюблений. 7. Шанувальник, український, мова, Володимир Самійленко, бути, великий.

* Шарудіти – шелестіти, шуміти.

** Ґрунтовний – всебічний, глибокий (про знання).

Вправа 77. Прочитайте речення, виокремлюючи логічним (підсиленням) наголосом виділені слова. Поставте запитання до виділених слів.

1. **Батько** сидів під старою грушею і тримав онука на колінах. 2. Батько **сидів** під старою грушею і **тримав** онука на колінах. 3. Батько сидів під **старою** грушею і тримав онука на колінах. 4. Батько сидів **під старою грушею** і тримав **онука** на колінах. 5. Батько сидів під старою грушею і тримав онука **на колінах**.

Вправа 78. Перекладіть речення українською мовою, зверніть увагу на словопорядок. Чим зумовлена зміна словопорядку в українській мові (порівняно з румунською).

1. Stau câteodată și-mi aduc aminte ce vremi și ce oameni erau prin părțile noastre (*I. Creangă*). 2. Tu rămâi la toate rece (*M. Eminescu*). 3. Așa se petreceau lucrurile pe vremea aceea, și vremile erau atunci minunate (*I. Slavici*). 4. Prietenul meu a fost invitat la o întâlnire cu scriitorii. 5. După amiază, ca din pământ, s-a ridicat deasupra satului o lume întreagă de nori mari și grei (*I. Druță*). 6. Bradul falnic și mândru, fagii și stejarii, toți se luaseră la întrecere, care să fie mai mândru la port (*Folclor*). 7. În zilele senine cu soare de aici se vedea tot șesul verde din zare (*I. Druță*).

Вправа 79. I. Прочитайте мовчки текст, вставляючи замість крапок потрібні слова, правильно узгодивши їх. Прочитайте вголос сім правил, як вибрати добрий нетбук, виділяючи логічним (підсиленням) наголосом слова. II. Утворіть від виділених дієслів форму 2-ї особи множини наказового способу. III. З'ясуйте значення слова **вірний**, уведіть його в речення. Чи правильно воно вжито в тексті?

ЯК ВИБРАТИ НЕТБУК

Нетбук – це щось середнє між повноцінним ноутбуком і планшетом, він має менший екран, ніж ноутбук, проте ... у собі більше можливостей, ніж планшет. Тим самим цей вид комп'ютерної техніки завоював численних поціновувачів.

Ось сім правил, як вибрати добрий нетбук.

1. **Визначитися** з розміром екрана нетбука. Нетбуки здебільшого випускають з діагоналлю від 8 до 13 дюймів, бо саме в цих ... він не видаватиметься громіздким і незручним. Якщо ... в офісі, за зручним комп'ютерним столом, то потрібно взяти орієнтир на девайси з діагоналлю 12–13 дюймів. Таку ж діагональ ми ... тим, хто купує нетбук для навчання.

2. **Не вибирати** важкий нетбук! Більшість моделей цієї техніки вагають від 1 кг до 1,5 кг.

3. **Зупинити** свій вибір на якісному процесорі. Якщо ... нетбук для ігор, то зверніть увагу на процесори AMD (A6 і A8), якщо для навчання або роботи – то Intel.

4. **Можна економити** на розмірі оперативної пам'яті. У більшості користувачів сформувався не зовсім **правильний** стереотип: що більша оперативна пам'ять, то швидше працює комп'ютер.

5. **Визначитися** з обсягом жорсткого диска. Якщо обираєте нетбук для ігор або ... фільмів, то краще взяти той нетбук, у якому буде максимальний обсяг нагромаджувача. Від 100 до 800 Гб буде в принципі достатньо.

6. **Обов'язково купити** нетбук із вбудованим Wi-Fi адаптером! Якщо ще кілька років тому Wi-Fi був ... явищем, то нині це звичайний спосіб поширення мережі інтернет.

7. **Час роботи** – дуже важливий показник якості нетбука. Річ у тому, що, купуючи нетбук, ми купуємо насамперед незалежність і мобільність. Інакше кажучи, вам потрібна ... батарея, яка б змогла витримати багато годин роботи (8–12) *(За матеріалами інтернет-видань)*.

1. Що таке синтаксис? 2. Які мовні одиниці вивчаються в розділі «Синтаксис»? 3. Що ми називаємо словосполученням? 4. Чому речення є основною синтаксичною одиницею? 5. З'ясуйте відмінності між реченням і словом, реченням і словосполученням. 6. На які типи поділяються речення за метою висловлювання? 7. Які члени речення складають його граматичну основу? 8. Яке місце щодо присудків займають (здебільшого) у реченні додатки й обставини? 9. Чого можна досягти зміною в реченні прямого порядку слів на непрямий?

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ. РЕЧЕННЯ

Тести із вибором однієї правильної відповіді

1. Виберіть словосполучення:

- А річка тече
- Б білий сніг
- В біля школи
- Г менш пристойно
- Д красивий і ніжний.

2. Усі словосполучення прикметникові в рядку

- А Червона калина, відповідальність перед народом, плакуча верба.
- Б Вдячний народіві, давно знайомий, необхідний для нас.
- В Охочий до розмови, дорогий без оздоби, далеко минуле.
- Г Наша школа, мокрий від дощу, відомий серед учених.
- Д Кращий футболіст, кращий з учнів, треті півні.

3. Зворотний порядок слів є в реченні

- А Наша мова – скарбниця духовності народу *(З часопису)*.
- Б Весна зіткала вчора гобелен у лузі *(Є. Гуцало)*.
- В Тепленька мряка пронизувала повітря *(Б. Комар)*.
- Г Я уважно придивляюся навсібіч, та марно *(З часопису)*.
- Д Мову річки знає берег *(Г. Фалькович)*.

4. Риторично-питальним є речення

- А Тату, а з ким ти щойно говорив? *(Розмовне)*.
- Б А як ти вчишся? *(Розмовне)*.
- В Не бійся сильного і не зневажай слабого *(Народна творчість)*.
- Г Життя – така велика ковзаниця. Кому вдалось не падавши пройти? *(Л. Костенко)*.
- Д До якого стилю належить цей текст? *(З підручника)*.

5. Спонукальним є речення

- А Зерно берегли для засіву під наступний урожай *(З календаря)*.
- Б Вийшов сіяч у поле *(О. Довженко)*.
- В Ми збирали з сином на землі каштани *(М. Рильський)*.
- Г Ти, мій друже, не журись *(Г. Фалькович)*.
- Д А в серці дума й пісня обнялись *(Б. Олійник)*.

6. За метою висловлювання речення поділяються на

- А Розповідні й питальні.
- Б Розповідні і спонукальні.
- В Питальні й окличні.
- Г Розповідні, питальні, спонукальні.
- Д Питальні, спонукальні, окличні.

7. Серед наведених речень спонукально-окличним є речення

А Серце прагне буяць на просторі! (*Леся Українка*).

Б Не дивись же так сумно на мене крізь заплакані вікна, блакить! (*В. Сосюра*).

В – Братики! Рідненькі! Врятували! (*З. Тулуб*).

Г Не говоріть надто багато про себе (*І. Тoman*).

Д Народ мій є! Народ мій завжди буде! (*В. Симоненко*).

8. Частки, що підсилюють у реченнях спонукальне значення, наведені в рядку

А Хай, нехай, бодай, ну, нумо, -бо, -но, -то.

Б Хай, нехай.

В Нумо, годі.

Г Би, б, не, ні.

Д Геть, годі, цить.

9. Розповідним за метою висловлювання й окличним за інтонацією є речення

А Хай буде вік прожито як належить! (*Л. Костенко*).

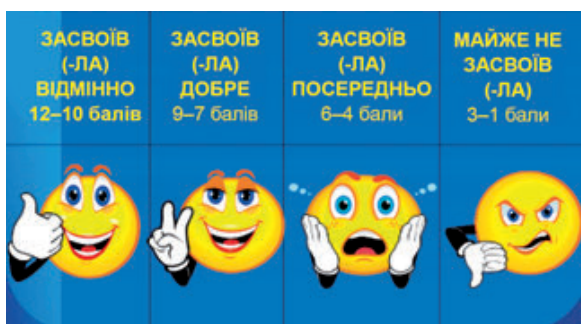
Б Чи хоч пучечок тої калини мені на груди покладуть? (*Л. Костенко*).

В На душі було так чисто (*Микола Вороний*).

Г Земле! Як тепло нам із тобою! (*М. Рильський*).

Д О слово! Будь мечем моїм! Ні, сонцем стань! (*Олександр Олесь*).

» Оцініть свої знання з теми «Синтаксис. Пунктуація» за допомогою смайликів.

§ 10. РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ. ОСОБЛИВОСТІ ПОБУДОВИ ОПИСУ МІСЦЕВОСТІ ТА ПАМ'ЯТОК ІСТОРІЇ І КУЛЬТУРИ. УСНИЙ І ПИСЬМОВИЙ СТИСЛИЙ ПЕРЕКАЗ РОЗПОВІДНОГО ТЕКСТУ З ЕЛЕМЕНТАМИ ОПИСУ МІСЦЕВОСТІ В ХУДОЖНЬОМУ СТИЛІ

Опрацювавши матеріал, ви зможете:

- поглибити знання про типи мовлення;
- осмислювати й запам'ятовувати почуте і прочитане;
- відтворювати готові тексти різних стилів, переказуючи їх за самостійно складеним простим і складним планом детально, вибірково і стисло;

- знаходити й виправляти орфографічні та пунктуаційні помилки у власному та чужому мовленні;
- більше дізнатися про заповідні та мальовничі місця України, зрозуміти важливість їх збереження;
- аналізувати, інтерпретувати, критично оцінювати тексти різних видів.

Мій настрій на уроці

Розгляньте картинки й оберіть одну, яка найбільше відповідає вашому настрою. Поясність свій вибір.

1 – Я з радістю пригадаю все вивчене про типи мовлення й напишу переказ.

2 – Нічого не пам'ятаю...

3 – Мені треба добре подумати, щоб пригадати почуте.

4 – Сподіваюся, що не все так складно, як здається.

5 – Якщо я чогось і не знатиму, завжди поруч є вчитель/вчителька, який/яка допоможе.

Вправа 80. Розгляньте схему. Пригадайте, які типи мовлення вам відомі. Які види описів ви знаєте? Як називаємо зображення природи в живописі та художній літературі? Якими засобами користується для цього художник/художниця? Як створює пейзаж письменник/письменниця? Яка роль пейзажів у художніх творах? Що в реченнях опису природи є «данним», а що «новим»?

Особливості опису місцевості

Складовими частинами опису місцевості є опис місця та опис предметів, які в цьому місці розташовані. В описі місця «відомим» є вказівки на місце розташування предметів (посередині, праворуч, на обрії, трохи віддаль). «Новим» є назви предметів та об'єктів на місцевості (водойм, насаджень, будівель тощо).

Опис пам'яток історії та культури включає такі відомості:

- чим зумовлена поява пам'ятки;
- назва пам'ятки (пам'ятника чи будівлі) та її місцезнаходження;
- мета спорудження;
- опис пам'ятки;
- думки й почуття автора (на основі побаченого чи почутого).

Вправа 81. Прочитайте текст. Визначте тему та основну думку тексту, стиль і тип мовлення. Перекажіть усно текст за планом, що вміщений після вправи.

УМАНСЬКЕ ДИВО

«Софіївка», яку називають «Уманським дивом», знаходиться в стародавньому українському місті Умань. Наприкінці XVIII століття за наказом власника міста магната Станіслава Потоцького на берегах річки Камінки було закладено чудовий парк. Так з'явилася «Софіївка» – одна з видатних пам'яток садово-паркового мистецтва.

«Софіївка» нагадує своєрідну галерею картин, створених спільно природою й людиною, настільки майстерних, що важко визначити, кому з цих двох творців належить першість. Цей напрочуд мальовничий куточок називають казковим – таке тут усе поетичне, вишукано-мистецьке. Є тут і Єлісейські поля, і англійський парк з колекцією рослин, завезених з багатьох країн світу. Кавказька гірка немов переносить нас у сонячну Грузію. Розкішні павільйони й альтанки, кам'яні гроти, каскади, підземний водяний тунель. Скрізь нас зачаровує срібляста симфонія води, зелена ошатність дерев і кущів.

«Софіївка» чудова за будь-якої пори року. І тоді, коли вона у весняному цвітінні, запорошена рожево-білими пелюстками, і спекотного літнього дня, коли над галявами дібров виснуть аромати сухого різнотрав'я, а тіністі алеї кличуть у приймну прохолоду. І золотій осені, коли падає

жовто-рожеве листя, а ранками іній засріблює пожухлі трави. Гарна вона і в зимове безгоміння, коли великий обмерзлий водоспад нагадує гігантський айсберг, а сірі крутолобі скелі одягають снігові шапки.

Усі, хто бував у парку, захоплювалися його красою, оригінальністю й художньою довершеністю ландшафтних композицій, адже жодна з них не схожа на іншу.

Дивлячись на цю неземну красу, важко уявляєш, що колись тут стримів лише лисий пагорб, поблизу якого протікала річка Камінка. Її береги були всіяні великими, хаотично розкиданими гранітними каменями. Біля підніжжя пагорба росли дві дикі груші та декілька верб. А все навкруги було загромаджене кам'яними брилами, вкритими мохом (*З книги «Світ моєї України»*).

План

1. Де знаходиться «Софіївка»?
2. Історія її заснування.
3. Два творці – людина та природа.
4. «Софіївка» чудова за будь-якої пори року:
 - а) весняне цвітіння парку;
 - б) приємна прохолода тінистих алей;
 - в) краса золотої осені;
 - г) зимове безгоміння.
5. Лисий пагорб поблизу річки Камінки.

Вправа 82. Опрацюйте пам'ятку. Проаналізуйте, чи всі пункти пам'ятки ви виконали, працюючи над попередньою вправою.

Як написати стислий переказ розповідного тексту з елементами опису місцевості в художньому стилі

1. Прочитати або прослухати текст, який необхідно переказати стисло.
2. Визначити тему й основну думку висловлювання.
3. Вдуматися в тему, запроповану для стислого переказу.
4. Виділити з тексту основну інформацію.
5. Продумати композицію переказу, тип мовлення.
6. Зробити тематичні виписки.
7. Самостійно скласти план переказу.
8. Виписати художні засоби, що допомагають авторові описати місцевість.
9. Дібрати слова та речення для зв'язку частин тексту.

Вправа 83. Прочитайте текст переказу. Виконайте завдання до тексту, вміщені після нього.

НА ВОЛОДИМИРСЬКІЙ ГОРІ

Тут найбільший виступ Владимирки й найвищий. Звідсіль я окидаю оком усей широкий простір. Поділ, усю рівну, як луки, Оболонь до самих гір села Вишгорода над Дніпром.

І. Іжакевич. Володимирська гора

Яка широчінь! Який простір! Я сягаю оком по тому просторі на захід сонця, оглядаю його, і перед моїми очима темною смугою ніби вирізується на небі півкруг з гір від Андріївської гори до Кирилівського монастиря, а далі знов синіють півкругом гори над Оболонню, закручуються в Вишгороді й досягають до Дніпра в сизій далечі...

Уся ця картина з закругленими горами, з закругленим

обрієм здається мені велетенським круглим храмом-ротондою, де замість стелі низько нависли помальовані жовтими, рожевими й різноманітними кольорами легенькі хмарки. Але які чудові прозорі кольори! Які делікатні сутінки! А збоку, на Андріївській стрімкій горі, у блакитному небі ніби намальований Андріївський собор з його п'ятьма шпичастими банями з колонами.

Яка широчінь! Але це не однотонна широчінь степів, або морів, або піскуватої пустині. Під лиснучим, помальованим усякими кольорами велетенським шатром ніби був розстелений квітчастий, без міри широкий килим.

Скрізь поблизу й навіть серед натовпу людей панує велика тиша. Усі одпочивають, усі дивляться на картини природи, на гарні закутки нанизу на першій терасі. Ніхто навіть не ворухнеться, неначе вникає сам у себе, у свою душу, у свої естетні почування і не може одвести очей од того дива. І навіть молоді, і ті говорять стиха, неначе вони ввійшли в якийсь храм і почувають близькість якоїсь Вищої Сили й Розуму, котрий сповняє все небо й землю й утворив несподівано в той час ті картини високого мистецтва, недсяглого для художників усього світу. Я почуваю, що в цих усіх душах діється те ж саме, що і в моїй душі, і в моєму серці. Мені здається, що ці всі українці зібралися неначе не на гулянку, а ніби повходили в якийсь великий та пишний храм, ніби для якоїсь молитви.

І на горах, і в природі, і в масі натовпу – скрізь тихо, неначе ці відпочивальники були щось одно сукупне й суцільне з чудовою природою навкруги, неначе й вони злилися з нею до купи (За І. Нечум-Левицьким).

Завдання до тексту

1. Сформулюйте тему й основну думку тексту (кожну – одним реченням).
2. Визначте, які типи мовлення поєднано в тексті.
3. До якого стилю мовлення належить текст? Свою думку обґрунтуйте.
4. Виберіть мікротему(и) тексту з описом панорами, що відкривається з Володимирської гірки. Складіть і запишіть до неї/них складний план.

За складеним планом напишіть стислий переказ тексту.

ПРОСТЕ ДВОСКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ

Опрацювавши матеріал, ви зможете:

- поглибити знання про будову простого двоскладного речення;
- визначати структуру простого двоскладного речення (знаходити головні і другорядні члени речення);
- правильно використовувати в мовленні головні і другорядні члени речення;
- розрізняти члени речення та правильно їх підкреслювати;
- обґрунтовувати вживання розділових знаків за допомогою вивчених правил;
- правильно ставити розділові знаки, коли немає зв'язку між підметом і присудком;
- знаходити і виправляти пунктуаційні помилки;
- правильно виконувати синтаксичний розбір речення за членами речення.

Мій настрій на уроці

Розгляньте картинки й оберіть одну, яка найбільше відповідає вашому настрою. Поясніть свій вибір.

1 – Я з радістю сприймаю все нове.

2 – Усе нове мене лякає.

3 – Мені треба добре попрацювати, щоб зрозуміти нову тему.

4 – Сподіваюся, що не все так складно, як здається.

5 – Якщо я чогось і не знатиму, завжди є поряд учитель/учителька, який/яка допоможе.

§ 11. ПРОСТЕ ДВОСКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ. ГОЛОВНІ І ДРУГОРЯДНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ

Грамматичним центром будь-якого речення є **головні члени речення** (підмет і присудок), вони становлять його **граматичну основу**.

У реченні може бути одна граматична основа або декілька граматичних основ.

Речення з однією граматичною основою називаємо **простим реченням** (propositiō simplici). Наприклад: *Прийшла осінь. Осінь. Настав вечір. Вечір.*

Речення, у якому є дві і більше граматичних основ, називаємо **складним реченням**.

Вправа 84. Розгляньте ментальну карту «Речення». Поясніть усно, як ви розрізняєте типи речень.

Якщо граматичну основу речення складають два головних члени речення – підмет і присудок, то його називаємо **двоскладним**.

Речення, граматична основа якого складається з одного головного члена, називаємо **односкладним**. Наприклад:

<i>Прийшла осінь.</i>	} Двоскладні речення (propoziții bimembre).
<i>Настав вечір.</i>	
<i>Осінь. Вечір.</i>	} Односкладні речення (propoziții monomembre).
<i>Вечоріє.</i>	

Прості речення, які складаються лише з граматичної основи, називаємо **непоширеними**. Якщо ж до структури речення, крім головних членів, входять другорядні члени (означення, додатки, обставини), то таке речення називаємо **поширеним**. Порівняйте:

Непоширені речення	Поширені речення
<i>Прийшла осінь.</i>	<i>Знову прийшла довгождана осінь.</i>
<i>Настав вечір.</i>	<i>Настав осінній прохолодний вечір.</i>
<i>Осінь.</i>	<i>Рання осінь. Осінь у Карпатах.</i>
<i>Вечоріє.</i>	<i>Надворі тепер швидко вечоріє.</i>

Вправа 85. Спишіть, позначивши односкладні і двоскладні, поширені й непоширені речення. За якими ознаками ви це визначали?

Сонце заходить. Починає темніти. Замовкають людські голоси. У вікнах засвічуються вогники. На небо впливає місяць. Звідкись війнуло в лице холодком. Пливе тиша. Прощумів угорі крилатий птах. Ось і звечоріло. День минув. Вечір. Ніч. Як добре жити на світі! (Авторське).

Вправа 86. I. Прочитайте речення, визначте граматичні основи. Випишіть окремо двоскладні й односкладні речення. II. Зробіть непоширені речення поширеними (усно).

I. 1. Умань! Добра ласкава Умань (*В. Симоненко*). 2. Зійшовся люд серпневої пори в зелений парк на березі крутому (*М. Бакай*). 3. Якщо ти був, то й лишишся – Людина. Тяжкі часи прийдуть і відійдуть. Біда навчить. А правда – не загине. І кров пречиста змие каламуть (*Т. Севернюк*). 4. Мелодія літа. Верби тихо журяться (*М. Бакай*). 5. Смеркалося. Ми при багатті сиділи (*І. Римарук*). 6. У двері стукають: – Вставай! – Надії край. Чеканню край. Бери свої немудрі речі, бери життя своє на плечі (*А. Малишко*). 7. Сніги упали. Ох, які сніги лежать довкола – молоді й глибокі (*Г. Тарасюк*).

II. 1. Цвіте калина. 2. Сонечко всміхається. 3. Світає. 4. Ранок. 5. Щечечуть пташки. 6. Дітвора радіє. 7. Мати хвилюється. 8. Вітряно. 9. Небо – хмарне. 10. Не спиться.

Вправа 87. Перекладіть речення українською мовою. Укажіть, які з них двоскладні, а які – односкладні в обох мовах. Чи помітили ви відмінності?

1. Soarele rotund și palid se prevede printre nori (*V. Alecsandri*).
2. În seara aceasta se înourase (*M. Eminescu*). 3. Flăcăului nu-i plăceau condițiile în care trăiau părinții (*L. Rebreanu*). 4. Mi-i dor de casa părintească (*G. Gheorghiu*). 5. Ziua ninge, noaptea ninge, dimineța ninge iară! (*V. Alecsandri*). 6. Iată greieri, iată fluturi cu aripioare pudruite (*V. Alecsandri*). 7. Nu te apuca de multe trebi odată (*C. Negruzzi*). 8. Dureri și bucurii de-ale pădurii s-au petrecut (*N. Labiș*).

Вправа 88. Прочитайте й перекажіть текст. Визначте типи речень за будовою (прості чи складні).

ЛІС УЗИМКУ

Двічі в один і той же ліс увійти не можна. Учора був він суворий і похмурий, а сьогодні – невпізнанно змінився: став блакитно-білим, пишним, тихим. Лютий мороз потріскує у віковичних стовбурах. Повітря прозоре і крихке. Навскісні промені скупого полудневого сонця ліниво ковзають по пухнастому снігу, де-не-де засвічуючи у сніжинках яскраві рожеві лелітки*.

У лісі ти один. Довкола немає жодної живої душі. Здається, що ця казкова краса, яка народилася вночі, приготовлена лише для тебе. Насолоджуйся красою. Слухай музику тиші. Читай вірші.

Довкола – безкрає пухнасте полотно незайманого снігу. На кущах, деревах – снігові покривала. Лише торкнись рукою – і вони шурхнуть униз.

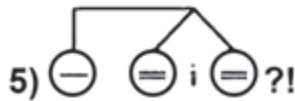
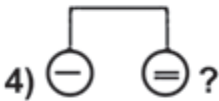
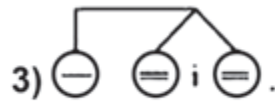
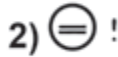
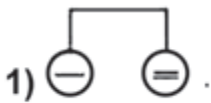
* *Лелітка* – блискуче кружальце для прикрас; блискуча цяточка.

Вправа 89. Розгляньте ілюстрацію. Кого на ній зображено? Що відбувається? Як ви думаєте, яка ситуація передувала цій події? Складіть про це міні-текст, у якому використовуйте прості речення різних типів. Намалюйте схеми простих речень.

Вправа 90. Розгляньте схеми, складіть за ними речення. Визначте типи речень за складом граматичної основи (односкладні чи двоскладні).

§ 12. ПІДМЕТ І ПРИСУДОК ЯК ГОЛОВНІ ЧЛЕНИ ДВОСКЛАДНОГО РЕЧЕННЯ

Вправа 91. Прочитайте вірш Лесі Лужецької. Пригадайте запитання до головних і другорядних членів речення. Випишіть з вірша виділені речення, підкресліть у них підмет і присудок.

ГОЛОВНІ Й ДРУГОРЯДНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ

Підмет здавна відповість
на питання хто? і що?

Батько, мати, білка, рись,
поле, озеро, село.

Ну а присудок підкаже,
що цей підмет витворює:
Батько сіє, мати в'яже.
Озеро блищить і грає.

Підмет з присудком – основа,
думка речення у них:
Ліс шумить. Співа діброва.
Сад цвіте. Лунає сміх.

Та, крім них, ще можуть бути
другорядні всякі члени.
Ось як любо нам почути:
листя шелестить зелене.

Є основа тут, звичайно:
підмет – листя. Питання – що?
Що ж воно робить? Шелестить –
присудок підкаже вмить.

Але листя це – яке?
Ось і відповідь – зелене.
Другорядний член оцей
дасть уявлення конкретне.

Другорядні члени, діти,
теж важливі і потрібні,
всяку думку зрозуміти
допоможуть неодмінно.

Граматична основа – це **змістове** і **граматичне** ядро **речення**, яке об'єднує навколо себе решту слів (другорядні члени речення). Наприклад: *Ліс прилишк. Ліс прилишк у передчутті першої весняної грози.*

Підмет (subject) – це головний член речення, що називає предмет, особу чи явище, які виконують дію і про які йдеться в реченні. Підмет відповідає на запитання *хто? що?* У двоскладному реченні підмет пов'язаний з присудком (**тобто підмет виконує дію, названу присудком**). Підмет підкреслюємо в реченні однією рискою.

У ролі підмета частіше виступають іменник і займенник у називному відмінку, рідше – інші частини мови (числівник, прикметник, дієслово). Наприклад: ***Ми** не безліч стандартних «я», а безліч всесвітів різних* (В. Симоненко). ***Народ** пише історію своєї країни.*

Присудок (predicat) – це головний член речення, що називає дію, яку виконує підмет, його стан чи ознаку. Присудок відповідає на запитання *що робить підмет? що робитиме? що робив? хто він? що він таке?* У реченні присудок підкреслюємо двома рисками.

У ролі присудка частіше виступає дієслово, рідше – інші частини мови (іменник, прикметник, прислівник). Наприклад: *У казках люди зашифровували моральні та етичні норми буття. Прислів'я і приказки – скарбниця народної мудрості.*

Другорядні члени пояснюють підмет і присудок, а також інші другорядні члени речення.

Підмет і другорядні члени, які його пояснюють, становлять **групу підмета**. Присудок і другорядні члени, які його пояснюють, становлять **групу присудка**.

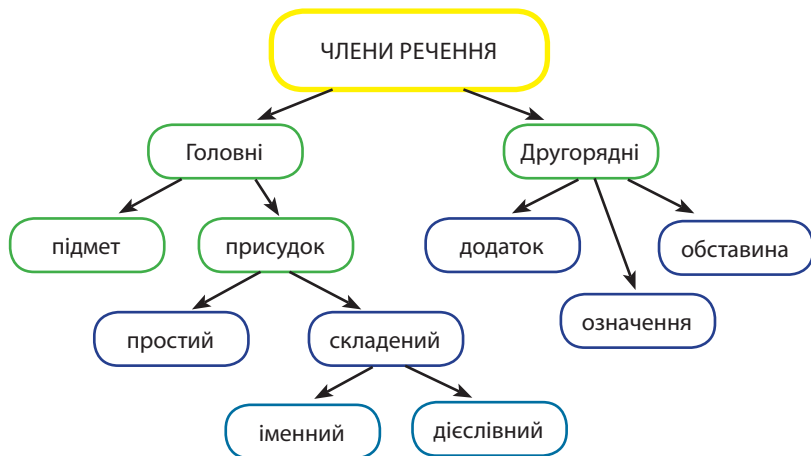
Між групою підмета і групою присудка **кому не ставимо**, можемо ставити лише **тире**.

Вправа 92. Прочитайте «розсіпане речення». знайдіть підмет, не складаючи речення із «розсіпаних» слів. Поясніть перебіг міркування.

1. Осінь, непомітно, міста, прийшла, до. 2. Сумує, в, нашому, жовтень, саду. 3. Стати, кожен, із, нас, героем, мріяв.

Вправа 93. Розгляньте ментальну карту «Члени речення». З'ясуйте, чи все, що на ній зображено, вам відоме. Про що ви чуєте вперше? Чи є у вас якісь припущення, щоб пояснити нові терміни?

Вправа 94. Спишіть речення. Підкресліть граматичні основи. Чи всі речення є дво-складними?

1. Я люблю тебе, мій краю (*К. Дрок*). 2. Червоне – то любов, а чорне – то журба (*Д. Павличко*). 3. Все віддане – твоє. Даруй – ставай багатим (*І. Драч*). 4. Старий посміхнувся комусь – чи отаві*, чи смерті (*І. Римарук*). 5. Схилили вниз голівки щойно розквітлі підсніжники (*М. Стельмах*). 6. Калина – дерево нашого українського народу (*Народна творчість*). 7. Над полем у високості співали вже жайворонки (*М. Коцю-*

* *Отáva* – трава, що виросла на місці скошеної.

бинський). 8. Народи світу хочуть миру. Серця людей просять пісні. Нехай же звучить пісня миру (М. Подолян). 9. Гучне «ура!» пронеслось тоді над лугами (Л. Первомайський). 10. Будь-яке завтра розпочинається сьогодні. 11. Пізнати себе – то школа нелегка (П. Воронько). 12. Тільки «так» чи «ні», «за» чи «проти» мало сьогодні сенс (П. Загребельний). 13. «І вражою злою кров'ю волю окропіте» – з дитинства знайомі слова (Олесь Гончар). 14. І плакати – це також щастя (Олександр Олесь).

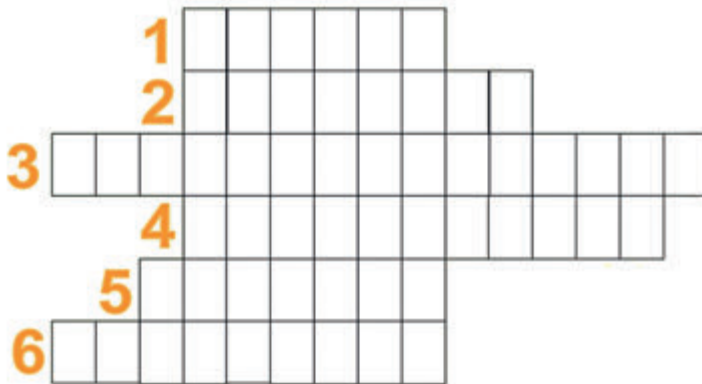
Запишіть слова, підкресліть у них орфограми. Усно поясніть орфограми.

Ввічливий, невблаганний, стаття, даний, Донеччина, ллю, суддя, благословенний, життя, знаменник, більшістю, знаярдя, щастя, письменник, пасся, юннат, осінній, жовчю, спросоння, ссавці, козаччина, Галичина, винний, міськком, подання, віссю, священник, буття, благословенний, миттю, Німеччина, хрещений, розкішшю, статей, божественний, молодістю, священний, окаянный, навманья, неказаний, мерзенний, попідтинню, освячений, гайдамаччина, матір'ю, обличчя, колосся, височінню.

§ 13. ПІДМЕТ. СПОСОБИ ВИРАЖЕННЯ ПІДМЕТА

Вправа 95. І. Розв'яжіть кросворд і за допомогою відповідей визначте частину теми цього параграфу.

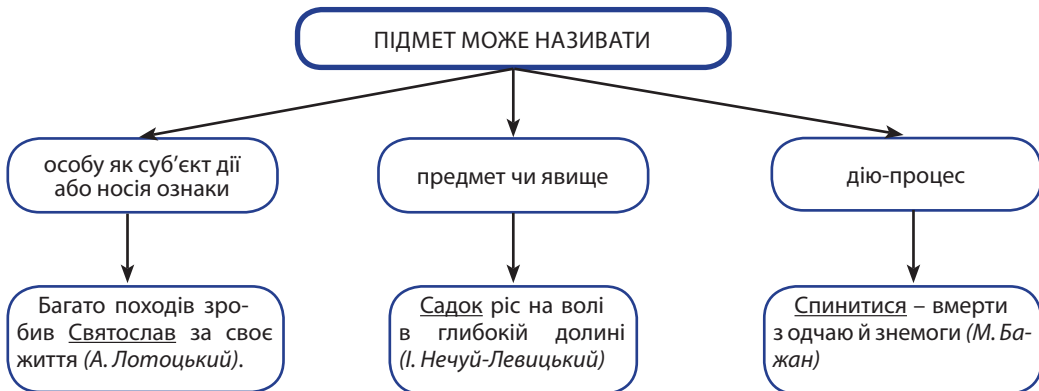

1. Речення, яке має лише одну граматичну основу, називається... .
2. Як називаємо зворотний порядок слів у реченні?
3. Ознака речення, що вказує на віднесеність повідомлюваного речення до дійсності.
4. Ознака речення, яка дає оцінку повідомлюваного з погляду реальності.
5. Граматично й інтонаційно оформлена одиниця мовного спілкування, що формує і виражає окрему, відносно закінчену думку і відношення змісту цієї думки до дійсності.
6. Розділ науки про мову, який вивчає будову та значення словосполучень і речень.

II. Другу частину теми ви прочитаєте, розкодувавши таке завдання: пригадайте алфавіт української мови (кожна літера має свій порядковий номер) і розкодуйте слова.

22, 20, 19, 22, 19, 2, 11, 3, 11, 21, 1, 9, 7, 18, 18, 33, 20, 12, 6, 17, 7, 23, 1.

Вправа 96. Пригадайте, який член речення називаємо підметом. З'ясуйте за схемою, на що вказує підмет та яка частина мови виконує роль підмета в запропонованих реченнях. Чи завжди роль підмета виконує іменник?

За структурою підмети поділяються на **прості й складені**.

Простий підмет може бути виражений:

1. Будь-якою частиною мови:

іменником: **Вітерець** розганяє білі хмарки (С. Божок);

займенником: Лунають **вони** гучно та далеко-далеко (І. Пільчук);

прикметником у значенні іменника: Там лишилися її **рідні** (Ю. Збанацький);

дієприкметником: **Визволені** одразу кинулися до воїнів (Ю. Яновський);

числівником: На тротуарі стояло **двоє** (Ю. Бердник);

прислівником: Одержане на першому екзамені **«відмінно»** дуже мене підбадьорило (В. Козаченко).

2. Неозначеною формою дієслова: **Жити** – це значить дихати, це значить діяти (Ж.-Ж. Руссо).

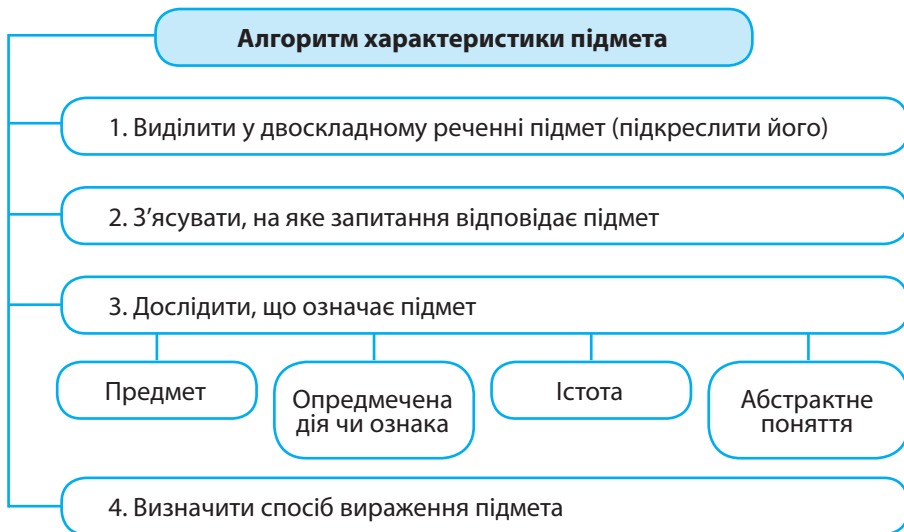
3. Вигуком, звуконаслідуванням: Незамовкаюче серед темноти **«ура»** підіймалося все вище, охоплюючи вершину (Олесь Гончар).

Вправа 97. Спишіть речення. Підкресліть у них граматичні основи. З'ясуйте, чим виражені підмети і чи завжди вони складаються з одного слова. Як допомогу в роботі використовуйте алгоритм характеристики підмета, уміщений після вправи.

1. Невеликі три літа марно пролетіли (Т. Шевченко). 2. Щось нове ожило в мені (Ю. Збанацький). 3. В'ється пісні тихе плетиво (А. Малишко).

4. Спинились ми з тобою на хвилину (А. Кащенко).
5. Дібровою загін бійців поїхав (М. Бажан).
6. Остап та Соломія присунулись до вогню (М. Коцюбинський).
7. Пройшло в мовчанні кілька хвилин (М. Коцюбинський).
8. Двоє вершників охороняли ворота (Петро Панч).
9. Гурт хлопців підійшов до столу (Олесь Гончар).
10. Ніхто з них не хитнувся, не відступив (М. Бажан).
11. Два ведмеді в одному барлозі не живуть (Народна творчість).

Засобами вираження **складеного** (subiectului compus) підмета є різні словосполучення:

1. Іменник (займенник) у називному відмінку + іменник в орудному відмінку з прийменником з: Блаженко з Хаєцьким справді звідкись привели Чернишеві коника (Олесь Гончар).

При складеному підметі присудок уживаємо у формі множини. Якщо ж присудок ужито у формі однини, то підмет треба вважати однослівним: Черниш з Козаковим опинився у самій гущі (Олесь Гончар). Підметом є лише слово Черниш.

2. Особовий займенник у складеному підметі, до складу якого входить іменник в орудному відмінку, має форму множини: Ми з батьком

першими помітили качок. Але: Я з батьком першим їх помітив. Підметом є лише займенник **я**.

3. Числівник (кількісний чи збірний) у називному відмінку + іменник (займенник) у родовому відмінку: Двоє друзів якось полюбили одну дівчину. П'ять хлопців за руки взялися і пустилися в танок.

При числівниках **два, три, чотири** іменник уживається у формі множини (з наголосом на іменнику). Наприклад: *Ой, три шляхи широкії докупи зійшлися* (Т. Шевченко).

При числівнику **один** іменник ставимо у формі називного відмінка однини: *Для вогню потрібен лиш один сірник* (Г. Чубач).

4. Іменник з кількісним значенням у називному відмінку (як-от: *гурт, загін, табун, група, колона, згоря* та ін.), а також слова на зразок: *більшість, меншість, половина, десяток, третина* + іменник (займенник) у родовому відмінку множини. Наприклад: *Половина учнів класу погодилася на екскурсію. Біля сільради зібрався гурт людей. Десятки шкіл розпочали навчальний рік у нових приміщеннях.*

5. Займенники *скільки (стільки), мало, багато, чимало* + іменник (займенник) у формі родового відмінка множини: *Скільки учнів і скільки учениць навчається у вашому класі? Багато учнів ще не принесли довідку про склад сім'ї.*

6. Займенники *кожен, дехто, хтось, ніхто* та інші + іменник (займенник) у формі родового відмінка множини з прийменником **з**: *Ніхто з людей ще в бій такий не входив* (М. Бажан). *І кожен з нас те знав* (І. Франко).

7. Слова *початок, середина, кінець* + іменник у родовому відмінку: *Початок сівби в цьому році затримався. Кінець дня минув у напруженій роботі. Середина літа була прохолодною.*

8. Неозначена форма дієслів *бути, стати, зробитися* + іменник (займенник, прикметник) в орудному відмінку: *Стати відмінником – його мрія. Бути педагогом – нелегко.*

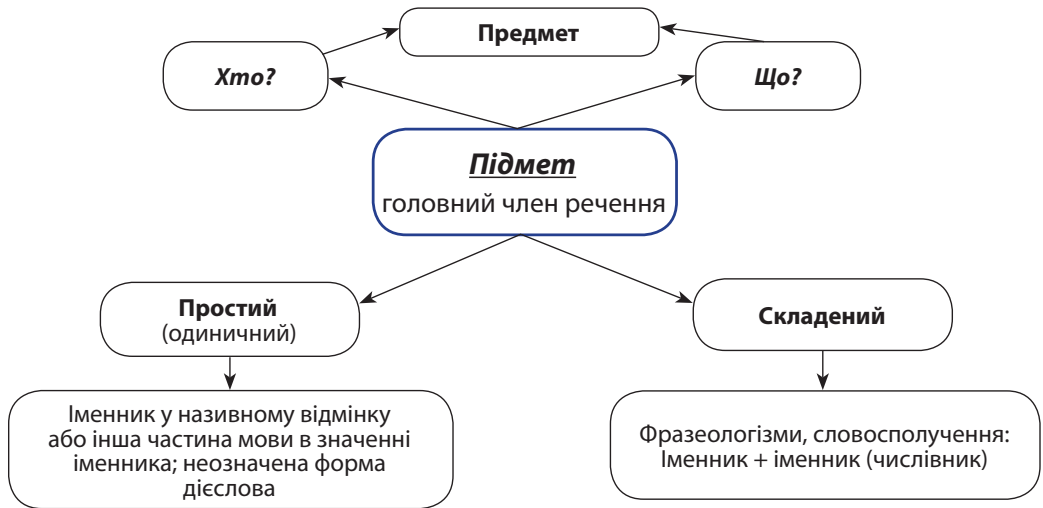
Іноді підмет може бути виражений стійким словосполученням, а також цілим реченням. Наприклад: *Минуло «бути чи не бути».* «Гуси-лебеді летять» – мій улюблений художній твір.

Вправа 98. Прочитайте речення, знайдіть у них підмети, з'ясуйте спосіб вираження кожного підмета. Перебудуйте прості підмети на складені й запишіть новоутворені речення.

1. Шевченко самовіддано любив Україну. 2. За неї йшли битися батьки й сини, діди й онуки. 3. Верба й калина здавна вважаються символами України. 4. Мова має давні історичні корені. 5. Проблеми стародавньої історії вивчає інститут.

Вправа 99. Опрацюйте схему. З'ясуйте, чи всі типи вираження складеного підмета на ній зображені. Доповніть інформацію усно, опрацювавши теоретичний матеріал, уміщений перед вправою.

Вправа 100. Спишіть речення. Визначте підмети. Які з них є простими, а які – складеними? Як розрізняти прості та складені підмети?

1. Три – непарне число. 2. Три тополі у мене стоять під вікном (*П. Воронько*). 3. З нас кожен приступа* до істини впритул** (*Б. Чин*). 4. Один дуб – не ліс. Одна яблуня – не сад. Одна квітка – не весна (*Народна творчість*). 5. Один із санітарів звернув увагу свого товариша на стіну біля вікна (*Олесь Гончар*). 6. Один же в полі не воїн (*М. Трублаїні*). 7. Хтось та перейде дорогу мені з повними відрами (*Є. Летюк*). 8. В таку добу під горою, біля того гаю щось чорніє над водою, щось біле блукає (*Т. Шевченко*). 9. Там над водою купка людей лагодилась сідати в човен (*М. Коцюбинський*). 10. Я з тобою піду на край світу (*Народна творчість*). 11. Праця та розум – краса людини (*Народна творчість*).

Вправа 101. Прочитайте речення, випишіть з них підряд підмети: 1) прості; 2) складені. Якщо ви виконали завдання правильно, то з других букв перших слів має скластися слово, пропущене у вислові давньоримського поета Горація: «*Бійся дешевої ..., прикритої лисячою шкурою*».

1. Таке йому смачне те генеральське спасибі! (*Панас Мирний*). 2. Свій зі своїм завжди домовляться. 3. Допомогати іншим – це приємно. 4. Навіть найжорстокіший із жорстоких не в силі зробити всіх рабами. 5. Близько десятка людей прийшло їй допомогти. 6. В бліндаж зібрались охочі з одного батальйону (*Іван Ле*). 7. Ми з тобою йдемо стежкою в саду (*М. Рильський*).

* *Приступа́* (розм.) – приступає.

** *Вприту́л* (присл.) – дуже близько.

Вправа 102. Складіть речення, зробивши подані слова і сполучення слів підметами.

Ранок, хто, брат із сестрою, одна з учениць, багато днів, Андрій Вікторович, Чумацький Шлях, жити, «Соняшник».

Запишіть іншомовні слова, підкресліть у них орфограми. Усно поясніть орфограми.

Голландія, Іполит, Ахіллес, донна, Марокко, Інеса, Ілона, ссавець, імміграція, піцикато, анотація, контрреволюція, Кирило, інновація, Пилип, осанна, піанісимо, Аполлон, фін, Віссаріон, бароко, панна, група, Інна, одісея, беладона, Елла, нетто, бравісимо, клас, мулла, гето, Ізабелла, програма, гуни, мокко, лібрето, Стелла, інтермецо, Жанна, панно, ванна, шасі, алло, мадонна, ват (одиниця виміру), білл (законопроект), Сава.

§ 14. ПРИСУДОК. ТИПИ ПРИСУДКІВ. ПРОСТИЙ ДІЄСЛІВНИЙ ПРИСУДОК

Вправа 103. Прочитайте вірш поета Володимира. Випишіть з кожного речення граматичну основу, з'ясуйте, якою частиною мови виражений кожен головний член речення. Визначте тип кожного речення за кількістю граматичних основ.

Під вікнами соняшник квітнув,
осяяний сонцем ясным.

Зернистим лицем кругловидим
він в небо мрійливо летів.

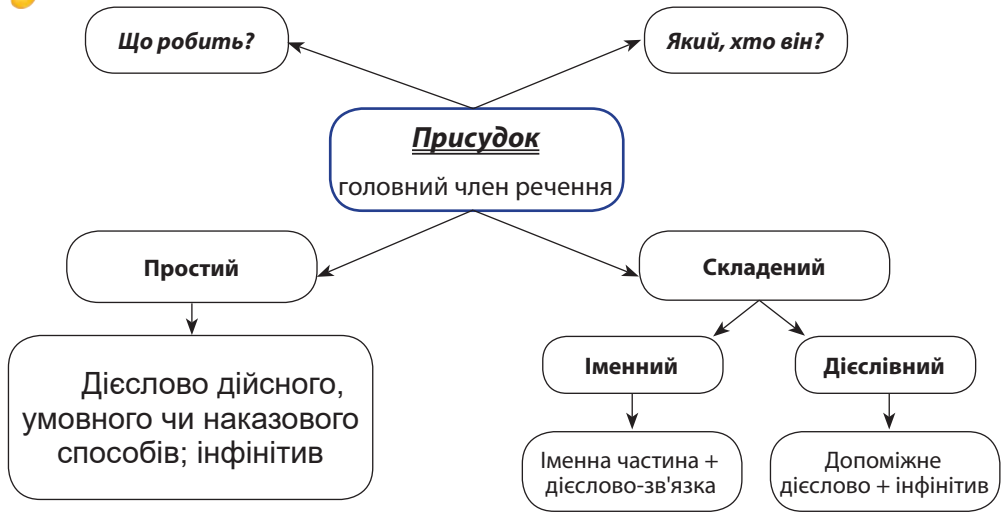
Так хочеться з ним відчувати,
як сонце по небу пливе,
шершавого листя торкати,
вдихати духмяності мед.

Так хочеться соняхом стати,
спинити життя круговерть
і з сонцем по небу літати,
промінням наситившись вщерть.

Вправа 104. Розгляньте схему. Пригадайте вивчене про присудок, проведіть моніторинг залишкових знань. З'ясуйте, який матеріал ви ще не вивчали.

Простим дієслівним (predicat verbal simplu) називаємо **присудок**, виражений дієсловом дійсного, умовного чи наказового способу.

Простий дієслівний присудок буває виражений дієсловом **бути** в усіх часових і способових формах. Наприклад: *І ми на світі є* – теперішній час. *Я був там недавно* – минулий час. *Незабаром я у тебе буду* – майбутній час. *Був би я там. Біди б не сталося* – умовний спосіб.

Простий дієслівний присудок може бути виражений складеною формою майбутнього часу. Такий присудок не можна плутати з іменним складеним присудком. Наприклад: *Так, я буду крізь сльози сміятись* (Леся Українка), тобто сміятимусь. *Я на вбогім сумнім перелозі буду сіять барвисті квітки* (Леся Українка) (сіятиму, посаю).

Частки **ну, давай**, що додають відтінку раптовості початку дії, уживають при простому дієслівному присудку, вираженому неозначеною формою дієслова. Наприклад: *Заець ну тікати. А ми давай бігти за ним.*

Простий дієслівний присудок може бути виражений також скороченою формою дієслова чи вигуківими словами *сіп* (сіпнути), *хлюп* (хлюпнути), *смик* (смикнути), *хап* (хапнути), *скрип* (скрипнути) та ін. Наприклад: *А хвіртка тихо скрип. Я хап його за руку.*

Дієслівний присудок простий, якщо він виражений фразеологізмом: *Пасажир впав в око дідові* (Д. Бедзик) (тобто приглянувся).

Вправа 105. Прочитайте вірш Тетяни Кльокти. Випишіть з кожного речення присудки, з'ясуйте, чим вони виражені. Визначте, чи всі присудки прості дієслівні.

Холодний щем осіннього дощу
тече, пече, тривогу в серці будить.
Вже журавлі від суму світом нудять...
А я на всіх дощах прополощу
старого літа висохлу скоринку,
візьму до серця з неї половинку,
а другу – з журавлями відпущу.
Коли нарешті виллється вода
зі згаслого мертвіючого неба,
собі скажу: «Й дощі любити треба».
І осміхнеться іскорка руда,
і сивий день, мов парубок, зирне
з-під картуза насупленого ранку,
а я нарешті відтулю фіранку –
і щем тривожний серце омине.

Вправа 106. Спишіть речення. Підкресліть прості дієслівні присудки, укажіть спосіб і час дієслова. Чи є тут ускладнені прості дієслівні присудки? Чим вони ускладнені?

1. І в молодій гарячій праці мої хай роки зазвучать (С. Будний).
2. Я тебе шукатиму, шукатиму. Я тебе чекатиму, чекатиму (Є. Летюк).
3. Пахне, пахне уся Україна медоцвітом і соками трав (В. Ткаченко).
4. Пам'ять кожного не мовчить (В. Бровченко).
5. Коли щеза* чиясь у світі мова, щезає разом з нею і народ (Д. Луценко).
6. Буде щастя стелитись, зацвітати пахуче при хаті (С. Будний).
7. Бринить-співає наша мова, чарує, тішить і п'янить (Олександр Олесь).
8. Ти в світ іди, милий синочку, ти усе спізнай (С. Руданський).
9. Ішли роки, Ріка собі міліла** (Л. Костенко).
10. Без людської праці вся земля від краю і до краю заросла б бур'янами (О. Довженко).
11. А блискавка як блисконе! (Олесь Гончар).
12. За тобою завше будуть мандрувати очі материнські і білява хата (В. Симоненко).

Вправа 107. I. Спишіть речення, підкресліть присудки. Укажіть випадки, коли присудок виражений фразеологізмом. **II.** Випишіть фразеологізми й поясніть їх значення, доберіть (усно) румунські відповідники.

1. Софія мала рацію (В. Врублевська).
2. Кравчина додержав свого слова (О. Довженко).
3. Невдовзі я опанував собою і підійшов ближче.
4. Але Муха як крізь землю провалився (А. Головка).
5. Ішла людина через Карпати і упала на силі (Петро Панч).
6. Я, старий, повік пектиму раків (Л. Горлач).
7. Ось він тобі дасть зараз перцю! (А. Шиян).
8. Ми й самі дамо собі раду (І. Франко).
9. Ось так ми поточили яси, кокетуючи злегенька (Олесь Гончар).
10. Зі своєю бабою дід глека побив на друзки (С. Гуцало).

* *Щеза́* (розм.) – щезає, зникає.

** *Міліти* – ставати мілкою, неглибокою.

Вправа 108. Складіть і запишіть речення з п'ятьма (на ваш вибір) фразеологізмами в ролі присудків. Усно поясніть значення відібраних вами фразеологізмів.

Випити гірку чашу, нам'яти боки, крутити носом, пошитися в дурні, пуд солі з'їсти, позичити в сірка очей, замилювати очі, відколоти номер, робити з мухи слона, кинути лихом об землю, вдаватися в тугу, за ніс водити, дати відкоша́, висіти на телефоні.

Запишіть іншомовні слова, підкресліть у них орфограми. Усно поясніть орфограми. Пригадайте мнемонічну фразу до опрацьованої орфограми або складіть її самостійно.

Дизель, клієнт, Кіпр, діалогія, Єрусалим, місіс, Візантія, тріумф, Сибір, Шиллер, консиліум, німфа, Пакистан, Сочі, Сирія, дискусія, Рив'єра, диктофон, бінокль, Кембридж, шасі, Крит, кинджал, журі, Гімалаї, Мадрид, Гаваї, фортисимо, жалюзі, корида, візаві, кизил, Маврикій, Чикаго, Чилі, Алжир, жульєн, брошура, єпископ, Єсентуки, гиря, феєрія, фое, досье, парашут, парфуми, кутюр'є, траєкторія.

§ 15. СКЛАДЕНИЙ ДІЄСЛІВНИЙ ПРИСУДОК

Вправа 109. I. Прочитайте текст. Визначте, яку проблему порушує автор. З'ясуйте стильову належність висловлювання. **II.** Виділіть у реченнях граматичні основи, випишіть їх. З'ясуйте, у яких реченнях уживається простий присудок, а в яких – складений.

Лексикою і фраземікою в мовленні «керує» мовець. Він може свідомо вживати одні слова й не вживати інших, може не користуватися стійкими зворотами тощо. Граматика ж «керує» мовцем. Стародавні римляни говорили, що граматиці підкоряються навіть імператори. У граматиці вибір значно вужчий, ніж у лексиці, і мовець, уживши слово в тій чи іншій формі, мусить припасовувати до неї всі інші слова. Наприклад, звертаючись до людини, можемо сказати: добродію/добродійко або ж пане/пані, чоловіче, дівчино тощо, проте це слово неодмінно має бути у кличному відмінку, а залежні від нього слова – узгоджені з ним у спільних граматичних категоріях: роді, числі, відмінку: Шановний добродію!, а не Шановна добродію! чи Шановним добродію! (За Я. Радевичем-Винницьким).

Вправа 110. Опрацюйте теоретичний матеріал «Складений дієслівний присудок», поданий у формі правил. Поясніть однокласнику чи однокласниці нову тему, опираючись на отримані відомості.

Дієслівним складеним присудком (predicatul verbal compus) є присудок, що складається з неозначеної форми дієслова і допоміжного слова – дієвідмінюваного дієслова чи (рідше) прикметника, дієпри-

кметника. Наприклад: *Я жити хочу серцем, не красою!* (Т. Шевченко). *Сергій Данилович почав розповідати нам історію села* (З газети). *Хто не згоден їхати на екскурсію?* (Розмовне).

У ролі допоміжного слова виступають дієслова:

1) зі значенням початку дії, її продовження (розгортання) чи завершення (закінчення): *братися (взятися), стати, збиратися, заходитися, починати (почати), продовжувати, припинити, закінчити, завершити* та ін. Наприклад: *Я вірші став писати під вечір золотий* (В. Сосюра). *Дід не переставав думати про своє* (Народна творчість);

2) зі значенням можливості (неможливості), необхідності, бажаності, намагання виконати дію, як-от: *могти, бажати, хотіти, воліти, прагнути, намагатися, мусити, (не) сміти, погодитися, обіцяти, любити, вміти, зуміти*. Наприклад: *Ні, я хочу крізь сльози сміятись...* (Леся Українка). *Щодень перед обличчям невідомого стояти мусить кожен сам на сам* (В. Коломієць).

Із подібними значеннями в ролі допоміжного слова у складеному дієслівному присудку вживаються прикметникові та дієприкметникові форми: *радий (рад), згоден, згідний, повинен, змушений, готовий (готов), ладний (ладен), зобов'язаний, схильний, покликаний, спроможний* та ін. Наприклад: *А рід цей здатен творити великі справи. Заради друга ладен він знести будь-які труднощі*.

У ролі допоміжного слова дієслівного складеного присудка можуть уживатися і стійкі сполучення слів, як-от: *у змозі, не в змозі, не в силі, мати намір, мати змогу* та ін. Наприклад: *Я маю намір бути програвістом. Маю змогу тренуватися щодня*.

Визначаючи присудок, пам'ятайте, що поєднання особової форми дієслова з неозначеною формою не завжди становить складений дієслівний присудок. Наприклад, при дієсловах руху неозначена форма дієслова виконує синтаксичну роль другорядного члена речення – обставини мети, а при дієсловах зі значенням прохання, дозволу чи заборони – синтаксичну роль додатка: *Місяць пливе (з якою метою?) оглядати і небо, і зорі, і землю, і море* (Т. Шевченко). *І виходить русалонька в поле (з якою метою?) виглядати, чи не вийде її милий (з якою метою?) жито жати* (Леся Українка).

Вправа 111. Спишіть речення, підкресліть граматичні основи. Усно з'ясуйте, з кількох слів складаються присудки і чим вони виражені.

1. Дід не любив старшувати в сім'ї (*Г. Тютюнник*). 2. Почав накрапати дощ (*Олесь Гончар*). 3. Безодні* космосу ми мусим осягти (*В. Сосюра*). 4. Вона кинулась допомагати мамі (*Д. Бедзик*). 5. Наша юність вміла вірно жити (*Олесь Гончар*). 6. Я готовий винести всі випробування (*Ю. Збанацький*). 7. І все одно хтось нам повинен відчиняти двері (*М. Стельмах*).

* *Безодня* – безмежний простір, глибоке провалля, прірва.

8. Нас пригоди спинити не в силі (*П. Грабовський*). 9. Жити щасливо му- сить кожна людина (*Ю. Бедзик*). 10. Я горів бажанням пробитися на ши- рокий шлях театральної творчості (*В. Селезінка*). 11. Українська пісня може кожне серце полонити (*М. Рильський*).

Вправа 112. Замініть прості присудки складеними дієслівними. Дослідіть, з яких частин складаються ці присудки. Трансформовані речення запишіть, підкресліть у них присудки. Якого відтінку значення надає допоміжне діє- слово складеного дієслівного присудка реченню? Які ще способи привітан- ня ви можете назвати?

1. Першим вітає молодший старшого. 2. Чоловік вітає жінку (однак руку першою подає жінка). 3. Підлеглий вітає керівника (однак руку по- дає керівник). 4. Перша фраза вітання належить тому, хто заходить (до оселі, у приміщення), незалежно від віку, посади. 5. Незалежно від статі, віку й посади першим вітається той, хто обганяє знайомого чи проходить повз нього. 6. Зайшовши в установу, організацію, до театру, в ресторан і т. ін., увічлива людина вітається передусім з обслугою (із секретаркою, гардеробницею, швейцаром тощо) (*За С. Богдан*).

Вправа 113. I. Складіть і запишіть речення з наведеними присудками. II. Створіть текст, у якому ваші речення будуть пов'язані за змістом.

Хочу прочитати, мусиш зачекати, бажав поїхати, почав хвилю- ватися, перестав сміятися, був готовий вислухати, мав змогу відпочити, був схильний перебільшувати.

Вправа 114. Відновіть текст, визначте межі речень і розставте розділові знаки. Виділіть головні члени речення. Дослідіть, чи всі складені присудки належать до складених дієслівних. Укажіть на спосіб вираження складених дієслівних присудків.

Успіх тварин у боротьбі за існування залежить від їхньої здатності знаходити корм, сховище й партнерів не останню роль відіграють тут і розміри тіла ні комахи, ні колібрі, найменша пташка у світі, не змогли б живитися солодким квітковим нектаром, якби були хоч трохи більшими у процесі еволюції в деяких тварин з'явилися ознаки, що різко відрізня- ють їх від найближчих родичів новозеландський птах ківі не може літати, можливо, тому, що на островах, де він живе, колись було дуже мало хи- жаків, від яких його рятували швидкі ноги у процесі еволюції види нелі- таючих птахів з'явилися і на інших островах коли на віддаленому острові в Індійському океані, де жив додо, з'явилися люди, вони почали полюва- ти на нього тому ще в XVII столітті цього птаха було повністю винищено (*З великої шкільної енциклопедії*).

Запишіть слова, підкресліть у них орфограми. Усно поясніть орфограми. Пригадайте мнемонічні фрази до опрацьованої орфограми або складіть їх самостійно.

Кістлявий, якісний, заг'ястний, улесливий, шістнадцять, тижневик, невістці, безшелесно, пестливий, щасливий, пристрасний, обласний, гігантський, студентський, хвастнути, заздрісний, туристський, виїзний, свиснути, волейболістці, контрастний, баластний, форпостний.

§ 16. СКЛАДЕНИЙ ІМЕННИЙ ПРИСУДОК

Іменним складеним присудком (predicatum nominal) називаємо присудок, що складається з допоміжного дієслова-зв'язки та іменної частини. Такий присудок відповідає на запитання: *який є підмет? Хто (або що, або ким, чим) він є?*

Дієслово-зв'язка виражає граматичне значення присудка, тобто вказує на час, спосіб, особу чи рід дієслова. У ролі зв'язки іменного складеного присудка в українській мові вживаються такі дієслова: *бути, стати, ставати, вважатися, уявлятися, здаватися, видаватися, називатися, іменуватися, зватися, лишатися, доводитися, робитися* та ін.

Ці дієслова вимагають доповнення найчастіше орудним відмінком іменника або прикметника: *бути* (ким? чим?), *стати* (ким? чим?), *видаватися* (ким? чим?), *називатися* (ким? чим?), *доводитися*, (ким? чим?); *бути* (яким? котрим? чийм?), *стати* (яким?), *зробитися* (яким?) тощо. Наприклад: Микола був (став, виявився) справжнім другом. Мій дід теж Матвієм звався (*М. Стельмах*).

Дієслово-зв'язку **бути** вживаємо в усіх часових формах: *є, був, була, було, були, буде, будуть*. У теперішньому часі зв'язку **є** переважно опускаємо. У такому разі говорять про «нульову» зв'язку. На місці опущеної «нульової» зв'язки **бути** в теперішньому часі (**є**) часто ставлять тире. Наприклад: *Дружба – найбільший скарб* (Народна творчість). Однак можна вжити дієслово-зв'язку **є** з іменною частиною у формі орудного відмінка: *Дружба є найбільшим скарбом*. Порівн.: *Дружба була найбільшим скарбом. Дружба буде найбільшим скарбом..*

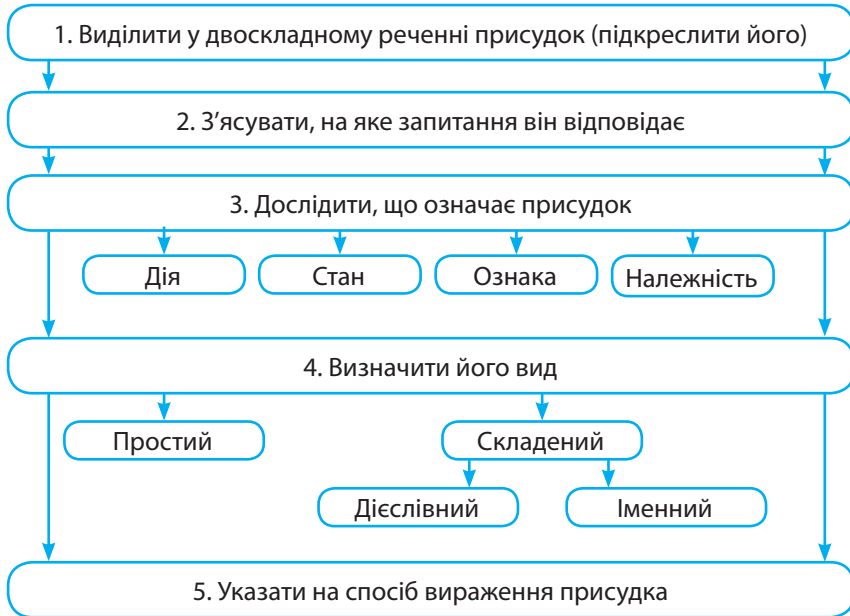

Вправа 115. Пригадайте алгоритм визначення типу присудка, за потреби зверніться до схеми, вміщеної після вправи. Прочитайте речення, випишіть з них підряд присудки: 1) прості дієслівні; 2) складені дієслівні; 3) складені іменні. З других букв перших слів має скластися слово, пропущене у вислові давньоримського поета Овідія: «*Чисте ... ні брехні не боїться, ні чуток, ні пліток*».

1. Любий друже, усміхнись мені! (*В. Сосюра*). 2. Я буду крізь сльози сміятись... (*Леся Українка*). 3. Лави противника змушені були відступи-

ти (П. Кочура). 4. Люд наш зовсім знедолений був. 5. Плодитися хай не перестають вам добрі справи. 6. Найбільша розвага для мене – книжка. 7. Він ніби почав вагатися. 8. Лякливий цей народ – горобці.

Алгоритм визначення типу присудка

Вправа 116. Спишіть речення та охарактеризуйте іменний складений присудок. Назвіть граматичні ознаки дієслова-зв'язки (час, спосіб, рід, особу) і засіб вираження іменної частини. Що пропущено в деяких присудках?

I. 1. Утвердження й забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави (З Конституції України). 2. Яка краса – відродження країни (Олександр Олесь). 3. Зветься річка Вороничка (М. Бакай). 4. Ой, одна я, одна, як билиночка в полі (Т. Шевченко). 5. У кожної людини своя дорога до щастя (Р. Іванченко). 6. Я вчасно був попереджений (Ю. Смолич). 7. Хай же буде і поета слово у поході нашому бійцем (Олесь Гончар). 8. Люд без мови – то глина безлика*, без'язика отара овець (Н. Забіла). 9. Щоб кожне слово – наче зблиск, щоб кожне слово – наче зброя (О. Луній).

II. 1. Аби серце лишалось гарячим (Є. Бандуренко). 2. Остап – хлібороб справжній! (А. Головка). 3. Образ сучасної людини хай стане вашим натхненням (Олесь Гончар). 4. Кажуть, мить чекання здається вічністю (Т. Коломієць). 5. Бувають злими просто люди. Народ жорстоким не буває (М. Гірник). 6. Поет всюди залишається господарем свого настрою. (Олесь Гончар). 7. Настя здавалася запашною трояндою (М. Коцюбинський). 8. Мені, малому, палиця ліскова** служила за хорошого коня (Д. Павличко).

* *Безлікий* – без чітко окреслених рис, невиразний.

** *Лісковий* (діал.) – прикметник до *ліска* (ліщина).

9. Трактор вже чекає на нього (А. Дімаров). 10. Уміння здружувати людей – це найістотніше для дипломата (Олесь Гончар).

Вправа 117. I. Спишіть речення, підкресліть граматичні основи. Охарактеризуйте іменні складені присудки. II. Наведіть подібні прислів'я та приказки румунською мовою.

1. Слова – половина, а праця – диво. 2. Без роботи день роком стає. 3. Сонливий та лінивий – рідні брати. 4. Маленька праця краще за велике безділля. 5. Кожний початок важкий. 6. Наша Федора до роботи хвора. 7. Для нашого Федота не страшна робота. 8. До роботи недужа, а до танцю – як ружа*.

Вправа 118. Розгляньте ілюстрацію. Знайдіть на ній речення, у якому є складений іменний присудок. Зробіть це речення назвою вашого мінітвора, висловіть власне бачення цієї проблеми. У тексті мінітвора використовуйте складені іменні присудки.

РІВНІСТЬ	
ПОВАГА	
ВИЗНАННЯ	

Жінка – не посудомийка!
Джозефіна Кокрейн винайшла і побудувала посудомийну машину у 1886 році.

Запишіть слова, підкресліть у них орфограми, поясніть їх. Які слова належать до винятків?

Прикручений, предобрий, прилетіти, преосвященство, призвище, приблизитись, преподобний, привабливо, прірва, презирство, пригірок, пріоритет, превисоко, превеселий, приборкати, престол, приїздити, прекрасний, преамбула, прикордонник, прізвисько, превелебний, притулок, претихий, прешвидкий, префікс, приборезжний, прехороший, присвітити, присвоїти, пребілий, признатися, премудрий, прилинути, предовгий, пританцювувати.

* *Ружа* (діал.) – троянда.

§ 17. КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ. ОСОБЛИВОСТІ ПОЄДНАННЯ ПРИСУДКА ЗІ СКЛАДЕНИМ ПІДМЕТОМ. ЄДНІСТЬ ВИДО-ЧАСОВИХ ФОРМ ДІЄСЛІВ-ПРИСУДКІВ ЯК ЗАСІБ ЗВ'ЯЗКУ РЕЧЕНЬ У ТЕКСТІ

Вправа 119. I. Послухайте, а потім виразно прочитайте вірш Ліни Костенко, передаючи емоції вірша. З'ясуйте, про кого йдеться в ньому. Що ви знаєте про цього актора? II. Усно визначте граматичні основи в реченнях. Чого досягла поетеса перемижовуванням у тексті форм минулого й теперішнього часу присудків?

НЕЗНЯТИЙ КАДР НЕЗІГРАНОЇ РОЛІ

Його в обличчя знали вже мільйони:
екран приносить славу світову.
Чекали зйомки зали, павільйони, –
чекали всі!

Іван косив траву.
О, як натхненно вміє він не грати!
Як мимоволі творить він красу!
Бур'ян глушив жоржини біля хати,
і в генах щось взялося за косу.

Чорніли вікна долями чужими,
Іван косив аж ген, десь по корчі.
Хрести, лелеки, мальви і жоржини
були його єдині глядачі. [...]

Іваночку! Чекає кіноплівка.
Лишай косу в сусіда на тину.
Іди у кадр, екран – твоя домівка.
Два виміри, і третій – в глибину.

Тебе чекають різні дивовижі,
кореспонденти прагнуть інтерв'ю.
Гран-Прі. Овації в Парижі.
Іван косив у Халеп'ї траву.

Присудок у реченнях зі складеним підметом може мати форму однини і множини. Узгодження присудка зі складеним підметом залежить від засобів вираження підмета, а також від порядку слів у реченні.

Дієслово-присудок ставимо у формі множини	↔	При підметі, вираженому словосполученням іменних слів у Н. й Ор.в.	<i>Батько з сином працювали..., хоч можлива форма: Батько з сином працював..., якщо увагу зосереджено не на дії</i> <i>П'ять абітурієнтів і дві абітурієнтки склали (склало) екзамен у множині, якщо увагу зосереджено на дії; в однині, якщо на кількості</i> <i>Частина студентів склала іспит успішно...</i>
Дієслово-присудок ставимо як у формі множини (частіше), так і в формі однини	↔	При підметі, вираженому кількісним числівником або іменником у Н.в.	
Дієслово-присудок ставимо у формі однини	↔	При словах <i>мало, багато, чимало, більшість, частина, решта</i>	

Вправа 120. Прочитайте текст. Випишіть з кожного речення граматичні основи, з'ясуйте, як узгоджується підмет з присудком. Чи є у ньому дієслово-присудки як засіб узгодження змісту речень за часом?

ІВАН МИКОЛАЙЧУК

Іван Миколайчук був не тільки талановитим митцем, улюбленим у народі, але й чудовим співрозмовником. Він був чуйною, доброю людиною. Актор умів уклонятися і дитині, і квітці, і рідній Чорторії. Якось у Яремчі, їдучи повз школу-інтернат на зйомки фільму, він провідав глухонімих дітей. Вони не відпускали його. І Миколайчук із задоволенням спілкувався з ними цілий день.

Одного разу в Болгарії Іван Миколайчук зустрівся зі всесвітньо відомим французьким актором Жаном-Полем Бельмондо. Бельмондо впізнав Івана за картиною «Тіні забутих предків», яка демонструвалася в Парижі. Їм запропонували перекладача. Але Бельмондо сказав: «Не треба посередника. Якими б ми були артистами, якби не розуміли без слів одне одного». Пізніше про цю зустріч згадував Іван Миколайчук. «Ми розмовляли про все на світі, не зронивши жодного слова», – сказав він (*З часопису*).

У формі однини присудок уживаємо:

1) при складеному підметі, вираженому іменником типу *група, юрба, зграя, гурт, табун, колона* та ін. у сполученні з іменником у родовому відмінку. Наприклад: *Гурт дітей зібрався біля школи. Звідкись взялася зграя голубів. Селом проїхала колона тракторів;*

2) при складеному підметі з компонентом *багато, мало, чимало, немало, трохи, декілька*: *Минуло з того часу багато літ; Чимало людей вже отримало допомогу;*

3) при підметі, що виражає приблизну кількість осіб чи предметів (тут має значення й порядок слів): *Зібралось чоловік з десять;*

4) якщо до складу підмета входить числівник, що називає велику кількість осіб чи предметів: *Сто двадцять учасників і учасниць художньої самодіяльності взяло участь у фестивалі;*

5) при підметі (з компонентами *кожен з них, ніхто з нас, дехто з них, хтось із них* тощо): *Ніхто з людей ще в бій такий не входив* (М. Бажан). *Жоден з нас не говорив і слова* (С. Скляренко);

6) коли до складу підмета входить слово **пів** (*пів десятка, пів сотні, пів мільйона*) або числівник **півтора, півтори**: *Пів сотні голосів злилося в один.*

У формі множини присудок уживаємо:

1) при підметі, до складу якого входить числівник, що називає невелику кількість осіб чи предметів: *Два учні вчилися посередньо;*

2) при підметі, що складається з іменників у називному та орудному відмінках з прийменником **з(зі)**: *Остан з Соломією звернули з шляху на поле* (М. Коцюбинський).

У формі однини або множини присудок ставимо: при підметах, до складу яких входять компоненти *більшість, меншість, частина, решта, ряд*, а також *кількісні та збірні числівники*. Порівн.:

<i>Більшість дівчат погодилася з пропозицією тренера.</i>	<i>Більшість дівчат старших класів погодилися з пропозицією тренера.</i>
<i>Решта людей не залишилась на місці.</i>	<i>Решта людей стали свідками цікавої події.</i>
<i>Двоє курчат лягло на місці</i> (І. Нечуй-Левицький).	<i>Четверо коліс залюбки крутились на ясному сонці</i> (І. Нечуй-Левицький).
<i>Десятки шкіл розпочало навчання в нових приміщеннях.</i>	<i>Десятки шкіл розпочали навчальний рік у нових приміщеннях.</i>

Вправа 121. Спишіть речення, граматично поєднуючи присудок з підметом. На місці крапок вставте пропущені літери й обґрунтуйте вживання присудка в однині чи множині.

1. Оба́бч* шляху росл.. багато сокирок** і рожевої берізки*** (М. Чабанівський). 2. Двадцять років відтоді минул.. (Є. Гуцало). 3. У порт прийшл.. чимало молоді з квітами (М. Чабанівський). 4. Стежкою наближал..сь дві молодиці (М. Коцюбинський). 5. Обидва юнаки вчил..сь в одній школі (Олесь Гончар). 6. Троє з нашої команди на матч не прийшл.. (Ю. Смолич). 7. Ряди домів, ряди дерев, як білі тіні, йшл.. кудись в далеч і розпливал..сь у тумані (М. Коцюбинський). 8. Лет..ть од лісу троє лелек (Є. Гуцало). 9. Двоє випускників і одна випускниця нашої школи залишил..ся в селі (З газети).

Коли підмет виражений аббревіатурою (abreviere), то присудок треба узгодити в роді й числі з основним словом словосполучення, від якого ця аббревіатура утворена. Наприклад: *НПУ (Національний педагогічний університет) оголосив набір на підготовчі курси. Пробне ЗНО (зовнішнє незалежне оцінювання) цього року відбулося раніше.*

Вправа 122. Спишіть речення, розкриваючи дужки. Поставте іменну частину у відповідній формі. Обґрунтуйте її вживання, користуючись правилами, поданими після вправи.

* *Оба́бч* (присл., прийм.) – по обидва боки.

** *Сокі́ркі* – вид квіткових рослин.

*** *Бері́зка* – тут: багаторічна трав'яниста рослина.

1. Обличчя майстра лишилося підкреслено (привітний) (*В. Собко*).
2. Чоловік назвався (Сашко) (*Є. Гуцало*).
3. Усі заборони й каземати виявились (безсилий) перед поетовим словом (*Олесь Гончар*).
4. Дівчина відчула себе набагато (спокійніший і впевненіший) (*В. Козаченко*).
5. А Катюша приїхала (живий і здоровий) (*М. Чабанівський*).
6. Небо зробилося (свіжий і чистий) (*Г. Тютюнник*).
7. Ще за життя Шевченкового «Кобзар» став (найдорожча, заповітна книга) нашого народу (*Олесь Гончар*).
8. Промова його була (короткий) (*Л. Первомайський*).

Відмінкова форма іменної частини складеного присудка залежить від того, які дієслова вживаються в ролі зв'язки, а також від часової форми дієслова-зв'язки **бути**.

При дієслові-зв'язці **бути** іменну частину складеного присудка ставимо в орудному або називному відмінку.

1. В орудному відмінку ставимо іменну частину при зв'язці **бути (є)** в теперішньому часі, наприклад: *Непошана до старовини, до свого минулого є ознакою нікчемності* (О. Довженко).

2. У називному відмінку ставимо іменну частину при опущеній зв'язці (**є**) в теперішньому часі, як-от: *Пісня і праця – великі дві сили* (І. Франко). *Поле не міряне, візці не лічені, пастух рогатий* (Загадка).

3. В орудному та називному відмінках ставимо іменну частину, коли дієслово-зв'язку **бути** вживаємо у формі минулого чи майбутнього часу, а також у формах умовного чи наказового способу, хоча перевагу надаємо орудному відмінку. Наприклад: *Вечір був чарівний, зоряний, пісенний* (Олесь Гончар). *Нехай син твій щасливим (і щасливий) буде*.

4. Якщо в ролі зв'язки виступають дієслова *здаватися, уявлятися, ввижатися, вважатися, залишатися, іменуватися, називатися, ставати, робитися*, то іменну частину ставимо в орудному відмінку: *Я залишусь завжди молодим* (В. Сосюра). *Сірим попелом стало життя під огнем степової свободи* (Є. Маланюк).

Вправа 123. Складіть речення з іменним складеним присудком, використовуючи в ролі зв'язки дієслова **бути, становити, здаватися, називатися, бувати, повернутися** та наведені іменні частини.

Дійсністю, як намальований, мов струна, за вчителя, учителька, учителем, добрий чоловік.

Вправа 124. Прочитайте речення, знайдіть присудки. Поміркуйте, як можна змінити форми іменної складеної частини складеного присудка або й взагалі використати простий присудок з тим самим значенням. Запишіть усі змінені вами варіанти речення, присудки підкресліть.

Зразок: *Мое бажання стало дійсністю (не записуємо в зошит).* *Мое бажання здійснилося (записуємо).*

1. Вимога була адресована учням восьмого класу. 2. Микола влітку був за пастушка. 3. Очі ворога були налиті злістю. 4. Старший брат був на весіллі за батька. 5. Якось швидко ми стали дорослими. 6. Мати стала спокійною.

1. У якій формі вживаємо присудок при складеному підметі, вираженому іменником типу *група, гурт, табун, колона* у сполученні з іменником у родовому відмінку (типу *група спортсменів, гурт хлопчиків, табун коней*)? 2. У якій формі вживаємо присудок при складеному підметі з компонентом *багато, мало, чимало, декілька* (типу *багато літ, мало років, чимало громадян, декілька депутатів і под.*)? 3. У якій формі вживаємо присудок при підметі з компонентами *кожен з них, ніхто з нас, дехто з них, хтось із них* тощо? 4. За яких умов присудок уживаємо у формі множини? 5. У якій формі (однини або множини) присудок ставимо при підметах, до складу яких входять компоненти *більшість, меншість, частина, решта*, а також кількісні та збірні числівники? 6. У якій формі ставимо присудок при підметі, вираженому складноскороченим словом (*Чорнобильська АЕС, США, ЗНО* (зовнішнє незалежне оцінювання), *НАПН України* (Національна академія педагогічних наук України) і под.?)

§ 18. ТИРЕ МІЖ ПІДМЕТОМ І ПРИСУДКОМ

Вправа 125. I. Спишіть речення, підкресліть граматичні основи. Визначте, чим виражені підмети і присудки. II. Запам'ятайте один вислів про мову й обґрунтуйте, чому саме ці слова припали вам до душі.

1. Мова – специфічне і надзвичайно складне явище (*І. Матвіяс*). 2. Мова – це пам'ять народу (*М. Шумило*). 3. Життя прожити – не поле перейти (*Народна творчість*). 4. Слово, мова – не просто будматеріал, а твоє покликання. Вони – і совість, і правда, їх нема про будень і про свято. Вони – одні, єдині (*Б. Харчук*). 5. Слова – це ті ж зерна, що впали в родючу землю, це хліб наш насущний, без якого немислиме саме життя. Слова – це крила ластівки, вона їх не почуває, але без них не може злетіти (*Ю. Мушкетик*). 6. Мова – не тільки засіб спілкування, а й джерело інформації про світ. 7. Бринить-співає наша мова, чарує, тішить і п'янить (*Олександр Олесь*).

За відсутності дієслова-зв'язки *бути* між підметом та іменною частиною присудка в усній мові витримуємо паузу, а на письмі ставимо тире.

Тире ставимо:

1. Якщо підмет та іменна частина виражені називним відмінком іменника. Наприклад: *Земля – безцінне народне багатство* (В. Сухомлинський).

2. Якщо один або обидва головні члени виражені неозначеною формою дієслова. Наприклад: *Обов'язок лікаря – вилікувати хворого. Керувати – це передбачати* (З газети).

3. Якщо перед іменною частиною стоїть вказівна частка **це, то, ось**. Наприклад: *Писати просто – це найбільша майстерність і якість справжнього таланту* (О. Копиленко). *Спів – то мова душі* (Панас Мирний). *Праця – ось найкращий вихователь*.

4. Якщо іменна частина виражена числівником або числівниковим словосполученням. Наприклад: *Площа нашої квартири – п'ятдесят чотири квадратних метри. Двічі по два – чотири*.

Тире ставимо й у випадку, якщо на підмет, виражений займенником, падає логічний наголос, а якщо такий наголос не потрібний, – то не ставимо. Наприклад: *Ми – богатырі* (В. Сосюра). *Я сирота з Вільшаної* (Т. Шевченко). *Який я декадент? Я син народу* (І. Франко).

Тире не ставимо:

1. Коли іменна частина присудка виражена прикметником, дієприкметником, порядковим числівником. Наприклад: *Небо чисте та ясне. Робота вчасно виконана. Місто наше невелике. Наш клас у школі перший у навчанні*.

Однак іноді при виділенні логічним наголосом тире можна ставити. Наприклад: *А небо – зоряне-зоряне* (В. Речмедін). *Думка – найпрудкіша, земля – найситніша, сон – наймиліший* (Народна творчість).

2. Коли перед присудком стоїть заперечна частка **не**: *Старість не радість. Голод не тітка* (Народна творчість).

3. При лексичному повторі підмета та присудка: *Відповідь як відповідь. Робота як робота. Дівчина як дівчина*.

Вправа 126. Спишіть речення, вставляючи, де потрібно, тире між підметом і присудком. У яких випадках тире ви не поставили і чому?

1. Гірка () твоя усмішка (*Олександр Олесь*). 2. Пролісок () квітка ніжна, але смілива і нетерпляча (*Ю. Смолич*). 3. Потім з'являється жовтий козелець. Квітка () гаряча, як сонце. Вона () м'яка й ніжна (*Ю. Смолич*). 4. Найбільша з усіх таємниць () таємниця твого обличчя (*Д. Павличко*). 5. Розлука () біль, але ще не розстання. Розлука () жаль, але ще не журба (*Т. Севернюк*). 6. Цей гребінь мені () до лиця? (*Л. Костенко*). 7. Очі () міра, душа () віра, совість () порука* (*Народна творчість*).

* *Пору́ка* – запевнення, гарантія в чому-небудь.

Вправа 127. Послухайте виразне читання тексту і поясніть, як читаються речення, у яких є тире між підметом і присудком (темп, пауза, злет і падіння сили голосу тощо).

КВІТКА НА КАМЕНІ

Для мене Україна – це отча земля, рідний край, де народилися мої предки, країна з мудрими й талановитими людьми, з чарівною піснею, яка дивує світ. Відчуття рідного краю починається з дитинства: з картинок у «Букварі», з хороших і вірних друзів і подруг, з материної пісні, з бабусиної казки. Вітчизна – це пшеничне поле й синє небо над ним у високості, замріяні ліси і голубі озера, верби над ставком і калина біля криниці. Моя Батьківщина – це і школа, де виростають дитячі крила, і вулиця, на якій живуть хороші люди, і батьківська хата. І родинне вогнище – маленька батьківщина кожної людини.

Моя мала батьківщина – це мое рідне місто. Мое місто – єдине, неповторне. Воно гарне для мене будь-якої пори, а особливо навесні – у пору оновлення і цвітіння. Тут багато історико-архітектурних пам'яток. Старе місто – це «живий» пам'ятник під відкритим небом. І люди в нас хороші і працьовиті.

Любий друже, я запрошую тебе до мого міста, до країни молоді та студентства (*З часопису*).

Вправа 128. Складіть невелике висловлювання на тему «Найулюбленіша пора року» художнього стилю, уживаючи підмети та присудки, виражені різними частинами мови.

МОВНИЙ ТРЕНІНГ З ТЕМИ «ГОЛОВНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ»

Підсумуйте вивчене про головні члени речення: дайте усні відповіді на запитання.

1. Що ми називаємо реченням?
2. Що становить граматичну основу двоскладного речення?
3. Що таке підмет? Чим він виражається в українській мові?
4. Наведіть приклади речень з простим підметом, вираженим іменником, займенником, числівником, службовими частинами мови.
5. Який присудок доцільний у реченні, де підмет виражений неозначеною формою дієслова? Наведіть приклади.
6. Наведіть приклад, коли в ролі підмета вживають ціле речення.
7. Який підмет називаємо складеним? Наведіть приклади.
8. Які особливості узгодження присудка з підметом, вираженим словосполученням?
9. Що називаємо присудком?
10. Які бувають присудки?
11. Який присудок називаємо простим? Чим він виражається? Наведіть приклади.
12. Який присудок називаємо дієслівним складеним? Яке значення має допоміжне дієслово в дієслівному складеному присудку?
13. Який присудок називаємо іменним складеним? З яких компонентів він складається?
14. Які ви знаєте дієслова-зв'язки?
15. Назвіть основні засоби вираження іменної частини складеного присудка.
16. Від чого залежить форма іменної частини складеного присудка?
17. У якому відмінку треба ставити іменну частину складеного присудка при дієслові-зв'язці *бути*?
18. Коли між підметом і присудком ставимо тире?

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ДО ТЕМИ

1. Складеного дієслівного присудка немає в реченнях

- А Не треба думати мізерно.
- Б Чи ж я тебе примушую кохати?
- В Будем іти ми з тобою тоді в ніжному вітрі до рання.
- Г І хочу до болю упасти на коліна, помолитись на зорі ясні.

2. Складений іменний присудок є в реченні

- А Що я хочу спитать у цієї сумної кравчині?
- Б Весна така спокійна, тиха.
- В Вгорі невідомі дороги.
- Г Плакучі верби сплакали у воду гірку пилілку одболілих літ.

3. Складений дієслівний присудок є в реченні

- А Будуть тебе кликати у сади зелені хлопців чорночубих диво-наречені.
- Б Він ще не встиг збагнути, в чому річ.
- В Любить людей мене навчила мати.
- Г Україно, ти моя молитво, ти моя розпуко вікова.

4. Установіть відповідність між граматичним вираженням підмета та реченням.

- 1 Підмет, виражений іменником
- 2 Підмет, виражений займенником

3 Підмет, виражений словосполученням

4 Підмет, виражений інфінітивом

- А Споминів листя осіннє
я під ногами топчу.
- Б Згадає листя минуле
шумом пожовклим своїм
- В Тисячі зір задивилися
в душу мою.
- Г Жити – значить
приносити радість людям.
- Д Багаті на печі
сиділи та калачі їли.

5. Установіть відповідність між іменною частиною складеного іменного присудка і способом її вираження.

- 1 Іменник
- 2 Прикметник
- 3 Числівник
- 4 Особовий займенник

- А А ти – це ти.
- Б Відступник я.
- В Така хистка тепер моя хода.
- Г Є щось в мені так наче не мое.
- Д Я не один.

6. Установіть відповідність між типом присудка і прикладом.

- 1 Складений дієслівний присудок
- 2 Простий дієслівний
- 3 Складений іменний
- 4 Складений іменний
з нульовою зв'язкою

- А Я хочу серцем Всесвіт
обійняти.
- Б Порожній степ і тиша
до небес.
- В Хмари були сірими,
тривожними.
- Г Двори якісь похмурі,
непривітні.
- Д Місяць над рікою
в темному просторі
розлива на гори
і на верби сон.

§ 19. РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ. ЧИТАННЯ ТЕКСТІВ РІЗНИХ СТИЛІВ, ТИПІВ І ЖАНРІВ. КОНТРОЛЬНЕ ЧИТАННЯ МОВЧКИ

Вправа 129. Прочитайте виразно за особами вірш Ліни Костенко, передаючи інтонацією почуття й настрої співрозмовників. Поміркуйте, яку основну думку висловлено у вірші. Поясніть його назву. Від чого застерігає поетеса? Чи лише про випадкову зустріч йдеться у творі?

ПІНГ-ПОНГ

- добридень –
- здрастуйте –

– як справи? –
– спасибі – добре – як у вас?
– робота – літо – спека – спрага –
– а настрій? –
– добре –
– все гаразд –
– неправда – очі
– вам здалося –
– ви зблідли –
– обережно – м'яч! –
вогнем мовчання зайнялося –
схрестились погляди – пробач –
кажи слова легкі й порожні –
кажи їх знов – кажи їх знов! –
а так дивитися не можна
в настільнім тенісі розмов.

Вправа 130. Пригадайте вивчені відомості про мовлення та види мовленнєвої діяльності. Дайте усну відповідь на запитання.

1. Які існують форми мовлення?
2. Які особливості усного й писемного спілкування?
3. З якою метою в мовленні використовують міміку й жести?
4. Якими видами мовленнєвої діяльності має оволодіти кожна людина?

Читання мовчки розвиває логічне мислення, зорову пам'ять, збагачує словниковий запас, формує вміння спілкуватися. Надзвичайно важливим є вміння читати. Як і процес аудіювання, процес читання складається з визначення мети і з самого читання (сприйняття й розуміння тексту).

У процесі читання вирішуються різноманітні комунікативні завдання: 1) читати, щоб одержати знання; 2) читати, щоб навчитися щось робити; 3) читати, щоб отримати естетичну насолоду.

Читати текст потрібно якомога швидше, але осмислено, знаходити в ньому необхідну змістову інформацію, установлювати причинно-наслідкові зв'язки, визначати тему й головну думку, уявляти описані в тексті образи, звертати увагу на виражально-зображувальні засоби, оцінювати прочитане.

Вправа 131. I. Прочитайте текст. Визначте, до якого стилю мови, типу й жанру мовлення він належить. За якими критеріями ви це встановили?
II. Складіть шість тестових запитань до тексту й запропонуйте однокласникам та однокласницям відповісти на них.

ВІСІМ ПРИЧИН, ЧОМУ ВАРТО ЧИТАТИ КНИГИ ЩОДНЯ

1. Читання формує характер. Читаючи книги, художні, соціальні або психологічні, ми формуємо наш характер, незалежно від віку. Оцінюючи позитивні й негативні якості героїв/героїнь, моральність поведінки, ми зіставляємо дії героїв/героїнь з власною совістю.

Перипетії книжкових персонажів дуже добре відображають наше повсякденне життя. Це означає, що ми більше схильні до роздумів над тими рішеннями, які ми вже ухвалили або які стоять перед нами.

2. Читання розширює ресурс словникового запасу. Що більше книг прочитаєш, то більше дізнаєшся й запам'ятаєш нових слів. Новий репертуар залишиться у вашому внутрішньому словнику вже назавжди.

Це сприяє досягненню життєвого успіху як у приватному, так і в професійному житті. Нові слова стимулюють процеси мислення, що безпосередньо впливає на реальні дії та вираження думок і почуттів.

3. Читання поліпшує пам'ять. Читання стимулює увагу на створення відео та зображення. Нові знання поєднуються з тими, які вже є. Читання зміцнює «м'язи пам'яті» так само, як підняття тягарів розвиває м'язи культуриста.

З кожною новою інформацією мозок створює нові синапси*, поживляє їх роботу та уповільнює процес їх відмирання. Завдяки цьому у вас більше шансів зберегти кращу пам'ять, ніж у людей, які переглядають телепередачі.

4. Читачі більш схильні висловлювати свою думку і брати участь у суспільному житті. Дослідження свідчать, що люди, які регулярно читають, набагато легше адаптуються в соціумі. Вони мають більшу легкість і свободу слова, висловлюють свої думки й позиції набагато красномовніше.

Це означає нові можливості. Також читання підвищує самооцінку й робить шанси на успіх у житті більш реальними.

* *Синапс* – структура мозку, яка дає змогу нервовим клітинам передавати сигнали в інші клітини.

5. Читання книг знижує стрес і поліпшує настрій. Коли ви читаете, ваш світ переміщується в інше місце, тому ви не відчуваєте на цьому тлі труднощів повсякденного життя. Під час читання всі недоліки повсякденності йдуть у небуття.

Дослідження 2019 року показали, що читання лише протягом кількох хвилин у день знижує рівень гормонів стресу до 70%. Завдяки цьому поліпшуються ваше самопочуття та якість сну.

6. Читання допомагає розвинути аналітичне мислення. Вам коли-небудь вдавалося прочитати роман і самостійно передбачити його закінчення ще під час читання? Якщо так, то це означає, що книги зміцнили ваші навички аналітичного мислення та уяви. Що більше ви читаете, то більше ви спроможні побачити.

Також завдяки читанню ми краще аналізуємо будь-яку інформацію, нам легше вибудовувати логічні ланцюжки. Читання – своєрідний мозковий штурм.

7. Читачі швидше запам'ятовують і вивчають нові дисципліни. Книги передають нам багато цінних повідомлень, а також цікавих фактів з різних сфер життя та науки. Це означає, що ми стаємо мудрішими й інтелігентнішими. Ми дивимося на світ із ширшої перспективи, що робить нас набагато об'єктивнішими та дає змогу дистанціюватися від проблем.

Під час читання наш мозок працює як плеєр для візуалізації прочитаних уривків. Завдяки цій процедурі поліпшується пам'ять. Ми в змозі швидко і значно довше зберігати інформацію і спогади.

8. Читання може позбавити вас від хвороби Альцгеймера. Згідно з дослідженнями, результати яких опубліковані в «Американському науковому журналі», вірогідність діагностики хвороби Альцгеймера серед людей, які регулярно читають, у два з половиною рази менша.

Це не значить, що читання допоможе запобігти хворобі, однак така інтелектуальна дія, як читання, істотно позитивно впливає на клітини мозку (*Інтернет-джерело*).

Права 132. Прочитайте текст мовчки. Визначте його тему та основну думку.

КОЛИ З'ЯВИЛАСЯ ГРИВНЯ?

Незалежно від своєї могутності чи слабкості, держави та їх правителі завжди використовували гроші, щоб підняти власний престиж серед своїх васалів або сусідів. Гроші завжди з успіхом використовувалися практично в кожному скільки-небудь розвиненому суспільстві. Вигляд грошей (як правило, це були монети) може багато чого розповісти про держави та їх правителів. Крім того, аналіз складу монет і місць, де їх знайдено, дає вичерпну інформацію про утворення політичних союзів, переселення народів, про економіку, воєнну та політичну історію стародавніх держав, яка без цього могла б і не дійти до нас.

Майже за дві тисячі років до появи монет у VII столітті до н. е. торгівля здійснювалася за допомогою злиwkів різних металів. Спочатку це була мідь, яку використовували як гроші протягом тривалого часу (особливого поширення це набуло на Кіпрі), потім – свинець, але через те, що ці зливки були надто важкими, до того ж легко піддавались корозії, згодом їх замінили на срібні.

Перша валюта виникла, коли на зливки почали ставити печатку, до певної міри гарантуючи тим самим їх якість.

Грецький історик Геродот, який жив наприкінці V століття до н. е., повідомляє, що першими людьми, які почали використовувати золоті та срібні монети і започаткували роздрібну торгівлю, були лідійці, вони мешкали на північному заході сучасної Туреччини. У VI столітті до н. е. в Лідії жив цар Крез, ім'я якого пов'язують з незліченим багатством. Саме він почав карбувати монети з чистого золота.

Незалежно від Лідії срібні монети почали карбувати на грецькому острові Егіні. На ковадлі обов'язково вирізали зображення черепахи, тому що мешканці острова особливо шанували бога Аполлона, а черепаха була його священною твариною.

Спочатку монети перебували тільки в місцевому обігу. Адже для того щоб отримати визнання, монети повинні були мати на собі печатку особи чи організації, надійність яких не викликала б ані найменшого сумніву. Кожна держава карбувала власні монети з певними знаками або з ідеалізованими портретами своїх володарів. Так, неподалік від лиману, де розливається Дністер, у старовину стояло місто Тіра, а в ньому чеканили монетки, на одному боці яких був напис «TYRA», а на іншому – зображення риби, винограду, бика та інше. У Херсонесі чеканили власні монети – срібні та мідні з зображенням богині Діви, оленя, бика. А на монетці давнього міста Феодосія було написано «ФЕОДО».

Найвідомішою срібною монетою Стародавнього Риму був денарій. Він важив 4,5 грама. Денарій поступово витіснив з обігу монети інших країн, що потрапили під владу римлян. Пізніше назва «денарій» перейшла до французької монети – «деньє». У арабів це слово перетворилося на «динар». Іноді монети називали просто – «срібник».

З давніх-давен на тій землі, де тепер лежить Україна, жили племена прадавніх слов'ян – анти та венеда. Римські купці, що брали в них мед, віск, хутро, шкіру, давали взамін срібні денарії. Ці блискучі кружальця з металу подобалися жінкам, які прикрашали ним свій одяг, а також робили з монеток намиста.

На Русі довгий час не було своїх монет. І тоді русичі вирішили для великих платежів пустити в діло зливки. Так у XI столітті з'являється київська гривня, у XII столітті – новгородська гривня, а потім чернігівська. У 1288

році волинський князь Володимир Васильович наказав ливарям перелити в гривні срібні посудини зі своєї скарбниці.

Гривні мали різну форму, різну вагу і зовсім не були схожі на монети – то були гривні-зливки. Вони важили від 160 до 205 грамів. Ними розраховувалися лише князі, бояри та купці, тобто багаті люди.

Обіг київських гривень поступово почав припинятися в XIII столітті, а новгородська гривня дожила до XV століття. У 1349 році польський король Казимир III захопив Галицьку й частину Волинської землі. На ринку з'явилися польські, чеські й різноманітні західноєвропейські монети. У XIII столітті в Новгороді увійшло у вжиток слово «рубель», яке поступово витіснило назву гривень новгородських. У XV столітті рубель повністю витіснив з обігу гривню (*Інтернет-джерело*).

II. Виконайте тестові завдання до тексту.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. Держави та їх правителі завжди використовували гроші для того, щоб

- А захопити інші держави;
- Б підняти власний престиж серед васалів або сусідів;
- В здійснювати торгівлю;
- Г показати свою могутність.

2. Вигляд грошей може розповісти про

- А добробут держави;
- Б рівень освіти в державі;
- В монетний двір, де їх виготовили;
- Г держави та їх правителів.

3. Торгівля за дві тисячі років до появи монет здійснювалася за допомогою:

- А злиwkів різних металів;
- Б зерна;
- В золота;
- Г дорогоцінних каменів.

4. Першими почали використовувати золоті й срібні монети й започаткували роздрібну торгівлю

- А фінікійці;
- Б лідійці;
- В русичі;
- Г римляни.

5. Священною твариною бога Аполлона була

- А корова;
- Б вівця;
- В черепаха;
- Г змія.

6. Срібні та мідні монети із зображенням богині Діви, оленя й бика чеканили у
- А Феодосії;
 - Б Туреччині;
 - В Херсонесі;
 - Г Лідії.
7. Найвідомішою монетою Стародавнього Риму вважається
- А денарій;
 - Б гривня;
 - В крона;
 - Г песо.
8. На території сучасної України з давніх-давен жили
- А поляни і древляни;
 - Б в'ятичі й русичі;
 - В печеніги й поляни;
 - Г анти і венеди.
9. Русичі для великих платежів пустили в діло
- А золото;
 - Б срібло;
 - В зерно;
 - Г зливки.
10. Складіть мінітвір-роздум «Навіщо мені кишенькові гроші?»

§ 20. ДРУГОРЯДНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ

Вправа 133. I. Прочитайте речення, визначте в них граматичні основи. Пригадайте, як ми називаємо прості речення, які складаються тільки з граматичної основи. II. Поширте подані речення другорядними членами та запишіть їх так, щоб вийшов невеликий твір про початок листопада.

Птахи відлетіли. Поповзли хмари. Почастішали дощі. Сонце виглядає. Ранки стали холодними. Туман стелиться. Шурхотить листя.

III. Як ви вважаєте, для чого потрібні другорядні члени речення? Свою думку зіставте з думкою поета Дмитра Білоуса, що висловлена у вірші.

Другорядні теж важливі члени речення,
тут вони не для прикраси, не для клечання.
Часто гронами рясними в думку просяться.
Але як же з головними співвідносяться?
А підрядними зв'язками з ними зв'язані, –
це враховувать ми з вами зобов'язані.
Думку можуть (помічав це, безумовно, ти)
пояснити, уточнити і доповнити.
Поділяються, напевне, неспроста вони
на означення, додатки та обставини.

Крім граматичної основи в реченні є **другорядні члени** (părți secundare ale propoziției), які пояснюють головні члени речення або інші другорядні.

За запитаннями розрізняють такі другорядні члени речення, як **означення, додатки й обставини**. Наприклад, у реченні *Нас з любов'ю еднає під сонцем свята Україна*, крім граматичної основи *Україна еднає*, є означення (*Україна яка?*) *свята*; додаток (*еднає кого?*) *нас*; обставини (*еднає як?*) *з любов'ю* та (*еднає де?*) *під сонцем*.

Підмет і другорядні члени, що його пояснюють, зазвичай означення (*спекотний травень*), становлять групу підмета. Присудок і другорядні члени, що його пояснюють, зазвичай додаток і обставина (*грозовому липню свій таємничий дар передає*), становлять **групу присудка**.

Додаток – це другорядний член речення, який відповідає на питання непрямих відмінків (усі, крім називного): виражений іменником, займенником, числівником. Наприклад: *Мені подобаються цікаві книги* (додаток – *мені*).

Означення – це другорядний член речення, який відповідає на питання *який? яка? яке? які? чий? чия? чие? чий?*; виражений прикметником, займенником. Наприклад: *Яскраве сонечко гріє нас своїми променями* (*яскраве, своїми* – означення).

Обставина – це другорядний член речення, який відповідає на питання *де? коли? куди? звідки? як?*; виражений прислівником, прийменником з іменником. Наприклад: *Сьогодні ввечері я поїду до бабусі* (*сьогодні, ввечері* – обставина).

Вправа 134. Поділіть текст на речення. Спишіть їх, розставляючи розділові знаки. Підкресліть члени речення. Яких другорядних членів речення найбільше у тексті? Чому?

Ви бачили місто в золотому саду то наш Київ тепла осінь тихо ступає його вулицями дніпрові кручі вона вже розмалювала неповторними золотистими фарбами листя каштанів на багатолюдному Хрещатику аж горить ще яскравіше сяє золотом горда і велична Софія.

Б. Литовченко.
Осінній Київ

Вправа 135. Доповніть речення словами з довідки. Спишіть їх, підкресліть підмети, присудки й додатки. Визначте (усно) відмінки іменників.

1. Виорав чоловік (*що?*) ... 2. Посіяв на полі (*що?*) ... 3. Виріс славний льон і вкрився (*чим?*)... 4. Сонечко світило (*на що?*) ... тепленько, хмарка кропила (*чим?*)...

Довідка: дощик, льон, поле, цвіт.

Вправа 136. Спишіть речення, на місці крапок вставте обставини, що відповідають на подані в дужках запитання і доречні за змістом.

Осінь підкралася (*як?*)... Якось (*коли?*)... дмухнув холодний вітер. Цілу ніч він шумів і обривав листя (*де?*)... (*Коли?*)... почався рясний дощ. (*Коли?*)... ночі покоротшали. Надворі стало (*як?*) ... і (*як?*)

Вправа 137. Спишіть речення, на місці крапок вставляючи пропущені букви. Підкресліть обставини. Поясніть, яким чином ви їх визначили.

1. Стоят.. спокійно дерева безл..сті (*П. Филипович*). 2. Десь високо-високо у в..рхівках сосон заплутався місяць (*О. Буцень*). 3. Лунко р..пить осика (*К. Наріжний*). 4. Споконвіку на дніпровських б..р..гах селилися й жили слов'яни (*І. Цюпа*). 5. Вден.. сонце піднімаєт..ся все вище й вище, пливе по небу (*В. Сухомлинський*).

Вправа 138. Прочитайте народні прислів'я й виконайте роботу в групах. / група: запишіть тільки речення, поширені додатками. // група: запишіть тільки речення, поширені означеннями. /// група: запишіть тільки речення, поширені обставиною.

1. Бережи честь змолоду. 2. Добре ім'я – найкраще багатство. 3. Добре роби – добре й буде. 4. Правду не сховаєш. 5. Дружба – велика сила. 6. Здоров'я – найцінніший скарб. 7. І сила перед розумом никне. 8. Працоймо дружно – не буде сутужно. 9. Красне слово – золотий ключ. 10. Стислість – сестра таланту. 11. Діло майстра величає. 12. Від теплового слова і взимку лід розмерзає. 13. Не соромно не знати, соромно не вчитися.

Вправа 139. Пограйте із сусідом/сусідкою по парті в гру «Вірю – не вірю». Доповніть кожне твердження власними прикладами.

1. У поширеному реченні немає другорядних членів речення.
2. У реченні «**Кожне слово – це перлина, це праця, це натхнення, це людина**», крім головних членів, є тільки означення.
3. У реченні «**Наша мова прекрасна, милозвучна, мелодійна**» є два додатки.
4. У реченні «**Люблю красу моєї мови**» є обставина.
5. У реченні «**Даруймо радість людям**» є два додатки.

Вправа 140. Складіть за схемами речення на тему «Мої подорожі Україною».

1					
2					
3					
4					

Запишіть слова, підкресліть у них орфограми. Усно поясніть орфограми.

Зчистити, скраплений, зсікати, список, зсохлий, сповідь, зцілити, сфотографуватись, звільнити, споглядати, зціпити, згладити, схудлий, згаяти, згорнути, струшувати, спалах, зсувний, скроїти, зжити, сходження, зчорнілий, сформувати, сфабрикований.

§ 21. ОЗНАЧЕННЯ. УЗГОДЖЕНІ ТА НЕУЗГОДЖЕНІ ОЗНАЧЕННЯ

Вправа 141. І. Прочитайте вірш Ростислава Братуня. Випишіть означувані слова з означеннями до них і скажіть, якою частиною мови виражені означення та до яких членів речення вони підібрані.

Хвилина до хвилини –
і часу течія.

Хмарина до хмарини –
і туча грозова.

Проміння до проміння –
і сонце засія.

І пісня буде славна,
якщо знайдеш слова
найкращі, найдзвінкіші,
співучі, милі, ніжні,
гарячі, гнівні, грізні,
гранітні і залізні.

Слова душі твоєї,
слова твоєї мови.
Вони – це ти, народе,
ясна моя любове.

II. Ще раз прочитайте останню строфу вірша й висловіть (усно) свої почуття до рідної мови.

Означення (atributul) – це другорядний член речення, який вказує на ознаку предмета та відповідає на запитання **який? чий? котрий?** Наприклад: *Наше життя – бурхливий океан* (П. Тичина). *Та хіба ж на світі є хоч одна проста дорога?* (П. Куліш). *Геть же, рабства ночі, ночі зла й негоди* (В. Сосюра). *Ще треті півні не співали* (Т. Шевченко).

Вправа 142. Змодельуйте прислів'я і приказки, доповнивши їх частини, розміщені ліворуч, частинами з колонки, розміщеної праворуч. Запишіть вислови, ставлячи означення у відповідній граматичній формі.

1. (Усякий) пташка
2. За (один) вченого дають
3. Борода не робить
4. (Розумний) річ
5. (Козацький) роду
6. Не бійся (розумний) ворога,

чоловіка (мудрий).
 приємно й слухати.
 а бійся (дурний) приятеля.
 (свій) гніздо знає.
 нема переводу.
 десять (невчений).

Означення поділяються на узгоджені й неузгоджені.

Узгодженими називаємо означення, поєднані з означуванним іменником зв'язком узгодження. Це означення, виражені прикметниками, дієприкметниками, порядковими числівниками та займенниками прикметникового типу. Наприклад: *Що є могутніше від гірських хребтів, суворіше від лісів твоїх, прекрасніше від твоїх пшеничних ланів?* (Олесь Донченко).

Вправа 143. Спишіть словосполучення, замінивши в них узгоджені означення на неузгоджені, й навпаки.

Зразок: вулиці села – сільські вулиці.

Вулиці села, подруга по школі, лісові квіти, братова книга, людська пам'ять, ваза з кришталю, осінній день, сік з винограду, вода з моря, ключ журавлів, сонячне проміння.

Неузгодженими називаємо означення, пов'язані з означуваним іменником зв'язком керування або прилягання.

Неузгоджені означення виражаються:

1) іменниками (бувають безприменникові і применникові):
У Толі був завжди чуб (який?) їжачком (Розмовне); Очі (чий?) в жінки відразу налилися сльозами (С. Васильченко);

2) неподільними словосполученнями: *Квитки в театр отримали учні та учениці (які?) старших класів;*

3) займенниками: *І в його (в чий?) уяві виникла школа (А. Головка);*

4) інфінітивами: *А бажання (яке?) читати книги у вас є? (І. Цюпа);*

5) прислівниками: *Цілі дні ходив сумний Семен Микитович після зустрічі (якої?) віч-на-віч зі своєю старістю (О. Копиленко);*

6) дієприслівниками: *Їзда (яка?) стоячи швидко стомлює. Читання (яке?) лежачи псує зір.*

Неузгоджені означення часто можна замінити узгодженими, і навпаки. Наприклад: *Незабаром Іонелова мама приїде додому назавше (3 газети).* – *Незабаром мама Іонела приїде додому назавше.*

Вправа 144. Доберіть до словосполучень з узгодженими означеннями словосполучення-синоніми з неузгодженими означеннями.

Зразок. Електрична сила – сила електрики.

1. Шевченкові твори. 2. Батьків костюм. 3. Весняні дні. 4. Морські глибини. 5. Гірські вершини. 6. Київські каштани. 7. Командирський наказ. 8. Геройський вчинок. 9. Трамвайна зупинка. 10. Кришталева ваза. 11. Книжкова полиця. 12. Харківські вулиці.

Вправа 145. Запишіть словосполучення підряд у дві колонки залежно від того, яке в них означення: у першу – узгоджені означення, у другу – неузгоджені означення. У кожному словосполученні підкресліть другу від початку букву. З цих букв прочитаєте початок вислову давньогрецького байкаря Езопа: «... ніхто, крім неї самої, не звертає уваги».

Хлопець в окулярах, інший випадок, марна спроба, тюк завбільшки з копицю, згаслий звук, гостра потреба, книжна істина, колишня пригода, пропаша справа, одяг захисного кольору, щира правда, усякі бувальщини, видовище не з приемних, сніг з дощем, статечна поведінка, рука товариша, густий туман.

Вправа 146. Спишіть речення, підкресліть означення. З'ясуйте, чим виражені узгоджені та узгоджені означення.

1. Променем сонця я хочу світити в людській оселі (*Д. Павличко*).
2. Серце дитини дуже чутливе (*В. Сухомлинський*).
3. Час визволення наближався (*В. Кучер*).
4. Ця земля не знала жодного мосту з каменю (*П. Загребельний*).
5. Заграло, зашнілось синє море, і буйні вітри по морю шумлять, і хвиля гуляє (*Є. Гребінка*).
6. А ключі від щастя у наших руках (*М. Стельмах*).
7. Над доріжкою з асфальту дві берізки обнялись (*В. Сосюра*).
8. У натовпі жінка з золотим волоссям і променистими очима (*А. Головка*).
9. Осокори в сорочках з вибіленого полотна позавмирили (*Є. Гуцало*).
10. Либи – це розкіш для бджіл (*Б. Лепкий*).

Вправа 147. Напишіть твір-мініатюру «Зимовий ранок», використовуючи узгоджені та узгоджені означення.

Я. Баланецький. Зимовий ранок

Випишіть слова з орфографічними помилками, виправивши їх. З перших букв виписаних слів прочитайте та запишіть приказку.

Нянчити, хобі, енциклопедія, мавп'ячий, проїзний, аванпосний, шалений, промінчик, тиждневий, іминини, Уманщина, надбрів'я, безпомічний, ініціатива, буквенний, тонна, емігрант, без'ядерний, сшиток, жираф'ячий, заздрісний, савець, вана, італія, кінчик, тьм'яний, льється, незчисленний, ангіна.

§ 22. ПРИКЛАДКА ЯК РІЗНОВИД ОЗНАЧЕННЯ. НАПИСАННЯ НЕПОШИРЕНИХ ПРИКЛАДОК ЧЕРЕЗ ДЕФІС. ПРИКЛАДКИ, ЯКІ БЕРЕМО В ЛАПКИ

Вправа 148. Прочитайте речення. Поміркуйте, на які запитання відповідають виділені слова, що вони означають, якою частиною мови виражені. Чи можна вважати їх означеннями? Чому?

1. Село **Троянівка** гніздиться в долині (*Г. Тютюнник*). 2. **Сторож**-дід змете з порога сніг і слід твоїх чобіт (*А. Малишко*). 3. Краплинами блищать вологі очі **підлітка**-дівчати (*М. Рильський*). 4. Підїхали до зупинки «**Площа Шевченка**». 5. Місяць освітив озеро **Світязь**. 6. Трава **звіробій** має лікувальні властивості.

Прикладка (арозітіа) – це другорядний член речення, що виражається іменником і є другою назвою предмета, до якого вона відноситься. Прикладка відповідає на запитання *який?* і підкреслюємо як означення. Наприклад: *То хліб, що матінка-гуцулка з долівки* вчилла піднімати* (Д. Павличко). *Радимо додавати до чаю невеличкі дози трави (якої?) материнки*.

Прикладкою може виступати як власна, так і загальна назва: *Красуня Тиса* й велетень *Дніпро* – це все моя прекрасна Україна (*Р. Третьяков*).

Прикладка може узгоджуватися в роді, числі й відмінку з означуваним іменником (матінка-гуцулка, трава материнка, красуня Тиса) або ж не повністю узгоджуватися, як-от: *фабрика-гігант, дівчина-водій* (немає узгодження в роді).

* *Долівка* – земля чи підлога в хаті.

Вправа 149. Прочитайте вголос уривки з хроніки літературно-мистецького життя Волині. Випишіть з них прикладки з означуваними словами, поясніть їх написання. Укажіть на значення прикладок, підкресліть їх.

I. Волиняни взяли участь у XII Національному форумі книговидавців України, що традиційно відбувається у місті Львові. Цього разу форум зібрав 577 підприємців та книговидавничих організацій. Було організовано виставку-продаж книг видавництва «Терен», «Твердиня», «Вежа».

II. «Лесина казка» – таку назву має виставка творчих робіт родини Бойків, на якій представлено 30 художніх композицій – фігурки ляльок-персонажів драми-феєрії Лесі Українки «Лісова пісня», виконаних матір'ю Ганною Бойко-Дергай; світлини волинських краєвидів виконані її чоловіком Сергієм Бойком, а малюнки – їхнім восьмирічним сином Андрієм. Виставка присвячена 135-річчю з дня народження Лесі Українки (З альманаху «Світязь»).

Вправа 150. I. Уведіть словосполучення з прикладками у прості речення й запишіть їх. II. Перекладіть утворені прості речення з прикладками румунською мовою. Поясніть правопис прикладок в обох мовах.

Село Чагор, місто Київ, газета «Українське слово», роман «Вир», школа-інтернат, учень-восьмикласник, мама Марія, сестра Оксана, красуня осінь, товариш-киянин.

Вправа 151. I. Доберіть до поданих означуваних слів прикладки, які треба писати через дефіс, окремо або в лапках. II. Наведіть власні приклади означуваних слів, з якими прикладки треба писати через дефіс і в лапках.

Зразок: художник-декоратор, художник Михайло Врубель; картина-вітраж, картина «Мадонна».

Світлина, довідник, твір, симфонія, вірш, салон, конкурс, фестиваль.

Вправа 152. Складіть і запишіть речення так, щоб подані слова і словосполучення виступали: а) прикладками; б) іншими членами реченнями. Визначте синтаксичну роль означуваних слів при прикладках.

Зразок. На березі річки Дніпро, поблизу Канева, відбувся концерт народних аматорських колективів. Зі сторінок літературного альманаху «Дніпро» можна познайомитися з сучасними українськими письменниками. Дніпро – найбільша водна артерія України.

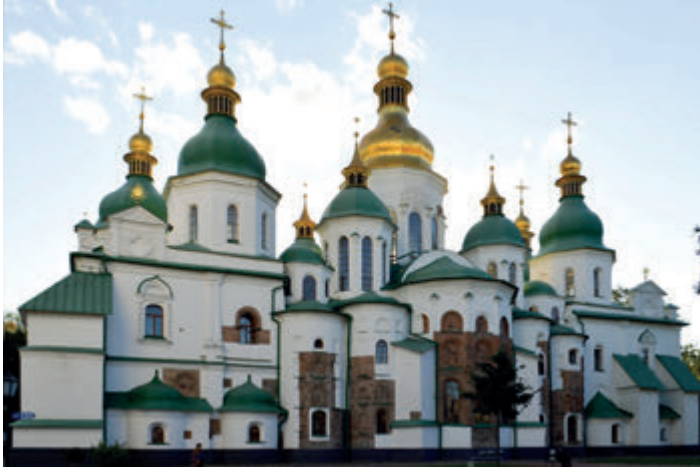
Шляхами Кобзаря, Славутич, червона калина, берегиня.

Вправа 153. I. Уважно послухайте текст про одну з найдавніших пам'яток української історії та культури. Усно перекажіть його, використовуючи елементи опису Софійського собору. II. Прочитайте текст, з'ясуйте, чи є в ньому прикладки. Спишіть їх, дотримуючись орфографічних правил. III. Доповніть розповідь враженнями від ілюстрації, яка супроводжує текст, чи, можливо, від відвідання храму.

СОФІЯ КИЇВСЬКА

У соборі було холодно, темно й тихо: володарювала* тут уже по-справжньому вогкувата ніч, хоч надворі були ще тільки сутінки. Тут можна забути про всі негаразди** й незатишність довколишнього життя, можна ходити без кінця так само, як довкола замкненої у своїй первозданно-вічній красі мармурової колони, і дивитися теж без кінця на ту чудотворну, незбагненно прекрасну красу каменю й фарб. Каміння вийшло з простору, і простір вийшов з каменю; мозаїки, що розмістилися поодиноці, а то й по двоє вкупі, в тихому сяянні струмують, мов зорі на небесній бані***, створюючи цілісну, хоч і напівзруйновану, картину собору. І тільки Божа Мати з руками, піднесеними чи то в благословенні, чи то в намаганні захистити людей від лиха, здається непорушною.

Цей собор уже з першого дня свого існування сприймався як надійний притулок людського духу, тут відразу зажив дух мудрості тих, хто вибудовував споконвіків державність України-Русі. Може, тому й усі вороги наші: хани, царі, королі – налітали в різні часи на Київ і найперше плюндрували**** Софійський собор; кожен намагався стерти його з земної поверхні, але собор стояв уперто, несхитно, ніби не будований був, а виріс із безмежно щедрої київської землі.

Може, будовано цей собор у сльозах, можливо, – з урочистим співом і радістю, легенди говорять по-різному, але піднявся він у тій землі, яка тоді ще зроду-віку не знала кам'яних споруд. І от над дерев'яним містом, над звичною нетривалістю і тимчасовістю вознеслося на подив усім рожеве кам'яне диво – небаченої величі й краси храм (За П. Загребельним).

* *Володарювати* – панувати, рум.: a domina, a stărâni.

** *Негаразди* – біди, нещастя.

*** *Баня* – опуклий дах, що має форму півкулі.

**** *Плюндрувати* – нищити, руйнувати.

1. Чому прикладку вважають різновидом означення? Сформулюйте визначення прикладки. 2. Що означає прикладка, на які запитання відповідає? Відповідь проілюструйте власними прикладами. 3. За яких умов прикладку з означуваним словом пишемо через дефіс? Наведіть приклади. 4. Коли прикладку з означуваними словами пишемо окремо? 5. Назвіть випадки, коли прикладки беремо в лапки.

Запишіть слова, підкресліть у них орфограми. Усно поясніть орфограми.

Відповідь-репліка, трава звіробій, Дніпро-ріка, голуб-вертун, лікар-еколог, драма-феєрія, Лисичка-сестричка, деревій-трава, газета «Літературна Україна», твір-опис, санаторій «Україна», бібліотека імені В. Короленка, гори Карпати, місто Одеса, дівчина-українка, хлопець-одесит, дерево дуб, дуб-велетен, зима-чарівниця.

§ 23. ДОДАТОК. ПРЯМІ ТА НЕПРЯМІ ДОДАТКИ

Вправа 154. Спишіть речення, розкриваючи дужки, запишіть іменники у правильній відмінковій формі. На які питання відповідає утворене слово? Яким членом речення воно виступає?

1. І ти начуєшся (пісні) моєї України (П. Усенко). 2. Чимало (смуток) в (осінь) позичив цей день (В. Бровченко). 3. Мені поля задумливо шептали свої ніким не співані (пісні) (В. Симоненко). 4. У думках Марко вже виводив сюди (сіячі) (М. Стельмах). 5. Оженився він із (Оксана) (Марко Вовчок). 6. Так і ти добився (слава) (І. Котляревський). 7. В'ється Черемош через усе село дзвінкою (стрічка) (Ю. Федькович). 8. Як (учні) віддаси усе найкраще, то й сам сягнеш нової (висота) (М. Сингаївський). 9. Будь мені (брат), а я тобі рідною (сестра) стану (Народна творчість).

Додатком (complementul) називаємо другорядний член речення, що означає предмет, на який поширюється дія.

Додаток відповідає на запитання непрямих відмінків і виражається іменником чи будь-якою іншою частиною мови, ужитою у значенні іменника. Наприклад: Накинула осінь (у що?) у коси (кому?) тополям, струнким (чого?) сивини (М. Бакай). Люди (що?) обеліски, ставлять (для кого?) не для мертвих, (що?) обеліски ставлять (для кого?) для живих (П. Ребро).

Додатки можуть бути виражені й нерозкладним словосполученням, подібно до складених підметів. Наприклад: І дні спадали жовтим листом (на що?) на плетиво курних доріг (М. Бакай). За період канікул Василько прочитав (що?) п'ять художніх книг.

Іноді додаток може бути виражений і цілим реченням. Наприклад: Співали молодички (що?) «Продай, милий, сиві бики» (Д. Білоус).

Вправа 155. Спишіть речення, підкресліть додатки. Укажіть, до яких слів вони належать, яким зв'язком пов'язані й чим виражені.

1. Він бачив у малому велике, він брався не раз за мале, без галасу, бучності й крику робив лиш хороше, не зле (П. Усенко). 2. Не корю*, не нарікаю**, прикрих*** слів не говорю, тільки серце своє краю, вже почувши дальнє «кру»... (П. Усенко). 3. А ви ще пообіцяєте мені берегти книгу (І. Цюпа). 4. Тихий жаль і туга серце точать, сліз дрібних роняючи сльозу, що не глянуть наших друзів очі на красу новітнього часу (І. Гончаренко). 5. Усім серцем я відчуваю закономірність перемоги добра над злом (А. Малишко). 6. Над пам'яттю простягнуто мости (В. Коротич). 7. Я був повен щастя (М. Івасюк). 8. У молодості Шевченко писатиме «Вітре буйний, вітре буйний, ти з морем говориш» у чисто фольклорному дусі (Олесь Гончар).

Вправа 156. Прочитайте текст. Випишіть з речень додатки разом зі словом, від якого ставимо запитання до додатка. Яким членом речення виступає слово, від якого ви ставили запитання до додатка?

ЩО ТАКЕ ВПЕРТІСТЬ

Самопізнання передбачає виявлення так званих «бар'єрів», які стоять на заваді прийняття та виконання людиною вольових рішень. Самовдосконалення має здійснюватися у напрямі усунення таких внутрішніх гальм. Однак щоб усунути ці гальма, потрібно розуміти, як вони виникають і якого характеру можуть набувати.

У ролі додатка вживаємо також інфінітив, якщо він має об'єктне значення, тобто відповідає на запитання непрямих відмінків. Наприклад: Учитель порадив (що?) прочитати вірш уголос. Мати дозволила Василькові (що?) поїхати до товариша в інше село.

Запам'ятайте, що інфінітив виконує функцію додатка при дієсловах, які мають такі значення:

1) наказу: Іван Половець наказав (що?) запрягти коней (Ю. Яновський);

2) побажання, прохання, запрошення: Щиро бажаю Вам (що?) поправити на чужині своє здоров'я (М. Коцюбинський). Випадковий перехожий просить (про що?) підвезти до міста;

3) дозволу, заборони, пропозиції: Запропонували (що?) подати план роботи Павлиської школи (І. Цюпа);

4) навчання, повчання: Кобзарю наш, почуй благання. І навчи (чого?) жить нас так, як ти (Олена Пчілка);

* *Корі́ти* – картати.

** *Наріка́ти* – жалітися, скаржитися.

*** *Прі́крий* – поганий, неприємний.

5) примусу: Ніхто не змусить мене (до чого?) відмовитись від переконання: головним предметом у школі має бути людинознавство (В. Сухомлинський).

Вправа 157. Знайдіть і проаналізуйте речення, в яких є додаток, виражений неозначеною формою дієслова (інфінітивом). Укажіть, яке значення (наказу, побажання, прохання, запрошення, дозволу, заборони, пропозиції, навчання, примусу чи ін.) мають дієслова, при яких вжиті такі додатки.

1. Сивина навчила кожному мить хорошу берегти (М. Рильський).
2. Дід-провідник наказав усім скласти свої клунки (М. Коцюбинський).
3. Капітан хворіє, просить зайти (Олесь Гончар).
4. Брянський скомандував скласти на воза матеріальну частину (Олесь Гончар).
5. Любляче серце матері спонукає дитину любити життя (П. Юркевич).
6. Не доїжджаючи Вербової балки, дівчата попросили зупинити машину (І. Цюпа).
7. Ніхто не змусить мене відмовитись від цього переконання (В. Сухомлинський).
8. Любить людей мене навчила мати і рідну землю, що б то не було (В. Симоненко).
9. Боярине, прошу зажити* з нами хліба-солі (Леся Українка).
10. Рідний край щиріш любити навчає нас розлука (Леся Українка).
11. Рідні пісні навіювали на нього багато споминів, змушували задуматись над своїм життям (Олесь Гончар).

Додатки бувають прямі і непрямі.

Прямий додаток (complementul direct) означає предмет, на який повністю переходить дія. Найчастіше він виражається **знахідним відмінком** (без прийменника) при перехідному дієслові. Наприклад: «Бережи (кого?) сина, – сказав їй на прощання чоловік, – вирости (кого?) його і хоч інколи розкажуй про мене. Бережи (що?) серце своє, бережи (що?) волю, не дай їм зламатися» (В. Собко).

Іноді прямий додаток може вживатися у формі **родового відмінка**, а саме:

1) за умови заперечення: Не зрони (чого?) сльози, котра не зродить (чого?) ні життя, ні гніву (Н. Кацук). Порівн.: зронити (що?) сльози (З. в.); зродити (що?) життя, гнів (З. в.);

2) за умови охоплення дією частини предмета або великої кількості предметів: Тоня діловито наливає з бідона (чого?) води (Олесь Гончар). Порівн.: наливати (що?) воду – З. в.; Я тобі сьогодні назбирав (чого?) конвалій (В. Сосюра). Порівн.: збирати (що?) конвалії – З. в.;

3) за умови паралельного вживання родового та знахідного відмінків: Він просить у Хаецького (чого?) ножа (Олесь Гончар). Порівн.: Він просить (що?) ніж.

Непрямі додатки (complementul indirect) означають предмет, на який дія поширюється не безпосередньо. Непрямі додатки виражають-

* *Зажіти* – тут: скуштувати, пригоститися, поїсти.

ся усіма формами непрямих відмінків іменників з прийменниками чи без прийменників, крім тих засобів, якими виражаються прямі додатки. Наприклад: Великий хліб потребує (чого?) великої душі, сповненої (чого?) щоденних турбот (про що?) про засів і про ужинок (М. Подолян). Людські діла тривкіші (від чого?) від металу.

Схема характеристики додатка

Вправа 158. Випишіть у дві колонки словосполучення з прямими та непрямими додатками. Усно поясніть, чим вони виражені.

1. Принесу до хати чорнобривці (В. Ткаченко). 2. Моя душа чекає дива і вся тривогою щемить (Д. Павличко). 3. Я бачив ніжні пальці скрипаля. Я бачив пальці молодої ткалі (М. Подолян). 4. А на лузі трава п'є все менше води (П. Осадчук). 5. А людство мріяло про мир, – про хліб м'який і твердість слова, про ясність неба, сяйво зір і надранкову колискову (Р. Братунь). 6. Я їду – поклонитись дружині за чекання, за тугу, за біль (Р. Братунь). 7. Мати не чує плачу дитини, дитина не чує гукання матері (П. Загребельний). 8. Я не мислю України поза простором і часом. Я люблю її долини, Дніпр, оспіваний Тарасом (О. Підсуха).

Під час визначення **дodatка** можливі сумніви, оскільки і обставина, і додаток, і означення можуть виражатися іменником із прийменником. У реченні *На деревах скипав незбираний мед* (С. Жадан) до словоформи *на деревах* можна поставити запитання *на чому?* або *де?*

Подібні члени речення сприймаємо як такі, що мають подвійне значення, несуть подвійну інформацію з переважним обставинним значенням.

Критерієм для їх розрізнення слугує значення другорядних членів речення: якщо мається на увазі конкретний предмет, то це **дodatок**; якщо ж місце, причина, умова тощо або ознака, то це **обставина** або **означення**. Ходить (*по чому?*) по соломі, а не шелестить (*Народна творчість*) Свище вітер (*де?*) по степах та байраках. Карбувальник (*який?*) по міді виготовив чудову гравюру.

Вправа 159. I. Спишіть словосполучення підряд у три колонки залежно від того, який у них додаток: 1) прямий; 2) непрямий; 3) інфінітивний. II. З останніх букв словосполучень перших двох колонок прочитаєте початок вислову давньокитайського філософа Конфуція: «... *пряма й непохитна, але не вперта*». Поясніть, як ви розумієте зміст цих слів.

Вирішив не чекати; вдарився об стіл; розбити лоб; прикласти підбіл; запобігти нещастю; з'їсти хліба; ум'яти пиріг; скинути пальто; не чекати на обід; відчинити вікно; розстебнути комір; попросив принести; читання книжки; сперся на диван; заступити прохід; відсунув диван; не було листа; не вписав до листа.

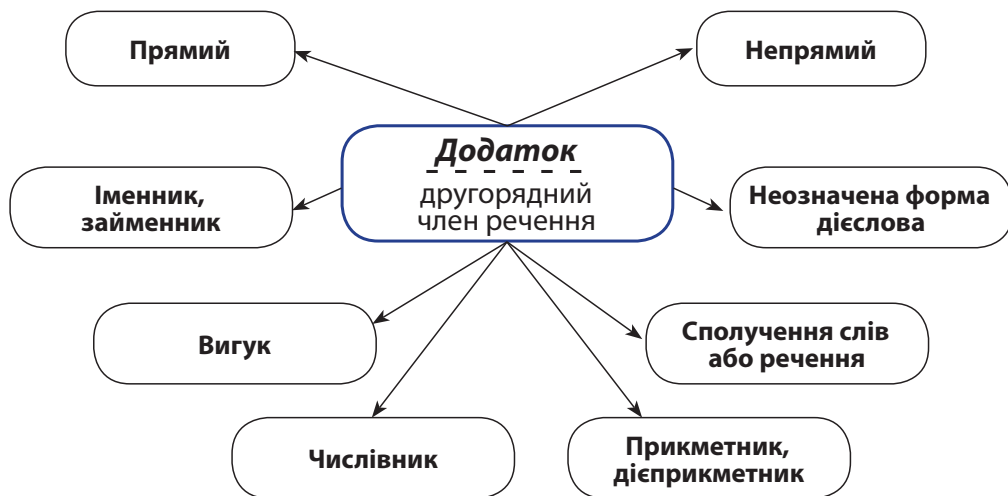
Вправа 160. Спишіть речення, вставляючи пропущені букви. Підкресліть додатки. Усно зробіть їх синтаксичний розбір.

Совіс..т.. ж..ве в лю..с..кій душі лише на поживному ґрунті совіс..ності, сорому; совіс..т.. – це знан..я багато разів помнож..н..е на п..р..ж..ван..я, а похідними цієї дії є сором, ві..повідал..ніс..т.., обов..язок, повин..іс..т... Соромся порожнечі душі. Найбіл..ше соромся того, що в тебе не/має своїх св..ятин.., своїх не/похитних, не/зап..речних істин, прав..л, принц..пів (В. Сухомлинський).

Вправа 161. Складіть і запишіть речення зі словами *командувати, рушати, відчувати, ставитись, виконувати*, щоб вони були: 1-й варіант – додатками; 2-й варіант – присудками.

Вправа 162. Розгляньте схему й на її основі підсумуйте вивчене про додаток.

Замініть кожне словосполучення незмінюваним іменником. Поясніть написання іншомовних слів

1. Столиця Японії – ...
2. Підземна міська залізниця – ...
3. Поїздка за кордон – ...
4. Автомобіль з лічильником – ...
5. Курортні міста на Кавказі – ...
6. Теплий шарф – ...
7. Місце для пошиття одягу – ...
8. Окуляри без оправы – ...
9. Невеликий гаманець – ...
10. Короткий зміст опер – ...
11. Найменша пташка – ...
12. Людиноподібна мавпа – ...
13. Маленькі коні – ...
14. Горбатий бик – ...

§ 24. ОБСТАВИНА. ВИДИ ОБСТАВИН (ЗА ЗНАЧЕННЯМ)

Вправа 163. I. Прочитайте вірш-загадку. Випишіть з нього виділені слова й поставте до них запитання. Який другорядний член речення відповідає на такі запитання? Як підкреслюємо такий член речення?

Ознаку дії називає,
а також місце, час, причину
цієї дії визначає,
і кожен цей член речення знає.
Сміється сонце як? – **Ласкаво.**
Мандрує небом **величаво.**
А небо голубіє **дивно,**
пливуть хмарини **тихо, мрійно,**
дзвенить кохана мова **чисто,**
а кожне слово – **урочисто,**
земля стрічає нас **святково,**
сміються зорі **загадково.**
Сади цвітуть коли? – **Весною.**
А коли трави є шовкові? – **Улітку.**
А урожай коли збирають? – **Восени.**
Снігу всі коли чекають? – **Узимку.**

II. Розгляньте таблицю. Заповніть її до кінця.

ДРУГОРЯДНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ

Додаток

Означення

Обставина

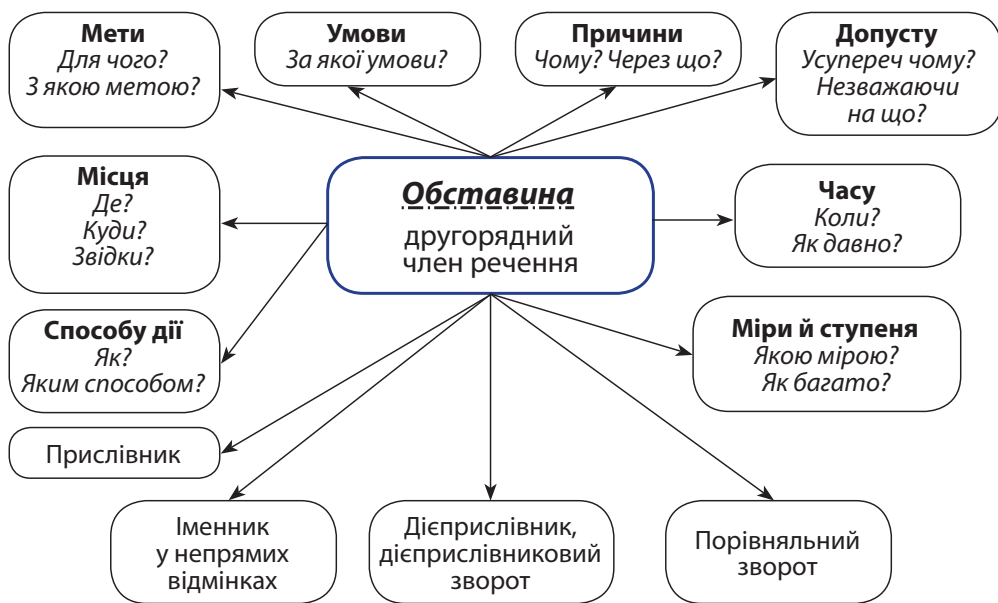
кого? чого? кому? чому?
кого? що? ким? чим?
на кому? на чому?

~~~~~
який? яка? яке? які?
чий? чия? чие? чій?
котрий? котра?
котре? котрі?

Обставина (complementul circumstanțial) – це другорядний член речення, який вказує на час, місце, причину, мету, умову, спосіб, міру та ступінь дії і відповідає на запитання *коли? де? чому? навіщо? за якої умови? незважаючи на що?* та ін. Наприклад: Ніколи (*коли?*) Бачура не чекав (*як?*) так жагуче весни, як (*коли?*) цього року (*М. Чабанівський*). Жити (*як?*) чесно, трудитися для людей вчили його (*де?*) вдома і в школі (*Д. Бедзик*). Кладемо нові дороги (*навіщо?*) на щастя, на добро. Тільки (*з якої причини?*) від любові до рідної землі народжується подвиг (*М. Подолян*).

За значенням обставини поділяються на такі види: місця (de loc); часу (de timp); причини (cauzal); мети (final); умови (condițional); допустові (concesiv); способу дії (de mod); міри та ступеня (de măsură și gradatie).

Обставини можуть бути виражені прислівниками, дієприслівниками, відмінковими і прийменниково-відмінковими формами іменників.

Вправа 164. Спишіть речення, на місці крапок вставте обставини, що відповідають на подані питання.

Зразок. Березень підкрався (*як?*) несподівано.

1. Яюсь (*коли?*) ... дмухнув теплий вологий вітер.
2. Цілу ніч він шумів голим гіллям (*де?*) ...
3. (*Коли?*) ... почався рясний дощ.
4. (*Коли?*) ... ночі довшають.
5. Дітям стало (*як?*) ...

Вправа 165. Спишіть речення. За запитаннями визначте й підкресліть обставини. Усно вкажіть, до яких слів вони відносяться і чим виражені.

1. Край шляху калина червона росла землі на окрасу, а людям на радість. На вітрі шуміла, під сонцем цвіла (Є. Бандуренко). 2. Опівночі айстри в саду розцвіли (Олександр Олесь). 3. Над лісами, над полями на хмарині сірій відлітає журавлями наше літо в ірій* (І. Нехода). 4. Спадає з клена зелен лист вечірньою годиною, і солов'їний тихий свист гуляє за долиною (А. Малишко). 5. Маю думку здавна на приміті**. При нагоді висловлюю таки: мов поганих не існує в світі, є лише погані язички (А. Бортняк). 6. Живу на повен зріст – не на колінах! (Л. Рубан). 7. Вицвіли в матері очі від чекання (О. Довженко). 8. У спеку й дощ – без паніки – і ясним гожим днем з учителем ботаніки ми влітку в мандри йдем (Д. Білоус).

Вправа 166. I. Прочитайте загадки, відгадайте їх. Знайдіть у них обставини й визначте їх групу за значенням. II. Продовжіть цей ряд загадок своїми прикладами.

1. Хто малюнок на вікні уночі зробив мені? 2. Що росте догори коренем? 3. Удень вікно розбивається, а вночі само вставляється. 4. Хто найраніше встає?

Вправа 167. Спишіть речення, вставляючи замість крапок відповідні обставини (за потреби скористайтеся довідкою). Визначте вид обставин.

1. Сидить батько... (Т. Шевченко). 2. Я стояв ... та дивився надвір (П. Грабовський). 3. Панночка стоїть ... (Марко Вовчок). 4. ... стояв густий туман (Ю. Яновський). 5. Люблю чернігівську дорогу – ... (Л. Костенко). 6. Маруся себе не тямилася ... (Г. Квітка-Основ'яненко). 7. Коли я тут умру ... в тяжкій самотині – візьміть з грудей моїх серце і поховайте його в Україні, в українській землі (О. Довженко). 8. Вранці впливло ясне сонечко ... на погідне небо (М. Коцюбинський). 9. По каналу прудка буде бігти ріка з голубого Дніпра ... (І. Гончаренко). 10. Він дихає ... цілющим степовим повітрям (Ю. Збанацький). 11. Десятикласники зустріли Василя Олександровича ... (І. Цюпа).

Довідка: кінець столу; край вікна; перед дзеркалом; цілий день; весною, влітку, восени; від радощів; од печалі; поглянуть; для людського добра; на повні груди; з настороженою зацікавленістю.

* *Ірій, вірій, ірій* – теплий край, куди відлітають птахи восени.

** *Мати на приміті* – мати на увазі, пам'ятати.

Прийменник **завдяки** вживаємо тільки для вираження сприятливої причини, яка позитивно впливає на те, щоб дія чи стан здійснилися. Якщо ж причина не сприятлива, треба використовувати іншу прийменниково-відмінкову форму (наприклад, **внаслідок, у результаті, через** та ін.) з родовим і знахідним відмінками.

В українській мові паралельно з конструкцією **за** + орудний відмінок вживається сполучення знахідного відмінка з прийменником **по**: *по сосну, по воду* (а не «за водою»). Фразеологізм «*піти за водою*» означає «пропасти».

Вправа 168. Випишіть обставини часу разом зі словом, до якого вони належать. З'ясуйте випадки, коли означення входить до їх складу як обов'язковий компонент, утворюючи нерозкладне словосполучення.

1. Спадає з клена лист вечірньою годиною (*А. Малишко*). 2. А сад цвіте! Люблю його в усяку пору – і золотим літом, і багряною осінню, і взимку (*Олесь Гончар*). 3. Як виріс Василь за останнє літо! (*О. Довженко*). 4. Хай на своїм віку кожен посадить дерево в полі чи у садку (*І. Нехода*). 5. Колись, може, навіть на той рік, таки виберемося у Карпати (*М. Лютик*). 6. Поважно та тихо у ранню пору на високу гору сходилися полковники (*Т. Шевченко*). 7. Раннім присмерком найкраще ловиться форель (*З посібника*). 8. 17 червня о шістнадцятій годині розпочнеться випускний вечір (*З газети*). 9. За мирного часу в тих бункерах зберігають вино (*Олесь Гончар*).

Вправа 169. Спишіть речення, підкресліть обставини. За запитаннями визначте, до якого члена речення вони належать. Укажіть засоби вираження та вид обставини.

1. Прошу, прийми намисто на спомин про гостину (*Леся Українка*). 2. Щастя треба на всяк випадок, сили треба – на цілий вік (*Л. Костенко*). 3. Мама берегла цю сукню для винятково урочистих подій (*Розмовне*). 4. При підвищенні напруги спрацьовує автоматичний вимикач (*З інструкції*). 5. У випадку небезпеки негайно подасте сигнал (*З інструкції*). 6. Тут зберігалися запаси зерна на випадок неврожаю чи якогось стихійного лиха (*З часопису*). 7. Сава командував, голосно викрикуючи (*О. Кобилянська*). 8. Правильно прожив вік, у злагоді з совістю (*М. Шумило*). 9. Трояндою розцвітає Туркinya (*О. Кобилянська*). 10. Ці слова я пишу без гніву і не в розпуці* (*О. Кобилянська*). 11. Великий гурт людей стоїть коло похилої, наполовину розваленої хати (*Леся Українка*). 12. Я тужу забагато (*О. Кобилянська*). 13. Весна надто важка (*Н. Бічуя*). 14. Терентій ледве тримався на ногах (*О. Довженко*). 15. Це було сказано занадто голосно (*О. Кобилянська*). 16. Бронко відчув, що від роси ноги промокли до шкарпеток (*Ірина Вільде*). 17. Мар'яна наспівувала якусь мелодію тихенько, ледве чутно (*Н. Бічуя*).

* *Розпу́ка* – безнадія, відчай.

Вправа 170. Спишіть речення, виділивши за запитаннями обставини допусту. Понасніть розділові знаки при цих обставинах.

1. А Чіпка, наперекір світові й людям, якийсь веселий, радий (*Панас Мирний*). 2. При всій своїй відмінності ці всі плани переселення об'єднує страх перед майбутнім (*М. Стельмах*). 3. Усупереч зовнішній легковажності Люба напрочуд чесно вміла зберігати таємниці (*Олесь Гончар*). 4. Незважаючи на ранню пору, то в одному кінці, то в іншому зривалася пісня (*Олесь Гончар*). 5. Наперекір усьому існує ж такі спадкоємність* людяного в людині (*Олесь Гончар*).

Вправа 171. Спишіть, підкресліть інфінітиви як члени речення. У яких трьох реченнях інфінітив є обставиною мети?

1. Першою думкою в Сашка було втікати. 2. Василь дуже хотів побачити знайомого. 3. Наталка прийшла навідати подругу. 4. Командувач наказав відкрити вогонь. 5. Учитель попросив учнів і учениць занести книги до бібліотеки. 6. Восьмикласники дістали завдання прочитати роман Осипа Назарука. 7. Ніхто не кинувся тікати від цього дощу. 8. Після дощу прибігли в ліс діти збирати гриби.

Вправа 172. I. Прочитайте прислівники, пригадайте їх правопис. Визначте групу прислівників за значенням. **II.** Уведіть у речення по три прислівники з кожної групи (за вашим вибором), щоб вони були обставинами. Утворені речення запишіть, визначте в них вид кожної обставини. Зверніть увагу на написання прислівників.

1. Убік, угорі, довкола, додому, згори, посередині, униз, абикуди, де-не-де, де-небудь, звідки-небудь, далеко-далеко, поруч, навколо, поблизу, будь-де, за кордон, з-за кордону, під боком.

2. Завтра, сьогодні, колись, повік, споконвіку, здавна, щодня, щотижня, щогодини, щороку, щоранку, щовечора, взимку, відтепер, згодом, надвечір, невдовзі, з дня на день, через певний час, з року в рік, з хвилини на хвилину, позавчора, вдосвіта, навесні, напередодні, віднині, від сьогодні, вряди-годи, коли-небудь, хтозна-коли, напрубесні, коли-не-коли, час від часу, зроду, на світанку.

3. Безперестанку, уголос, урозтіч**, запанібрата***, напролом, наяву, укупі, поодинокі, навпаки, навпростець, навстіж, спідлоба, босоніж, привселюдно, чимдуж, щонайкраще, якнайдужче, без відома, без сліду, безслідно, без угаву****, по ширості, через силу, по-козацькому, по-господарськи, по-іншому.

4. Задля майбутнього, на честь свята, з нагоди ювілею, заради миру, вчитися, на згадку, для поліпшення умов життя.

* *Спадкоємність* – наступність, спадковість, характерні для людини.

** *Урозтіч* – у різні боки, урізноміч.

*** *Запанібрата* – запросто, як з рівним, фамільярно.

**** *Без угаву* – не перестаючи, без перерви.

§ 25. ПОРІВНЯЛЬНИЙ ЗВОРОТ

Вправа 173. Синтаксично неподільні та фразеологічні словосполучення замініть одним словом і введіть їх у речення. Як змінилися речення за експресією?

Зразок. Засміятися голосним сміхом – засміятися голосно; живуть як риба з водою – живуть дружно.

1. Йти швидкою ногою. 2. Дивитися сумними очима. 3. Ростуть як гриби після дощу. 4. Говорить мов об стінку горохом. 5. Говорить як з книжки. 6. Живе як горох при дорозі. 7. Дивиться як вовк. 8. Зник як сіль у воді. 9. Живуть як кіт з собакою. 10. Працювати аби день до вечора (*Народна творчість*).

Порівняльним зворотом називаємо сполучення слів, яке шляхом порівняння одного предмета з іншим образно характеризує дію, стан чи ознаку.

Порівняльний зворот вводить у речення за допомогою сполучників **як, мов, мовби, мовбито, немовбито, наче, неначе, начебто, неначебто, ніби, нібито, буцімто** та ін.

Якщо порівняльний зворот ужитий у ролі обставини способу дії, його відокремлюємо комами. Наприклад: Пшениці лан до обрію розлився, (*як? яким чином?*) наче море (*Олесь Гончар*). Діла мої, буденні і великі, відкриті перед людством, (*як?*) як сльоза (*Б. Олійник*).

Порівняльний зворот не відокремлюємо, якщо він входить до складу фразеологізму: *Почервонів як рак* (густо). *Дощ ллє як з відра* (сильно). *Живуть як риба з водою* (дружно). *Час біжить як вода* (швидко).

Порівняльний зворот може входити й до складу присудка.

Іменну частину присудка, приєднану з допомогою сполучників **як, мов, ніби, наче** тощо, комою не відокремлюємо: *Дівчина була як калина* (гарна). *Руки зробилися мов лід* (холодні). *Обличчя стало мов крейда* (зблідло).

Якщо дієслово-зв'язка в іменному присудку опущена, то перед іменною частиною, вираженою порівняльним зворотом, може ставитися тире: *Ліс – як бір, просторий та буйний* (Панас Мирний).

Вправа 174. Прочитайте речення з порівняльними зворотами. Усно поясніть розділові знаки. Замініть, де це можливо, порівняльні звороти синонімічними засобами – орудним відмінком чи прислівником (і навпаки) й запишіть такі речення.

1. А мова живе і рікою тече, і хвилями плещуть в ній зміни (*Василь Еллан*). 2. Хлопці билися між собою, мов півні (*Марко Вовчок*). 3. Містечкова площа шуміла, наче морський прибій (*О. Довженко*). 4. По обличчю Олексія промайнуло, начебто тінь, незадоволення (*О. Логвиненко*). 5. Час

летить, неначе вихор. (М. Упенник). 6. Мріє, колись ти літала орлом надто мною (В. Земляк). 7. Це місто прекрасне, як усмішка долі (Л. Костенко). 8. Брови в Марусі були як на шнурочку (Г. Квітка-Основ'яненко). 9. Парубок стояв як зачарований (Панас Мирний). 10. Погляд холодний і немов наскрізь пронизуючий (І. Франко). 11. І спів звучав не раз як плач (Д. Павличко).

Вправа 175. Спишіть речення. Укажіть (усно), де порівняльний зворот потрібно виділити комами, а де ні. Поясніть чому.

1. Мамина ласка гріє як сонце. Мамина ласка як сонце. 2. Стежина неначе лоза виноградна. Стежина неначе лоза виноградна в'ється вгору. 3. Роса як дощ. Роса випала як дощ. 4. І був той хліб як великодня паска. І був той хліб смачний як великодня паска.

Вправа 176. Прочитайте текст. Визначте стиль мовлення, укажіть художні засоби, зокрема порівняння. Поясніть роль порівняльних зворотів як засобу художнього вираження.

От стеляться розложисті, як скатерть, зелені левади. Густа, як руно, трава й дрібненька, тонісінька осока доходять до самої води. Подекуди по жовто-зеленій скатерті розкидані темно-зелені кущі верболозу, то кругленькі, наче м'ячики, то гостроверхі, неначе топольки. Між м'якими зеленими берегами в'ється гадюкою Роставиця... А там далі вона повилася між високими вербами та лозами, що обступили її стіною з обох боків (За І. Нечуєм-Левицьким).

Розрізняйте прості речення з порівняльним зворотом і складні речення, у яких порівняльна частина приєднується сполучниками **як, мов, ніби, наче** тощо. Наприклад: *Я згадую, як відчинила ти привітно двері у свою кімнату...* (К. Герасименко). У цьому реченні частина «як відчинила ти привітно двері у свою кімнату» має граматичну основу «ти відчинила», а отже, є частиною складного речення, а не зворотом.

Вправа 177. I. Спишіть лише ті речення, у яких порівняльні звороти потрібно відокремлювати комами. Звороти підкресліть як члени речення. II. Працюйте в парах. Визначте всі члени речення в першому і другому реченнях, почергово називаючи слова.

1. Тихесенько стукає в шибку бентежне як сон зітхання (Н. Гамалій). 2. На заході півнеба охопили нерухому заграву, дощ лив як з відра (Олесь Гончар). 3. Веселий дощ посипався мов крізь сито, вмить заснував прозору далечінь (В. Скомаровський). 4. Отак і людина б'ється як та риба об лід (Народна творчість). 5. І вже струмочки наче діти побігли смішно по траві (М. Сом). Новорічна ніч як казка (С. Гуцало). 6. Капітан Косачів немов прокинувся од сну (Ю. Збанацький). 7. Моя любов як море, що висохнуть не може... (В. Сосюра).

Вправа 178. Уявіть таку мовленнєву ситуацію: восьмикласники і восьми-класниці списували з книжки речення, у якому потрібно було розставити розділові знаки. Ось як це зробив Микола: «У тебе очі – мов зорі ясні». А ось як це зробила Тетяна: «У тебе очі мов зорі ясні». Віддавши зошити на перевірку, учні та учениці з нетерпінням стали чекати результату: хто ж із них правильно розставив розділові знаки. Яким же було їхнє здивування, коли наступного дня вчитель усім роздав роботи і сказав, що ніхто з них не зробив жодної помилки. Невже вчитель помилився і не помітив помилку?

Вправа 179. Напишіть власне висловлення на тему: «Усе пізнається через порівняння».

Вправа 180. Виконайте тестові завдання з вибором однієї чи декількох відповідей.

1. Обставина зі значенням місця, що вказує на шлях руху, переміщення, є в реченні

- А Нечасто шлях наш вистилали квіти (Б. Олійник).
- Б Рвійно зеленим ланом червень пішов у наступ (Є. Будницька).
- В Вибирай завжди дорогу нелегку (В. Сухомлинський).
- Г Душа тужить за просторами степу (Олесь Гончар).
- Д І чомусь Миронові раптом пригадалося його далеке рідне село з-за Дніпра на Катеринославщині (А. Головка).

2. Обставина часу є в реченні

- А Акації стояли саме в цвіту, завітчані безліччю білих китиць (І. Нечуй-Левицький).
- Б Мій рідний краю, доки житиму, вславлятиму твої поля (Л. Рубан).
- В І жити я хочу сто літ, і радість не змірять мою, що я народився на світ у цім неповторнім краю (В. Бичко).
- Г Скільки літ пролетіло (М. Сингаївський).
- Д Люди, в радості, в горі ми так потрібні одне одному (М. Томенко).

3. Обставина причини є в реченні

- А Що то значить Батьківщина! Доки в тебе вона є, ти і багатий, ти дужий, ти і всім потрібний, Романе (Олесь Гончар).
- Б Та сам собі у бур'яні, щоб не почув хто, не побачив, виспіваю та плачу (Т. Шевченко).
- В В узголів'ї од маків червоно – сон від сорому почервонів (В. Василяшко).
- Г Бережімо людство, але матір перш за все на світі – бережим (І. Гнатюк).
- Д Здавна в Україні творці музичних інструментів використовували легку, дзвінку, голосисту і гнучку вербову деревину (Л. Павленко).

4. Обставина мети є в реченні

- А По забутих стежках ти приходиш до мене (В. Івасюк).
- Б Ти знайшов собі дорогу, ти знайшов собі мету (І. Франко).
- В Бережи маєток про чорну годину, та віддай маєток за вірну дружину (І. Франко).
- Г Наливаймо, браття, кришталеві чаші, щоб шаблі не брали голівоньки наші (Народна творчість).

Д Щоб ваші людські клопоти збагнути, то треба справді вирости не в лісі
(*Леся Українка*).

5. Інфінітив виконує функцію обставини мети в реченні

А Але в мене не було часу роздумувати (*Ю. Збанацький*).

Б Нам цілющу воду спрагло пити і, як братню, вірність берегти, навесні
дорогами розмитими вирушати у світі (*О. Сенатович*).

В Кожне слово – в симфонію проситься, щоб світам і народам гримить
(*О. Новицький*).

Г Я тут ходити вчився по землі (*В. Коротич*).

Д Тож меди і страви ставте на столи, святкувать обжинки жниварі при-
йшли (*Ф. Малицький*).

6. Обставина умови є в реченні

А Життя не кінчається смертю, якщо залишається сад (*В. Терен*).

Б Коли озеро стає болотом – тяжко, а коли людина – то страшно
(*М. Стельмах*).

В Якби не ти, у кого я б взяла для лету – крил, сміливості – для кроків?
(*Т. Севернюк*).

Г І в мороз не скоує нас крига, обрії наповнені теплом (*В. Бичко*).

Д Будували білгород-дністровські форпости для оборони протягом двохсот
років молдавани, генуезці й турки (*І. Пустиннікова*).

7. Обставина зі значенням допусту є в реченні (чи реченнях)

А Мене водило в безвісті життя, та я вертався на свої пороги (*Д. Павличко*).

Б Така наочна агітація вражає, попри всю небагатослівність (*В. Коротич*).

В Ще сонячні промені сплять, – досвітні огні вже горять (*Леся Українка*).

Г Хоча була північ, спати не хотілось (*І. Цюпа*).

Д Хоч на щастя життя багате, але кожному людину ждуть і печалі, і сум, і
втрати, і не можна їх обминуть (*В. Симоненко*).

8. Обставина способу дії, виражена іменником в орудному відмінку, є в реченні

А Озвався співом день грядущий (*Т. Севернюк*).

Б Таким вічно діючим вулканом уявляється мені Лев Толстой, його благо-
родна безсмертна творчість (*Олесь Гончар*).

В Те, що Сагайді здавалося простим і зрозумілим, для нього було гарячим
суцільним клубком суперечливих почуттів (*Олесь Гончар*).

Г Ми зустрілись у полі широкім, де гула моторами весна (*М. Поник*).

Д Людські думки, покинувши домівки, мчать невидимими птахами (*К. Мі-
ценко*).

9. Обставина зі значенням міри і ступеня є в реченні

А І снагою життя наливаються вщерть колоски (*М. Сингаївський*).

Б Без праці людина деградує, вона вироджується (*П. Загребельний*).

В І краса степової дівчини причарувала його на той час при ясному місяце-
ві, ніби краса русалки (*І. Нечуй-Левицький*).

Г Машина поспішно відїхала (*І. Цюпа*).

Д І знаю: слави нам не буде, ні пам'яті в людей за цей кривавий труд (*За
І. Франком*).

10. Порівняльний зворот виконує функцію обставини способу дії в реченні

А Життя – як море (*В. Сосюра*).

Б Людині потрібна довіра, як золоту точна міра, як житові повен колос, як птиці щасливий голос (*Є. Летюк*).

В І звучить земля, як орґан (*П. Тичина*).

Г А поля – мов діти, ніби найвища поезія, неначе найскладніша наука (*П. Загребельний*).

Д Слово народилося в праці, як і пісня (*І. Цюпа*).

§ 26. КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ. ОБСТАВИНИ ЧАСУ ЯК ЗАСІБ ЗВ'ЯЗКУ РЕЧЕНЬ В ОПИСОВИХ І РОЗПОВІДНИХ ТЕКСТАХ. СТИЛІСТИЧНА РОЛЬ ОЗНАЧЕНЬ І ПОРІВНЯЛЬНИХ ЗВОРОТІВ У РОЗМОВНОМУ ТА ХУДОЖНЬОМУ МОВЛЕННІ

Вправа 181. Прочитайте речення, виділіть обставини часу. Назвіть вирази з часовим значенням, які вживаються у розмовному мовленні. Які з них означають приблизний час?

1. Поїзд прибуде за пів години (*Ю. Яновський*).
2. О першій обід (*М. Коцюбинський*).
3. Ми приїхали за п'ятнадцять хвилин до десятої (*Ю. Яновський*).
4. О пів на восьму хлопці спустилися сходами на другий поверх (*А. Головка*).
5. У неділю, годині о дев'ятій, Оксана вийшла в сад (*М. Лютик*).
6. Наталя о пів на шосту вийшла з бібліотеки (*В. Михайловський*).
7. Збір учнів та учениць біля школи об одинадцятій годині ранку (*З газети*).

На запитання «О котрій годині відбудуться збори?» треба відповісти: «Збори відбудуться (коли?) о шістнадцятій годині (о шістнадцятій годині тридцять хвилин, о пів на п'яту)». Можливі відповіді й такого плану: «За півгодини до п'ятої, за десять хвилин до шостої» та ін.

Вправа 182. Напишіть свою біографію, використовуючи різноманітні дати свого життя. Які засоби вираження обставин часу ви використали?

Вправа 183. I. Послухайте текст, знайдіть у ньому обставини. Усно доберіть до них синонімічні відповідники. II. Поясніть роль обставин часу як засобів зв'язку речень в описових і розповідних текстах.

БІБЛІЯ – СВЯЩЕННА КНИГА ХРИСТИЯН

Перед тим як ознайомитися з крилатими висловами біблійного походження, нагадаємо, звідки походить і що означає саме слово «біблія», коли воно почало вживатись у нашому мовленні.

Слово «біблія» – грецьке, воно означає «книги». Але якщо трохи заглибитись у значення цього слова, то з'ясується, що в основі його лежить географічна назва – найменування стародавнього сирійського міста (греки називали його Біблос).

У цьому місті виготовляли папірус – папір стародавнього світу. Греки той папір – папірус називали біблосом, а книги, написані на ньому, бібліями. Згодом від цього слова утворилося багато похідних: бібліотека, бібліографія та інші. У нас це слово з'явилося разом з книгою, про яку ми й ведемо мову.

Біблія (або Святе й Велике Письмо) – це священна книга християн, тобто людей, які вірять у Небесного Бога-Отця – Творця усього сущого, а також у прихід, діяння, смерть на Хресті й вознесіння на небо Сина Божого Ісуса Христа. Це найпоширеніша з усіх книг, які будь-коли існували на земній кулі. За останніми свідченнями, вона перекладена 1900 мовами світу.

Біблія сьогодні – це не лише священна книга для віруючих, це ще й одна з найдавніших пам'яток культури для всього людства (А. Коваль).

Вправа 184. Розгляньте комікс «Один день із життя восьмикласника» і прокоментуйте його реченнями відповідно до зображених ситуацій. У своїх реченнях використовуйте обставини різних видів, зокрема порівняльні звороти.

Вправа 185. I. Прочитайте текст і визначте його вид: розповідь, опис чи роздум. Поясніть, за якими ознаками ви визначили вид тексту. Випишіть десять речень з означеннями, які вам найбільше сподобалися. Поясніть роль означення в реченні. II. Створіть власну розповідь про відому вам криницю або озеро, море, використовуючи означення.

КРИНИЦЯ

Відома істина: людина може значно довше прожити без їжі, ніж без води. Ковток прозорої джерелиці зціляє мандрівників, поновлює сили хліборобам у спекотливій жнив'яній днини, дарує радість пастухам.

Здавна в народі кажуть: яка криниця – такий і господар, який поріг – така й господиня. У цій приповідці, немов у дзеркалі, відбилася не лише людська працьовитість, але й охайність, адже споконвіків люди намагалися оздобити своє обійстя мистецькими витворами, надати йому вигадливих форм, прикрасити багатою фантазією. І особливо це стосується криниць – цих найсвятіших місць. Як тут не згадати прекрасний народний

*М. Примаченко.
Біля криниці*

звичай: майже в кожному селі, на гомінких перехрестях доріг або просто в полі дзюркотять живі джерела і невідь-ким їх невгамовну течію прихорошено турботливими руками.

Над колодязями зводили всіляких форм дашки. Вони мають і практичну доцільність – вода завжди залишається чистою.

З особливим смаком люди оздоблювали й зовнішнє цямриння*. Кому доводилося бувати на Прикарпатті, той переконався в багатстві форм опорядження колодязів. Біля кожного обійстя, немов маленькі диво-музейчики, стоять криниці з вежами, поверх яких прикріплено флюгер або вирізьблено зображення голуба. На фронтончиках – різноманітні силуети тварин, квітів, краї оздоблено контурною різьбою або художніми розмальовками...

А яка криниця без зелені? Традиційно обіч них висаджують калину. Це дерево не тільки прикрашає місце, але й оберігає воду від спеки ... (За В. Скуратівським).

Вправа 186. I. Складіть словесний букет з квітів, кольори яких вам найбільше подобаються. Використайте один-два прикметники у вищому ступені порівняння. **II.** Перекладіть свій текст румунською мовою. Порівняйте обидва тексти. Чи завжди вдалося дотриматися точного перекладу?

Вправа 187. Робота над проєктом. Об'єднайтеся в групи по три-п'ять осіб. Виконайте одне із запропонованих завдань. Підготуйтеся до презентації результатів своєї роботи.

1. Підготуйте і виголосіть промову на захист означення, обґрунтувавши його роль у мові.
2. Складіть і розіграйте гумористичний діалог «На базарі», ввівши до нього три-чотири порівняльні звороти.
3. Складіть казку про те, як обставина хотіла дізнатися, кому ж вона ближчий родич: підметові чи присудку.
4. Укладіть словничок фразеологізмів, прислів'їв і приказок, до складу яких входять додатки.
5. Складіть опорну схему-малюнок «Головні та другорядні члени речення».

Запишіть складні слова, розкриваючи дужки. Усно поясніть орфограми.

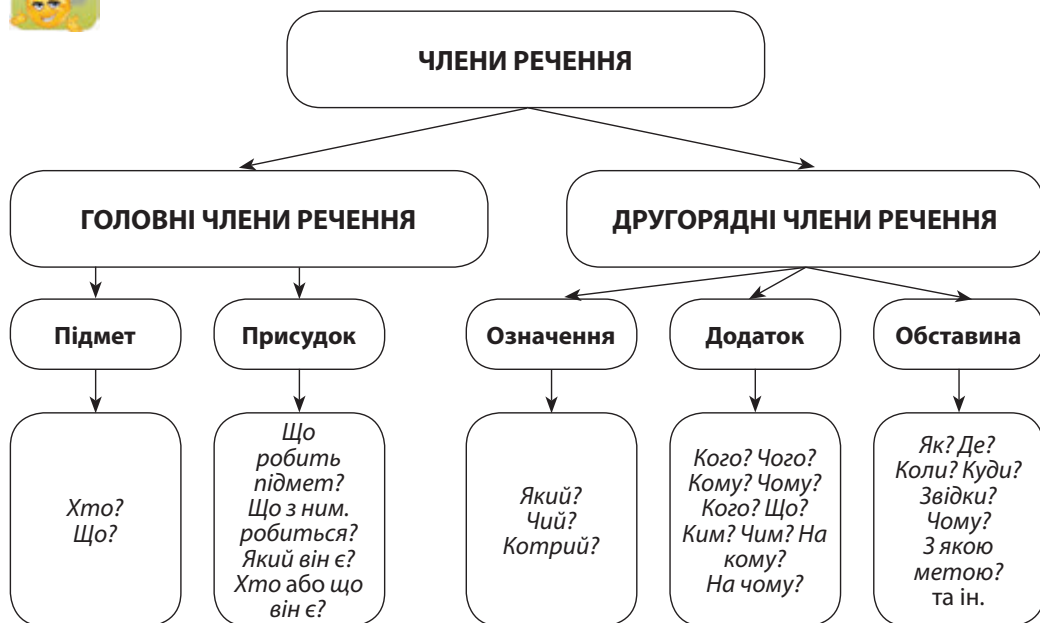
(Гори) цвіт, термо (гідро) динаміка, (лісо) сплав, (експорт) імпорт, (спец) кор, (екс) губернатор, (генерал) лейтенант, (аеро) дром, (кіловат) ампер, (вело) трек, (фото) та (кіно) апаратура, (крісло) ліжка, (віце) президент, (баба) яга, (сон) трава, (тепло) воз, (блок) система, (віце) консул, (стоп) кран, (міні) футбол, (норд) вест, (компакт) диск, (лікар) терапевт.

* *Цямріння* – одна деревина колодязного зрубу.

§ 27. СИНТАКСИЧНИЙ РОЗБІР ПРОСТОГО ДВОСКЛАДНОГО РЕЧЕННЯ

Вправа 188. За допомогою таблиці «Члени речення» пригадайте вивчене.

Схема синтаксичного розбору речення

I. Визначте вид речення за метою висловлювання (розповідне, питальне чи спонукальне).

II. Визначте вид речення за інтонацією (окличне чи неокличне).

III. Визначте вид речення за кількістю граматичних основ (просте чи складне).

IV. Якщо речення просте, то визначте вид речення за кількістю головних членів у граматичній основі (односкладне чи двоскладне).

V. Визначте тип підмета й тип присудка, а також, чим виражені головні члени речення в граматичній основі:

- 1) підмет (простий чи складений), чим виражений;
- 2) присудок (простий дієслівний), чим виражений.

VI. Визначте вид речення за наявністю другорядних членів речення (поширені чи непоширені) та охарактеризуйте другорядні члени речення:

- 1) означення (узгоджене чи неузгоджене), чим виражене;
- 2) додаток (прямий чи непрямий), чим виражений;
- 3) обставини (місця, часу, причини, мети, умови, допусту, способу дії, міри та ступеня), чим виражені.

Зразок. Ліси мої, хто вас убереже? (О. Пахльовська).

Речення питальне, неокличне, просте, двоскладне: *хто* – підмет, простий, виражений займенником; *убереже* – присудок, простий, дієслівний; поширене: *вас* – додаток, прямий, виражений займенником; *ліси мої* – звертання (не є членом речення).

Вправа 189. Прочитайте текст. Спишіть його, доставляючи пропущені розділові знаки. Визначте в реченнях граматичні основи. Зробіть повний синтаксичний розбір простих двоскладних речень.

ЖИТТЕДАЙНА СИЛА ДОЩУ

Вечір опускався на землю у червневу спеку. Народ вирвався з лап кондиціонерів сновигав вулицями міста з надією дихнути природною прохолодою. Однак палючий вітер нагадував про себе.

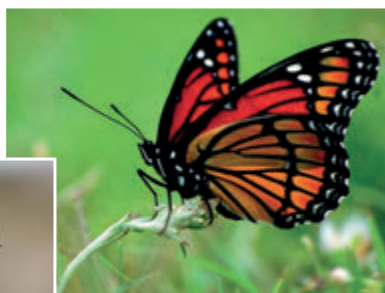
Горобці купалися в пилюці натякали таким чином на можливу зміну в природі. І не помилилися. Несподівано вийшли на розвідку перші краплини несміливо пропонували порятунок. Однак, підморгнувши хмаринкам, які вмить нависли над землею, вони вдалися до гри, заганяючи всіх під крону.

Раптом ударив грім. Він напочувався то з одного то з іншого боку глузував над людською метушнею. Йому на допомогу летіли блискавиці створювали безлад і тривогу. Опам'ятавшись за якийсь час вітер узявся за батога почав розганяти хмари. Однак дощ, довершивши свій намір устиг накрити життєдайною вологою спраглих....

Стихія... (Г. Корицька).

Вправа 190. I. Напишіть твір-перевтілення. Уявіть себе: взимку (навесні, влітку, восени); кульбабкою (проліском, маком, волошкою); метеликом (горобчиком, ластівкою, бджілкою); Україною (старим містом, вулицею, шкільним подвір'ям) чи под. Напишіть мінітвір «Я – зима», «Я – кульбабка» чи под., у якому передайте людям свій настрій і почуття. II. Підкресліть у творі члени речення. Виконайте повний синтаксичний розбір одного простого двоскладного речення з твору.

Прочитайте вірш Лесі Лужецької. Поясніть орфограми у виділених словах.

Дайте відповідь чому:
*сталлю, міддю, зеленню,
ніччю, піччю і печаллю,
тінню, річчю, вісню, даллю,
просторінню, миттю, гранню,
памороззю і геранню,
сіллю, віддаллю, вуаллю,
папороттю і деталлю?*

Але все-таки чому:
*свіжістю і радістю,
мудрістю і жалістю,
паростю і вічністю,
сірістю і ніжністю?
напастю, ненавистю,
молодістю, старістю,
єдністю і дружністю,
гордістю і мужністю?*

То скажіть, яка різниця
між оцими є словами?
Рід один у них,
та їх ми по-різному пишем з вами.

1. Які члени речення називаємо другорядними? **2.** Який член речення називаємо означенням? Чим виражаються означення в українській мові? **3.** Що покладено в основу поділу означень на узгоджені та неузгоджені? Наведіть приклади синонімічної заміни неузгоджених означень узгодженими і навпаки. **4.** Що називаємо прикладкою? Як поділяються прикладки за значенням? **5.** Як пишемо прикладки? Коли при прикладках ставимо дефіс? Коли прикладки беремо в лапки? **6.** Який член речення називаємо додатком? Які бувають додатки? Чим вони виражаються? **7.** Який член речення називаємо обставиною? На які різновиди поділяються обставини й як їх визначають? **8.** Що називаємо обставиною місця? На які запитання вона відповідає? Наведіть приклади. **9.** Що називаємо обставиною часу? Назвіть основні засоби вираження. **10.** Що називаємо обставиною причини? **11.** Що називаємо обставиною мети? Чим вона виражається? **12.** За яких умов у ролі обставини мети виступає інфінітив? **13.** Що називаємо обставиною умови? Чим вона виражається? **14.** Що називаємо обставиною

допусту? Наведіть приклади. **15.** Що називаємо обставиною способу дії? **16.** Що таке порівняльний зворот? Які розділові знаки ставлять у реченні з порівняльним зворотом? Коли кому перед порівняльним зворотом не ставлять? **17.** Що називаємо обставиною міри та ступеня? Чим вона виражається? Наведіть приклади.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ

Тести з вибором однієї правильної відповіді

1. Складений підмет є в реченні

- А Ні дід, ні ми не розуміли прочитаного.
- Б А більш за все чомусь любив я моркву.
- В У неділю перед богами горіла маленька синенька лампадка.
- Г Він був письменний по-церковному і в неділю любив урочисто читати псалтир.
- Д Тут ми з піратом і кинулись до моркви.

2. Означення виділено в реченні

- А Не мати *царя* в голові – означає діяти нерозсудливо.
- Б То не хмара – біла пташка хмарою спустилась над *царем* тим.
- В Розкіш *царів* меркне перед мистецькими шедеврами геніїв.
- Г Крути не верти – *царем* не будеш.
- Д За *царя* не бачили часом і сухаря.

3. Обставиною поширено речення

- А Батьки поїхали відпочивати.
- Б Брат радий допомогти.
- В Студенти починають навчатися.
- Г Я хочу поплавати.
- Д Сестра вміє співати.

4. Додаток виділено в реченні

- А Колись велика ріка Конка сьогодні стала *річкою*.
- Б Нашу *індивідуальність* створює пам'ять.
- В Весна – *художник* дуже знаменитий.
- Г Митець – *створіння* примхливе й складне.
- Д Від козаччини до Чорнобиля – усе українське життя стає *епосом*.

5. Відокремленою обставиною можна замінити підрядне речення в рядку

- А Я заснула, як тільки автобус рушив.
- Б Щойно фільм вийшов у прокат, з'явилися схвальні відгуки.
- В Я відчула полегшення, коли дізналася результати екзаменів.
- Г Дощ припинився, лиш ми переступили поріг будинку.
- Д Домашні улюбленці потребують, аби господарі їм приділяли час.

6. Складений дієслівний присудок є в реченні

- А Одні тільки бджоли гудуть.
- Б Ми не вірили сестричці й захищали Дмитрика од її нападів.
- В Ми перестали дихати і бити комарів на жижках і на шиї.
- Г Великі соми вже скидались у Десні між зірками.
- Д Вони ніби самі пливли до його рук.

7. Складений іменний присудок є в реченні

- А Стрибаю з кручі в пісок до Десни, миюся, п'ю воду.
- Б Чумацький віз тихо рипить піді мною.
- В По дорозі косарі гомоніли про різне, злазили з воза перед калюжами й на гору, потім сідали.
- Г Всі покидатимуть когось і поспішатимуть назустріч невідомому.
- Д Вона була малесенька й така прудка...

Тести на встановлення відповідності

8. З'ясуйте синтаксичну роль виділених у реченнях слів (цифра позначає наступне слово)

Хто мене поставив сторожею **(1) серед руїн** і смутку? Хто наложив на мене обов'язок **(2)будити** мертвих, тішити **(3)живих** калейдоскопом радощів і горя? **(4)Хто** гордощі вложив мені у серце?

- А підмет
- Б присудок
- В означення
- Г додаток
- Д обставина

9. З'ясуйте, якими членами речення є виділені слова в тексті (цифра позначає наступне слово)

Чи не більше мусить **(1)лякати** живущого те, що проіснувати він може безцільно, пройти дорогу **(2)життя** **(3)людиною-(4)авоською**, відцвісти свої весни-пустоцвіти.

- А частина присудка
- Б додаток
- В обставина
- Г означення
- Д прикладка (різновид означення)

10. З'ясуйте, яким членом речення є інфінітив у наведених реченнях

Член речення

Приклад речення

1 підмет	А Не варто нарікати на обставини.
2 означення	Б Сказати легко.
3 додаток	В Якби колись сказала ти мені стати твоїм човном.
4 обставина	Г Виникла потреба сказати.
	Д Опівдні ми зайшли пообідати.

11. Установіть відповідність між видом обставини та прикладом речення

Вид обставини

- 1 мети
- 2 умови
- 3 допустова
- 4 причини

Приклад речення

- А **Для щастя, для миру** зростають діти.
Б **Без коріння** саду не рости.
В Вони зустрілися попри **всі негаразди**.
Г Галасує **від болю** дерево.
Д Сонце сховалось **за хмарами**.

12. З'ясуйте, яким членом речення є виділений фрагмент

Член речення

- 1 додаток
- 2 означення
- 3 підмет
- 4 обставина

Приклад речення

- А Любив козак дівчину і **з сиром** пироги.
Б Вже почалось, мабуть, **майбутнє**.
В Ой не маю **миленького**, не маю, не маю.
Г Справжні герої йдуть **у майбутнє**, сходячи в нього просто зі сцени.
Д Ця музика **народжена** в Україні.

» Оцініть свої знання з теми «Просте двоскладне речення» за допомогою смайликів.

ЗАСВОЇВ (-ЛА) ВІДМІННО 12–10 балів	ЗАСВОЇВ (-ЛА) ДОБРЕ 9–7 балів	ЗАСВОЇВ (-ЛА) ПОСЕРЕДНЬО 6–4 бали	МАЙЖЕ НЕ ЗАСВОЇВ (-ЛА) 3–1 бали

§ 28. РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ. ТВІР – ОПИС МІСЦЕВОСТІ В ХУДОЖНЬОМУ СТИЛІ НА ОСНОВІ ОСОБИСТИХ СПОСТЕРЕЖЕНЬ І ВРАЖЕНЬ

Вправа 191. Прочитайте два тексти – поетичний і прозовий, визначте стиль і тип мовлення кожного. Що відмінного, а що спільного в цих текстах?

І. СЕЛО

Яскравим українським колоритом,
мов вишите, пишається село,
простенько вбране чебрецевим квітом,
з якого сонце до небес зійшло.

Не охопити до кінця й не спити
душею той сільський медовий квіт,
і колоситься золотаве жито,
вдивляючись волошками у світ.

Зігріте праслав'янською любов'ю
моє село від пращурів-дідів,
благословенне працею людською
і Божим духом із покон-віків.

Галина Ткаченко

II. У Києві 4 жовтня відкрили перший в Україні пам'ятник полковнику армії Української Народної Республіки Петру Болбочану (5 (17) жовтня 1883, с. Ярівка, нині Хотинський район, Чернівецька область – 28 червня 1919, с. Балин, нині Дунаєвецький район, Хмельницька область). Погруддя встановили у сквері імені Болбочана на вулиці Січових Стрільців.

Скульптуру виготовили за три місяці у межах проекту «Українська історія в камені», автори пам'ятника – Михайло Горловий і Олександр Фурман. За словами керівниці проекту Оксани Понамарьової, пам'ятник створили на пожертви українців, зокрема зі Швейцарії, Польщі, США та Росії. Кошти зібрали за один місяць.

22 квітня 1918 року війська УНР під командуванням Петра Болбочана прорвали більшовицькі укріплення на Чонгарі і після цього звільнили Кримський півострів. За словами кримського вченого, кандидата історичних наук, лауреата Міжнародного конкурсу імені Єжи Гедройця Сергія Громенка, похід УНР став однією з найефектніших військових перемог Української революції (*Інтернет-джерело*).

Опис – це зв'язний текст, який дає словесне зображення основних ознак предмета, явища, особи в усній чи письмовій формі. У художньому описі за допомогою образотворчих засобів (епітетів, метафор, порівнянь) зображуються предмети, явища, події. Опис може бути казковим.

В описі спочатку подають загальні відомості про предмет, враження від нього, потім розкривають його найхарактерніші ознаки, описують, деталізують.

Твір – опис місцевості – це зв'язний текст, який дає словесне зображення основних ознак міста, села, вулиці, подвір'я, площі.

Щоб описати місцевість, потрібно вказати:

- де вона розташована;
- історичні відомості, пов'язані з нею;
- предмети (об'єкти), які є в цій місцевості.

Отже, складовими опису місцевості є опис місця й описи окремих предметів, які на цьому місці розташовані.

Опис місцевості складається за такою схемою:

ДЕ? – ЩО? – і ЯКЕ це ЩО?

У науковому описі місцевості інформацію про її розмір, освітлення, предмети, які там є, подають безсторонньо, своє ставлення до описаного автор не висловлює. *Мета такого опису* – точність і конкретність. Слова вживають лише в прямому значенні.

У художньому описі місцевості автор передає своє ставлення до описуваного. Інколи автор висловлює оцінку прямо, проте здебільшого робить це за допомогою відповідно дібраних художніх засобів: епітетів, порівнянь, персоніфікації тощо. *Мета такого опису* – сформувати певне ставлення до місцевості, що описується.

Вправа 192. Розгляньте фотоілюстрацію та уявіть, що ви у весняному лісі. Який у вас настрій? Що ви бачите? Чуєте? Складіть опис, у якому використайте слова в переносному значенні.

Вправа 193. Уявіть, що після закінчення навчального закладу ви почали свою професійну роботу в одному з туристичних агентств. Ви маєте відповідні посади та обов'язки. І сьогодні кожен підрозділ повинен прозвітувати про свою роботу, метою якої було якнайкраще представити своє місто чи село. Завдання для груп: *I група* – рекламні менеджери – «Моє місто (село) – перлина України»; *II група* – екскурсоводи – «Центральна вулиця нашого міста (села)»; *III група* – прес-центр – «Письменники про моє місто (село)».

Вправа 194. Прочитайте текст і виконайте завдання до нього: 1) визначте тему й основну думку; 2) з'ясуйте тип і стиль мовлення та обґрунтуйте свою думку; 3) назвіть слова, які використовує автор для опису місцевості (зокрема, вулиці); 4) які з речень вказують на позицію спостерігача та яку роль вони відіграють у тексті?

ВУЛИЦЯ МОГО ДИТИНСТВА

У кожної людини є найдорожчі місця в житті. Для мене – це вулиця, на якій я виросла. Зараз живу далеко звідти, але завжди пам'ятаю про неї й повертаюся туди.

Це маленька затишна зелена вулиця має назву «Соборна». Духмяні грона білих акацій, п'янкий аромат жовтих лип, пухнастий цвіт струнких тополь, чарівне листя кленів – такою запам'яталася моя вулиця.

Наш колишній будинок стоїть у затишному місці. У маленькому зеленому дворі багато яскравих квітів, а навесні духмяний аромат бузку закохує мене в себе знову і знову.

Запам'ятався на нашій вулиці і старовинний білий будинок із колись розкішним, а тепер, на жаль, занедбаним садом. Де-не-де збереглися старенькі хатинки у квітучих деревах і густих кущах.

Нещодавно ми з мамою ходили нашою вулицею. Початок її веде від Дніпра, від нашої улюбленої набережної з красивим пам'ятником – гордим вітрильником. У кінці вулиця знов повертає до річки через відому алею Слави.

Яка краса на Соборній восени! Дерева стоять у багряному, жовтому листі, яке потихеньку спадає додолу. Йдеш по ньому, наче по прекрасному м'якому килимі. З Дніпра доноситься свіже повітря. Відчуваєш незвичайний спокій і повне злиття з природою. Такий мій рідний серцю куточок – вулиця Соборна.

Здається мені, мов у казці,
життя тут щасливо іде.
І знову всім серцем бажаю
вернутись в дитинство своє (А. Ярмиш).

Вправа 195. Перечитайте текст попередньої вправи «Вулиця мого дитинства», визначте ставлення автора до описаної місцевості (знайдіть слова, речення для підтвердження). Назвіть художні засоби, використані в описі місцевості.

Вправа 196. Ознайомтеся з пам'яткою. Запам'ятайте особливості побудови висловлювань, що містять опис місцевості.

ПАМ'ЯТКА

Як працювати над твором–описом місцевості в художньому стилі

1. Доберіть відповідний фактичний матеріал (виділіть об'єкти, які покладете в основу опису місцевості) й підготуйте план майбутнього твору.
2. Доберіть яскравий заголовок, який би виражав основну думку висловлювання.
3. Дотримуйтеся вимог художнього стилю (доречно використовувати художні засоби – епітети, метафори, порівняння – задля увиразнення мовлення).
4. Використовуйте слова і словосполучення на позначення місця розташування об'єктів опису місцевості, як-от: *прямо перед нами, неподалік, поруч, у центрі, удалині, трохи далі.*
5. Передайте власне ставлення до місцевості, яку описуєте (захоплення, замилювання, здивування тощо).
6. Дотримуйтеся орфографічних, пунктуаційних, лексичних, граматичних і стилістичних норм.

Вправа 197. Складіть твір – опис місцевості: уявіть місцевість, яку будете описувати, доберіть назву твору та епіграф до нього. Скористайтесь пам'яткою, вміщеною в попередній вправі, та орієнтовним планом до твору.

Твір – опис місцевості (міста, вулиці)

Орієнтовний план

I. Вступна частина.

Наша вулиця (місто) – частина держави, її історії.

II. Основна частина. Опис вулиці (міста).

1. Де знаходиться? (на півдні, на півночі... області, на околиці міста, в центрі).
2. Що там розміщено та який вигляд має? (рівні чи криві вулички, школа, лікарня, магазини, спортивні споруди...).
3. Що прикрашає вулицю (місто)?
4. Колорит (поєднання кольорів), враження (*веселий, похмурий, біло-зелений, охайний, чепурний*).

III. Висновки.

1. За що я люблю свою вулицю (місто, пам'ятку історії чи культури).
2. Необхідність берегти навколишнє середовище та надбання нашого народу.

План аналізу виступів

1. Чи розкрито тему?
2. Чи «прочитувалась» головна думка?
3. Чи висловлювалися думки логічно, чітко, послідовно, грамотно?
4. Чи відповідав текст стильовим вимогам? Які художні засоби вживалися?

ПРОСТЕ ОДНОСКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ

Опрацювавши матеріал, ви зможете:

- поглибити знання про будову простого односкладного речення;
- визначати структуру простого односкладного речення (знаходити головний член речення і другорядні члени);
- розрізняти види односкладних речень: означено-особові та неозначено-особові речення, узагальнено-особові, безособові та називні;
- конструювати односкладні речення вивчених видів;
- правильно використовувати в мовленні вивчені односкладні речення (зокрема у складних реченнях);
- правильно виконувати синтаксичний розбір односкладного речення.

Мій настрій на уроці

Розгляньте картинки й оберіть одну, яка найбільше відповідає вашому настрою. Поясніть свій вибір.

- 1 – Я з радістю сприймаю все нове.
- 2 – Усе нове мене лякає.
- 3 – Мені треба добре попрацювати, щоб зрозуміти нову тему.
- 4 – Сподіваюся, що не все так складно, як здається.
- 5 – Якщо я чогось і не знатиму, завжди є поряд учитель/вчителька, який/яка допоможе.

§ 29. ПРОСТЕ ОДНОСКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ. ТИПИ ОДНОСКЛАДНИХ РЕЧЕНЬ

Вправа 198. Розгляньте хмаринку слів. Чи може кожне слово з хмаринки бути окремим реченням? Доведіть свою думку.

Просте речення, граматична основа якого складається лише з одного головного члена речення, називаємо **односкладним** (proposiții monomembre).

Головний член простого односкладного речення виконує функцію або **підмета**, або **присудка**, тому не потребує доповнення другим головним членом. Через те односкладні речення не можна вважати неповними, бо для розуміння їх змісту достатньо одного головного члена речення, другий – не обов'язковий або його взагалі може не бути.

Односкладні речення поділяються на два типи:

- 1) речення з головним членом у формі присудка;
- 2) речення з головним членом у формі підмета.

Вправа 199. Спишіть речення. У кожному з них укажіть граматичну основу. Позначте в реченнях з одним головним членом, чим вони виражені. Чи можете ви усно підставити в реченнях з одним головним членом другий головний член, якого не вистачає?

1. Йдучи, міркую сам-таки з собою (*Т. Шевченко*). 2. По росах крапельястих ніч дзвони на коромислі несе (*А. Кашенко*). 3. Червоний світ од блискавки ніби запалив пожежу на горах і долинах (*І. Нечуй-Левицький*). 4. Наша школа (*Ю. Збанацький*). 5. Надворі смеркало й сутеніло (*І. Нечуй-Левицький*). 6. Веселі очі дивляться по-дитячому свіжо й безтурботно. (*Є. Гуцало*).

До речень з **головним членом у формі присудка** належать означено-особові, неозначено-особові, узагальнено-особові та безособові.

Означено-, неозначено- та узагальнено-особові речення пов'язані з дійовою особою. У них можливо підставити підмет, наприклад: *Згая-*

ного часу і конем не доженеш (Народна творчість). – **Ти** згаяного часу і конем не доженеш. **Ніхто** згаяного часу і конем не дожене. Степанові давали останні заповіти: «Пам'ятай батька, шануй матір!» – **Родичі** давали Степанові останні заповіти: «Пам'ятай батька, шануй матір!».

У безособових реченнях дія чи стан не пов'язані з дійовою особою чи предметом, наприклад: *Світало. Дівчині всю ніч не спалося.*

До речень з **головним членом у формі підмета** належать називні речення: *Осінь. Прозорий вересень.*

Вправа 200. Спишіть речення: спочатку односкладні, а потім двоскладні. Визначте їх вид за метою висловлення та інтонацією.

1. Ми з дитинства навчаємось мови. 2. Любіть мову! Бережіть її! 3. Мова розвивається, вдосконалюється. 4. Шануйте граматику! 5. Проникайте своєю допитливістю в механізм дії мови! 6. Хай мова викликає подив і зачарування!

Вправа 201. Спишіть речення. Підкресліть у кожному з них граматичну основу. Укажіть односкладні речення, визначте їх тип.

1. Підклавши руки під голову, до ранку дивлюся в склепіння своєї душі. 2. Там сходить сонце, слово і люди. 3. Мене куплять і спродувать не раджу. 4. А мені ж, може, просто хочеться щастя. 5. А темрява! Іду, не спотикаюсь. 6. Мене спалить у вас немає змоги. 7. Тепер Жар-птиці не буває. Жар-птицю будень убиває (*Із творів Л. Костенко*).

Односкладні речення в українській мові вживаються поряд із двоскладними. Окремі з них можуть бути взаємозамінними, тобто синонімічними. Порівняйте:

Односкладні речення	Двоскладні речення
Люблю похмурий день (<i>М. Стельмах</i>).	Я люблю похмурий день.
Не бійтесь заглядати у словник (<i>М. Рильський</i>).	Ви не бійтесь заглядати у словник.
Стрілянину було чути в усіх навколишніх селах (<i>Олесь Гончар</i>).	Стрілянина чулася з усіх навколишніх сіл.
Надворі дощить (<i>Г. Тютюнник</i>).	Надворі йде дощ.
Вечір. Ніч (<i>П. Тичина</i>).	Був вечір. Була ніч.
Вечоріло (<i>Панас Мирний</i>).	Надходив вечір.

Вправа 202. Перетворіть двоскладні речення на односкладні.

1. Ми любимо дивитись на зорі, на їх неосяжну сім'ю, шукаємо в буремному морі по зорях дорогу свою (*П. Воронько*). 2. Я візьму шматочок літа, кину в воду і зварю чистим золотом сповиту, нерозбриз-

кану зорю (В. Бичко). 3. Молоденькі сади ми посадим на кручі, яворами прикрасим дорогу походу (А. Малишко). 4. Як я люблю оці години праці (Леся Українка).

Вправа 203. I. Знайдіть і спишіть односкладні речення. Визначте граматичну основу, укажіть тип речення. Як співвідносяться двоскладні та односкладні речення? II. Перебудуйте три обрані вами речення у співвідносні (синонімічні).

Я шукаю в людях хороше. Свідомо себе на це спрямовую. Не можна людей чорнити. Не можна з цим поспішати. Крім того, є багато людських вад, до яких можна ставитися поблажливо, терпляче. Скажімо, марнослів'я. Ну й хай собі людина намагається привернути увагу до своєї особи, якщо це дає їй втіху. Хоч заклопотаність навколо своєї персони дуже дрібнить людину. І з такою людиною нема про що говорити. Од неї хочеться скоріше втекти. Але ж серед таких людей бувають і талановиті (М. Шумило).

§ 30. ОДНОСКЛАДНІ ПРОСТІ РЕЧЕННЯ З ГОЛОВНИМ ЧЛЕНОМ У ФОРМІ ПРИСУДКА. ОЗНАЧЕНО-ОСОБОВІ РЕЧЕННЯ

Вправа 204. Прочитайте поезію Володимира Коломійця. Визначте її основну думку. Знайдіть двоскладні й односкладні речення. Спишіть односкладні речення, визначте спосіб, час, особу головного члена у формі присудка. Чи в кожному дієслові-присудку вам вдалося визначити запропоновані категорії?

СОЛОДКА ЗЕМЛЯ

Босоніж стежка побіжить левадою в городи...
Як любо тут, як славно жить – серед цієї вроди.
Кохаю край наш дорогий, що зветься Україна.
Вітчизні хочу я своїй зрости достойним сином.

Є в світі зваби немалі,
цікава стежка кожна...
Але до рідної землі збайдужитись не можна.
Люби, шануй, піднось до зір її пісні і мову.
Нема солодшої, повір, за неї, пречудову.

Означено-особовими (cu subiect definit) називаємо такі односкладні речення, головний член яких означає дію, що стосується означеної (тобто відомої, точно визначеної) особи, а саме особи мовця або співрозмовника. Головний член виражається дієсловом у формі 1-ї або 2-ї особи однини чи множини дійсного або наказового способу. На дійову особу вказує особове закінчення дієслова.

Вказівка на особу мовця

1-ша ос. одн. (Я) Ношу в душі слова, все життя пам'ятатиму мамині слова як гасло (В. Скуратівський).

1-ша ос. мн. (Ми) Будемо спиратися на розум: дружби разом прокла-дати гать* (П. Тичина). Йдемо удвох під вечір по стежині (Л. Костенко). Тож веселімося, людоньки, на людях (Л. Костенко).

Вказівка на особу співрозмовника

2-га ос. одн. (Ти) Тільки словом простим, сестрице, словом рідним мені дихни (К. Герасименко). Стоїш і не одвернешся (Л. Костенко).

2-га ос. мн. (Ви) Любіть травинку, і тваринку, і сонце завтрашнього дня (Л. Костенко).

Вправа 205. Спийшіть означено-особові речення. На яку особу вказує закінчення дієслівної форми? Вкажіть спосіб і час цих форм.

I. 1. Не сумуй на чужині, одпиши листа мені. 2. Ти про все вже забув. 3. Йшли недовго, не блукали, бо дороги не шукали. 4. А гей там, виходьте! 5. Я пам'ятаю місто над Дніпром. 6. Буду ходити з кутка в куток, будитиму тишу сонну. 7. О мій яворе милий, шуми й зеленій, не хились. 8. Ходім, моя душе! 9. Згадаєм кожну давню мить в своїй самотині. (З творів Л. Первомайського).

II. 1. Не скаржився. Мовчав. Не плакав ні від чого (Л. Костенко). 2. Здається, часу і не гаю**, а не встигаю, не встигаю (Л. Костенко). 3. Ходімо відціля, біжим з цієї пустелі (Олександр Олесь). 4. Виховуй у собі неспокій – найкращі ліки від лінощів. 5. До Вічного вогню приходимо щораз (М. Сингаївський).

Вправа 206. Прочитайте речення. Визначте, які з них можна перетворити на означено-особові, запишіть перетворені речення. Поясніть, чому інші речення не підлягають такому перетворенню.

1. Ви розкажіть про свої враження від поїздки. 2. Петро вчиться у десятому класі. 3. Ти виконав роботу успішно. 4. Ти не забудь написати замітку до стінгазети. 5. Я поспішаю додому. 6. Люди радіють літу.

Вправа 207. Складіть з поданими дієсловами означено-особові речення з присудком, вираженим дієсловом дійсного способу в різних формах. Запишіть їх. Укажіть особу дієслів-присудків, визначте дієвідміну.

Любити, шанувати, розказати, виконати, поспішати, летіти, приймати, вивчати, вчитися.

Вправа 208. Прочитайте речення, охарактеризуйте їх: 1) односкладне чи двоскладне речення; 2) тип односкладного речення; 3) форма вираження головного члена.

1. Любімо Вкраїну, та не сліпо, щирим серцем, чистою душею (О. Підсуха). 2. Вітчизну сонячну свою люблю високою любов'ю (В. Сосюра). 3. Бе-

* Гать, гátка – настил з дерева, хмизу для проїзду через болото; перен. прокладáти гать – прокладати дорогу дружби.

** Гáяти – витратити марно, марнувати.

режіть красу природи, весняні усмішки рідної землі – сапфірові квіти сон-трави (*Б. Заверуха*). 4. Високо в захмар'я навколо нас здіймалися го-
строверхі млини, срібнокорі осики, похмурі дуби (*Б. Харчук*).

Вправа 209. Складіть п'ять-шість гасел до теми «Цінуйте людину незалежно від її здібностей і досягнень», формулюючи їх у формі односкладних речень.

Зразок: Поважай кожного і кожному!

Вправа 210. Спишіть речення. Зробіть синтаксичний аналіз речень: визначте їх вид за метою висловлювання, за інтонацією, за кількістю граматичних основ, за кількістю головних членів у граматичній основі (вид односкладного речення), за наявністю другорядних членів речення.

1. Повільно йшли мовчазні до перону (*В. Симоненко*). 2. Вірю людині, вірю людині, в розум її в цілім світі єдиний (*Л. Забашта*). 3. Прокидаюсь у незрозумілій тривозі і сідаю на ліжко (*М. Коцюбинський*). 4. Не беріть із зеленого луку верби ні на жовті піски, ні на скелі (*Олександр Олесь*). 5. Люблю вночі на небеса дивитись (*Д. Павличко*). 6. Слухай тисячу разів, а говори один раз (*Народна творчість*). 7. Упаду під березу, цвіркунів розжену, закохаюсь безтямно у траву запашну (*І. Муратов*).

§ 31. ОДНОСКЛАДНІ НЕОЗНАЧЕНО-ОСОБОВІ РЕЧЕННЯ

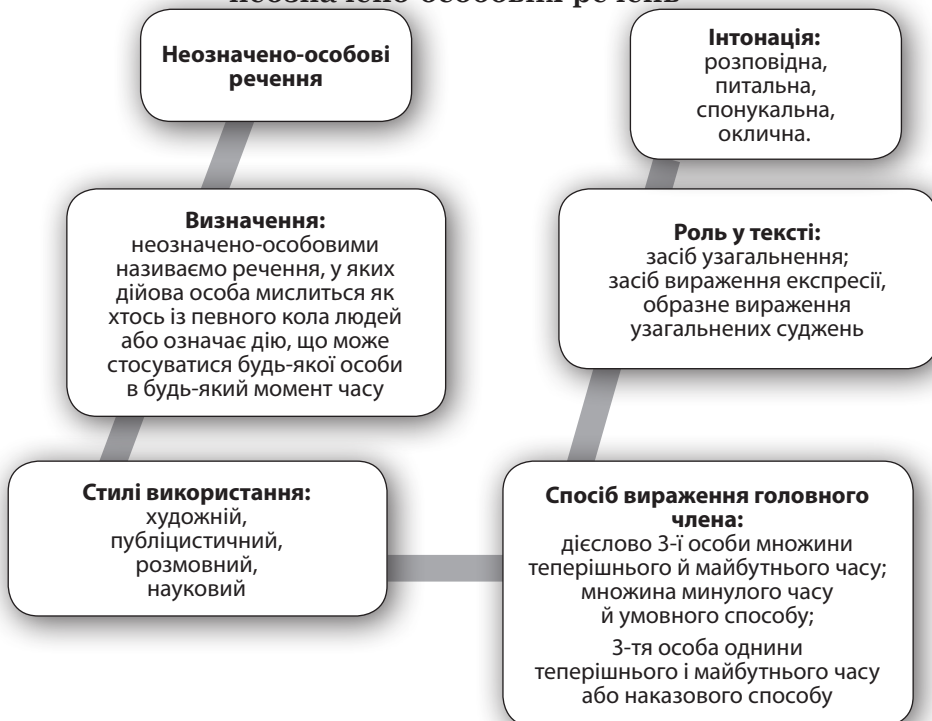

Вправа 211. Порівняйте двоскладні речення з односкладними. Яка між ними різниця? Як мислиться дійова особа в односкладних реченнях? Який займенник ви можете підібрати до дієслова-присудка?

1. Ішли дівчата, співали, калину в лузі ламали (*Л. Забашта*). – Чи я в лузі не калина була? Чи я в лузі не червона була? Взяли мене поламали, у пучечки пов'язали... (*Народна творчість*). 2. Козаки поховали Івана Сірка на січовому цвинтарі в степу (*З підручника*). – Поховали громадою, як слід, по закону (*Т. Шевченко*).

Неозначено-особовими (cu subiect nedefinit) називаємо односкладні речення, головний член яких означає дію або стан невизначених осіб.

Способи вираження головного члена неозначено-особових речень

Вправа 212. Спишіть речення. Вкажіть означено-особові й неозначено-особові, поясніть відмінність між ними.

1. Шануйте здобуте трудом поколінь, помножьте його у пошані (*М. Нагнибіда*). 2. Чую спозаранку горобців співанку (*Авторське*). 3. Бо мене, хоч били, добре били, а багато дечому навчили (*Т. Шевченко*). 4. Не встигли збудувати – вже й ламають (*В. Коломієць*). 5. Спогадаймо повість незабутню про далеку вільную країну, про стару Шотландію славетну (*За Лесею Українкою*). 6. Про нього нам розповідали в штабі дивізії (*А. Головко*). 7. У піснях тебе називали зіркою (*Є. Летюк*).

У неозначено-особових реченнях важлива сама дія, а не виконавець дії. Ввести підмет до таких речень не завжди можливо. Порівн.: *Висунули мене кандидатом у депутати.* – *Виборці висунули мене кандидатом у депутати, але: Просять тебе не втручатися в мої особисті справи.* – (?) – Хто просить – вказати неможливо.

Неозначено-особові речення необхідно відрізняти від неповних двоскладних та інших односкладних.

Вправа 213. Спишіть речення, розподіляючи їх на групи: а) двоскладні; б) означено-особові; в) неозначено-особові.

1. Розвиднятися вже стало. 2. Хто оратиме? 3. Отару женуть із пасовища. 4. Змалку звикайте до праці. 5. Озимину посіяно. 6. Ти сам усе зробиш? 7. Питали тут про тебе. 8. Смілива думка. 9. На ланах співають ще не часто, і сьогодні в полі день важкий.

Вправа 214. Прочитайте речення. Визначте, у яких з них виділені слова виступають у ролі присудка двоскладного речення, а в яких – у ролі головного члена односкладного неозначено-особового речення. Аргументуйте свою думку.

1. Зворушливо **закликали** до себе розчинені змереженими завісами віконечка будиночка (*Н. Романович-Ткаченко*). 2. Під вогнище ми **видовбали** в піску яму (*О. Васильківський*). 3. На вогонь **дивилися** нескінченно й щоразу **бачили** в ньому щось нове (*О. Васильківський*). 4. **Дрімають** степи, лани й гаї дрімотою мирною (*Д. Гуменна*). 5. Важкі краплі роси **падали** зрідка й тихо в траву (*Ю. Смолич*). 6. На весілля **випікали** коровай і **благословляли** ним подружжя (*Р. Мовчан*). 7. Сукупність норм і правил, покликаних регулювати зовнішні форми поведінки людини, **називають** етикетом (*А. Коваль*).

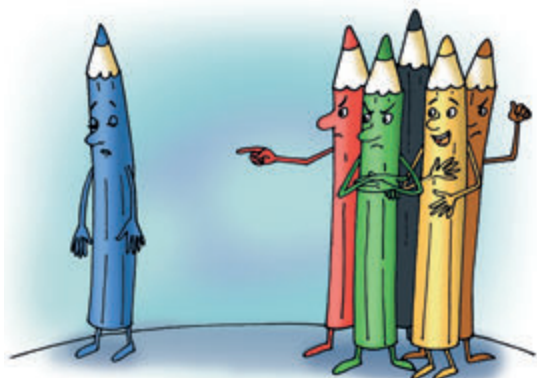

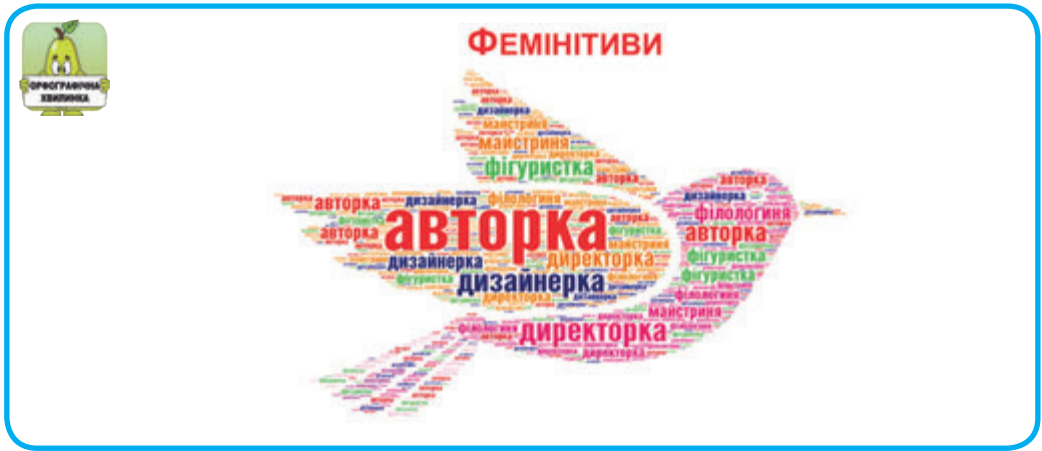
Вправа 215. Спишіть речення, підкресліть граматичну основу. Визначте тип односкладних речень. Перебудуйте односкладні речення у двоскладні. Чи кожне речення вдалося трансформувати?

1. Пісенні, мальовничі й чарівні Карпати. Їх у народі ще звать Верховиною (*С. Пушик*). 2. А сьогодні передавали, що у Греції випав сніг (*Л. Костенко*). 3. Зустрічають. Питають: «Ну як ти? Ну де ти?» (*І. Римарук*). 4. Уже закінчили жито жати (*Є. Маланюк*). 5. Таких, як ти, чекають все життя заради миті (*О. Пахльовська*). 6. Письменників називають інженерами людських душ (*Петро Панч*).

Вправа 216. Розгляньте малюнок. Складіть мінівір (вісім–десять речень) на тему «Як уникнути булінгу в школі», використовуючи односкладні неозначено-особові речення.

§ 32. ОДНОСКЛАДНІ УЗАГАЛЬНЕНО-ОСОБОВІ РЕЧЕННЯ

Вправа 217. Визначте граматичні основи в реченнях. Укажіть засіб і форми вираження головного члена цих речень. Зверніть увагу, з якого джерела взяті речення.

1. У лінивого на полі кропива росте. 2. У чужу душу не влізеш. 3. Не правдою весь світ пройдеши, та назад не вернешся. 4. У ледачого пасічника і бджоли ледачі. 5. У лінивого руки не болять. 6. Хліб-сіль їжте, а правду ріжте. 7. Нових друзів наживай, а старих не забувай (*Народна творчість*).

Узагальнено-особовими (generalizatoare) називаємо односкладні речення, у яких головний член називає дію, що може стосуватися будь-якої, тобто узагальненої, особи (будь-кого з людей).

Головний член у таких реченнях найчастіше виражений дієсловом у формі 2-ї особи однини чи множини дійсного або наказового способу, а також формою 3-ї особи множини. Наприклад: *Лови летючу мить життя (Олександр Олесь)*. *З ким поведешся, од того і наберешся (Народна творчість)*. *Решетом воду не носять (Народна творчість)*.

Вправа 218. Зіставте пари речень. Визначте в них головний член, охарактеризуйте його (укажіть на спосіб, час, особу, число). Дослідіть, у яких реченнях головний член указує на визначену особу, у яких – на невизначену, а в яких – на узагальнену.

1. Чим довше дивишся на зорі, тим більше набираєш певності (Є. Гуцало). 2. Оглядаєтесь по боках, намагаєтесь зазримітити щось (Є. Гуцало).	Не наумчишся – не научишся (<i>Народна творчість</i>). Шукайте і знайдете (Р. Декарт).

3. Пісенним символом українців віддавна вважають соловейка (<i>О. Потапенко</i>).	На те коня кують, щоб не спотикався (<i>Народна творчість</i>).
4. Прочитай уважно теоретичний матеріал підручника.	Роби для інших, учись для себе (<i>Народна творчість</i>).
5. Дослідіть стилістичну функцію однокладних речень у мовленні.	Як парость виноградної лози, плекайте мову (<i>М. Рильський</i>).

Узагальнено-особові речення є семантично повними реченнями, уживаються вони в розмовному та художньому стилях, надають мовленню афористичного характеру.

Не треба всі прислів'я відносити до узагальнено-особових речень, адже серед них є і двоскладні (де є і підмет, і присудок). Наприклад: *Без діла слабіє сила. Добра порада цінніша злата. Дурний язик – голові не приятель. Людина славна не словами, а ділами* (*Народна творчість*).

Не варто також плутати означено- та неозначено-особові речення з узагальнено-особовими, їх розрізняють за змістом.

Вправа 219. Охарактеризуйте (усно) узагальнено-особові речення за особливостями їх будови, змісту й використанням у мовленні.

1. Не купиш дружби, не позичиш і недругу не продаси (*С. Рустам*).
2. Шукай себе, перемагай зневір'я – нехай тобі сімнадцять літ чи сімдесят (*П. Воронько*).
3. Подивись на себе часом збоку в розквіті бажань своїх і літ (*М. Подолян*).
4. Люби природу не для себе, люби для неї (*М. Рильський*).
5. Журбою біди не пособиш*, плачем лиха не збудешся (*М. Стельмах*).
6. Не обіцяй в біді згадати друга, а просто другом будь йому завжди! (*М. Карпенко*).
7. Свій розум май і людей питай (*Народна творчість*).

Вправа 220. I. Прочитайте прислів'я та приказки. З'ясуйте, чи всі вони є однокладними узагальнено-особовими реченнями. II. Наведіть аналогічні речення (прислів'я та приказки) з румунської мови, запишіть їх. Якщо аналогії не знайдете, поясніть значення українського прислів'я.

1. З пісні слова не викидають.
2. Правди не сховаєш.
3. Чорну душу милом не відмиєш.
4. Робиш добро – не кайся, робиш зло – зла й сподівайся.
5. За одного вченого десять невчених дають.
6. За гроші честі не купиш.
7. Будь господарем своєму слову.
8. Не вчи орла літати, а рибу плавати.
9. З чужим розумом у люди не вийдеш.
10. Язиком сіна не накосиш.
11. Не відкладай нинішньої роботи на завтра.
12. Не за свою справу не берись.
13. Згаяного часу і конем не наздоженеш (*Народна творчість*).

* *Пособіти* – допомогти.

Вправа 221. Перебудуйте речення на узагальнено-особові й запишіть їх. Підкресліть граматичні основи.

Зразок. З літами ми стаємо куди мудрішими. – З літами стаєш куди мудрішим.

1. З літами ми стаємо куди мудрішими. 2. Ніхто вченим не родиться. 3. Люди в горі пізнають життя і мудрість. 4. Ти не берись не за свою справу. 5. Ніхто вугіллям полотно не білить. 6. Хто вдосвіта встане, той більше діла зробить. 7. Хто згайнує на жнивах хвилину, той втратить не одну зернину. 8. Ніхто за вуха ложку не несе. 9. Ніхто науки за плечима не носить. 10. Ніхто не повинен зупинитися на півдорозі. 11. Хто сам шанується, того й люди шанують. 12. Ти не шукай правди в інших, у собі її знайди спочатку.

Вправа 222. I. Запишіть афоризми Григорія Сковороди. Виділіть головний член, укажіть на спосіб його морфологічного вираження. II. Пригадайте, які вислови називаємо афоризмами. Наведіть приклади крилатих висловів відомих вам письменників/письменниць, громадських чи політичних діячів/діячок. Чи всі афоризми мають форму односкладних речень?

1. Бери вершину й матимеш середину. 2. Більше думай і тоді вирішуй. 3. Визначай смак не за шкарлупою, а за ядром. 4. З видимого пізнавай невидиме. 5. Не за обличчя судить, а за серце (*Г. Сковорода*).

Вправа 223. I. Спишіть односкладні речення, згрупувавши їх за типами в такій послідовності: 1) означено-особові; 2) неозначено-особові; 3) узагальнено-особові. Вставте пропущені літери, розкрийте дужки. Поясніть орфограми.

1. Той монастир (не)давно збудували (*Ліна Костенко*). 2. Ранком вив...ли їх (на)двір; ро..ставили лавами (*Панас Мирний*). 3. Дивиш..ся і (не)надивиш..ся; дишеш і (не)надишеш..ся тим чистим, г..рячим і пахучим повітрям (*І. Нечуй-Левицький*). 4. Його сховали на горище, і ранок змив його сліди (*А. Малишко*). 5. Куди (не) глянеш.. (в)даль оцю окресну – тут (с)(покон)віку скрізь лилася кров... (*Ліна Костенко*). 6. Поховайте та вставайте, кайдани порвіте і вражою злою кров..ю волю окропіте (*Т. Шевченко*). 7. Здобуд..мо освіту, побач..мо більше світу (*Народна творчість*).

II. Зробіть повний синтаксичний розбір першого й останнього речень.

Вправа 224. Напишіть твір-роздум за тезою Ліни Костенко «У дитинстві відкриваєш материк, котрий назветься потім – Батьківщина». У роботі використайте односкладні речення різних типів, зокрема узагальнено-особові.

§ 33. ОДНОСКЛАДНІ БЕЗОСОБОВІ РЕЧЕННЯ

Вправа 225. Прочитайте поезію Неоніли Яніцької. Визначте граматичні основи. Поясніть, чим виражені виділені присудки. Чи може біля таких присудків стояти підмет? Аргументуйте свою думку.

Життя – однозначно «плюс»,
допоки **нема** «тире».
Дерева танцюють блюз,
підстрижені під каре.
І **можна йти** по воді,
де небо річка пере, –
дороги всі молоді,
допоки **нема** «тире».
Тонкі силуети дат
ніхто вже не відбере...
А осінь все б'є в набат –
нагадує про «тире».

Безособовими (propositi impersonale) називаємо такі односкладні речення, головний член яких означає стан або дію, що відбувається стихійно (ніби сама собою) чи без активної участі особи.

У безособових реченнях немає й не може бути підмета. Наприклад: Доріжки замело (*Л. Костенко*). Без муки нема науки (*Народна творчість*). Не пишеться, а думається тільки (*Г. Світлична*). Йому було тут радісно й добре (*М. Коцюбинський*).

Вправа 226. Знайдіть і спишіть безособові речення, назвіть засіб вираження головного члена. Усно вкажіть тип інших речень (двоскладних чи односкладних).

1. Уже веснить, уже весніє. Уже весняний вітер віє (Д. Павличко). 2. Сиділи ми в садку. Там саме зацвітало. І сипався з каштанів білий цвіт (Леся Українка). 3. Надворі посвітлішало (М. Стельмах). 4. Пахло літо в яснім передгроззі (А. Малишко). 5. Ах, як пахне в степу! (В. Мороз). 6. Треба віри людині в людину (Н. Забіла). 7. Пити хотілося нестерпно (М. Стельмах). 8. Стояти тут! Нема шляхів назад (М. Бажан). 9. Треба не боятись високо мислити (О. Довженко). 10. Та не судилось бути нам у парі. (О. Підсуха). 11. Пахне сосною, пахне м'ятою, житнім хлібом і бджолами (М. Гірник).

Способи вираження присудка в безособових реченнях

Безособове дієслово

• Не вистачає води. **Мріялось** про майбутнє.

Особове дієслово в значенні безособового

• Від річки **тягне** сирість. **Пахне** луговими травами.

Безособові форми дієслів на **-но, -то**

• Список справ на завтра **складено**. Сукню **пошито** вчасно.

Прислівник із дієсловом-зв'язкою або без нього

• **Було весело**. Уже **пізно**. Тут **мило**.

Інфінітив без допоміжних слів

• **Не гаяти** ні хвилини! **Скоритися** долі.

Інфінітив у поєднанні з присудковими дієсловами **треба, слід, сором, гріх, жаль** тощо

• **Треба цінувати** час. **Гріх скаржитися** на сучасну молодь.

Слова **немає, не було, не буде**, при яких є додатки в родовому відмінку

• **Немає** снігу цієї зими. У мене **не було** жодних планів на вихідні.

Вправа 227. Спишіть речення, вставляючи відповідні букви та розкриваючи дужки, поясніть орфограми. Підкресліть граматичні основи. Охарактеризуйте безособові речення за морфологічними засобами вираження головного члена.

1. У кімнаті було напал..но й душно (О. Бойченко). 2. Шкода м..ні мат..рі старої (Панас Мирний). 3. Ніч. Гр..мить і блискає (І. Франко). 4. Все снігами запорош..но (П. Усенко). 5. Швидко суг..ніло (О. Іваненко). 6. На

столі було гарно пр..брано (*С. Олійник*). 7. Лукії сьогодні чогось (не)співається (*Олесь Гончар*). 8. А слова дружн..ого за гроші (не)купити! (*М. Рильський*). 9. Людей і долю проклинає (не)варто (*Т. Шевченко*). 10. Цвіт і корінь – все побито! (*Я. Щоголів*). 11. На (У)країні світає (*Н. Рибак*).

Вправа 228. Утворіть за зразком безособові речення, трансформувачи подані синтаксичні конструкції. Укажіть спосіб вираження головного члена.

Зразок: Трипільці відтворили досконалий тип української печі. – Трипільцями відтворено досконалий тип української печі.

1. Володимира Вернадського назвали громадянином Усесвіту. 2. Своїми відкриттями В. Вернадський істотно збагатив сучасну науку. 3. В. Вернадський створив комісію з вивчення природних сил України і наукову школу з біогеохімії. 4. У найтяжчі для України роки (жовтень 1917 – березень 1921) В. Вернадський зробив дуже багато (*З журналу*).

Якщо у формі інфінітива стоїть дієслово-зв'язка **бути, стати, зобитися** і под., то до складу головного члена безособового речення входить також іменник чи інша іменна частина мови: Вам би милосердною сестрою бути (*Олесь Гончар*).

Присудкове безособове заперечне слово **немає** треба відрізнити від дієслова **мати** з часткою **не** у формі 3-ї особи однини, порівн.: *У нього немає часу. – Він не має часу.*

Щоб перевірити написання, спробуйте замінити форму присудка словом **нема**, яке завжди пишемо разом. Якщо така заміна неможлива, то частку **не** слід писати окремо.

Вправа 229. Спишіть речення, розкриваючи дужки. Поясніть написання слів з **не** разом і окремо. Які з наведених речень є односкладними безособовими? Як ви це встановили?

1. (Не)маю гріхів потаємних, відкрита моя душа (*Л. Костенко*). 2. (Не)має тут місця ні для паніки, ні для розгубленості (*Олесь Гончар*). 3. Невже моя сестра служниця (не)має (*Леся Українка*). 4. (Не)має мудріших, ніж народ, учителів (*М. Рильський*). 5. У цьому році батько (не)має відпустки. 6. Для людської думки (не)має віддалі (*Народна творчість*). 7. Летить голуб понад полем, спочинку (не)має (*Л. Глібов*).

Вправа 230. Перетворіть усно двоскладні речення на односкладні й навпаки: односкладні – на двоскладні. Визначте типи односкладних речень. Поясніть відмінність між односкладними і двоскладними реченнями.

1. Надворі метелиця мете (*Я. Щоголів*). 2. Дзвони голосять, мряка мрячить (*А. Тесленко*). 3. На всьому небі блискає страшна блискавка і гримить грім (*І. Нечуй-Левицький*). 4. Наближався вечір (*М. Коцюбинський*). 5. Надходить осінь (*Іван Ле*). 6. Душі моєї не купить вам ані лавровими

вінками, ні золотом, ні хлібом, ні орлом* (П. Тичина). 7. Не співалося тієї весни Настусі веснянок (Ю. Збанацький). 8. Вічно бути в сонячнім промінні, молодіть красуні Україні (М. Подолян). 9. Сніжило. Насувалася буря (О. Льченко). 10. Як же мені не любить руки твої золоті! (В. Сосюра).

Вправа 231. Прочитайте виразно вірш Галини Тарасюк. Усно визначте, які з речень є односкладними безособовими. Поясніть значення слів і словосполучень: *губити кроки, сонна вода, зелений шум, біоструми зела і плоду, молоді вітри, банальна сутність*. Спробуйте скласти за текстом реєстр складників людського щастя (*Щастя – це: 1. ...*).

ЩАСТЯ СУТНІСТЬ

Прокинутися вранці, як завжди.
Злякатись радісно: «чи не проспала?!»
З криниці витягти ще сонної води.
Подумати: «А ще й роса не спала».
Дітей вмивати. Бігти на город.
Губити кроки у зеленім шумі.
Забувши враз про тисячу турбот,
ловити серцем пряні біоструми зела і плоду.
Молодих вітрів мугикати веселі гами.
Картоплю мити в цинковім відрі
і озиватися на рідне: «Мамо!».
І відчувати в небі й на землі
свою бентежну лагідну присутність.
Наївно дивуватися до сліз:
яка ж вона банальна – щастя сутність!

Безособові речення широко вживаються в розмовно-побутовому стилі і в усній народній творчості. Вони створюють колорит розмовності, невимушеності. Наприклад: *Насіяно, наорано, та нікому жати* (Народна творчість). *Ой у полі жито копитами збито, під білою березою козаченька вбито* (Народна пісня). Доречні безособові речення в описах природи (*Світає. Смеркає. Весніє. Вечоріє. Морозить. Сніжить*). Вони часто передають і стан людини (*Не спиться. Важко на серці. Жаль чоловіка*).

Офіційно-діловий, публіцистичний і науковий стилі використовують безособові речення з дієслівними формами на **-но**, **-то**, з неозначеною формою дієслова. Наприклад: *Це відбито в постанові. У ній визначено основні завдання загальноосвітньої школи* (З газети). Особливо часто вживаються безособові речення з неозначеною формою дієслова у питальних реченнях, як-от: *Що робити? Куди піти? Де тебе знайти?*

* Орёл – тут: нагорода.

Вправа 232. Спишіть речення. Зверніть увагу на стилістичне використання безособових речень. У яких випадках вони виражають стан природи, а в яких – стан людини?

1. Однак мене морозить. І мені так шкода стало себе... (*М. Коцюбинський*).
2. Нам дуже весело (*М. Коцюбинський*).
3. Кругом мене темно (*М. Коцюбинський*).
4. Без жалю загублено силу (*П. Грабовський*).
5. Всі жита грозою збито (*П. Грабовський*).
6. В неділеньку рано по всім селі заграно. Заграно, забубнено, бояри побуджено (*Народна творчість*).
7. У Петра дух захопило в грудях (*Панас Мирний*).

Дієслово у формі минулого часу дійсного способу не вказує на особу. Порівн.: *Пішов*. – Хто? – Я (*ти, він*) *пішов*. Тому речення з одним головним членом, вираженим дієсловом дійсного способу минулого часу, а також формою умовного способу, є не односкладними означено-особовими, а неповними двоскладними реченнями, оскільки вони вимагають уточнення виконавця дії.

Означено-особові речення вживаємо переважно у розмовному мовленні (у діалогах, розповідях від 1-ї особи однини, рідше – множини).

Вправа 233. Напишіть твір-розповідь за поданим початком: «*Моя рідна країна – Україна. У ній живуть люди різних національностей. Кожна з них має багату культуру й власну історію. Вони створювалися не одне століття...*».

Літак. Димки. І височінь (П. Тичина). Брянський. Юрась. Ясногорській здавалось, що всюди він тут продовжує жити (Олесь Гончар).

Деякі називні речення мають вказівні частки (*ось.., ось і.., аж ось і.., он*): *Ось і дуб той кучерявий (Т. Шевченко). Он село. А ось наш будинок.*

Вправа 235. I. Прочитайте уривки описів. Розкажіть, що ви уявляєте, читаючи кожен з них. Чи вдалося авторам динамічно й широко змалювати зображуване? Якщо так, то завдяки чому. II. Охарактеризуйте усно речення (односкладне чи двоскладне, вид односкладного). Визначте, які з них вжито для позначення часу, а які – місця. III. Продовжте один з описів кількома реченнями, зокрема й називними.

1. Зима. Криниця. Стук обмерзлого відра. Жіночі голоси і перегук дитячий (*М. Рильський*).
2. Дорога. Ранок. Тиша. Довгий яр, весь білою черемхою залитий (*М. Рильський*).
3. Осінь. Похмурий час. Перший мороз. Листопад (*П. Дорошенко*).

На визначення типу синтаксичної конструкції – двоскладне речення чи односкладне називне – впливає порядок слів. Так, прикметник, що стоїть перед означуваним іменником, виконує синтаксичну роль узгодженого означення, а прикметник, що стоїть після іменника, виконує роль іменної частини складеного присудка. Відповідно речення *Темна ніч* – поширене односкладне називне (*ніч* – підмет, *темна* – узгоджене означення), а речення *Ніч темна* – двоскладне непоширене (*ніч* – підмет, *темна* – іменна частина складеного присудка).

Якщо в реченні з граматичною основою, вираженою називним відмінком, є обставина місця чи часу, то таке речення вважається неповним двоскладним з пропущеним присудком: *Тут – море. Там – село. Недалеко – Прут. Сьогодні вітер. Навкруги – поля. Зустріч – завтра.*

Вправа 236. I. Спишіть пари речень. Зіставте їх. Підкресліть у них граматичні основи. Дослідіть, які речення двоскладні, а які – односкладні. Як впливає порядок слів у реченні на його структуру? II. Наведіть по два власних приклади за зразком до кожної ілюстрації.

1. Темна ніч. –
Ніч темна.

2. Пізня осінь. –
Осінь пізня.

3. Широкий степ. –
Степ широкий.

Вправа 237. Серед наведених речень знайдіть односкладні називні. Усно охарактеризуйте їх за структурою (поширені або непоширені), інтонацією (окличні або неокличні), засобом вираження головного члена.

1. Умань! Добра ласкава Умань (В. Симоненко). 2. Село і ніч. І місяць уповні* (Г. Тарасюк). 3. Глибінь морів моїх. Безмежність мого поля. Яка земля! Яка велика доля! Які дороги поколінь! (М. Нагнибіда). 4. Літо. Сад. Яка спекота! (М. Подолян). 5. Ось і будинок. Темні сходи, затоптані снігом (Ю. Яновський). 6. Пізня година. Потріскують миті, як дрова (І. Римарук). 7. Хліб! Коротке, ваговите і об'ємне слово (І. Цюпа). 8. Берег дитинства. Що є святіше і дорожче? (В. Скуратівський). 9. Верби. Вечір. Спів (В. Сосюра). 10. Хлібний колос. Чим і як зважити його? (М. Подолян). 11. Ох, яка краса! Сад весь убрався в іній! (П. Тичина). 12. Шелест вітру. Вітру свист. Рветься з дуба чорний лист (Л. Первомайський). 13. Аж ось і його двір (Д. Бедзик). 14. Музика. Сцена. Сльози солоні. Бетховен (В. Коротич). 15. О мова українська! Хто любить її, той любить мою Україну! (В. Сосюра).

Вправа 238. Спишіть речення. Поясніть розділові знаки у кінці називних речень.

1. Батько і мати. У долі дитячій треба, щоб кривди між них не було (В. Крищенко). 2. Контрасти. Контрасти. У горі і щасті (В. Колодій). 3. Українська пісня!.. Хто не був зачарований нею (О. Довженко). 4. Яка земля! Яка велика доля! Які дороги поколінь! (М. Нагнибіда). 5. Зірок безмежжя золотих. Найближча зірка – мамина (В. Колодій).

Вправа 239. Відновіть інтуїтивно поетичні уривки: вставте на місці крапок називні речення з правої колонки.

1. На майдані пил спадає. Замовкає річ. Вечір. ...	А Ніч.
2. ... Я в своїм селі. Аж сам не вірю, що вернувся знову.	Б Осінь.
3. ...! І все довкола власний має голос.	В Очерет.
4. ... Дзвенить, до тебе він, очеретини нап'ялись – як струни.	Г Рік сорок другий.
5. ... . У тишині росте гудіння бджіл різноголосе.	Д Літо.
6. ... . Зелено. Горіхи тужавіють на виду.	Ж Які різноманітні голоси.
7. ... . Хмариться. Горіхи вітер трусить на ходу.	З Розквітлі білі липи.

* Місяць уповні – повний місяць, у фазі найбільшої видимості.

Вправа 240. Користуючись тільки називними реченнями, пригадайте епізод пісні. Відгадайте назву пісні (див. довідку).

1. Мати. Син. Поле. Дорога. Росяниста доріжка. Зелені луги. Солов'їні гаї. Рушник. 2. Чар-зілля. Чистая вода. Бистрая вода. Зелені діброви. Забуті стежки. Сонце-рута. 3. Сад зелений. Криниченька. Чорнявая дівчина. Козаченько. Кінь. Ягоди. 4. Барвінок. Понеділок. Черета. Серета. П'яниця. Вечорниці. Робота. Субота. 5. Моя чорнобривая. Сизенький голуб. Кума. Дрова. Сили. Вареники. 6. Родина. Стежина. Любов. Музика. Україна. Небокрай. Калина.

Довідка: «Одна калина за вікном» «Ти ж мене підманула», «Ой, мій милий вареників хоче», «Червона рута», «Маруся раз, два, три...», «Пісня про рушник».

Вправа 241. Виконайте тестові завдання.

1. Односкладним означено-особовим є речення

А Не пора, не пора, не пора в рідну хату вносити роздор! (І. Франко).

Б Най пропаде незгоди проклята мара! Під України єднаймось прапор! (І. Франко).

В Погасло літо. Морозець розцвів (Т. Севернюк).

Г В очах незрячих не було печалі. Чого ж так серце жалем пройняло? (Т. Севернюк).

Д Що тільки дам тобі я на чужині замість веселощів рідного краю? (Леся Українка).

2. Односкладним неозначено-особовим є речення

А Не радій чужій біді (Народна творчість).

Б Про добрі вчинки слід говорити вголос (Народна творчість).

В Не всі захоплюються одним і тим самим, і не всі люблять те саме (З часопису).

Г Мавпа є мавпою і в золотому вбранні (Г. Сковорода).

Д Цей крилатий вислів приписують Григорію Сковороді (З часопису).

3. Односкладним узагальнено-особовим є речення

А Щасливі на час не зважають (Народна творчість).

Б Щастя з нещастям в одних санях їздять (Народна творчість).

В Добрі справи творяться з любові (Народна творчість).

Г Двоє хитрих мудрого не переважають (Народна творчість).

Д У ліс дрова не везуть (Народна творчість).

4. Безособовим реченням, головний член якого виражений дієслівною формою на -но, -то, є речення

А Страшно поглянути людям у вічі (С. Васильченко).

Б Не було тоді видно ні батька, ні сина (П. Загребельний).

В Виходу не було (Ю. Смолич).

Г Грозою вміто перші ніжні трави, в квітневий сад розчинено вікно (В. Кузьменко).

Д І раптом мені зробилося прикро й ніяково (Ю. Смолич).

5. Визначте називне речення.

А Була то, правду кажучи, звичайна крамарська буда, яких безліч в Італії (*Леся Українка*).

Б Була зима. Якраз після Водохреща (*Л. Костенко*).

В За все в житті – ціна сповна. За кожну мить. За кожен подих! (*А. Демиденко*).

Г Згубіться, брехуни, в своїй брехні! (*Д. Павличко*).

Д Сніг і вітер. Ніч зимова (*В. Сосюра*).

§ 35. РЕЧЕННЯ ОДНОСКЛАДНІ І ДВОСКЛАДНІ РІЗНИХ ВИДІВ ЯК СИНТАКСИЧНІ СИНОНІМИ. УЖИВАННЯ В ОПИСАХ НАЗИВНИХ (НОМІНАТИВНИХ) РЕЧЕНЬ ДЛЯ ПОЗНАЧЕННЯ ЧАСУ Й МІСЦЯ ПОДІЙ

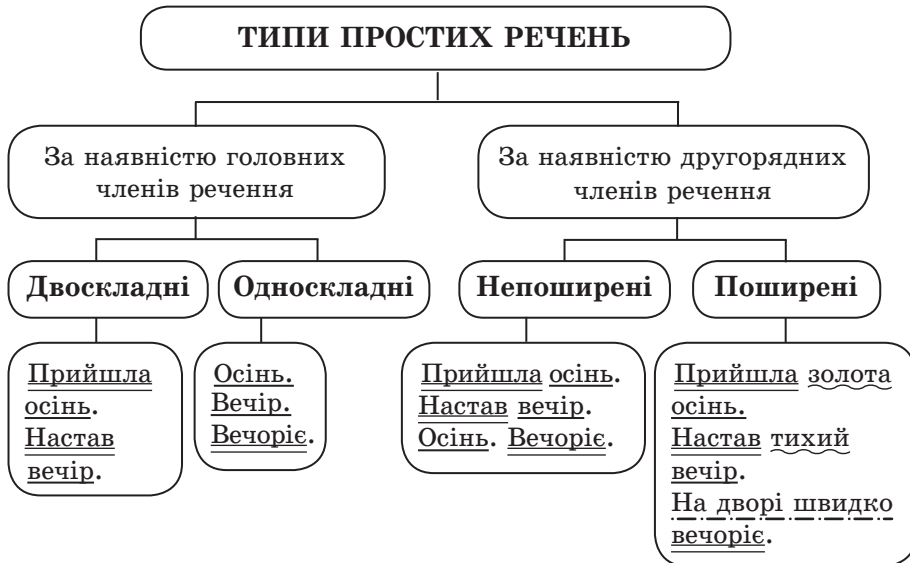

Вправа 242. Прочитайте речення й зіставте їх. У чому полягає їх синонімічність і в яких стилях вони використовуються?

1. Київ... Він на диво молодий і прекрасний, хоча йому вже минуло півтори тисячі років. – Київ молодий і прекрасний, хоча йому вже минуло півтори тисячі років. 2. Шевченко! Він був і залишиться гордістю українського народу. – Шевченко був і залишиться гордістю українського народу.

Двоскладні речення формуються двома головними членами – підметом і присудком: Є легенда у наших Карпатах серед тисяч народних казок (*В. Васкан*).

Односкладні речення мають тільки один головний член: *Матері слово, тиха розмова, перший твій крок до порога* (*Р. Братунь*).

Вправа 243. Прочитайте текст. Виконайте завдання в групах: *перша група* виписує з тексту двоскладні речення; *друга група* – означено-особові та неозначено-особові речення; *третья група* – узагальнено-особові та безособові. Складіть повну синтаксичну характеристику кожного речення.

Колись умивалися жінки вранці росою з липи, берези, яблуні, вишні, увечері – відваром з пелюсток ружі, душиці, чебрецю, калини, м'яти. Раз на тиждень робили маски з листків кульбаби, кропиви, кімнатної герані, соку алое, пшеничного борошна з медом. Відбілювати потрібно обличчя масками з хрону, сиру, яблука. Омолоджуватися можна петрушкою з медом.

Волосся мили у воді, додаючи любисток, м'яту, ромашку, кропиви, липу, корінь лопуха, звіробій. Коли волосся випадало, змащували голову настоем з хмелю, меду, ополіскували настоем м'яти зі свіжим яблуком.

Дотримуйтесь народних традицій! (*Інтернет-джерело*).

Вправа 244. Спишіть речення. Уставте пропущені букви та розділові знаки. Поясніть орфограми та пунктограми. Визначте тип односкладних речень.

1. Напинайте рогожі вітрил. 2. Ле..ко і ясно л..жати в поплутаних травах. 3. Чужі нездоланні долини! 4. Вранці вийшли з домів виногради зрівняти і зрубати оливні гаї. На осяяних схилах сон-зіл..я уже голубіє. 5. Стрічали шану й страх здолавши багна пуці і вертепи. 6. Сім човнів ро..бить без розваги. 7. На сходах дому зуп..нись на мить. 8. На всьому світі не знайти рідні. 9. Поважна мова врочистих вітрил (*З творів Олега Ольжича*). 10. Раз оп..чешся другий – остер..же..ся. 11. Не радуйся чужому лихові (*З народної мудрості*).

Вправа 245. I. Послухайте текст, усно висловіть свою думку про те, що в ньому наукове, а що наївне. Виберіть з тексту кілька односкладних речень і перебудуйте їх у двоскладні. Яких структурних і стилістичних змін при цьому зазнає текст? **II.** Створіть свою казку про той шкільний предмет, який ви найбільше любите (бажано з жартівливою емоційністю). Поділіться з класом своїм твором-казкою.

ЛІНГВІСТИЧНА КАЗКА «У ЦАРСТВІ СИНТАКСИСУ»

Було це давно-давно. Ще, мабуть, тоді, коли люди тільки-но вчилися говорити. Що й казати: мовлення було безладне, ніхто нікого не міг зрозуміти. Хтось вигукнув: «У лісі!..» А хтось казав: «Стукіт, дятел». А там чиєсь зовсім несміливе: «Чути».

Ну що ж, мабуть, така мова-розмова була до вподоби правителю предивного царства. А звався цей правитель Синтаксисом.

Та одного разу трапилось диво: правитель замислився над значенням свого імені, пригадав, як один мудрець колись йому говорив: «Пам'ятай: ім'я твоє – грецьке; означає те, що лад мові-розмові мусиш дати». Пригадалися ці слова Синтаксисові, і звелів він усім мешканцям царства негай-

но вчитись говорити зв'язно, бо йому, правителеві, набридло чути довкола безладне мовлення.

Спочатку всі перелякались, бо ж так звикли говорити окремими словами. Але потім...

Яка то була чудова мова-розмова! Грізний Синтаксис став добрим, лагідним; тепер тільки зрідка сердито зводив брови, коли хтось знову намагався говорити безладно. Мешканці царства почали сумлінно вивчати мову, потішаючи слух правителя реченнями незвичайної краси. Послухайте й ви:

У лісі чути стукіт дятла.
Над лісом – небо голубе.
Хмаринки в небі пропливають.
Проміння сонце шле ясне.

Відтоді люди почали спілкуватися з допомогою речень. З того часу вони розуміють одне одного. Хіба ж не диво?! (За Л. Лужицькою).

Вправа 246. Прочитайте речення. Випишіть їх граматичні основи. У дужках укажіть тип кожного речення, скориставшись позначеннями: 1 – односкладне означено-особове; 2 – односкладне неозначено-особове; 3 – односкладне називне; 4 – двоскладне неповне із пропущеним підметом; 5 – двоскладне неповне із пропущеним присудком; 6 – двоскладне повне зі складеним іменним присудком. З'ясуйте, на що вказують односкладні називні речення.

1. Небо глибоке, прозоре, блакитне (М. Івченко). 2. Уже де-не-де й димок із димаря (Л. Костенко). 3. Іду і мрію про щось (М. Йогансен). 4. Зимовий вечір. Тиша (П. Тичина). 5. По темних кутках сплять (В. Винниченко). 6. Старі люди говорили, що давно не пам'ятають такої теплої осені.

Називні речення, які називають **час і місце подій**, широко використовуються в описах картин природи. Вони допомагають виокремити кожну деталь опису. Наприклад: *Розлогі верби. Затишок і тіні. Під ними тихо плещеться ріка* (В. Симоненко). Також допомагають відтворити картини у спогадах. Такий стилістичний прийом нагадує кадри кінофільму. Наприклад:

Одно таке у пам'яті відбилось.
Дорога. Ранок. Тиша. Довгий яр,
весь білою черемхою залитий (М. Рильський).

Уживаються називні речення і в ремарках драматичних творів. Наприклад: *Глибокий яр. Під горою ліворуч гарненький домок Сірків з садком. На дальній горі видно Київ. Вечір* (М. Старицький).

У публіцистичному і науковому стилях називні речення вживаються на початку тексту, як-от: *Освіта. Священна любов до науки, до шкільництва супроводжувала наш народ на всьому шляху тернистого поступу українства* (З журналу).

Вправа 247. Спишіть речення, визначте серед них називні. Усно поясніть особливості стилістичного використання називних речень.

1. Це сталося в сорок другому році. Зима. Іноді з левад долинають приглушені вибухи – то тріскається лід на річці (*Гр. Тютюнник*). 2. І увижається день степовий, сад і Синюха, і мати. Батько засмучений, мудрий дід, любі брати мої. Де ви? Осінь і осінь. І гасне слід (*Є. Маланюк*). 3. Тиша, сон і цвіт. Щось є чаклунське в таємничості нічного цвітіння (*Олесь Гончар*). 4. Спогади, спогади... Одні веселять Лукію, інші присмучують (*Олесь Гончар*).

Вправа 248. I. Прочитайте виразно вірш Дмитра Білоуса. Знайдіть у ньому односкладні речення, визначте їх типи. II. Випишіть з тексту фразеологізми, поясніть їх значення. Доберіть до них відповідники з рідної мови.

Прислухаємось до слів потроху.
Часом кажуть про якихсь друзяк:
«Звикли жити на широку ногу,
розкошує так тепер не всяк!»
У Парижі про панів великих
і сьогодні можна ще почуть:
«О, ці люди мають сіно в черевиках!»,
тобто добре, в розкоші живуть.

Вправа 249. I. Напишіть розповідь про ваш улюблений пейзаж рідного краю, використавши називні речення для позначення часу і місця (вісім–десять речень тексту). II. Зачитайте у класі свою розповідь. Чи лише крапку ви ставили наприкінці називного речення? А яка для них була потрібна інтонація?

Я. Баланецький. Весна

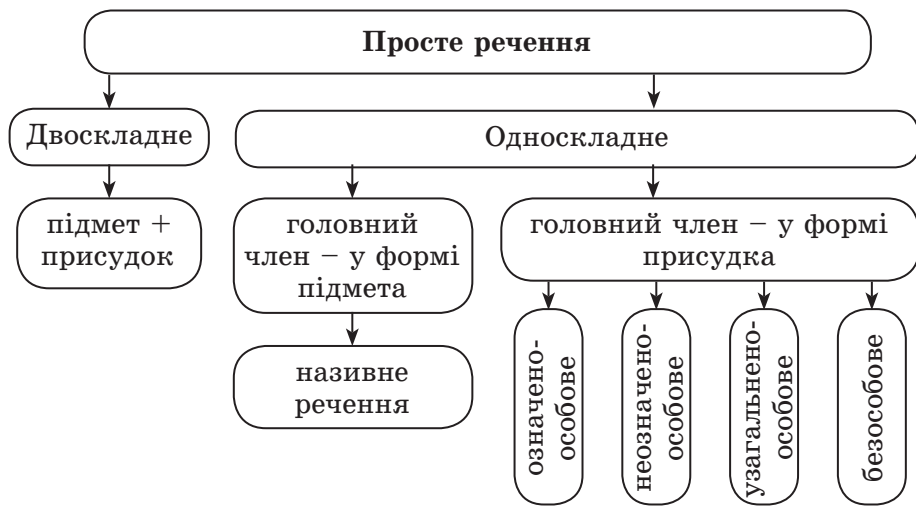
Вправа 250. Прочитайте вірш Володимира Калашника. З яких речень він складається? Який настрій створює така будова віршованого тексту?

БЕРЕЗНЕВА КАТЕГОРІЯ СТАНУ

Зимно. Сніжно. Синьо. Ніжно.
Березнево. Пролісково.
Рано. Пізно. Радо. Слізно.
Всміхнено, промінно знову.

Сумно. Струнно. Перелітно.
Голосисто. Невимовно.
Вербно. Терпко. Брунькоцвітно.
Незабутньо колисково.

Сонцебризно. Безупинно.
Дзюркотливо, денно, ношно.
Так бентежно-лоскотливо,
нерозгадано-жіночно.

Підсумуйте вивчене й дайте (усно) відповіді на запитання (за потреби скористайтеся схемою).

1. Які речення називаємо односкладними? 2. Чи всі односкладні речення є повними? Відповідь обґрунтуйте. Наведіть приклади односкладних повних речень. 3. На які різновиди поділяються односкладні речення? 4. Які речення називаємо означено-особовими? Наведіть приклади. 5. Які речення називаємо неозначено-особовими? Наведіть приклади. 6. Які речення називаємо узагальнено-особовими? Де вживають узагальнено-особові речення? 7. Які речення називаємо безособовими? Чим виражається головний член безособових речень? 8. Які односкладні речення є називними? Наведіть приклади. Де використовують називні речення?

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

ПРОСТЕ ОДНОСКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ

Тести з вибором однієї правильної відповіді

1. Укажіть односкладне речення, тип якого визначено неправильно.

- А Молюся, знову уповаю, і знову сльози виливаю (неозначено-особове).
- Б Решетом воду не носять (узагальнено-особове).
- В Співаймо, сестрице, веснянку (означено-особове).
- Г З молодії ольшини роблять свистки (неозначено-особове).
- Д Язиком поле не орють (узагальнено-особове).

2. Односкладним є речення

- А Не спопелай і не топчи отих краплин святої віри (С. Ярема).
- Б Мені зоря сіяла нині вранці, устромлена в вікно (В. Стус).
- В Колеса глухо стукотять, мов хвиля об пором (В. Стус).
- Г Найсвятіші в небо поривання падають до грішної землі (С. Крижанівський).
- Д Бреде зоря – сновида і приблуда – одержаний задурно щедрий дар (В. Стус).

3. Дієслівні односкладні речення поділяються на такі групи:

- А Означено-особові, неозначено-особові, узагальнено-особові, називні.
- Б Означено-особові, неозначено-особові, узагальнено-особові, безособові.
- В Означено-особові, неозначено-особові, інфінітивні.
- Г Означено-особові, неозначено-особові, узагальнено-особові, безособові, називні.
- Д Означено-особові, узагальнено-особові, безособові.

4. Означено-особовим односкладним є речення

- А У народі кажуть: розумно жити – хвилиною дорожити (З журналу).
- Б Я спішу до вас на розмову, на розраду у час вечірній. Перед вами я, мамо, знову у любові моїй безмірній (В. Колодій).
- В Поклич мене. Я по тонкім льоду до тебе знов дорогу віднайду (С. Пушик).
- Г Не вбити нас! Не спопелити мою Хатиноньку, Хатинь! Наш дух незламний буде жити в серцях прийдешніх поколінь (В. Бровченко).
- Д Жити – щоб шукати істину, і в цьому щастя (П. Загребельний).

5. Безособовим реченням, у якому головний член виражений відмінюваним дієсловом, є речення

- А Не пишеться. А сон до віч не йде (С. Летюк).
- Б Нам вічно треба небом жити (М. Вінграновський).
- В Людині мало хліба і до хліба. Вона шукає свята і для серця (В. Бровченко).
- Г Для того, щоб створити щось красиве, треба нести красу в душі (Ю. Мушкетик).
- Д У нас багато зроблено в галузі дослідження космосу (З часопису).

6. Неозначено-особовим односкладним є речення

- А І щоб родині нашій жити в мирі, кую меча, леміш і чересло (В. Бровченко).
- Б Шлях людський не встелили квіти, і на тяжкій дорозі до мети ганебно мати все і водночас нічого не уміти (С. Голованівський).

В Усі кажуть: кохання – дарунок долі. Якої долі? Доброї чи злої? (Ю. Мушкетик).

Г Прощатись не будемо. Просто так: – До побачення, друже і брат! (Б. Олійник).

Д Ще до війни на обласній нараді преміювали батька за сівбу (В. Бровченко).

7. Безособовим реченням, головний член якого складений – виражений відмінюваним дієсловом і неозначеною формою дієслова, є речення

А Хотілося швидше дізнатися про життя дорогих мені людей (М. Чабанівський).

Б Співалося хором «Заповіт» (Ю. Смолич).

В Чудес в природі не буває (А. Головка).

Г Скільки сходжено, зміряно, створено – тим горіли, жили і росли! Скільки чорного в світі поборено, скільки світлого в світ принесли! (П. Усенко).

Д Коли ти хочеш плакати – заплач: нема гріха у тузі і скорботі (С. Голованівський).

8. Називне речення – це речення

А Нічого кращого за траву і наївні веселі кульбабки (Г. Тарасюк).

Б Велике дерево поволі росте (Народна творчість).

В Життя моє – квітник, у ньому рослин багато (Ю. Дмитренко).

Г Час – не хвилини, час – віки і вічність (Л. Костенко).

Д Тиша. Тиша. Вітер жито колише (В. Швець).

9. Узагальнено-особовим є речення

А Як час ступає спроквола! (В. Стус).

Б Й не забудь повік тепло материнського порога (К. Дрок).

В В садку сутеніє (Леся Українка).

Г Щастя вам, діти! (Л. Дмитерко).

Д Слухай кожного, але не з кожним говори (Народна творчість).

10. Безособовим реченням, головний член якого виражений дієсловом-зв'язкою та прислівником, є речення

А Сім'ї у нас нема і не було, де б слави бойової проміння не лягло (М. Рильський).

Б Нам все дано батьками, щоб радіти у небі – зорям, зернам в колосках (М. Ткач).

В Немає щастя вічного, немає, – є вічний бій за щастя для усіх (М. Нагнибіда).

Г А надворі було сонячно й тепло (М. Чабанівський).

Д Сутеніло (Ю. Смолич).

11. Безособовим реченням, головний член якого виражений безособовим дієсловом, є речення

А Гарно тут, безтривожно (Олесь Гончар).

Б В хаті стало тихо (М. Коцюбинський).

В У хаті все темнішало та темнішало (Марко Вовчок).

Г Вже ледь світало (Л. Костенко).

Д Світає світ в терновому галуззі (Л. Костенко).

12. Правильно названі засоби вираження головного члена в безособових реченнях у групі

А Прислівники, безособові дієслова, дієслівні форми на *-но*, *-то*, особові дієслова.

Б Прислівники; безособові дієслова; слова типу *можна*, *треба* і под.; заперечне слово *нема* (*немає*), дієслівні форми на *-но*, *-то*, особові дієслова, вжиті в безособовому значенні, інфінітиви.

В Дієслівні форми на *-но*, *-то*; прислівники; заперечне предикативне слово *нема* (*немає*).

Г Присудкові слова типу *жаль*, *біда* тощо; слова типу *можна*, *треба*; форми на *-но*, *-то*.

Д Присудкові форми на *-но*, *-то*; заперечна дієслівна форма *не було*, *не буде*, інфінітиви.

› Оцініть свої знання з теми «Просте односкладне речення» за допомогою смайликів.

ЗАСВОЇВ (-ЛА) ВІДМІННО 12–10 балів	ЗАСВОЇВ (-ЛА) ДОБРЕ 9–7 балів	ЗАСВОЇВ (-ЛА) ПОСЕРЕДНЬО 6–4 бали	МАЙЖЕ НЕ ЗАСВОЇВ (-ЛА) 3–1 бали

§ 36. РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ. ПЕРЕКЛАД З РУМУНСЬКОЇ МОВИ ТЕКСТІВ, ЩО МІСТЯТЬ ЕЛЕМЕНТИ ОПИСУ МІСЦЕВОСТІ, І ТЕКСТІВ ПУБЛІЦИСТИЧНОГО СТИЛЮ

Вправа 251. Прочитайте текст. Чи дотримуетесь ви таких правил, виконуючи завдання з перекладу тексту?

ПРАВИЛА ХОРОШОГО ПЕРЕКЛАДАЧА

Від того, наскільки професійно й відповідально підходить перекладач до своєї роботи, залежить багато чого: репутація бюро перекладів, в якому він працює, і, зрозуміло, репутація самого перекладача, результат переговорів при усному перекладі та ін.

Що ж повинен уміти перекладач та яких правил він повинен дотримуватися, щоб називатися хорошим перекладачем?

1. Хороший перекладач повинен бути грамотним. При цьому він постійно повинен удосконалювати свої знання й розширювати кругозір.

2. Хороший перекладач повинен мати відчуття стилю, щоб за будь-якого перекладу, письмового чи усного, текст читався або звучав чітко, зрозуміло і красиво.

3. Хороший перекладач повинен поважати авторський текст і при перекладі намагатися його не змінювати, а тим більше не додавати і не скорочувати його на власний розсуд.

4. Хороший перекладач повинен користуватися словниками, енциклопедіями, інтернетом в освітніх цілях. За найменшого сумніву він повинен перевіряти правильність написання слів за словником.

5. Хороший перекладач не має права висловлювати власну точку зору стосовно тексту, який перекладає.

6. Хороший перекладач повинен відповідати за свій переклад і його якість. Перекладач повинен визнавати й виправляти свої помилки, а хороший перекладач не повинен їх припускати.

7. Хороший перекладач завжди розуміє, що інформація, надана йому для перекладу, є конфіденційною. Він не повинен використовувати її в своїх корисливих цілях, а тим більше робити її надбанням громадськості.

8. Хороший перекладач ніколи не візьме для роботи величезний обсяг тексту, який потрібно опрацювати в найкоротші терміни, якщо знає, що не впорається. Краще він відмовиться від перекладу або візьме для роботи половину замовлення, ніж здасть переклад, зроблений абияк.

9. Хороший перекладач не допускає недбальства.

10. І головне: хороший перекладач любить свою роботу й виконує її з любов'ю (З інтернет-джерела).

Вправа 252. Перекладіть (усно) й перекажіть українською мовою текст з елементами опису місцевості.

VALEA PRUTULUI

Din cel din urmă arc al Carpaților, de sub poalele Călimanului, se lasă un lung șir de coline, care merg, ridicându-se și culcându-se ca valurile unei mări. Pe la căpătâiul acestor dealuri se-ndoaie Prutul în șerpuiți mari, așternut ca pe întinsul unei stepe. Izvorât de departe, din Carpați, râul vine tulbure la hotarele noastre, sparge măgurile și-și împinge apa-i gălbuie, lină, fără nici o încrețitură, în lunca largă ce se desface de la Cotul Boianului în jos.

Prutul e râul pe-ale cărui țărături n-a înflorit nici un oraș și, din câte scaldă pământul acestor ținuturi, e singurul pentru care blânde doine ale poporului n-au gasit nici o vorbă de bine. Îi tristă și la vedere apa lui lată, molâie, veșnic întunecată; triste sunt și văile pe care le străbate și puținele așezări ce-i caută-n cale, retrase mai toate pe culme, de frica revărsărilor. Pe-aici s-au repezit pustiitoare puhoaiile de barbari asupra Europei, spulberând vetrele din văile Carpaților, ca un potop năprasnic gonind din calea lor sfărâmăturile noroadelor, și-mprăștiindu-le pe vârfurile cele mai înalte ale munților (A. Влахуце).

Вправа 253. Перекладіть українською мовою текст публіцистичного стилю. Перекажіть його усно (кожен учень перекладає одне речення). Доповніть переказаний текст власними враженнями про Київ.

ПОВНІ І НЕПОВНІ ПРОСТІ РЕЧЕННЯ

Опрацювавши матеріал, ви зможете:

- поглибити знання про будову простого речення, зокрема про неповне речення;
- визначати структуру простого неповного речення (знаходити пропущений головний і другорядний члени речення);
- знаходити неповні речення в тексті;
- розрізняти повні і неповні речення;
- конструювати неповні речення вивчених видів;
- обґрунтовувати вживання тире в неповних реченнях;
- правильно записувати неповні речення та використовувати їх у мовленні (зокрема, у складних реченнях);
- правильно виконувати синтаксичний розбір простого речення.

Мій настрій на уроці

Розгляньте картинки й оберіть одну, яка найбільше відповідає вашому настрою перед вивченням нової теми. Поясніть свій вибір.

- 1 – Я з радістю сприймаю все нове.
- 2 – Усе нове мене лякає.
- 3 – Мені треба добре попрацювати, щоб зрозуміти нову тему.
- 4 – Сподіваюся, що не все так складно, як здається.
- 5 – Якщо я чогось і не знатиму, завжди є поряд учитель/учителька, який/яка допоможе.

§ 37. ПОВНІ ТА НЕПОВНІ РЕЧЕННЯ. ТИРЕ В НЕПОВНИХ РЕЧЕННЯХ

Вправа 254. Порівняйте речення, записані ліворуч, із відповідними реченнями, виділеними в діалозі. Чому у виділених реченнях пропущені деякі слова? Чи можна відновити ці слова з інших речень діалогу?

1. Бібліотека знаходиться в центрі міста.	– Де знаходиться бібліотека? – У центрі міста.
2. До центру можна доїхати тролейбусом номер 5.	– А чим можна доїхати до центру? – Тролейбусом номер 5.

Речення, у якому є всі (**головні і другорядні**) члени, необхідні для розуміння його змісту, називаємо **повним** (propositio completa).

Неповними називаємо такі двоскладні чи односкладні речення, у яких пропущено один або декілька його членів (головних або другорядних), які зрозумілі з контексту або ситуації.

у художника – пензель, у поета – перо (*З часопису*). 8. Мені двадцять вісім. Я серед них найстарший і званням, і віком (*Ю. Збанацький*).

Неповними є також речення з пропущеним присудком, який не можна відновити ні з контексту, ні з ситуації. На пропущений присудок указують наявні в реченні обставина чи додаток. Наприклад: *Яскраві зорі в нічному небі*. Такі речення називаємо **еліптичними**.

У цьому реченні є обставина, яка допомагає уявити присудок: зорі (є, світять, сяють тощо) в небі. Отже, структура цього речення така:

Речення з пропущеним підметом чи присудком є двоскладним, а не односкладним. Наприклад: *Андрій три роки прожив у Вінниці. Знає тут усі місця*. Друге речення є двоскладним неповним (пропущений підмет *Андрій*).

Вправа 257. Спишіть неповні речення. Охарактеризуйте їх за схемою: а) односкладне повне/неповне чи двоскладне повне/неповне; б) який член речення опущений чи домислюється; в) тип неповного речення.

1. Море, і чайки, і ми – все навкруги раділо: море – тому, що над хвилями зникла імла; чайка – тому, що іскрилося сонце на крилах; ми – бо дорога на грань Кара-Дагу звела (*М. Нагнибіда*). 2. Полум’яний красень місяць схилився у вікно (*П. Косенко*). 3. Шелест лісу. 4. Сніжинки, сніжинки надворі, а в серці моему весна (*В. Сосюра*). 5. Я з Яковом прямували на північ, а наші друзі – на схід (*Ю. Збанацький*). 6. Повіддавав батько своїх дочок ще на Півночі. Одну – за метеоролога-полярника, другу – за військового (*Олесь Гончар*).

Розрізняйте неповні двоскладні речення й повні односкладні. Наприклад: *Ти вже йдеш. Дорога в гори. Опадає м’яти лист. Скрипка. Вітер. Осокори. Ще повернешся колись?* (*В. Китайгородська*).

Зверніть увагу на розбір: *Ти вже йдеш.* – повне двоскладне речення. *Дорога в гори.* – неповне двоскладне речення з пропущеним присудком. *Опадає м’яти лист.* – повне двоскладне речення. *Скрипка. Вітер. Осокори.* – повні односкладні називні речення. *Ще повернешся колись?* – повне односкладне означено-особове речення.

Вправа 258. Спишіть речення. Підкресліть члени речення, визначте структурний тип односкладних речень.

1. Купив уранці два тюльпани, один віддав тобі (*Р. Лубківський*).
2. Колос повний до землі гнеться, а порожній догори стирчить (*Народна творчість*).
3. Послухаю цей дощ. Підкрався і шумить (*Л. Костенко*).
4. Жайворонок над полями, соловейко над гаями. Той під хмарами дзвенить, інший у гіллі свистить (*Г. Сковорода*).
5. Україно! Ти щось мені говориш. Твоя краса цвіте в моїх очах (*В. Симоненко*).
6. Одні залюблені в старі мости. Ті – в музику. А ті – в старі томища (*Б. Олійник*).

Вправа 259. Перебудуйте речення з метою уникнення повторів. Замість пропущених слів поставте тире. Зробіть синтаксичний розбір утворених речень.

1. Зимою бійся вовка, а влітку бійся мухи.
2. Медок солодок, а патока солодка й поготів.
3. Влітку роблять сани, а взимку роблять віз.
4. Нема вовка без лісу, а села нема без лихого чоловіка.
5. Не ясла до коней ходять, а коні ходять до ясел.
6. Поле має очі, а ліс має вуха.
7. Спочатку дерево у корінь росте, а потім росте у крону (*Народна творчість*).

Тире в неповному реченні ставимо на місці пропущеного члена, переважно присудка. Наприклад: *У пісні – наша доля* (Л. Осика). *Із хмарини – теплий дощик* (Д. Павличко).

Тире ставимо і в неповному реченні, що є частиною складного, коли пропущений член речення легко відновити за змістом попередньої частини. На місці пропуску при читанні робимо паузу: *Ластівка повертається до свого гнізда, людина – до дому* (Народна творчість).

Але якщо на місці пропущеного члена речення немає паузи, то тире не ставимо. Наприклад: *Унизу поля* (П. Перебийніс). *В одній руці у нього був бублик, у другій бриль з вишнями* (Б. Грінченко).

Вправа 260. I. Прочитайте речення. Визначте в них функцію тире. Впишіть номери речень у відповідну колонку таблиці. **II.** Сформулюйте правила вживання тире між підметом і присудком у повному реченні й уживання тире в неповному реченні.

Тире між підметом і присудком	Тире на місці пропущеного члена речення

1. Маріїнський палац у Києві – пам'ятка історії, містобудування й архітектури (*О. Ламонова*).
2. Парк «Софіївка» – це поєднання штучних водоспадів, гірських вершин, каналів, ставків із фонтанами, павільйонів, скульптур і мармурових статуй античних богів і богинь, філософів і поетів (*О. Седак*).
3. Марія Приймаченко – майстриня українського декоративного мистецтва (*М. Шинкарук*).
4. З трьох боків фортецю захищає су-

хий канал, вирубаний у скелях, а з північно-східного – прірва (*В. Зубач*).
 5. Здавна Крим – місце масового паломництва (*К. Гудзик*). 6. «Повість минулих літ» – першооснова вивчення історії нашого народу (*Д. Степовик*).

Вправа 261. I. Спишіть речення, вставляючи пропущені букви та розставляючи розділові знаки. Поясніть уживання тире. Назвіть пропущені члени речення. II. Зробіть синтаксичний аналіз останнього речення. Поясніть лексичне значення слів *пересит* і *нудьга*. Доберіть до них синоніми.

- По сей бік верби журят..ся по той бік оч..рет (*М. Філянський*).
- Знов сніги у Ки..ві сніги бе..донні (*В. Забаштанський*).
- На білому снігу рожеві й сині смуги. Вгорі п..рлисті пер..ливи хмар (*М. Рильський*).
- Надмір поро..жує пересит пересит нудьгу нудьга ж душевну тугу (*Г. Сковорода*).
- Увійшов гет..ман. За ним полковник (*Н. Рибак*).

§ 38. КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ.

УЖИВАННЯ НЕПОВНИХ РЕЧЕНЬ У ДІАЛОЗІ, А ТАКОЖ У СКЛАДНИХ РЕЧЕННЯХ ДЛЯ УНИКНЕННЯ НЕВИПРАВДАНИХ ПОВТОРІВ. ДОДЕРЖАННЯ ІНТОНАЦІЇ НЕПОВНИХ РЕЧЕНЬ

Вправа 262. Розгляньте таблицю. Пригадайте вивчене про повні та неповні речення.

Вправа 263. Проаналізуйте неповні речення. Установіть із контексту пропущений член речення. Визначте тип неповного речення. Які з речень є односкладними?

1. Зараз розійдуться поїзди. Твій – на Київ, мій – на Чернівці. От і все. Рушає вже. Спіши (О. Романенко). 2. Жайвір тоді не боявся людини. Під ноги жниварям кинеться, рятуючись від кібця* (Олесь Гончар). 3. Тож шукай. Знайди мене! (С. Божик). 4. У цей вечір ніхто не прилетів. Наступного теж ніхто (Олесь Гончар). 5. – Записка? Де? Від кого? Яка? Покажи негайно! (П. Загребельний).

Пропуск членів речення є надзвичайно важливим способом економії мовних засобів, він дає змогу стисло і швидко викласти інформацію. Тому неповні речення широко представлені в розмовному мовленні та в художніх творах, насамперед у діалогах і полілогах. Адже при чергуванні питань і відповідей репліки утворюють єдине ціле, у якому не потрібно повторювати вже сказане, а пропущений член неповного речення можна відтворити. Наприклад: Мені один до Києва (продайте квиток). (Ситуація спілкування на вокзалі); Тролейбус до автовокзалу? (іде). Ні, до залізничного (вокзалу). (З розмови у тролейбусі).

Вправа 264. I. Прочитайте діалог. Зверніть увагу на вживання неповних речень. **II.** Побудуйте самостійно діалог на тему: «Розмова з другом (подругою)» про те, як вони провели (або планують провести) канікули. Використайте повні й неповні речення.

Розмова батька з синами – офіцерами-льотчиками:

- Розкажіть же, де ви були?
- Були скрізь. Літали над усією землею.
- Над чією?
- Над усією. Над цілою планетою.
- Ну який же він, світ?
- Малий, маленький, тату.

– Маленький, кажеш? Як жаль мені вас. Раніше світ був великий. Такий великий. Було, їдеш до Кременчука, а там же ще степи на Бессарабію. Великий був світ. Повний тасмниць. І повний краси. Виїдеш, було, в степ, а степ широ-о-окий!.. (О. Довженко).

Вправа 265. Проаналізуйте вживання неповних речень (реплік) у діалозі. Визначте характер емоційності обох діалогів.

1. Уже знайома рука лягає на плече і знайомий голос нахилиється до твого сну:

- Вставай, Михайлику, вставай.
- Мамо, ще одну крапельночку.
- Струси цю крапельночку.

* *Кібéць* – хижий птах родини соколиних.

- Ой.
– Гляди, ще боки відіспиш. Тоді що будемо робити? (*М. Стельмах*).

2. От підходить людина до черги, а попередній громадянин їй:
– Будь ласка, вперед! Дуже прошу!
– Ні, нізащо! Ви будете спереду, а я ззаду.
– Та я вас благаю, станьте поперед мене!
– І не просіть, і не благайте. Я такий щасливий і позаду вас! Не позбавляйте мене цієї радості! Познайомимось!
– Який ви симпатичний!
– А ви просто ангел! (*Остан Вишня*).

Вправа 266. I. Прочитайте уривок тексту наукового стилю. Перекажіть його, відповідаючи на запитання: 1. У яких значеннях використовують термін «культура мови»? 2. Яке основне поняття культури мови як мовознавчої дисципліни? 3. Які ознаки норми мови? 4. У якому відношенні з іншими різновидами мови перебуває мова літературна? 5. Хто і що стоїть на сторожі мовної норми? 6. Що досліджує культура мови як розділ мовознавчої науки? **II.** Прочитайте текст. Перебудуйте п'ять повних речень на неповні. Поясніть свій вибір.

ПРО КУЛЬТУРУ МОВИ

Термін «культура мови» використовують у двох значеннях. По-перше, культура мови – це окремий розділ мовознавчої науки. По-друге, культура мови – це вміння користуватися мовними засобами, ясно, чітко й переконливо висловлювати власну думку.

Одним із центральних понять культури мови є поняття мовної норми. Мовна норма – це той мовний варіант у сфері вимови, слововживання, словозміни, який закріплений практикою й рекомендований до використання як обов'язковий.

Мовна норма нерозривно пов'язана з поняттям літературної мови. Літературна мова – це найдосконаліша форма загальнонародної мови, яка відзначається високим ступенем нормативності й має систему функціональних стилів. Цим літературна мова протиставляється іншим різновидам мови – діалектам, жаргонам, просторіччю, які мають обмежену сферу використання.

Мовна норма відзначається стабільністю, незмінністю, історизмом. На сторожі мовної норми стоять школа, громадськість, спеціальні наукові установи. Мовні норми зафіксовані у словниках, підручниках і навчальних посібниках.

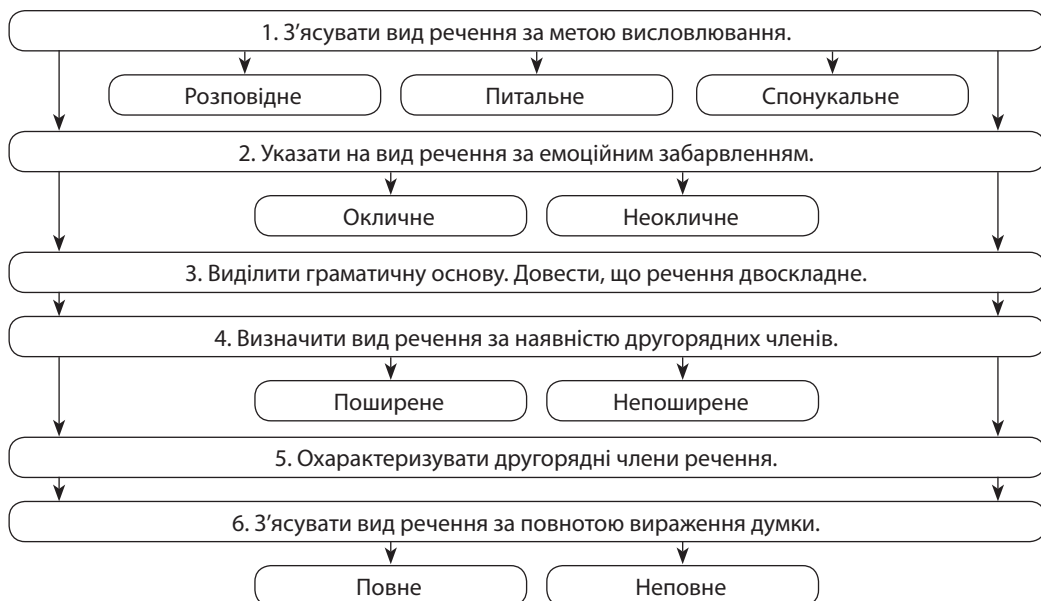
Строге дотримання літературних норм необхідне. Культура мови як розділ мовознавчої науки досліджує норми літературної мови та доцільність використання мовних засобів залежно від мети й конкретної ситуації спілкування (*З підручника*).

Вправа 267. I. Запишіть речення, уникаючи невеликого повтору слів. Поясніть уживання тире у відредагованих реченнях. Виразно прочитайте відредаговані речення. Яка інтонація властива неповним реченням на місці пропущеного члена? **II.** За допомогою алгоритму синтаксичного розбору речення проаналізуйте частини складного речення як прості речення.

1. До воріт сходились і бокові вулиці: на захід сходилися до Львівської площі, на схід сходилися до майдану Незалежності (*Я. Боровський*).
2. Праворуч був Дніпро, ліворуч був Дон (*О. Сезоненко*).
3. Одні люди, як відомо, захоплюються іконами, інші захоплюються картинами (*І. Цюпа*).
4. Зліва Миколаївського костелу стоїть величезний дуб, а справа костелу стоїть статуя архітектора (*Я. Боровський*).

АЛГОРИТМ СИНТАКСИЧНОГО РОЗБОРУ РЕЧЕННЯ

Вправа 268. Спишіть складні речення, скоротивши один із присудків з метою уникнення невиправданих повторів.

1. Жди біди від води, а горя жди від моря.
2. Співала так, як лиш вона уміла співати.
3. Мій час пливе собі так тихо-тихо, як по ставку пливе листок сухий.
4. Може, виснажена душа запрагне знову почуттів, як дерева запрагнуть цвіту весняного.
5. Жду твоєї ласки, хоч малої, як земля у спеку жде дощу.
6. Там, у степу, схрестилися дороги, немов у герці дикому схрестилися мечі.
7. А дні летять, як летить вітер.
8. А дитячі сердечка мають бриніти любов'ю, наче деревця бринять весняним соком.
9. Івано-ва хата виповнилась сміхом та піснею, як гай весною виповнюється пташиним співом.
10. Вона тяглася до нього, як квітка тягнеться до сонця.
11. Легкі мармурові сходи дзвенять, як дзвенить струна співуча.
12. Сива паморозь блищала на землі, як блищить сіль (*З художніх творів*).

1. Які речення називаємо неповними? 2. Яка відмінність між неповними двоскладними та односкладними реченнями? 3. Де використовують неповні речення? 4. Як встановити пропущений (неназваний) член речення?

» Оцініть свої знання з теми «Повні і неповні прості речення» за допомогою смайликів.

ЗАСВОЇВ (-ЛА) ВІДМІННО 12–10 балів	ЗАСВОЇВ (-ЛА) ДОБРЕ 9–7 балів	ЗАСВОЇВ (-ЛА) ПОСЕРЕДНЬО 6–4 бали	МАЙЖЕ НЕ ЗАСВОЇВ (-ЛА) 3–1 бали

§ 39. РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ. ДІАЛОГ. СКЛАДАННЯ Й РОЗІГРУВАННЯ ДІАЛОГІВ ВІДПОВІДНО ДО ЗАПРОПОНОВАНОЇ СИТУАЦІЇ СПІЛКУВАННЯ

Вправа 269. Уважно прочитайте текст. Виконайте завдання А, Б, В до нього.

(1) Тяжко захворів чернігівський князь. (2) Багато знахарів лікували його, але ніхто не зміг зцілити. (3) Тоді кажуть вони: «Київський чернець* Агапіт лікує всі хвороби». (4) Помираючи, послав князь гінців до

* Чернець (ченець) – монах; людина, що дала обітницю вести аскетичне життя в монастирі, самітник.

Києва. (5) Вислухав їх Агапіт і передав князеві чудодійне зілля. (6) Сталося диво. (7) Швидко одужав князь від тих ліків. (8) Вирішив вдячний князь ченця щедро озолотити. (9) Знову помчали до Києва посланці, та цього разу Агапіт до них не вийшов. (10) Він переказав, щоб усе золото пороздавали убогим. (11) Прохання монаха відразу ж виконали. (12) Гучна слава линула про ченця Агапіта (За М. Слабошпицьким, 81 слово).

Завдання А

1. Доведіть, що це текст.
2. Визначте стиль і тип мовлення. Відповідь обґрунтуйте.
3. Доберіть до тексту такі два заголовки, щоб:
  - перший відображав *тему* _____,
  - другий – *основну думку* _____.
4. Визначте структуру тексту. Межі частин позначте номерами речень:
  - *вступ*: від речення №___ до речення №___
  - *основна частина*: від речення №___ до речення №___
  - *кінцівка*: від речення №___ до речення №___
5. Заповніть таблицю: визначте мікротеми тексту й тематичні речення.

Мікротема	№ тематичного речення

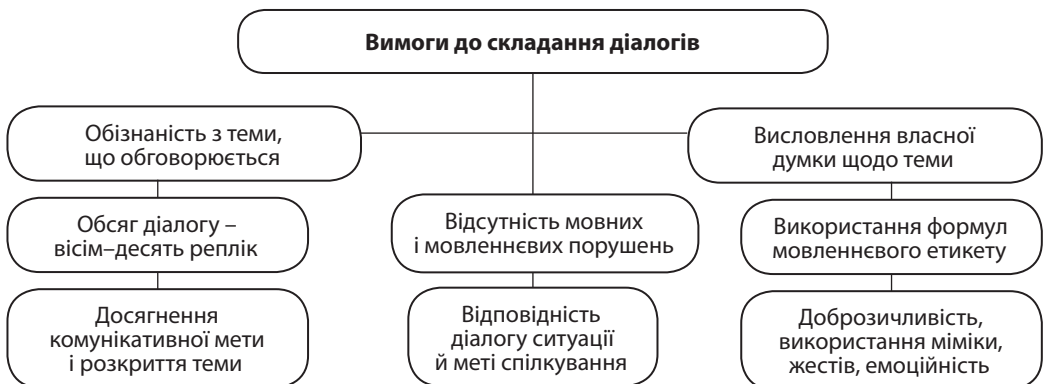
6. Поділіть текст на абзаци (використовуйте знак Z). Складіть і запишіть простий план.

Завдання Б

1. Підкресліть у всіх реченнях граматичні основи. Випишіть номери односкладних речень: речення №_____
2. Перебудуйте речення (6), (7) і (8) в односкладні, визначте їх типи.
3. Речення з прямою мовою (3) замініть складним.

Завдання В

Використовуючи прості повні й неповні речення, доповніть текст діалогом між ченцем і гінцями під час першої зустрічі. Діалог запишіть.

Вправа 270. I. Прочитайте уривок інтерв'ю зі Святославом Вакарчуком за ролями. Визначте складники ситуації спілкування, стиль і жанр мовлення, тему й основну думку. II. Замініть діалогічну форму тексту монологічною.

– Святославе, якими Ви бачите сучасне українське суспільство?

– Українське суспільство не звикло до того, що кожна людина – сам господар своєї долі. Ми звикли, що за нас хтось щось зробить. У мене немає ніяких ілюзій, що вибори президента чи парламенту все вирішать.

– А як же дуже важливі кроки в історії, які ніхто, крім них, не зробить? Наприклад, угода про асоціацію з ЄС – це дуже важливо.

– Так, важливо. Але я боюся, що знову всі чекатимуть дива від влади, а дива не станеться, тому що диво в іншому. Диво – у щоденній важкій роботі кожної людини над собою. Не хочеш працювати на державу – працюй на себе. У тебе не вистачає освіти – займися самоосвітою. У тебе брудний під'їзд – піди прибери. Поступово це приносить певні плоди (З інтерв'ю часопису «Кореспондент» зі С. Вакарчуком).

ПАМ'ЯТКА

Як провадити діалог і дотримуватися вимог спілкування

1. Дотримуйтеся теми і мети спілкування.
2. Під час спілкування не переривайте співрозмовника.
3. Будуйте репліки так, щоб заохотити співрозмовника висловити власну думку.
4. Слухайте зацікавлено й доброзичливо.
5. Дбайте про те, щоб своїми висловлюваннями не образити співрозмовника.
6. Додержуйтеся етикетних норм і правил поведінки під час діалогу.

Вправа 271. I. Уявіть ситуацію: Микола позичив у приятеля Кирила новий м'яч, згодом повернув його добряче пошматованим, а вибачення не попросив. Через це друзі наговорили одне одному образливих слів і посварилися.

– Як ти міг?!!! Що за неподобство? Це ж батьків подарунок!!

– Після цього ти мені не друг!!

– Подумаєш. Цей м'яч і в тебе був би такий самий.

– Пхе! Та кому потрібна твоя дружба? Проживу й без тебе, скнаро.

II. Дайте відповіді на запитання:

1. Чи траплялася з вами така ситуація, коли ви позичали знайомим якусь річ, а ті повертали її зіпсованою? (Чи навпаки: ви ненавмисно псували чийсь річ і такою повертали її або зовсім губили).
2. Як ви тоді себе почували?
3. Як ви думаєте: що в цій ситуації відчував Кирило? А Микола?
4. Чому хлопці посварилися? Які правила спілкування вони порушили?
5. Що слід було зробити Миколі насамперед? Навіщо?
6. А що після цього має обов'язково зробити Кирило? Чому це важливо?

Вправа 272. виправте помилки в спілкуванні Кирила й Миколи з попередньої вправи, що призвели до сварки. За потреби використовуйте речення:
1) Мені шкода (жаль, соромно), що... . Вибач, будь ласка, що... . Я зовсім не хотів, щоб ... . Навіть не уявляю, як ... . 2) Я дуже засмучений, але ми ... . Хоч мені неприємно, що ..., але .... Я думаю, що .... Я пробачаю тобі, бо ....

Вправа 273. Складіть і розіграйте діалог дискусійного характеру після перегляду випуску телепередачі «Creative room» (про вечірки, декор, рецепти). У репліках уживайте слова, подані у довідці. Дівчинка висловлює думку, що пиріжки й налисники за бабусиним рецептом найкращі, а хлопець суперечить, висловлюючи думку, що потрібно «йти в ногу з часом» і готувати чизкейки, панакоту, тирамісу.

Довідка: вибач; перепошую; шануючи досвід твоєї бабусі; з усією до тебе повагою; дозволь не погодитися; дозволь висловити своє ставлення (свою думку).

РЕЧЕННЯ З ОДНОРІДНИМИ ЧЛЕНАМИ

Опрацювавши матеріал, ви зможете:

- чітко визначати і знаходити однорідні члени речення;
- визначати різні ряди однорідних членів в одному реченні, узагальнювальні слова при однорідних членах;
- використовувати речення з однорідними членами у власному мовленні;
- правильно розставляти розділові знаки при однорідних членах речення й обґрунтовувати правила їх уживання;
- знаходити й виправляти помилки за допомогою вивчених правил.

Мій настрій на уроці

Розгляньте картинки й оберіть одну, яка найбільше відповідає вашому настрою перед вивченням нової теми. Поясніть свій вибір.

- 1 – Я з радістю сприймаю все нове.
- 2 – Усе нове мене лякає.
- 3 – Мені треба добре попрацювати, щоб зрозуміти нову тему.
- 4 – Сподіваюся, що не все так складно, як здається.
- 5 – Якщо я чогось і не знатиму, завжди є поряд учитель/вчителька, який/яка допоможе.

§ 40. РЕЧЕННЯ З ОДНОРІДНИМИ ЧЛЕНАМИ. ОДНОРІДНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ ЗІ СПОЛУЧНИКОВИМ, БЕЗСПОЛУЧНИКОВИМ І ЗМІШАНИМ ЗВ'ЯЗКОМ

Вправа 274. Прочитайте текст, знайдіть у ньому речення з однорідними членами. Використовуючи теоретичний матеріал, поданий після вправи, з'ясуйте, яким зв'язком (сполучниковим, безсполучниковим чи змішаним) поєднані однорідні члени речення.

Ще з ночі впала роса на кожную стеблинку, на кожний листочок і лежить там холодною окрасою*. Застигли повні кошлаті жоржини. Поплелися вздовж тину кручені паничі**. Ось-ось прокинуться вони від сну, розплющать повіки назустріч світанкові й заграють різними барвами свого

* *Окраса* – прикраса, оздоба.

** *Кручені паничі* – назви квітів.

цвітіння: синьою, рожевою, фіалковою. Їм не поступляться ані кольорами, ані ряснотою квіток і ружі.

Тут же духмяно пахнуть чорнобривці, рожеві шапки флокс, тендітні матіоли і буйна всюдисуща* красоля. Усе це розростається, цвіте, наповнює ароматом подвір'я настільки, що забиває дух розквітлих троянд, яким припало красуватися перед самісінькими вікнами охайної голубостінної хати.

Та ні ранкової роси, що вкрила собою живу зелень, ні розмаїтого** цвітіння не помічає господар. Наче в кошмарному сні, він втратив усе: щастя, радість, спокій (За А. Шияном).

Однорідними (rărți omogene) називаємо члени речення, які відповідають на те саме запитання, належать до одного й того ж слова в реченні, виступають одним і тим же членом речення, є однією частиною мови.

Однорідними можуть бути підмети, присудки, другорядні члени речення (означення, прикладки, додатки, обставини) як граматично рівноправні, незалежні одне від одного.

Речення з однорідними <u>підметами</u>	Речення з однорідними <u>присудками</u>	Речення з однорідними <u>означеннями</u>	Речення з однорідними <u>додатками</u>	Речення з однорідними <u>обставинами</u>
Хай разом <u>розум</u> і <u>рука</u> живуть у нашій домі (М. Рильський).	<u>Стояла я і слухала</u> весну (Леся Українка).	Він бачив <u>погляди</u> і <u>злі</u> й <u>привітні</u> (Є. Летюк).	Він не чув <u>ані жалю</u> в серці, <u>ані гніву</u> (М. Коцюбинський).	Розмову вели <u>спокійно</u> й <u>виважено</u> (Авторське).

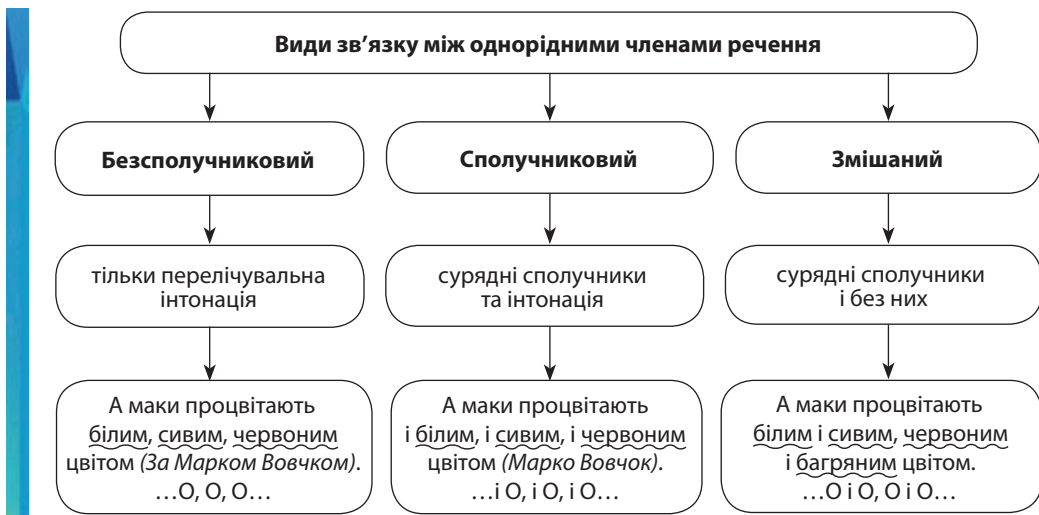

Однорідні присудки належать до одного й того ж підмета: Бігла стежка в далеч і губилась (В. Симоненко). Скоро приїду, скоро, не забарюся я (Д. Павличко).

У граматиці румунської мови немає однорідних присудків. Речення з кількома присудками в румунській мові вважається складним, а в українській мові *простим ускладненим з однорідними присудками*.

* *Всюдисущий* – який скрізь є, буває.

** *Розмаїтий* – різноманітний, різнобарвний.

Не є однорідними членами речення:

- повторвані однакові слова, вжиті в реченні для підкреслення кількості предметів, тривалості дії, вираження емоційності (їх розглядають як єдиний член речення), як-от: *Сипле, сипле, сипле сніг з неба сірої безодні* (І. Франко);
- слова, написані через дефіс, наприклад: *Весна мені багато говорила. Співала пісню дзвінку, голосну. То знов таємно-тихо шепотіла* (Леся Українка). *Люба розмова, – будемо, діти, з нею довіку жити-дружити* (Л. Глібов);
- однакові за формою дієслова, що означають ускладнену дію, як-от: *Піду подивлюся на квіти весняні* (Авторське).

Вправа 275. Спишіть речення. Усно поставте до однорідних членів запитання. Укажіть ознаки їх однорідності (до якого слова належать, якою інтонацією вимовляються, яку синтаксичну функцію виконують).

1. Мудре і добре слово приносить радість, нерозумне і зле, необдумане і нетактовне приносить біду (*В. Сухомлинський*). 2. А поет усе то грає, то щось пише на папері (*Леся Українка*). 3. Привіт тобі, зелена Буковино, твоїм хорошим горам і гаєм, твоїм одважним, дорогим синам! (*В. Самійленко*). 4. Сійся-родися, колосом розвийся, засівайся, ниво, людям на добро! (*В. Симоненко*). 5. Софійка уклалась до ліжка й думала (*М. Павленко*). 6. Серце тріпотіло і завмирало (*М. Павленко*). 7. Бентежить душу в ріднім краї високе небо, шум ялиці (*М. Бакай*).

Вправа 276. Спишіть речення. Укажіть, які саме члени речення є однорідними (підмети, присудки, додатки, означення, прикладки, обставини). Якими частинами мови вони виражені? Зробіть синтаксичний розбір речень. Визначте вид зв'язку між однорідними членами речення. Чи є тут речення, у яких немає однорідних членів? Усно назвіть його/їх.

1. Ось ідуть вони походом полем, лісом, лугом (*Л. Первомайський*).
2. Промовець говорив тихо, однак виразно. 3. Заспівали, защебетали пташки (*Марко Вовчок*).
4. Для миру, для радості вся наша праця (*В. Сосюра*).
5. Матері й батьки уважно слухали Василя Олександровича (*І. Цюпа*).
6. Тихі, ніжні зорі спадали з неба (*Леся Українка*).
7. Лінощі і народжуються, і викорчовуються насамперед у сім'ї (*В. Сухомлинський*).
8. Рідну землю люблять пташка і комашка (*Народна творчість*).
9. Руїну, голод і біду я також зневажаю (*Л. Первомайський*).
10. Вона заторохтіла про гімназію, про новий двір і його собак та котів, про тітоньчине заміжжя і пережиті нічні страхи (*М. Павленко*).
11. Знайшла, знайшла! (*М. Павленко*).

Вправа 277. Спишіть речення. Укажіть однорідні члени і тип зв'язку між ними (сполучниковий, безсполучниковий (інтонаційний), змішаний (сполучниково-інтонаційний)). Якої інтонації вимагають однорідні члени речення (перелічувальної, протиставної, розподільної)?

1. Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю (*З Конституції України*).
2. Що то за життя нудне без сім'ї, без дружини! (*Марко Вовчок*).
3. Наша Федора то шие, то поре (*Народна творчість*).
4. Наука в ліс не веде, а з лісу виводить (*Народна творчість*).
5. Навчайся чужого розуму, але й свого не губи (*Народна творчість*).
6. Чую і землю, і квітку, і траву, і дерева (*М. Сингаївський*).
7. Життя – не прогулянка, не забава, а важка праця (*І. Цюпа*).
8. Нас не спинять ні холод, ні спека (*В. Сосюра*).
9. Біля ліжка стояла мама і мовчки дивилася на неї (*І. Мацько*).
10. Софійка занурила у воду напечену сонцем голову й удруге кинула оком на зелене узбережжя (*М. Павленко*).

Вправа 278. I. Складіть шість речень з однорідними членами (у тому числі з однорідними присудками) зі сполучниковим, безсполучниковим (інтонаційним) і змішаним зв'язком. **II.** Перекладіть складені вами речення румунською мовою. Порівняйте обидва варіанти. Поміркуйте, чи завжди в румунській мові це прості речення з однорідними членами.

Вправа 279. Прочитайте виразно вірш Богдана Мельничука. Знайдіть у ньому однорідні члени речення і скажіть, як вони вплинули на тональність тексту. Поміркуйте, у чому полягає роль слова в житті людини.

БУЛО СПОЧАТКУ СЛОВО...

Було спочатку слово.
І нині слово родиться,
по-молодому пружиться,
правофлангово зводиться.

А слово березнево
у ріднім полі вруниться,
і в душах озивається,
і в дальніх далях луниться.

Метал іржа згризає.
Граніт і мармур кришаться.
А слово не вмирає – оте,
що чесно пишеться.

З ним легше путь вертається.
З ним легше в світі дишеться.
Було спочатку слово.
І назавжди залишиться.

Запишіть слова, вставляючи за потреби пропущені букви. Усно поясніть орфограми. Пригадайте мнемонічні фрази до опрацьованих орфограм або складіть їх самостійно.

Шіс..десят, свис..нути, проїз..ний, облас..ний, хвас..ливий, с..нара, заздріс..ний, кіс..лявий, аван..посний, гіган..ський, зап'яс..ний, студен..ці, невіс..ці, вис..нути, балас..ний, улес..ливий, шіс..надцятий, тиж..невий, лю..ський, турис..ський, пес..ливий, щас..ливо, шіс..сот, тос..но, випус..ний, бриз..нути, контрас..ний, компос..ний, форпос..ний, парламен..ський, бряз..нути, хворос..няк, журналіс..ці, провіс..ник, совіс..ний, виїз..ний, депута..ський, захис..ник.

Вправа 280. Напишіть невелике есе (одна–півтори сторінки) на одну з тем: «Розум без книги – що птах без крил» або «Роль слова в житті людини».

§ 41. РЕЧЕННЯ З КІЛЬКОМА РЯДАМИ ОДНОРІДНИХ ЧЛЕНІВ. КОМА МІЖ ОДНОРІДНИМИ ЧЛЕНАМИ

Вправа 281. Знайдіть у реченнях однорідні члени. Укажіть (усно) на способи й засоби зв'язку. Зверніть увагу на розділові знаки в реченнях з однорідними членами. Поясніть їх, скориставшись таблицею, поданою після вправи. Накресліть схеми до кожного речення.

1. Не краса прикрашає людину, а розум (*Народна творчість*). 2. У світі є не лише добро, а й зло (*В. Сухомлинський*). 3. Чорніє поле, і гай, і гори (*Т. Шевченко*). 4. На душі ні смутку, ні журби (*К. Дрок*). 5. Тільки б жити

та радіти (А. Малишко). 6. Грім то затихав, то знов озивався десь здалеку (Іван Ле). 7. І роки, і квіти, і трави з зорею вітають мене (В. Сосюра). 8. Два дні вона сумлінно виконувала табірні завдання, мужньо їла суши, старанно ходила на гурток з малювання, активно перегарикувалась із Павликом, регулярно телефонувала додому й уважно вислуховувала домашні новини (М. Павленко). 9. Посадили над козаком явір та калину (Т. Шевченко). 10. Говорила моя бесідниця дрібно, швидко, тонким сопрано, перебиваючи себе раз у раз (Леся Українка).

КОМА МІЖ ОДНОРІДНИМИ ЧЛЕНАМИ РЕЧЕННЯ

Кому ставимо <i>між однорідними членами речення,</i>		Кому не ставимо <i>між однорідними членами речення,</i>	
Правило	Приклади	Правило	Приклади
поеднаними безсполучниковим зв'язком [О, О, О]	<u>Бережи</u> матір, <u>оберегай</u> її здоров'я, <u>дорожи</u> її надіями (В. Сухомлинський). [О, О, О]	Запам'ятайте словесну формулу:	«Або-чи-та-і» коми ковтає
поеднаними протиставними сполучниками (<i>а, але, та (=але), зате, проте, однак</i>) [О, але О] [О, та (=але) О]	<u>Тече</u> вода в синє море, <i>та</i> не <u>витікає</u> (Т. Шевченко). [О, та О] Труд у нас <u>господар</u> , <i>а</i> не <u>гість</u> (С. Крижанівський). [О, а О]	поеднаними одиничним еднальним сполучником <i>та (=і)</i> [О та (=і) О]	А над листям стирчали <u>жовті та білі</u> квітки... (І. Нечуй-Левицький). [О та О]
поеднаними повторюваними еднальними сполучниками [і О, і О] [ні О, ні О]	А тим часом місяць пливе оглянути <i>і небо, і зорі, і землю, і море</i> (Т. Шевченко). [і О, і О, і О, і О] І чомусь у відповідь не почувось <i>ні сміху, ні жарту</i> (В. Собко). [ні О, ні О]	з'єднаними повторюваними еднальними сполучниками (<i>і</i> або <i>ні</i>), якщо вони утворюють тісну смислову єдність або є фразеологізмом	<i>І сміх і гріх; і так і сяк; і туди і сюди; і вдень і вночі; і вашим і нашим; ні живий ні мертвий; ні пуху ні пера; ні слуху ні духу; ні риба ні м'ясо; ні кінця ні краю; ні сіло ні впало.</i>

Кому ставимо <i>між однорідними членами речення,</i>		Кому не ставимо <i>між однорідними членами речення,</i>	
Правило	Приклади	Правило	Приклади
з'єднаними попарно сполучниками і, й, та (=і) – кому ставимо між парами [О і О, О і О, О і О]	Радість і диво для людини – її рука. <u>Бере</u> і <u>дає</u> , <u>карає</u> і <u>милує</u> , <u>пестить</u> і <u>нищить</u> , <u>будує</u> і <u>палить</u> , <u>творить</u> і <u>любить</u> (В. Сухомлинський).	поєднаними одиничним єднальним сполучником [О і О]; [О й О]	Співає осінь <u>ніж-но</u> й <u>журавлино</u> (Д. Павличко).
поєднаними повторюваними розділовими сполучниками [або О, або О]; [чи О, чи О]; [то О, то О]; [не то О, не то О]; [чи то О, чи то О]	<u>Чи</u> дружина вірна, <u>чи</u> скорботна <u>мати</u> , <u>чи</u> <u>сестра</u> твоя шлють ті листи (Олесь Гончар). [Чи О, чи О, чи О] Грім <u>то</u> <u>за-</u> <u>тихав</u> , <u>то</u> знов <u>озивався</u> десь здалеку (Іван Ле). [то О, то О]	поєднаними одиничним розділовим сполучником (або, чи) [О або О]; [О чи О]	Картина була надзвичайна, неначе <u>сон</u> <u>чи</u> <u>казка</u> (О. Довженко).
поєднаними парними сполучниками (не лише..., а й... ; не лише..., а навіть...; не тільки..., а й... ; не тільки..., але й... ; як..., так і... ; не так..., як...), – перед другим компонентом [не лише О, а й О]	Диплом <u>є не</u> <u>тільки</u> <u>свід-</u> <u>ченням</u> фахових знань спеціаліста, <u>а й</u> <u>показником</u> його духовності (З журналу). [не тільки О, а й О]		

Кому ставимо між однорідними членами речення,		Кому не ставимо між однорідними членами речення	
Правило	Приклади	Правило	Приклади
поєднаними водночас сполучниковим і безсполучниковим зв'язком; кому ставимо між усіма однорідними членами (у тому числі перед першим сполучником) [O, O, i O, i O]	Ріка <u>біжить</u> , <u>і</u> з сонцем <u>грається</u> , <u>і</u> <u>відбиває</u> небеса (М. Чернявський). [O, i O, i O] Чорні <u>поле</u> , <u>і</u> <u>гай</u> , <u>і</u> <u>гори</u> (Т. Шевченко). [O, i O, i O]		

1. **Крапку з комою ставимо** між поширеними однорідними членами речення, особливо, якщо в середині хоча б одного з них є коми. Наприклад: *На панщині пшеницю жала, втомилася; не спочивать пішла в снопи, пошкандибала Івана сина годувать* (Т. Шевченко). [O; O].

2. **Тире ставимо** між однорідними членами речення з безсполучниковим протиставним зв'язком (замість сполучника **а**). Наприклад:

Не вітер – буря над землею в замети клала білий сніг (Л. Первомайський). [O – O].

Вправа 282. Прочитайте речення. Усно поясніть наявність або відсутність ком між однорідними членами речення.

1. Ні се ні те поклjučвало, але не вчепилося (*Народна творчість*). 2. Козак не боїться ні тучі, ні грому (*Народна творчість*). 3. На серці і легко і важко (*П. Перебийніс*). 4. Ти йдеш у світ зелений навмання. У тебе ні машини, ні коня (*П. Перебийніс*). 5. В мені і Доля і Недоля. Усе в мені, як і в тобі (*Б. Чин*). 6. Міркували і сяк і так (*Григор Тютюнник*). 7. Не схотіла душа бунтівна ні тепла, ні смачного пшона. Бо небес не замінить ніколи заготована, сита неволя (*П. Перебийніс*). 8. Йому б не маршалом бути, а губернатором або й самим міністром (*Панас Мирний*).

Вправа 283. Спишіть речення, розставляючи за потреби розділові знаки при однорідних членах речення. Усно поясніть уживання розділових знаків. Зробіть синтаксичний аналіз речень. Накресліть схеми.

1. Як приємно вкотре заплисти за буйок і краєм ока вловити на замковій вежі похнюплену знайому постать! 2. А мама в цей час дуже уважно й тривожно стежила за тіткою. 3. І лише нині тітка подобріла й почала визнавати в мамі справжню Дашківську. 4. Тадеуш Дашківський уже мав у Леськовичах кінний завод цегельню два млини і цукроварню. 5. Мамі треба кликати покоївку вставати й чепуритись. 6. Світ знову поплив захи-

тався захороводив. 7. Поволі обходили замок балакали про майбутнє. Хай телефонує на батьків номер і кличе Софійку! (З творів М. Павленко).

Вправа 284. Спишіть речення, розставляючи розділові знаки. Знайдіть речення з кількома рядами однорідних членів і зробіть їх синтаксичний аналіз. Накресліть схеми.

1. Уже й місяць підбився височенько вийшов з-за дерев у ярку та й став посеред неба... (За Г. Тютюнником). 2. Нижній пролісок в снігу зоріє встає з-під нього і радіє промінню сонцю і весні (За Олександром Олесею). 3. Не згинуть думи вікові ні наша мова кришталева (Д. Павличко). 4. Часом буває на чужині мені присняться гори сині ліси зелені ниви срібні і люди щирі непохлібні прихильні серцем... (За Б. Лепким).

У реченні можуть бути як один, так і кілька рядів однорідних членів речення. Наприклад: Світло хвилями плеться з неба, сповняє повітря, несито пожира тіні на землі, заганяє їх під дерева, кущі, у гущину (За М. Коцюбинським). У цьому реченні два ряди однорідних членів (речення ускладнене однорідними присудками та однорідними обставинами).

Вправа 285. Спишіть речення, розставляючи розділові знаки. Уставте замість крапок пропущені букви, поясніть орфограми. Визначте усно ряди однорідних членів речення.

1. Радіют.. молодій обнови б..рези клени явори (Л. Дмитерко). 2. І голову йому змила і ноги умила і в сороч..ці тон..кій білій за стіл посадила годувала напувала положила спати у кімнат.. і тихен..ко вийшла з бат..ком з хати (Т. Шевченко). 3. Приємно тягати копиц.. по стогу й ходити навколо стогів по насі..ні (О. Довженко). 4. Високий чистий дзвін пер..двіщав мені радіст.. і втіху – косовицю (О. Довженко). 5. І барвінком і рутою і рястом квітчає в..сна землю, мов дівчину в з..леному гаї... (Т. Шевченко). 6. І вже починаєш не час цінувати а мит.. (Б. Олійник).

Вправа 286. Складіть речення з однорідними членами за схемами. Підкресліть однорідні члени речення відповідно до їх синтаксичної ролі.

1. О, О, О.. 2. О, а О... 3. ...О, О та О 4. О і О, О і О... 5. ...О, але О.

Вправа 287. Гра «Хто швидше?». Об'єднайтеся в групи і складіть речення з кількома рядами однорідних членів за поданими схемами.

1. О і О, О і О О і О...
2. О, О, О ... О, О, О.
3. О, О, О ... О, О і О.
4. О і О, і О ... у О, у О, у О.
5. Не тільки О, а й О ... О, О, О.
6. То О, то О ... О і О.

Вправа 288. Складіть речення або зв'язний текст жартівливого характеру з фразеологізованими словосполученнями. Поясніть уживання розділових знаків.

І сміх і гріх, і так і сяк, і туди і сюди, і вдень і вночі, і вашим і нашим, ні живий ні мертвий, ні пуху ні пера, ні слуху ні духу, ні риба ні м'ясо, ні кінця ні краю, ні сіло ні впало, ні з того ні з сього, ні світ ні зоря, ні туди ні сюди, ні собі ні людям.

§ 42. ОДНОРІДНІ Й НЕОДНОРІДНІ ОЗНАЧЕННЯ

Вправа 289. I. Прочитайте виразно текст. Пригадайте, з якого твору взято уривок. Знайдіть у тексті однорідні члени речення. Укажіть ознаки їх однорідності (до якого слова належать, якою інтонацією вимовляються, яку синтаксичну функцію виконують). Накресліть схеми. **II.** Поміркуйте, чому в другому реченні між двома означеннями немає коми.

Чим далі вона йшла, тим більше дивувалася, що сьогодні попадалось їй так багато живих істот. Тричі вона помітила крізь комиші сірий вовчий хребет, раз лисиця майнула коло неї хвостом, а то здалеку чулося немов кабаняче рохкання. Вужі й гадюки набралися сьогодні особливої рухливості, бо все повзли й повзли у тому ж напрямку, як ішла Соломія, і їй треба було особливо зважати, щоб не наступити на слизьке й холодне гадюче тіло. Птахи кружляли над плавнями цілими хмарами і так верещали, що заглушали навіть шум плавнів. Соломія все йшла. Вона зібрала всю енергію, всю силу волі, всю міць тіла і йшла вперто з вірою, що її широкі й високі груди зламають усі перешкоди. Однак краю плавням не було... (За М. Коцюбинським).

О. Заливаха. Двоє

Два або більше означень при означуваному слові можуть бути однорідними й неоднорідними.

Однорідні означення		Неоднорідні означення	
Правило	Приклад	Правило	Приклад
характеризують предмет чи дію з якогось одного боку.	А маки процвітають і білим , і сивим , і червоним цвітом (Марко Вовчок). (Виражають ознаку за кольором).	характеризують предмет чи дію з різних боків (виражають різні ознаки предмета (колір, матеріал, розмір, походження тощо))	Ви знаєте, як <u>липа шелестить у місячні весняні ночі?</u> (П. Тичина). (Освітлені місяцем і пора року)

Однорідні означення		Неоднорідні означення	
Правило	Приклад	Правило	Приклад
є суто позитивними або суто негативними за значенням	<i>Із цієї невідомої, незрозумілої, моторошної темноти ніхто не вийшов нам назустріч</i> (Ю. Смолич). (Негативні за значенням)	виражені сполученням якісного та відносного прикметників	<i>У гущавині, що заплела круті дніпровські схили, невгаваючи, співають солов'ї</i> (За І. Цюпою).
ужиті в переносному значенні (епітети)	<i>Над містом кучерявий, голубий, ласкавий дим</i> (М. Рильський).	виражені сполученням якісного і присвійного прикметників	<i>Я згадую зі щемом улюблені мамині пісні</i> (З газети).
друге й наступні означення уточнюють або підсилюють значення першого	<i>Якось раз над містечком стояла тиха, місячна, літня ніч</i> (І. Нечуй-Левицький).	перше є займенником, а друге – прикметником або дієприкметником	<i>Цей весняний день став незабутнім.</i>
перше є непоширеним (прикметником або дієприкметником), а друге – поширеним (словосполучення, здебільшого – дієприкметниковий зворот) (виділяємо комою)	<i>Рівний, залитий сонцем степ одразу принишк</i> (Олесь Гончар). (<i>Рівний</i> – непоширене означення, <i>залитий сонцем</i> – поширене означення, виражене дієприкметниковим зворотом).	перше поширене (словосполучення), а друге – непоширене (прикметник чи дієприкметник)	<i>Залитий сонцем рівний степ одразу принишк</i> (За Олесем Гончаром). (<i>Залитий сонцем</i> – поширене означення, <i>рівний</i> – непоширене)
стоять після означуваного слова	<i>Сила-силенна води, чистої, свіжої, сододкої, плине і плине кудись до моря</i> (Олесь Гончар).	кожне попереднє з неоднорідних означень стосується всього наступного словосполучення, а не самого означуваного слова	<i>Здорова стара дика яблуня щовесни радувала нас буйним цвітом</i> (Авторське).

Якщо означення пов'язані між собою сполучниками, то вони завжди однорідні. Між однорідними означеннями можна вставити сполучник **і (ї)**.

Між **однорідними** означеннями може бути кома (див. таблицю «Кома при однорідних членах речення» після впр. 281).

Між **неоднорідними** означеннями **кому не ставимо**. Наприклад: *Джурчить малий гірський потік* (А. Малишко). *Уся кучерява долина здається залитою буйними зеленими морськими хвилями* (І. Нечуй-Левицький).

Вправа 290. Спишіть речення, розставте розділові знаки. Усно визначте, які означення є однорідними, а які – неоднорідними. Як ви це визначили?

1. Рідну Вітчизну топтати не дам кривавим підступним* і злим ворогам (*М. Бажан*). 2. А надворі блищало ясне весняне веселе сонечко (*І. Нечуй-Левицький*). 3. Легка біла прозора постать з'являється з-за берези і схиляється над Лукашем (*Леся Українка*). 4. У розчинені вікна вривається теплий літній вечір (*І. Цюпа*). 5. Пахло жовтавим листом кленовим і бур'яном (*А. Головка*). 6. Які чудесні барви в нашій рідній мові! (*Д. Білоус*). 7. Косарі вмиваються до сонця чистою студеною водою з голу-бої доброї криниці (*М. Рильський*).

Вправа 291. Попрацюйте в парах. Поширте усно означення: один/одна із вас поширює речення однорідними означеннями, а інший/інша – неоднорідними.

1. Дерева одягнули ... шати. 2. ... парк сумує за ... літом. 3. ... сніг скрипить під ногами. 4. ... хурделиця завіває.

Вправа 292. Спишіть речення. З'ясуйте, чи є однорідними членами речення виділені слова. Підкресліть їх відповідно до того, якими членами речення вони є.

1. **Бузенький довгий сірий** зошит у шкіряній палітурці, з витисненим орнаментом вгорі кожної сторінки! (*М. Павленко*). 2. **Сіра маленька** пташка, як грудка землі, низько висіла над полем (*М. Коцюбинський*). 3. На жарт ніхто не ображається, бо це ознака **справжньої товариської** дружності (*О. Копиленко*). 4. Буяв навколо **теплий, паркий і пахучий сонячний** ранок (*В. Козаченко*). 5. **Ані встати, ані сісти. Ані** до його **заговорити, ані** його **спитати** (*Марко Вовчок*). 6. Йому було і **радісно, і боязко** разом (*М. Коцюбинський*). 7. А назва **не звичайна, не безлика**, – у ній прихована краса велика (*Д. Білоус*). 8. На небі **ні хмариночки, ні плямочки, високе та синє**, воно дедалі починає жовтіти (*Панас Мирний*). 9. На сході ледь помітно розгортає завісу **новий бадьорий ранок** (*Ю. Збанацький*).

* Підступний – хитрий, лукавий.

Вправа 293. Виконайте тестове завдання: визначте речення, структура якого ускладнена однорідними означеннями.

А Хотів би я бути міцним і суворим, на славу байдужим, на слово нескорим (А. Малишко).

Б І квітла, снила, парувала важка чорноземна рілля (А. Малишко).

В Україно тернова, свята і висока, не зів'януть твої корогви золоті (Т. Шевченко).

Г Часто чуємо, яка важка вона, творча праця, як нам нелегко (Олесь Гончар).

Д А Настя усе була добра, тиха, сумирна (М. Коцюбинський).

Вправа 294. Доберіть до кожного з визначень однорідних означень власний приклад (усього шість речень).

Вправа 295. Складіть речення за схемами.

1. $\underline{O} \underline{O} \underline{O}_x \underline{O}_x \underline{O}$. 2. $\underline{O}, \underline{O}, \underline{O} \underline{O} \underline{O} \underline{O}$. 3. $\underline{O} \underline{O} \underline{O} \underline{O} \underline{O}$.

Вправа 296. Складіть і запишіть твір-опис на тему «Прогулянка зимовим парком» (вісім–десять речень), використавши однорідні та неоднорідні означення.

А. Колос.
Зимовий вечір у парку

§ 43. УЗАГАЛЬНЮВАЛЬНІ СЛОВА В РЕЧЕННЯХ З ОДНОРІДНИМИ ЧЛЕНАМИ. ДВОКРАПКА І ТИРЕ ПРИ УЗАГАЛЬНЮВАЛЬНИХ СЛОВАХ У РЕЧЕННЯХ З ОДНОРІДНИМИ ЧЛЕНАМИ

Вправа 297. I. Прочитайте текст. Пригадайте, з якого твору взято уривок.
II. Знайдіть у тексті однорідні члени речення. Поміркуйте, чи є в цьому тексті речення з кількома рядами однорідних членів. Знайдіть неоднорідні означення. Поясніть розділові знаки при однорідних членах речення.

Прямо над нашою хатою пролітають лебеді. Вони летять нижче обвислих хмар і струшують на землю бентежні звуки далеких дзвонів. Дід говорить, що так співають лебедині крила. Я прислухаюсь до їхнього співу, і мені теж хочеться полетіти за лебедями, тому й підіймаю руки, наче крила.

І радість, і смуток, і срібний передзвін огортають та й огортають мене своїм снуванням. Я стаю ніби меншим, а навколо більшає, росте і міниться увесь світ: і загачене білими хмарами небо, і одноногі скрипучі журавлі, що нікуди не полетять, і полатані веселим зеленим мохом стріхи, і блакитна діброва під селом, і чорнотіла земля, що пробилася з-під снігу. І цей увесь світ тріпоче, міниться в моїх очах і віддаляє та й віддаляє лебедів (*М. Стельмах*).

При однорідних членах речення можуть вживатися узагальнювальні слова (*cuvânt generalizator*). **Узагальнювальні слова** виконують ту саму синтаксичну функцію, що й однорідні члени, і виражаються займенниками (*все, всі, ніщо, ніхто, такі, всякі* та ін.); прикметниками (*всілякі, різні* та ін.); іменниками (*овочі, фрукти; ріки, гори, міста* і под.); прислівниками (*скрізь, всюди, кругом, звідусіль, ніде, завжди, ніколи* та ін.). Узагальнювальні слова можуть стояти перед однорідними членами (тоді після них ставимо двокрапку [УС: О, О]) або після однорідних членів (тоді перед ними ставимо тире [О, О – УС]). Наприклад: *Подяка вам за все: і за довір'я, й за любов* (П. Тичина). *Ні спека дня, ні бурі, ні морози – ніщо не вб'є мою любов живу* (В. Сосюра).

При узагальнювальних словах перед однорідними членами речення можуть уживатися слова *наприклад, а саме, як-от*. Перед цими словами ставимо кому, а після них – двокрапку. Наприклад: *У далекій Африці зимують перелітні птахи, наприклад: ластівки, дикі гуси, дикі качки та багато інших. Сільське господарство зазнає іноді великих втрат від різних гризунів, а саме: ховрахів, мишей та ін.* (З газети). [УС, а саме: О, О].

Якщо однорідними членами речення, що стоять після узагальнювального слова, речення не закінчується, то перед ними ставимо двокрапку, а після них – тире. Наприклад: Усе на світі неземними узами: чебрець і сніг, журавку і печаль – єднає мудро благовісна музика (Б. Олійник). УС: О і О, О і О – ....

Вправа 298. I. Спишіть речення з однорідними членами. Підкресліть узагальнювальне слово й однорідні члени речення відповідно до їх синтаксичної ролі, поясніть розділові знаки. **II.** Перебудуйте чотири речення (за вашим вибором) так, щоб узагальнювальні слова стояли то перед однорідними членами, то після них.

Зразок. Темрява всюди: і на вулицях, і в провулках, і на широких міських площах (М. Карпюк). – І на вулицях, і в провулках, і на широких міських площах – всюди темрява.

1. Чи влітку, чи в осінню негоду, чи в найлютішу зиму заметіль – завжди до нього могли постукати (Олесь Гончар). 2. У будь-яку погоду: в туман, дощ, у шторм – виходять рибалки в море (В. Собко). 3. Директор, викладачі, гості – усі аплодують найстаршому педагогові Загоруйку (В. Бабляк). 4. І на тім рушникові оживе все знайоме до болю: і дитинство, й розлука, й твоя материнська любов (А. Малишко). 5. У щастя людського два рівних є крила: троянди й виноград, красиве і корисне (М. Рильський). 6. Маму чекали клопоти: цілоденні зустрічі, розмови, балі... (М. Павленко).

Вправа 299. Перебудуйте речення, додавши до однорідних членів узагальнювальні слова. Розставте розділові знаки, обґрунтуйте їх.

1. Я був у власному житті ... і машиністом і пасажиром (За А. Григоруком.). 2. І степ і лиман і озеро і море ... закуталось у якийсь чарівний тихий світ (За І. Нечуєм-Левицьким). 3. І цвіт і грім і дощ і град я серцем спраглим ... приємлю, та збережу від граду сад і захищу від грому землю (За Л. Дмитерком). 4. Аліна найбільше любить ... апельсини, банани, яблука та груші. 5. На клумбі зацвіли ... чорнобривці айстри жоржини та хризантеми. 6. І на столі і на полицях ... були папери. 7. І дерева і квіти і трави ... благали(о) дощу.

Вправа 300. За схемами складіть речення або невеличкий твір-опис «Природа взимку».

- УС: О, О, О. 2. О, О, О – УС. 3. УС: О, О, О – ....
- О і О, О і О, О і О – УС. 5. І О, і О, і О.... 6. О, і О, і О.
- УС, а саме: О та О, О та О. 8. У О, у(в) О, у(в) О – УС.

Запишіть іншомовні слова, вставляючи за потреби пропущені букви.
Усно поясніть орфограми.

Ал..о, Андор..а, ан..али, ан..отація, Апол..он, Ахіл..ес, барок..о,
бел..адон..а, біл..ь (законопроект), бон..а, бравіс..имо, брут..о, ван..а,
Ват.., ват.., віл..а, Гол..андія, груп..а, гун..и, дон..а, Ел..а, Жан..а,
Ізабел..а, Ін..а, Інес..а, Ілон..а, ім...іграція, ін...овація, інтермецо..о,
Іп..олит, клас.., кон..отація, нет..о, лібрет..о, мадон..а, ман..а,
Мар..ок..о, мул..а, осан..а, пан..а, пан..о, пен..і, піаніс..имо, піц..а,
програм..а, фін.., шас..і.

Вправа 301. Складіть перелік необхідних для родини закупівель (продуктів харчування, промислових товарів тощо) на поточний місяць із використанням узагальнювальних слів при однорідних членах речення.

§ 44. КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ. ПРАВИЛЬНА ПОБУДОВА РЕЧЕНЬ ЗІ СПОЛУЧНИКАМИ НЕ ЛИШЕ.., А Й..; ЯК.., ТАК І.. ІНТОНАЦІЯ РЕЧЕНЬ З ОДНОРІДНИМИ ЧЛЕНАМИ

Вправа 302. Послухайте, а потім прочитайте вірш Марії Підгірянки. Висловіть міркування стосовно того, чому в тексті багато однорідних присудків. Чого авторка досягла цим?

СПІВАНКА ПРО МІСЯЦІ

Ой місяць січень кличе Мороза,
морозить лице, щипає носа.
А місяць лютий вітрами дує,
на водах з льоду мости буде.

Березень-місяць льоди поломить,
весняну пісню річка задзвонить.
Квітами квітень всіх привітає,
усі садочки порозквітає.

Гей, травень прийде у дні чудові,
простелить всюди трави шовкові.
А місяць червень луги покосить,
червоним соком ягоди зрсить.

А місяць липень гарячим літом
обсипле липи пахучим цвітом.
А місяць серпень серпом задзвонить,
достиглий колос додолу склонить.

Вересень місяць добре газдує,
овоч смачненький дітям дарує.
А місяць жовтень мряку розвіє,
в лісах, садочках лист пожовтіє.

Місяць листопад жалю не має,
останне листя з дерев зриває.
А місяць грудень на радість людям
снігом присипле замерзле груддя.

Вправа 303. Побудуйте по два речення з однорідними членами, з'єднаними сполучниками: 1) не тільки..., але й...; 2) не лише..., а й...; 3) як..., так і...; 4) не лише..., а навіть.

Вправа 304. I. Прочитайте уривок з вірша Василе Александрі. **II.** Випишіть з тексту назви квітів і доберіть до них (з інтернету чи зі словника) назви українською мовою. **III.** Складіть три речення українською так, щоб перекладені слова виступали однорідними членами речення.

CONCERTUL ÎN LUNCĂ

(fragment)

Iată vin pe rând, păreche, și pătrund cole-n poiană
Bujorelul vioi, rumen, cu nălțuța odoleană,
Frățiori și romănițe care se ațin la drumuri,
Clopotei și măzărele, îmbinate de parfumuri.

Iată frageda sulcină, stelișoare, blânde nalbe,
Urmărind pe busuiocul iubitor de sânuiri albe.
Dedeți și garofițe, pârguite-n foc de soare,
Toporași ce se închină gingașelor lăcrimioare...

Вправа 305. Доберіть до кожної групи слів узагальнювальне слово. З чотирма групами слів (за вашим вибором) побудуйте речення з однорідними членами.

Зразок: Київ, Варшава, Кишинів, Бухарест – столиці європейських держав.

1. Україна, Польща, Молдова, Румунія. 2. Львівщина, Чернівецьчина, Вінниччина, Івано-Франківщина. 3. Українці, поляки, румуни, євреї, німці, вірмени. 4. Галина, Марина, Максим, Петро, Марія. 5. Іван Михайлович, Галина Петрівна, Василь Максимович, Яна Іванівна. 6. Тарас Шевченко, Леся Українка, Іван Франко, Ольга Кобилянська. 7. Г. Бостан, В. Терицану, В. Александрі, А. Сучевяну.

1. Дайте визначення однорідних членів речення. Назвіть характерні ознаки однорідності. 2. Які члени речення бувають однорідними? Наведіть приклади. 3. Які означення є однорідними, а які неоднорідними? 4. Які ви знаєте засоби зв'язку між однорідними членами? 5. Укажіть сполучники, що з'єднують однорідні члени. 6. Які розділові знаки ставимо при однорідних членах? 7. Наведіть приклади речень з однорідними членами та узагальнювальними словами. Які особливості їх пунктуації? 8. Які розділові знаки ставимо при узагальнювальних словах *наприклад*, *а саме*, *як-от*? 9. Коли при однорідних членах речення ставимо тире?

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

РЕЧЕННЯ З ОДНОРІДНИМИ ЧЛЕНАМИ

Тести з вибором однієї правильної відповіді

1. Визначте речення з однорідними членами речення.

- А От я взяв та й приїхав (*І. Нечуй-Левицький*).
- Б Іду, іду просторами землі, і кожен щиро руку мені тисне (*О. Лупій*).
- В І сну нема. І спокою немає (*В. Симоненко*).
- Г Жнива, обжинки. Гомонить Славута (*А. Малишко*).
- Д Сади стояли в тумані білого цвіту – черешень, вишень і перших яблунь (*Ю. Смолич*).

2. Якими засобами поєднуються однорідні члени речення?

- А Сполучниками сурядності та інтонацією.
- Б Безсполучниковим зв'язком, протиставними сполучниками.
- В Єднальними і градаційними сполучниками.
- Г Розділовими та протиставними сполучниками, інтонацією.
- Д Безсполучниковим зв'язком, єднальними та розділовими сполучниками.

3. Укажіть речення, структура якого ускладнена однорідними членами речення, поєднаними протиставними сполучниками.

- А І тоді мій край стражденний, винісни негоду, і труд, і подвиг славлячи в житті, синам-героям пам'ятник возводить (*Н. Кацюк*).
- Б З далекого краю лелеки летіли. Та в одного лелеченьки крилонька зомліли (*Д. Павличко*).
- В Та встав Тарас, і встав Тарасів син (*М. Рильський*).
- Г За всякої погоди у діда є рибка. Тримає він її не в погребі, а у воді (*М. Чабанівський*).
- Д Осяжні треба для діянь простори, глибини рік, а не мілизни броду (*В. Колодій*).

4. Визначте тип відношень між однорідними членами у такому реченні:

Не тільки-бо вродисті, а й тривожні мотиви викликає пора жнив (За М. Братаном).

- А Єднальні.
- Б Розділові.
- В Приєднувальні.
- Г Градаційні.
- Д Протиставні.

5. Знайдіть речення з однорідними підметами

- А Класична література лишила нам великі заповіді: правдивість, відданість народові, ідеали братерства і гуманізму (*Олесь Гончар*).
- Б Під літнім широченним небокраєм мене стрічають друзі і знайомі... (*А. Малишко*).
- В Тихі води Дніпрові я стрічав у дорозі, сині хмари, діброви, спілі ранки та грози (*А. Малишко*).

Г Праця людини – окраса і слава, праця людини – безсмертя її (В. Симоненко).

Д Усмішка твоя – єдина, мука твоя – єдина, очі твої – одні (В. Симоненко).

6. Однорідними означеннями ускладнена структура речення

А Гей, піднімайтесь, хто сильний та дужий! (О. Довженко).

Б Тихі, ніжні зорі спадали з неба (Леся Українка).

В Тільки б голос твій чути і ніжність твою берегти (А. Малишко).

Г Так, це була вона, його земля (Д. Павличко).

Д Це, може, навіть і не вірші, а квіти, кинуті тобі (Л. Костенко).

7. За якої умови означення вважаються однорідними?

А Якщо вони виконують однакову синтаксичну функцію.

Б Якщо вони виражаються прикметниками.

В Якщо вони стоять перед означуваним словом.

Г Якщо вони приєднуються безсполучниковим зв'язком.

Д Якщо вони характеризують предмет з одного боку.

8. Неправильно розставлені розділові знаки при однорідних означеннях у реченні

А Толочу босими ногами прив'ялу гарячу траву по косах, з неї раз по раз вилітають великі й дрібні, руді й зелені коники (Г. Тютюнник).

Б З кленового пагона зірвався широкий, жовтий лист (Г. Тютюнник).

В Край гаю чорніє один на поляні змарнілий, потухлий лист (Г. Тютюнник).

Г День не хмарний, не сонячний, не золотий, а якийсь ніби срібний (І. Нечуй-Левицький).

Д Якісь солодкі, любі спогади та думки колисали його серце (М. Коцюбинський).

9. Укажіть речення з однорідними додатками.

А У наші дні українська книга, українське малярство, музика, блискуча виконавська майстерність наших артистів і цілих ансамблів здобувають щодалі ширшу популярність (Олесь Гончар).

Б Над Россю, Дніпром і Сулою в задумі шепочуть гаї (В. Симоненко).

В Тут були і авіатори, і танкісти, і артилеристи (Олесь Гончар).

Г Наша література спроможна творити значне, довговічне (Олесь Гончар).

Д Усе здавалось прекрасним і простим: вітер, хвилі і сонце над нами (І. Савич).

10. Знайдіть речення з однорідними обставинами.

А Завтра я буду далі і далі від полів цих (А. Малишко).

Б Хлопча відповідав зі спокоем, з гідністю і дотепністю бувалою солдата (Олесь Гончар).

В Є в коханні і будні, і свята (В. Симоненко).

Г В садах України весною про щастя дзвенять солов'ї (В. Симоненко).

Д І добре Хариті на ниві, і страшно (М. Коцюбинський).

11. Знайдіть пунктуаційну помилку в одному з речень.

А І враз все зайве позникало: обслуга, авто, літники (Є. Маланюк).

Б У неї було все: багатство і дивовижна врода (Б. Лепкий).

В Дикі гіллясті вишні, висока трава по підгір'ю навпереміш із квітами раннього літа, все в цім краю таке соковите, таке зелене (*Олесь Гончар*).
Г Ніхто вже не пізнав би їх: ні батьки, ні матері, ані дружини (*О. Довженко*).
Д І даль, і гай, і темні кручі відбилися в лагідній воді (*Є. Маланюк*).

12. Перед однорідними членами треба поставити двокрапку, а після них – тире в реченні (розділові знаки пропущено)

А Слово може стати і ніжною запашною квіткою і живою водою і гострим ножом і розжареним залізом і брудом (*В. Сухомлинський*).

Б А тим часом місяць пливе оглядять і небо і зорі і землю і море та глянуть на людей що вони говорять щоб Богові вранці про те розказати (*Т. Шевченко*).

В Не схотіла душа бунтівна ні тепла, ні смачного пшона (*П. Перебийніс*).

Г У будь-яку погоду в туман дощ у шторм виходять рибалки в море (*В. Собко*)

Д Темрява всюди і на вулицях і в провулках і на широких міських площах (*М. Карплюк*).

» Оцініть свої знання з теми «Речення з однорідними членами» за допомогою смайликів.

ЗАСВОЇВ (-ЛА) ВІДМІННО 12–10 балів	ЗАСВОЇВ (-ЛА) ДОБРЕ 9–7 балів	ЗАСВОЇВ (-ЛА) ПОСЕРЕДНЬО 6–4 бали	МАЙЖЕ НЕ ЗАСВОЇВ (-ЛА) 3–1 бали

§ 45. РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ. УСНИЙ ТВІР–ОПИС ПАМ'ЯТКИ ІСТОРІЇ І КУЛЬТУРИ НА ОСНОВІ ОСОБИСТИХ СПОСТЕРЕЖЕНЬ І ВРАЖЕНЬ У ХУДОЖНЬОМУ СТИЛІ

Вправа 306. І. Прочитайте уривок з роману Павла Загребельного «Диво». Опрацювавши теоретичний матеріал, поданий після вправи, доведіть, що текст належить до художнього стилю. Знайдіть в уривку відображення особистих вражень героя.

Собор* здіймався вище й вище, виростав із землі велетенською рожевою квіткою, позбавленою стебла, збунтованою проти всіх відомих сил і стихій природи, проти людей, проти самого будівничого, і Сивоок ніяк не

* *Собор* – тут: *Софійський Собор* або *Софія Київська* – визначна пам'ятка історії та архітектури України. Ансамбль Софійського монастиря занесено до переліку Світової спадщини ЮНЕСКО.

міг позбутися жажного враження, ніби оті камені й плінфи*, ніби ота рожева цем'янка**, якою скріплювано стіни, – то частки його власного ества, ніби перевтілюється він у цю споруду, сам зникаючи непомітно, поступово, неухильно!

II. З'ясуйте лексичне значення слів *пам'ятка* та *пам'ятник*. Яке з цих понять ширше за значенням? За потреби зверніться до пошукової системи Google.

Опис пам'ятки історії та культури може бути складений у **науковому, публіцистичному** або **художньому** стилях. **Мета наукового опису** пам'ятки – точність, конкретність. **Метою публіцистичних описів** є повідомлення певної інформації про пам'ятку. **Мета художнього опису** пам'ятки – передати найважливіші, на погляд автора, ознаки та викликати до неї певне ставлення. У художніх текстах ставлення до пам'ятки передають за допомогою художніх засобів (епітетів, порівнянь, метафор, уособлень, гіпербол тощо).

Вправа 307. I. Прочитайте уривок тексту. З'ясуйте, у якому стилі він написаний. Доведіть свої міркування. **II.** Переробіть усно текст на художній, додавши особисті спостереження і враження.

На скелястому березі Дністра в західній частині Нової фортеці височіє середньовічна фортеця (Стара) (площа близько 0,7 га) – фортифікаційна споруда, що датується бл. 1476 роком. Стіни її, які із зовнішнього боку прикрашені мозаїкою з червоної цегли, сягають висоти 40 м і ширини 7 м (*Інтернет-джерело*).

Хотинська фортеця, Чернівецька область

* *Плінфа* – широка та плоска обпечена плитоподібна цегла, нерідко була основним матеріалом для будівництва конструктивних елементів будівель. Використовувалася у давньоруській храмовій архітектурі X століття – початку XIII століття (Десятинна церква (Київ), Софійський собор (Київ, 1037), церква Спаса на Берестові (1113–25)).

** *Цем'янка* (від лат. *caementum* – щебінь) – цегляна або керамічна крихта, яку додають у вапняний розчин для кладки стін, і сам цей розчин. Широко використовувалась у стародавньому будівництві як сполучна речовина, аналогічно сучасному цементу.

План твору – опису будівлі як пам'ятки культури та історії

I. *Вступ*. Розповідь про те, хто, де й коли створив пам'ятку або стислий переказ легенди про неї. Загальне враження від пам'ятки.

II. *Основна частина*. Опис пам'ятки.

1. Відомості про призначення будівлі та місце її розташування.
2. Центральний фасад, його членування.
3. Оформлення порталу (центрального входу).
4. Будівля в архітектурному ансамблі території.

III. *Закінчення*. Оцінка пам'ятки (чим запам'яталася, що вразило) або роздум про необхідність її збереження.

Описуючи будівлю як пам'ятку культури чи історії, пам'ятайте: профіль будівлі (обриси на тлі неба) створюють її горизонтальні (*карнизи, лоджії, фронтони, балкони*) і вертикальні (*виступи, колони, аркади*) членування; велике значення має оформлення порталу. Пишучи твір у художньому стилі, не забувайте про художні засоби.

Вправа 308. Попрацюйте в групах. Оберіть одну з пам'яток, зображених на фотографіях, й опишіть її усно в художньому стилі. За потреби у додатковій інформації зверніться до пошукової системи Google.

Запишіть слова, поясніть їх написання. З'ясуйте за допомогою тлумачного словника лексичні значення архітектурних термінів.

Арка, аркада, баня, вежа, капітель, колона, консоль, контрфорс, лоджія, портал, рельєф, розетка, фасад, фронтон.

Вправа 309. Попрацюйте в парах. Уявіть ситуацію: ви повертаєтеся з екскурсії (навіть віртуальної), під час якої оглянули пам'ятку історії чи культури. Складіть і розіграйте діалог, у якому висловте враження від огляду пам'ятки. Використайте у своєму діалозі деякі зі слів рубрики «Орфографічна хвилинка» (на власний розсуд).

Вправа 310. Створіть текст (10–12 речень) у художньому стилі про найкращу, на вашу думку, архітектурну пам'ятку свого міста або того міста, в якому ви побували з екскурсією чи переглянули віртуально.

Вправа 311. Складіть план твору – опису пам'ятки історії чи культури, яку ви оглянули. За планом напишіть твір-опис.

§ 46. РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ. ПИСЬМОВИЙ ДОКЛАДНИЙ ПЕРЕКАЗ (ЗА СКЛАДНИМ ПЛАНОМ) РОЗПОВІДНОГО ТЕКСТУ З ЕЛЕМЕНТАМИ ОПИСУ МІСЦЕВОСТІ

Вправа 312. Прочитайте уривок з повісті Ольги Кобилянської «Земля». Виконайте завдання до тексту.

СЕЛО ДИМКА НА БУКОВИНІ

Дві години від ріки Серету на Буковині лежить село Димка. Його рівні поля пригадували б степ, якби не те, що місцями вони западають, мов знеохочені своїм положенням, творячи невеликі кітли. І якби не той великий ліс, що тягнеться по західній стороні села і творить зелений мур поперек широкої площини, щоб обмежити її розмах.

Пишний, майже безмежний великан, неначе задержався ось тут та задумався над тихими полями, а недалеко нього, почувши за собою зеленого опікуна, поспішались сільські хати. Тут і там розкинулося село.

Ліс панський. Тонкі ніжні берези попереplitалися з поважними дубами і ясними літніми ночами блистять, мов у срібло одягнені. Їх листя дрижить неспокійно, а граціозні, легко повигинані пні приманюють до себе ніжністю та білістю, мов русалки. Окрім сього великана, підіймається з полів ще кілька малих лісових оаз.

Зовсім самотійно, мов жменюю кинені або як висунені з глибини зеленого великана на окремі колонії – так стоять вони, розділені нивами, самотно, і глядять гордо на збіжжя, що хвилюють навкруги них. Вузькі, майже невидні стежки в'ються між золотистою пшеницею та шовково-шелестячою кукурудзою й ховаються незаметно в ті ліски.

Саме тепер зима. Мешканці тих хатин, що звернені лицем до рівнини, дивляться взимі в сумну одностайну картину.

Нічого – крім білого простору, що розливається далеко, як лиш око засягне. А там уже небес дотикається й никне.

Горстка хаток, що відбігла від великого лісу глибше в поля і що стоїть ось тут, розділена лиш садками від себе, – та горстка має той одностайний блідий вид рік-річно. Та, мабуть, мила їй ота широка просторинь. На ній розбігаються думки свobodно, гуляє й колишеться враз із пишним колоссям збіжжя (*О. Кобилянська*).

Завдання до тексту

1. Доведіть, що текст належить до художнього стилю.
2. Знайдіть зачин, основну частину й кінцівку тексту.
3. Визначте основну думку тексту, його тему й мікротеми.
4. Складіть складний план прочитаного, скориставшись пам'яткою.

ПАМ'ЯТКА

Як скласти план тексту

1. Уважно прочитайте текст.
2. Визначте тему й основну думку тексту.
3. Визначте мікротеми, стисло й чітко їх сформулюйте (*це пункти плану*).
4. Склавши план, перевірте, чи розкриває він зміст усього тексту, чи зв'язані пункти плану за змістом.

Складний план має здебільшого таку форму запису:

- I. *Вступ.*
- II. *Основна частина.*
  - 1.
  - 2.
  - 3.
- III. *Закінчення.*

Вправа 313. I. Послухайте текст.

ДЖУРИНСЬКИЙ ВОДОСПАД

Джуринський водоспад – одне з неповторно красивих місць України. Це найбільший рівнинний водоспад Європи, який має шістнадцять метрів заввишки. Тече він біля села Нирків на Тернопільщині.

До речі, ця пам'ятка виникла завдяки втручання людини. Як свідчать перекази, колись неподалік теперішнього водоспаду стояв неприступний Червоногрудський замок графині Любомирської. У цьому місці річка Джурин, що текла по своєрідному каньйону*, робила закрут**, омиваючи півострів, на якому височів палац. Місцина ця була невимовно красивою: могутні дерева та чисті води, спів птахів і горді лісові мешканці – усе це було схоже на справжній райський куточок. Саме тому, мабуть, багато хто хотів загарбати цю територію. Після невдалої тривалої облоги турки вирішили повернути русло річки, відкриваючи собі підступ до не скореного ними замку. Ось так утворився Джуринський водоспад. Підтвердження цієї легенди – безводний, порослий де-не-де віковичними деревами глибокий рив навколо руїн фортеці.

Особливе враження ця місцина справляє на початку зими, коли на стежці до водоспаду крізь білосніжну ковдру проступає вогненно-червоний ґрунт, а прозора вода стікає по оксамитовому зеленому килиму з моху (*За А. Клімовим*).

II. Сформулюйте тему й основну думку тексту (кожну – одним реченням). Виберіть мікротему(и) тексту. Складіть і запишіть до неї/них складний план.

III. За складеним планом напишіть докладний переказ тексту.

* *Каньйон* – ерозійна форма рельєфу, глибока долина, зазвичай вимита річкою.

** *Закрут (річки)* – плавний вигин річища або іншого водостоку.

РЕЧЕННЯ З ВІДОКРЕМЛЕНИМИ ЧЛЕНАМИ

Опрацювавши матеріал, ви зможете:

- дати визначення відокремлених членів речення;
- знаходити відокремлені й уточнювальні члени речення;
- використовувати речення з відокремленими й уточнювальними членами речення у власному мовленні;
- правильно розставляти розділові знаки при відокремлених та уточнювальних членах речення й обґрунтовувати правила їх уживання;
- знаходити й виправляти помилки на вивчені правила.

Мій настрій на уроці

Розгляньте картинки й оберіть одну, яка найбільше відповідає вашому настрою перед вивченням нової теми. Поясніть свій вибір.

- 1 – Я з радістю сприймаю все нове.
- 2 – Усе нове мене лякає.
- 3 – Мені треба добре попрацювати, щоб зрозуміти нову тему.
- 4 – Сподіваюся, що не все так складно, як здається.
- 5 – Якщо я чогось і не знатиму, завжди є поряд учитель/вчителька, який/яка допоможе.

§ 47. РЕЧЕННЯ З ВІДОКРЕМЛЕНИМИ ЧЛЕНАМИ. ПОНЯТТЯ ПРО ВІДОКРЕМЛЕННЯ

Вправа 314. Спишіть речення, підкресліть головні та другорядні члени речення. Зверніть увагу на те, які члени речення є відокремленими, як вони вимовляються. Які розділові знаки стоять на місці інтонаційного виділення? З якою метою вони відокремлені?

1. На світі все знайдеш, крім рідної матері (*Народна творчість*).
2. Не шкодуй добра мені, людині, щастя не жалій моїм літам (*В. Симоненко*).
3. Вони сиділи на широченному підвіконні паничевої кімнати, гойдаючи звішеними ногами (*М. Павленко*).
4. Це так розповідала хлопцеві таткова сестра, незаміжня тітка Гонората, завжди чомусь лукаво усміхаючись (*М. Павленко*).
5. А сонце, умите, чисте, червоно встає над світом (*В. Луцук*).
6. Ліворуч, чітко окреслені на тлі річки, чорніли контури великого мосту (*П. Козланюк*).

Відокремленими (isolate) називаємо другорядні члени речення, які для підсилення їх смислової ролі виділяємо в усному мовленні інтонацією й паузами, а на письмі – відповідними розділовими знаками (комами, рідше – тире).

Відокремленими можуть бути лише другорядні члени речення (означення, прикладки, додатки, обставини). Головні члени речення (підмет і присудок) не відокремлюються, оскільки виражають основне повідомлення. Наприклад, у реченні «І настав довгожданий ранок – теплий та прозорий» (Я. Баш) основним повідомленням є «Настав довгожданий ранок»; додатково повідомляється, яким він був: «Ранок був теплий, прозорий».

- Загальними умовами відокремлення другорядних членів речення є:
- видільна інтонація;
  - порядок слів, який виявляється здебільшого в інверсійному або дистантному (на певній відстані від опорного слова) розміщенні (особливо це характерно для відокремлення означень);
  - характер означуваного слова (стосується відокремлення означень і прикладок) та ін.

Відокремлені члени речення			
Відокремлені означення (atribute izolate)	Відокремлені прикладки (apozitii izolate)	Відокремлені додатки (complemente izolate)	Відокремлені обставини (complemente circumstanțiale izolate)
Листя, <u>вмите рясним дощем</u> , поблискувало на сонці (М. Коцюбинський). Йдемо ми, <u>згуртовані, сильні</u> , як завше (Б. Олійник).	Настав довгожданий день – <u>свято першого хліба</u> (В. Сухомлинський). <u>Друго-рибалок</u> , він і сам схожий на простого рибалку (Олесь Гончар).	Нікого тут нема, <u>крім мене й зо-сподині</u> (М. Рильський). Розмова йшла про нас, <u>як-раз про батька</u> (О. Довженко).	Тонкий лист, <u>облітаючи з жовтих дерев</u> , лягає на плечі (Олесь Гончар). А Чіпка, <u>наперекір світові й людям</u> , якийсь веселий, радий (Панас Мирний).

Вправа 315. Спишіть речення, підкресліть відокремлені члени відповідно до їх синтаксичної ролі. Визначте їх тип і поясніть, з якою метою відокремлено той чи інший член речення.

1. В одному кутку, край села, враз щось блиснуло (Петро Панч).
2. Сергія очі сірі, аж сталеві, поглянули на хлопців (М. Бажан).
3. До цієї книжки, свого поетичного первістка, Микола Бакай йшов довго – мало не півстоліття (Б. Мельничук).
4. Пішов Рильський, такий товариський, такий невмирущий (С. Крижанівський).
5. Лише земля – вічна годувальниця – порятує нас (Яків Баш).

Вправа 316. I. Спишіть речення, вставивши замість крапок відповідний відокремлений член речення (для цього скористайтеся довідкою). II. Виконайте синтаксичний розбір речень (підкресліть головні та другорядні члени речення). Визначте тип відокремлених членів речення.

1. Непорушно стоять дерева, ... 2. ... , Леонід побачив над собою каламутне небо. 3. ... , набилося, звичайно, багато і місцевих. 4. Бійці, ... , зриваються на ноги, ... , і завмирають у готовності.

Довідка: розплющивши очі; загорнені в сутінь, рясно вкриті краплистою росою; здебільшого вусаті статечні чоловіки; нагледівши офіцерів; крім запорожчан.

Вправа 317. Випишіть з художніх творів по два речення з відокремленими означеннями, прикладками, додатками та обставинами.

§ 48. ВІДОКРЕМЛЕНІ ДРУГОРЯДНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ. РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ ПРИ ВІДОКРЕМЛЕНИХ ЧЛЕНАХ РЕЧЕННЯ

Вправа 318. I. Прочитайте текст, усно перекажіть його. II. Знайдіть у тексті речення з відокремленими членами й визначте його синтаксичну роль. У якому реченні та чому означення не відокремлені? Поясніть уживання в тексті тире (скористайтеся теоретичним матеріалом, поданим після вправи).

Метелики залітали в дім восени, перед холодами, засипали по кутках разом з домом і разом з ним прокидалися навесні. Цей метелик нагадував листок клена у жовтні – густо-червоний, з брунатними цятками. Ось він одірвався від припічка і, завалюючись на одне, ще онімиле крило, перелетів на люстру, з люстри – до вікна й заторохкотів об визолочену сонцем шибку. Я обережно взяв метелика за крильця і розчохнув половинки вікна, впустивши до кімнати сонце й вітер (*В. Дрозд*).

Відокремлені означення

Правило	Приклад
Означення відокремлюємо комою/комами:	
1. Якщо означення стосується особового (я, ти, він, вона, воно, ми, ви, вони) займенника (інколи цей займенник може й не вживатися).	<i>Спокійний та тихий, (він) не любив гурту. (Він), спокійний та тихий, не любив гурту. Невідомий нікому, сідаю на лавку, слухаю і дивлюся (М. Стельмах).</i>

2. Якщо означення, що стоїть після означуваного слова, поширене (прикметниковий або дієприкметниковий зворот).	<i>Шепче мій <u>край</u>, <u>урожаєм багатий</u> (А. Малишко). Хліба, <u>вмиті дощем</u>, <u>яскраво зеленіли</u> (Олесь Гончар).</i>
3. Якщо узгоджене означення має обставинний відтінок значення (чому? з якої причини?). З таким відтінком значення відокремленими є навіть означення (особливо поширені), що стоять перед означуваним словом.	<i><u>Здивована його ласкою</u>, <u>мама</u> не мовила й слова (чому? з якої причини? бо була здивована його ласкою).</i>
4. Якщо в реченні є два або більше означень (поширених чи непоширених), які стоять після означуваного слова, і перед цим означуваним словом уже є узгоджене означення.	<i>Ах, то мрія співала моя <u>свою</u> <u>пісню</u>, <u>сумну, лебедину</u> (Олександр Олесь). Ми часто бачили тут цю <u>гарну</u> <u>жінку</u>, <u>сумовиту</u> і <u>наче пригаслу</u>.</i>
5. В інших випадках, якщо мовець підсилює неузгоджене означення (а воно звичайно не відокремлюється!) логічно й інтонаційно.	<i>Пролягла між нами відстань, <u>довша, ніж до смерті</u>, <u>більша, ніж на Марс</u> (М. Івасюк).</i>
6. Якщо неузгоджене означення є однорідним з відокремленим узгодженим означенням.	<i><u>Щасливий, з блискучим поглядом</u>, <u>брат</u> не йшов, а летів додому.</i>
Означення відокремлюємо тире:	
7. Коли декілька означень стоять після означуваного слова, віддалено від нього або в самому кінці речення (їх виділяємо підсиленою інтонацією).	<i><u>Люди</u> йдуть – <u>веселі, дужі</u> (В. Коломієць). Йду по <u>землі</u> – <u>молодій, аж травневій</u> (Г. Світличний).</i>
8. Якщо неузгоджене означення виражене дієсловом у початковій формі (інфінітиві) та має уточнювальне значення (перед ним можна вжити сполучник а саме).	<i>Артилеристи дістали <u>наказ</u> <u>безпосередньо від генерала</u> – <u>не шкодувати снарядів</u> (Олесь Гончар).</i>

Вправа 319. Спишіть речення, виділивши в них відокремлені означення. Укажіть, які з них непоширені, а які поширені, чим виражені. Поясніть усно розділові знаки.

1. Я в людей прошу тільки віри в кожне слово, почуте від мене (Л. Костенко). 2. Повненька, жвава й весела, з ямочками на щоках, з сірими прудкими* оченятами, вона справляла приємне враження (З журналу). 3. Їх постави**, рівні та гнучкі, мені чомусь берези нагадали (М. Риль-

* Прудкій – швидкий, жвавий.

** Постава – тут те саме, що постать.

ський). 4. Вплив місяць, повний і червоний (Ю. Яновський). 5. З путі далекої вернувся машиніст, укритий порохом, увесь пропахлий димом (М. Рильський). 6. Переляканий, без шапки, запорошений снігом, мчався Василько по дорозі назустріч холодному вітрові (М. Коцюбинський). 7. Схвильована словами Івана, Оксана мовчала (А. Головка). 8. М'яке ж шарудіння свіжого горіхового листа, зім'ятого ворожбитовою рукою, виросло до згуку бурі... (Н. Королева). 9. І зброя на воякові – прегарна, блискуча, без найменшої плямки або цятки (Н. Королева).

Тире при відокремлених членах ставимо тоді, коли вони мають уточнювальний характер або стоять у кінці речення. Наприклад: Свіжий хліб – готовий, випечений – доставляють з міста (З газети). Надворі зненацька сипнув дощ – рівний, теплий, рясний (Яків Баш).

Вправа 320. Спишіть речення. Підкресліть відокремлені означення та поясніть умову відокремлення (де стоять означення, до якого слова належать, чим виражаються). Розставте, де потрібно, розділові знаки.

1. В одній землі возз'єднаній державній шляхи Шевченка і шляхи Франка (Д. Павличко). 2. За горами гори хмарою повиті (Т. Шевченко). 3. Ген килим витканий із птиць летить над полем (Л. Костенко). 4. Збентежена і перелякана вона обнімала доню за плечі... (За М. Павленко). 5. Речі прості і чисті люблю я: серце для друзів одкрите розум до інших уважний (М. Рильський). 6. Діла мої буденні і великі відкриті перед людством, як сльоза (Б. Олійник). 7. Сповнений любові я йду по вулиці вузькій (В. Сосюра). 8. На галявину вискакує сарна* і зачарована чудовим концертом зупиняється (М. Коцюбинський). 9. Може, Данте тебе оспівав незабутню далеку несмілу (С. Будний). 10. Ясні охоплені багрянцем гори стояли до самого небокраю – далекого синього чистого (Олесь Гончар).

Вправа 321. Перебудуйте речення так, щоб невідокремлені означення стали відокремленими. Розставте розділові знаки, поясніть їх.

Зразок: У відкриті вікна машини вривалося густо напоене пахощами рідної землі повітря (О. Засенко). – У відкриті вікна машини вривалося повітря, густо напоене пахощами рідної землі.

1. Росою вмиті пахнуть квіти (М. Терещенко). 2. Рівно й спокійно дише натомлена в праці земля (М. Рильський). 3. Вигорілий на сонці степ був сумний (Ю. Яновський). 4. Ми стежками підемо по залитих весною полях (В. Сосюра). 5. Теплом дихала настояна на травах та квітах земля (Ю. Збанацький). 6. Вимощена камінням вулиця повилася вгору (За І. Нечуєм-Левицьким).

* Сарна – гірська коза.

Правило	Приклад
Означення не відокремлюємо:	
Якщо воно виражене дієприкметниковим зворотом, який безпосередньо стоїть перед означуваним словом-іменником і не має обставинного відтінку.	<i>Ми стежками підемо по <u>залитих</u> <u>весною</u> <u>полях</u></i> (В. Сосюра).

Якщо два або більше непоширених означень стоять після означувального слова, перед яким немає означення, то відокремлення залежить від бажання автора (частіше такі означення відокремлюють). Наприклад: *Пішли дощі дрібні та безперестанні з непроглядними туманами* (Панас Мирний).

Вправа 322. Виконайте тестове завдання. Укажіть речення, ускладнене відокремленим означенням. Поясніть причину відокремлення.

А Чуеш, мамо, горлиця мені знову нагадала давню пісню колискову (М. Ткач).

Б Вона, Леся Українка, мала залізну волю, безмежну сміливість та допитливість думки (М. Рильський).

В Мовчить мій цілий світ, загорнутий в лихі словесні целофани (Л. Костенко).

Г Старий, столітній дуб підкошено під корінь (А. Малишко).

Д Тут народився у простій колибі син коваля, народу славний син Іван Франко (За І. Гончаренком).

Вправа 323. Складіть невеличкий твір (до півтори сторінки), епіграфом до якого стануть слова Іммануїла Канта «Наука – це організовані знання, мудрість – організоване життя». Використайте у своєму творі речення з відокремленими означеннями.

Відокремлені приклади

Вправа 324. I. Прочитайте текст. Розкажіть, про що ви дізналися вперше, а що вам уже було відоме. **II.** Знайдіть у тексті поширені та непоширені приклади. Поясніть правопис прикладок і вживання розділових знаків при їх відокремленні (скористайтеся теоретичним матеріалом, поданим після вправи).

Леся Українка, геніальна українська письменниця, перекладачка й культурна діячка, перший свій вірш «Надія» написала у дев'ять років, а останній – у 40. Більшість її творів визнані шедеврами світової літератури. Усього у творчому доробку письменниці близько 270 віршів (це окрім поем і віршованих драматичних творів).

Завдяки творчості поетеси – «єдиного мужчини в нашому письменстві» (за словами І. Франка) – українська література посіла одну з найвищих позицій у світовій культурі, а про Україну й українців, «цього великого, самобутнього, гостинного і разом з тим сміливого, відважного народу, нескореного тими бідами, які довелося пережити за свою довгу і славну історію», заговорили у всьому світі.

Твори Лесі Українки – Дочки Прометей (вираз Б. Олійника, який став народним) – перекладені багатьма мовами. Досі читачі в захваті від збірок віршів поетеси «На крилах пісень», «Думи і мрії», «Відгуки», драматичних поем «Бояриня», «Кассандра», поеми «Давня казка» та багатьох інших її художніх шедеврів. Поетесі присвячені художні, документальні стрічки та телепередачі. Її твори неодноразово екранізували. Серед останніх – український 3D-мультфільм «Мавка. Лісова пісня» (2020 р.) за мотивами драми-феєрії Лесі Українки «Лісова пісня», режисерки Олександри Рубан, його бажують подивитися діти й дорослі не лише в Україні, а й у Румунії, Польщі, Німеччині, Швейцарії, Австрії і ще в понад десяти країнах Європи та навіть Північної Африки (З інтернет-ресурсів).

Відокремлюються на письмі також поширені та непоширені прикладки (арозітї isolate). Поширеною є прикладка разом із залежними від неї словами. Наприклад: *Під кучерявою березою стояв молодий русявий солдат, **юнак** років вісімнадцяти* (В. Сухомлинський). Відокремленою у цьому реченні є прикладка «юнак років вісімнадцяти».

Умовами відокремлення прикладок є їх місце в реченні (перед пояснюваним іменником чи після нього) та уточнювальний зміст самої прикладки.

Правило	Приклад
Поширені та непоширені прикладки відокремлюємо:	
коли належать до означуваного слова, вираженого особовим займенником	<i>Колись давно (він), Гриць, не раз задивлявся в синє бездонне небо (І. Цюпа). (Вони), ці мудрі Шевченкові очі, запитують, чи «в нас нема неправди за собою» (З журналу);</i>

коли стоять після означуваного слова, що є власною чи загальною назвою (уточнювальною)	До матері на наболілі груди склонивсь <u>Михайло</u> , <u>ще молодший син</u> (М. Бажан). <u>Отакій то наш отаман</u> , <u>орел сизокрилий</u> (Т. Шевченко). <u>Шкільну олімпіаду організувала Галина Іванівна</u> , <u>вчителька математики</u> (З газети);
коли прикладка має додатковий обставинний відтінок (причини), як-от:	<u>Хоробрий воїн</u> , <u>капітан</u> ніколи не розгублювався в бою (Олесь Гончар). – <u>Капітан ніколи не розгублювався в бою, тому що був хоробрим воїном</u> ;
коли прикладки приєднуються до означуваного слова (іменника) за допомогою сполучників або, чи, тобто, цебто , а також уточнювальних слів родом, на ймення, на прізвище, за походженням тощо.	<u>Вальдшнеп</u> , або <u>лісовий кулик</u> , – <u>благородна птиця</u> (Остап Вишня). <u>Серед письменників був і Максим Рильський</u> , <u>академік</u> , <u>тобто член Академії наук</u> (З газети). <u>Ні, людський хлопець</u> , <u>дядька Лева небіж</u> , <u>Лукаш на ймення</u> (Леся Українка).

Прикладки переважно відокремлюємо комами. Однак для підсилення інтонаційного виділення можуть відокремлюватися в середині або в кінці речення за допомогою **тире**. Наприклад: Це життєдайне джерело – багатство рідної мови – було відкрите для дітей з перших кроків їхнього шкільного життя (В. Сухомлинський). Усміхався і мій батько – великий, добрий чоловік (О. Довженко).

Вправа 325. Спишіть речення, правильно записуючи прикладки. Підкресліть прикладки відповідно до їх синтаксичної ролі. Яке значення вони мають? Поясніть правопис прикладок.

1. Святі слова/«кохана» й «Батьківщина» у нашій серці будуть вічно жить (В. Сосюра). 2. Буду я навчатись мови/блискавиці в клекоті гарячим кованої криці (А. Малишко). 3. Дитячі роки/Івана Нечуя-Левицького проминули в містечку Стеблеві на берегах ріки/красуні Росі (З підручника). 4. У берези позичила білої сорочки, щоб на неї задивлялись хлопці/ясеночки (Д. Павличко). 5. До вікон у дзвіниці підводилась гора пшениці/яровиці (Д. Павличко). 6. Було давно це. Ката/короля хвалив, як міг, один поет придворний (Д. Павличко). 7. Чабан/Горпищенко собою незavidний, але в степу він якось далеко видний (Олесь Гончар). 8. Розпрямлені плечі у пасічника/діда (В. Фольварочний).

Вправа 326. Спишіть речення, Визначте поширені та непоширені прикладки, підкресліть прикладки відповідно до їх синтаксичної ролі. З'ясуйте, до якого слова вони належать, чим виражені. Поясніть розділові знаки в реченнях.

Вправа 329. Виконайте тестове завдання. Знайдіть речення з відокремленою прикладкою.

А Література, у тому числі й критика, має сьогодні жити з іще більшою творчою напругою (*Олесь Гончар*).

Б Проблем для людей не стає менше й сьогодні, в епоху НТР, життя висуває все нові й нові творчі завдання, масштабні, вселюдські (*Олесь Гончар*).

В І водночас творилася пісня, бриніла бандура – ця українська арфа (*Олесь Гончар*).

Г В полі, мамо, з пісні проросло жито (*М. Ткач*).

Д Там десь далеко, за тисячі кілометрів звідси, загинула дорога серцю Віра (*І. Цюпа*).

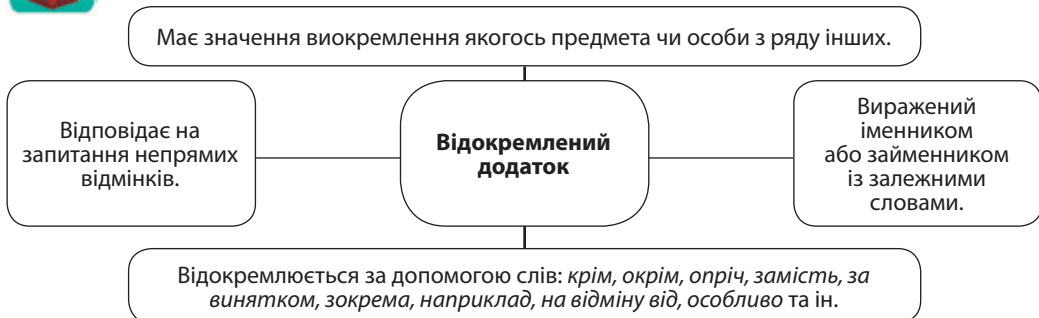

Вправа 330. Складіть невеличке есе (до однієї сторінки), епіграфом до якого стануть слова Астрід Ліндгрен: «Якщо тобі скажуть, що мрії не збуваються – не вір. Вони збуваються, якщо за них боротися». Використайте у своєму есе речення з відокремленими прикладками.

Відокремлені додатки

Вправа 331. Розгляньте схему. З'ясуйте, за допомогою яких слів відокремлюємо додатки.

Інтонаційно виділені в реченні, а на письмі – за допомогою розділових знаків **відокремлені додатки** (*complemente izolate*) вказують на виокремлення якогось предмета чи особи з ряду інших.

Додатки відокремлюємо за допомогою таких слів: ***крім, окрім, oprіч, замість, поряд з, за винятком, зокрема, особливо, на відміну від, як*** і та ін. Вони можуть стояти на початку, в середині і в кінці речення. Наприклад: *Крім Андрія, сьогодні в класі присутні всі. На його подвір'ї стояв тепер, замість похилої хатини, великий двоповерховий будинок* (Н. Царук). *За винятком баби Оришки, малий Чіпка нікого не любив* (Панас Мирний). *Oprіч Гафійки, було ще два наймити* (М. Коцюбинський).

При відокремлених додатках ставлять коми.

Додатки зі значенням виключення або обмеження з прийменниками **крім, окрім, опріч, за винятком, замість, на відміну від** завжди відокремлюємо, незалежно від місця в реченні. Наприклад: *Ніхто того не чує, не знає й не бачить, **опріч Марка** маленького (Т. Шевченко). Усі зареготалися, **не виключаючи й** самого **професора**, тільки Гриць, здивований, оглянувся (І. Франко).*

Проте додатки з прийменником **замість** можуть не відокремлюватися. Наприклад: *Завтра **замість** уроку фізики буде урок біології.*

Відокремлюємо комами додаток, який вводиться у речення за допомогою прийменника **щодо**, якщо після нього йде частка **то**: *Щодо моєї роботи, то краще не питай (М. Коцюбинський).* Але якщо частки **то** немає, то додаток не відокремлюємо, як-от: *Щодо нового твору погляди були різні.*

Вправа 332. Прочитайте речення. Знайдіть у них відокремлені додатки й усно вкажіть слова, разом з якими вони відокремлені.

1. На світі білому єдине, як і Дніпрова течія, домашнє вогнище родинне, оселя наша і сім'я (Д. Білоус). 2. Черниш уже не бачив нічого, крім протилежного берега (Олесь Гончар). 3. Ягід навколо, особливо дикої малини, була сила-силенна (О. Донченко). 4. До життя взагалі, а особливо до свого власного життя, треба ставитися критично (В. Собко). 5. Я любила природничі науки, особливо біологію (З журналу). 6. Щодо тестових завдань, то вони виявилися неважкими (З газети). 7. Кажуть, учитися треба все життя. Ця стара істина стосується всіх, а найбільше вчителів (З журналу).

Вправа 333. Спишіть речення. Знайдіть і виділіть комами відокремлені додатки, поясніть розділові знаки. Підкресліть головні та другорядні члени речення.

1. Крім весни і літа є ще в нашій світі осінь і зима (М. Ткач). 2. Особливе місце в літературі для дітей посідає поезія зокрема для наймолодших читачів (В. Бичко). 3. Мама любила квіти особливо чорнобривці. 4. Усі за винятком Бойчука здивовано дивилися на дідуся (Розмовне). 5. Занедужав Микола і Іван замість нього пильнує ватри (М. Коцюбинський). 6. До Волі приходили гості зокрема Рада й Аліна (Ю. Яновський). 7. А я не знаю нічого ніжного окрім берези (Леся Українка). 8. Біля сільського клубу зібралося багато молоді особливо школярів та школярок.

Вправа 334. Перетворіть пари речень на одне речення з відокремленим додатком, запишіть їх. Для відокремлення додатків використайте слова з довідки.

Зразок. Усі учні та учениці класу взяли участь у туристичному поході. Тарас участі в туристичному поході не брав. – Усі учні класу, крім Тараса, взяли участь у туристичному поході.

1. Усі футболісти були в жовтих футболках. Тренер мав футболку іншого кольору. 2. Дівчатка отримали квитки в театр. А мали отримати квитки на естрадний концерт. 3. Учні та учениці класу добре склали іспит. Особливо відзначилися на іспиті Сандуляк, Попеску й Урсуляк. 4. Іванко не провідував сьогодні хворого товариша. Це зробили Василько й Раду. 5. Лучії подобалися усі предмети. Не любила Лучія лише хімію.

Довідка: крім, окрім, зокрема, особливо, замість, за винятком.

Хто швидше? Запишіть прислівники у три стовпчики: 1) які пишемо окремо; 2) які пишемо через дефіс; 3) які пишемо разом.

Над/мір, на/певне, в/подовж, на/біс, на/вскоси, в/голос, що/дня, казна/де, на/захват, на/вкучачки, у/чотирьох, у/стократ, насам/перед, над/мір, з/гарячу, у/низ, у/ночі, стрім/голов.

Ключ: у кожному слові підкресліть останню букву. З цих букв відновіть початок прислів'я «... які люблять твоїх ворогів».

Вправа 335. Складіть «Пам'ятку успіху» для себе й своїх друзів/подруг, одним із пунктів якої стали б слова Двейна Джонсона: «Усі успіхи починаються з самодисципліни. Усе починається з тебе». Використайте у пам'ятці речення з відокремленими додатками. Наведіть цитати видатних особистостей про шляхи досягнення успіху.

Відокремлені обставини

Вправа 336. Спишіть речення, підкресліть відокремлені обставини. Укажіть, скориставшись теоретичним матеріалом, чим виражені обставини, та назвіть умову їх відокремлення у кожному конкретному випадку.

1. Жваво, з юнацькою енергією, заходився Семен ставити хату (*М. Коцюбинський*). 2. Моє дитинство золоте зринає часто, наче мрія (*М. Бакай*). 3. Ключі журавлині, мов долі, над нами у далеч пливуть (*М. Бакай*). 4. Попрощавшись, Вадим пішов (*О. Бойченко*). 5. Під'їхавши до воріт, хлопець сплигнув* з коня (*А. Головка*). 6. Солодкими радіощами і гіркими полянами хлюпнуло на нього звідти, від рідної школи (*Олесь Гончар*). 7. Не можна ходити по рідній землі, не чаруючись виплеканою** народом у віках рідною мовою (*Ю. Мушкетик*).

Відокремлені обставини (complementele circumstanțiale izolate) – це виділені за допомогою інтонації та розділових знаків члени речення, що виступають у функції різних обставин. Відокремлені обставини

* *Сплигнути* – зіскочити.

** *Виплеканий* – з любов'ю створений і дбайливо доглянутий.

виражаються: 1) дієприслівниками; 2) дієприслівниковими зворотами (дієприслівниками разом із залежними від них словами); 3) прислівниками; 4) прийменниково-відмінковими формами іменників; 5) порівняльними зворотами.

Найпоширенішим видом відокремлених обставин є дієприслівниковий зворот. Він може виконувати синтаксичну функцію таких обставин: а) способу дії: *Тихо стоять верби, (як?) журливо схиливши свої віти над водою* (А. Шиян); б) часу: (коли?) *Оглядаючи всі віконниці од вулиці, Маланка прикладала часом до вікна вухо і напружено слухала* (М. Коцюбинський); в) причини: *Чіпка, (чому?) вибившись із сил, приліг спочити* (Панас Мирний); г) умови: *Прокинувся ранок та, (за якої умови?) поздоровкавшись зі світом ясного сонця, закутався в сивий туман* (Панас Мирний); д) допусту: (незважаючи на що?) *Не бравши ніколи раніше лопати до рук, хлопець вправно орудував нею* (Розмовне); е) мети: *Сюди зібралися крамарі, (з якою метою?) сподіваючись корисно розпродати свої товари* (З. Тулуб).

Правило	Приклад
Відокремлюємо комами в реченні обставини:	
виражені одиничним дієприслівником, який виражає додаткову, супровідну дію щодо основної та має обставинне значення часу, умови, причини, допусту	<i>Пообідавши, ми пішли в парк (коли? – після того, як пообідали). А той ворог тебе, не шукаючи, знайшов</i> (Б. Лепкий) (незважаючи на що знайшов? – хоч і не шукав).
виражені дієприслівниковими зворотами, тобто дієприслівником разом із залежними від нього словами	<i>Не спитавши броду, не лізь у воду</i> (Народна творчість). <i>Переступивши поріг, хлопчик зняв шапку та привітався.</i>
обставини допусту, причини, умови, вжиті з прийменниками незважаючи на, всупереч (обставини допусту), завдяки, внаслідок, у результаті, у зв'язку з (обставини причини), за наявності, за умови (обставини умови), якщо вони виділяються інтонаційними паузами	<i>Незважаючи на втому, ми вирішили продовжити подорож. Попри всі «за» і «проти», дискусія була коректна. Завтра, за умови хорошої погоди, ми проведемо урок просто неба. Лице його, незважаючи на втому, виглядало здоровим.</i>
обставини місця й часу, якщо вони мають пояснювально-уточнювальний характер щодо попередньо названої обставини	<i>Недалеко, праворуч від туристичної бази, починався буковий ліс</i> (З журналу). <i>Це було літом, саме в жнива</i> (М. Коцюбинський).

обставини способу дії, виражені порівняльним зворотом (перед сполучниками як, мов, ніби, наче, неначе та ін. ставимо кому):	<i>Дід був весь білий, наче молоко. Це місто прекрасне, як усмішка долі</i> (Л. Костенко).
При відокремленні інших обставин значну роль відіграє задум мовця (автора) – виділяти чи не виділяти обставини, зокрема, ті поширені обставини, що вживаються з прийменниками подібно до, на відміну від, відповідно до, згідно з, у зв'язку з, завдяки, внаслідок, на випадок тощо	<i>Дівчата, подібно до мене, завжди намагалися говорити правду. Зроблю, хіба що на відміну від вас, добре.</i> <i>Але: Марина почувалася на олімпіаді подібно до мене – дуже хвилювалася. Хіба що на відміну від вас зроблю добре.</i>

1. Не відокремлюємо одиничний дієприслівник, якщо він стоїть одразу після присудка, відповідає на запитання обставини способу дії (як? яким способом?) та наближається цим до прислівника способу дії, як-от: *Батько сидів (як?) задумавшись* (Порівн.: *Батько сидів задумано*).

2. Не відокремлюємо також:

- дієприслівникові словосполучення **фразеологічного** типу: *працювати не покладаючи рук; сидіти склавши руки; бігти не чуючи ніг*. Наприклад: *Юнак пішов (як?) піймавши облизня* (пішов ні з чим);
- дієприслівникові звороти з частками **лише, тільки**: *Я зможу вам відповісти **тільки зваживши все***;
- два дієприслівникові звороти, з'єднані єднальним сполучником (між ними кому не ставимо). Наприклад: *Варивши обід і подавши на стіл, Маруся заливалася слізюньками* (Г. Квітка-Основ'яненко).

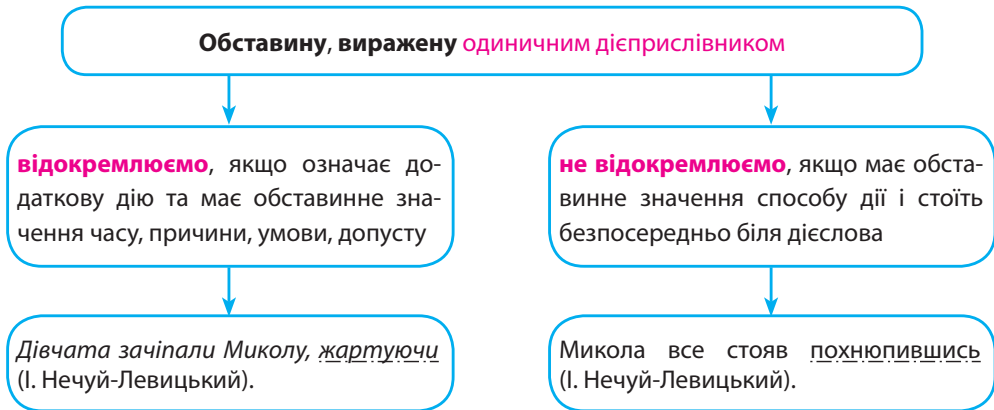
Вправа 337. Випишіть речення у дві групи: 1) з відокремленими обставинами, вираженими одиничними дієприслівниками; 2) з дієприслівниковими зворотами. Усно поставте до них запитання. Поясніть розділові знаки.

1. Напівлежачи, мішала в сутінках сльози з незграбними літерами (М. Павленко). 2. Навчаючи, ми самі вчимося! (Сенека). 3. Хустину кинувши на плечі, надівши плаття весняне, берізка вибігла надвечір і жде чи вітру, чи мене (С. Будний). 4. На берег вийшла, ледве даючи раду сльозам болю і радості від таємничої знахідки (М. Павленко). 5. А канарки в клітках потрапили у різні кінці світу, легко підхоплюючи будь-яку мелодію. Стали розвагою для людей (М. Пагутяк). 6. Даремно ходиш стежкою крутою, шукаючи загублених слідів (Б. Лепкий). 7. Обнявшись, як брати-приятелі, і по смерті ще б'ються вони, не вступаючись один одному ні в ненависті, ні в помсті! (Н. Королева). 8. Понеслись хмари на другий край, гудучи та блимаючи (Панас Мирний). 9. Тримаючи в руках скрипку, людина не здатна зробити погане (Г. Сковорода).

Вправа 338. Спишіть речення, розставте розділові знаки. Зверніть увагу на те, відокремлюються чи не відокремлюються обставини, виражені одиничними дієприслівниками чи дієприслівниковими зворотами (див. таблицю). Поясніть усно розділові знаки.

1. Йдучи в широкий світ візьму з собою пісню (Г. Кривда). 2. Співають ідучи дівчата (Т. Шевченко). 3. Так вони співали йдучи через дикі пущини (Леся Українка). 4. «Свят, свят, свят!» – говорив хрестячись Василь (Б. Лепкий). 5. Плавно кружляли падаючи два кленових листки (К. Пісоцький). 6. Мар'яна заплакала і опам'ятавшись витерла сльози (Г. Косинка). 7. Миколка лежав не рухаючись (Розмовне). 8. Пишу вже сидячи в кріслі не лежачи (Леся Українка). 9. Я лежав нерухомо не розплющуючи очей (Ю. Смолич). 10. Ліси стоять замислившись в задумі (Ю. Яновський). 11. Килина сиділа підперши голову рукою й дивилась не моргаючи на світло лампочки (В. Винниченко). 12. Пані Наталя тремтячими руками налляла склянку чаю і розплюскуючи по дорозі подала студентові (М. Коцюбинський).

Вправа 339. Спишіть речення (два варіанти). Надпишіть над відокремленими обставинами їх характеристику: допусту, причини чи умови. Поясніть розділові знаки. Чому обставини в одних випадках відокремлені, а в інших – ні. Від чого це залежить?

I. 1. Шевченко безсмертний завдяки українській мові, а українська мова безсмертна завдяки Шевченкові (П. Загребельний). – Завдяки Шевченкові, українська мова безсмертна. 2. Всупереч загальноприйнятій думці, ведмідь смочче лапу зовсім не через голод (З журналу). 3. Незважаючи на постійні клопоти, мама завжди була привітною і ласкаво усміхненою (П. Федченко). 4. Всупереч деякій своїй легковажності, Віктор навчався добре. – Віктор навчався добре всупереч деякій своїй легковажності (Розмовне).

II. 1. Нервова система, завдяки обтиранням холодною водою, зміцнюється (З журналу). – Нервова система зміцнюється завдяки обтиранням

холодною водою. 2. Сергієві, незважаючи на веселий вечір, стало журно (В. Козаченко). 3. Завдяки розповідям Ференца, він добре уявляє собі внутрішнє розташування готелю (Олесь Гончар). 4. Усі мовні органи, залежно від їх участі у процесі мовлення, поділяються на активні й пасивні (З підручника).

Вправа 340. Складіть шість речень з прийменниками *завдяки, незважаючи на, всупереч* та ін. таким чином, щоб в одному випадку обставини відокремлювалися, а в інших – ні (подібно до попередньої вправи). Перекладіть румунською мовою складені вами речення. Зробіть висновки щодо відокремлення/невідокремлення таких обставин в обох мовах.

Порівняльний зворот у функції обставини на письмі відокремлюємо з обох боків комами.

Не відокремлюємо комою:

1) порівняльний зворот, ужитий у функції іменної частини складеного присудка. Наприклад: *Дівчина **як маків цвіт**. Кохання – **як вода**, плавне та блискуче* (Леся Українка).

2) порівняльний зворот зі сполучником **як**, коли можна поставити запитання від присудка *в ролі кого? в ролі чого? в ролі якого?* Наприклад: *Поетичне натхнення **приходить до дитини як чудесний дар*** (В. Сухомлинський) – *приходить в ролі чого?* *У свідченнях сучасників Шевченко постає **як людина високоосвічена*** (Олесь Гончар) – *постає в ролі кого?*

3) порівняльні звороти разом з дієсловами, до яких вони належать, які стали фразеологізмами, тобто усталеними виразами. Наприклад: *Дощ **ллє як з відра*** (тобто падає рясний дощ). *Голодний як пес* (дуже голодний). *Кричить мов **навіжений*** (дуже голосно кричить). *Холодний мов лід* (дуже холодний). *Почервонів як **рак*** (дуже почервонів). *Упав як **підкошений*** (несподівано упав). *Дивиться як **теля (як баран)*** (дивиться без розуміння). *Поводься як **слід, поводься як годиться*** (правильно).

Вправа 341. I. Спишіть речення. Розставте розділові знаки в реченнях з порівняльними зворотами. **II.** Знайдіть речення, у яких порівняльний зворот вживаємо у ролі іменної частини складеного присудка. Поясніть правила відокремлення/невідокремлення порівняльних зворотів.

1. Мова як і очі – дзеркало душі (В. Сухомлинський). 2. Тільки лікар як завжди втішає (В. Бровченко). 3. Мак як військо, коноплі як темні бори (С. Васильченко). 4. Великі білі вівчарки наче ведмеді скачуть на задніх лапах (М. Коцюбинський). 5. Я на повен зріст мов явір в сивій пам'яті стою (Б. Олійник). 6. Вчорашнє ніби сон (В. Симоненко). 6. Припадаю вустами до слова мов до стиглого грона калини (Н. Кацук). 7. Він справді здригнувся немов ступив у холодну воду (Ю. Мушкетик). 8. Аеродром немов долоня велета (Н. Кацук). 9. Обличчя її стало мов білий камінь (Олесь Гончар). 10. Трудитись має кожен як бджола (Д. Павличко). 11. Як хмари

відлетять думки похмурі (*В. Бровченко*). 12. Шевченко дорогий нам як поет віри співець надії (*Олесь Гончар*).

Вправа 342. Знайдіть у реченнях обставини способу дії (порівняння), виражені орудним відмінком, і замініть їх порівняльними зворотами, використовуючи сполучники **як, мов, наче, ніби, неначе, немов**. І зробіть навпаки: замініть порівняльний зворот орудним відмінком. Запишіть утворені речення.

Зразок: Час летить бистрокрилим птахом. – Час летить, мов бистрокрилий птах.

1. Стоять матерями тополі і з вітром розмову ведуть (*М. Бакай*). 2. Туман стелився лугом білим молоком. 3. Діамантом виблискує кожне слово рідної мови. 4. Сусідський хлопчик співає соловейком (*речення 2–4 – Н. Царук*). 5. Сонце м'ячиком котилось по синьому небу. 6. Пшениці лан до обрію розлився, наче море (*І. Гончаренко*). 7. Тужлива думка б'ється, мов пташа (*П. Перебийніс*). 8. Над лісом висипали зорі, наче золотий мак (*С. Васильченко*). 9. Періщив душу сором, як батіг (*Л. Костенко*).

Вправа 343. Складіть власне висловлення (до півтори сторінки) на тему «Що потрібно людині для досягнення успіху в житті». Використайте у творі цитату бразильського письменника Пауло Коельо «Зміни – це завжди страшно. Але ніхто не змінить за вас ваше життя. Ви розумієте, який повинні зробити вибір, але, незважаючи на страх, рухаєтеся вперед. Це головне правило успіху».

§ 49. КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ. ДІЄПРИСЛІВНИКОВІ ЗВОРОТИ ЯК ЗАСІБ ЗВ'ЯЗКУ РЕЧЕНЬ У ТЕКСТІ. ПРАВИЛЬНА ПОБУДОВА РЕЧЕНЬ З ДІЄПРИКМЕТНИКОВИМИ ТА ДІЄПРИСЛІВНИКОВИМИ ЗВОРОТАМИ

Вправа 344. Прочитайте речення, правильно їх інтонуючи. Зверніть увагу на використання дієприкметникових зворотів і розділові знаки при них. Замініть (усно) дієприкметниковий зворот складним реченням.

Зразок. Охоплена жалем і болем, дівчина не могла сказати ні слова. – Дівчина не могла сказати ні слова, тому що була охоплена жалем і болем. Або: Дівчина, яка була охоплена жалем та болем, не могла сказати ні слова.

1. Я вийшов із човна на берег, абсолютно спустошений (*О. Довженко*). 2. Лиш осліплені болем, ми вчимося прозрівати (*Т. Севернюк*). 3. Місяць тихо озирає землю, стомлену сном (*Б. Грінченко*). 4. На денці кожної ложки червоніють вишні, намальовані вправною рукою (*Є. Гуцало*).

Вправа 345. Прочитайте речення з дієприслівниковими зворотами, правильно їх інтонуючи. Замініть дієприслівникові звороти на складне речення чи речення з однорідними присудками.

Зразок. На людей дивлячись, і себе бачиш (*Народна творчість*). – Коли на людей дивишся, то і себе бачиш; Дивишся на людей і себе бачиш.

1. Тешучи дерево, кравцем не станеш. 2. Не нагодувавши коня, далеко не заїдеш. 3. Обличчя не вмиєш, рук не замочивши. 4. Подорожуючи, не пускай коня галопом* (*Народна творчість*). 5. Зозуля закувала серед ночі, посіявши тривогу на землі (*П. Перебийніс*). 6. Залетіла пташка до кімнати і стала на столі папір клювати, літери сприйнявши за зерно (*В. Мордань*). 7. А треба жити кожним днем, не відкладаючи на потім (*В. Крищенко*). 8. Обірвавши у квітки пелюстки, ти не побачиш її краси (*За Т. Рабіндранатом*).

Вправа 346. З двох речень зробіть одне, перетворивши дієслово на дієприслівник. Також перетворіть складні речення на прості, ускладнені дієприслівниковими зворотами.

Зразок. 1. Хлопці пробігли мимо нас. Вони бігли і не зупинялись. – Хлопці, не зупиняючись, пробігли мимо нас. 2. Хлопчик заблудився, тому що не знав дороги. – Не знаючи дороги, хлопчик заблудився.

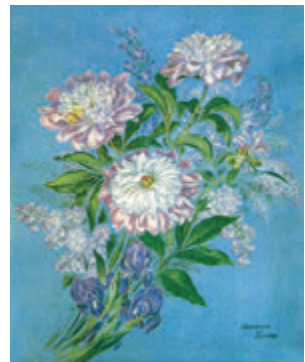
I. 1. Ми йшли разом до школи. Ми розмовляли про цікавий фільм. 2. Учитель зайшов до класу. Він привітався з учнями. 3. У саду ми збирали яблука. Ми втомились і сіли відпочивати.

II. 1. Хоч Віорел останнім плигнув у річку, він першим заплив до протилежного берега. 2. Дівчатка почули крик незнайомої птиці. Дівчатка від несподіванки здригнулись. 3. Стоїш високо – не будь гордим. Стоїш низько – не гніся (*Народна творчість*).

Вправа 347. Відредагуйте речення з дієприслівниковими зворотами, щоб в одному випадку це були прості речення, ускладнені дієприслівниковим зворотом, а в іншому – складні речення. Поясніть правила побудови речень з дієприслівниковими зворотами, скориставшись пам'яткою.

1. Побачивши картини Катерини Білокур, які мене зачарували. 2. Прокинувшись уранці, мене здивувала поява снігу. 3. Закутавшись у шарф, мені стало тепло. 4. Читаючи в парку книгу, до мене підійшли друзі. 5. Зараз можна працювати, не виходячи з дому. 6. Прочитавши роман, мені сподобався головний герой. 7. Добре вивчивши вірш, його було розказано напам'ять на відмінно. 8. Розплющивши очі, до мене підійшла мама.

К. Білокур. Півонії

* *Галопом* – швидким бігом.

Пам'ятка

ПОБУДОВА РЕЧЕНЬ З ДІЄПРИСЛІВНИКОВИМИ ЗВОРОТАМИ

1. Дія, названа присудком, і дія, названа дієприслівником, обов'язково мають виконуватися одним суб'єктом.
2. Односкладне безособове речення не може мати дієприслівникового звороту.
3. Треба будувати речення так, щоб дієприслівниковий зворот у складних реченнях стояв безпосередньо біля присудків.

Вправа 348. Складіть речення за схемами.

1. Дієприслівниковий зворот, ...
2. Дієприкметниковий зворот, підмет (займенник) ...
3. ..., дієприслівниковий зворот, ...
4. ..., дієприслівниковий зворот.
5. ... присудок+одиничний дієприслівник зі значенням обставини способу дії...
6. Дієприкметниковий зворот (обставинний відтінок причини), ...
7. Дієприкметниковий зворот + означуване слово (не займенник) ...
8. ... порівняльний зворот (іменна частина складеного присудка) ...
9. ... , порівняльний зворот.
- 10.... фразеологізм (дієприслівникове словосполучення).
- 11.... фразеологізм (порівняльний зворот).

§ 50. УТОЧНЮВАЛЬНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ. ІНТОНАЦІЯ РЕЧЕНЬ З ВІДОКРЕМЛЕНИМИ ТА УТОЧНЮВАЛЬНИМИ ЧЛЕНАМИ

Вправа 349. I. Послухайте пісню «Мамина вишня» (слова Дмитра Луценка, музика Анатолія Пашкевича) у виконанні заслуженої артистки України Олени Білоконь. Який емоційний настрій вона створює? II. Прочитайте текст пісні, знайдіть у ньому відокремлені члени речення і вкажіть, чи «причетні» вони до створення певного емоційного настрою.

МАМИНА ВИШНЯ

Знову наснилось дитинство,
тепле, як рання весна.
Вишня вдяглася в намисто,
мама щаслива й сумна.

Здавна близьке й сокровенне
все там, аж терпне душа.
Начебто й мама до мене
стежкою в сад поспіша.

Там за село проводжала
долю мою молоду...
Щедро мені щебетала
мамина вишня в саду.

Вдаль голубими вітрами
весни за обрій пливли.
Раннім туманом у мами
коси, як дим, зацвіли.

Мати в тривогах вінчала
щастя жадане й біду...
Радо мене зустрічала
мамина вишня в саду.

Знов, як бувало, до столу
кличе, лиш в хату зайду...
Ронить зацвіток додолу
мамина вишня в саду.

Пісня любові й дитинства
в серці бринить, як струна,
наче священна молитва
з рідного краю луна.

Та не порадує літо
душу мою молоду...
Плаче тепер білим цвітом
мамина вишня в саду...

Обставини місця й часу мають уточнювальний характер щодо попередньо названої обставини, як-от: *Недалеко* (де саме?), *праворуч від туристичної бази*, *починався буковий ліс*. *Колись*, (коли саме?) *у моєму дитинстві*, *яблука були солодші* (А. Фаріон). *На краю села*, (де саме?) *над самою дорогою*, *ріс каштан*, *що світився їжакуватими плодами* (Є. Гуцало).

Уточнювальні члени речення виступають тими самими (проте неоднорідними) членами речення, відповідають на ті самі запитання. Наприклад: *Колись*, **давненько вже**, *поїхав я навесні до одного мого доброго приятеля* (Остап Вишня). *Лісник завжди*, **навіть у годину великої злості**, *не розлучається з посмішкою* (М. Стельмах).

Вправа 350. Проаналізуйте усно речення з відокремленими обставинами місця й часу, які мають уточнювальний характер. Поставте до них запитання та з'ясуйте, що вони уточнюють – час чи місце. Спишіть речення, розставивши розділові знаки.

1. Там далеко на Україні сяє сонечко ясне (*П. Грабовський*). 2. У жнива у день жаркий після косовиці ми збирали колоски стиглої пшениці (*В. Шевчук*). 3. Це було літом у жнива (*М. Коцюбинський*). 4. Коло гаю в чистім полі на самій могилі дві тополі високії одна одну хилять (*Т. Шевченко*). 5. Отут в низенькій цій хатині моя любов жила колись (*А. Малишко*).

Вправа 351. Замість крапок уставьте в речення відокремлені обставини місця й часу, які мають уточнювальний характер. Скористайтесь довідкою. Розставте розділові знаки.

1. І тут ... живу я Україною (*А. Кацнельсон*). 2. Та книга в нас на покуті ... лежить (*А. Малишко*). 3. Тоді ... сад був весь у цвіту (*А. Шевченко*).

4. Я в серці ... сховаю печаль свою (*Д. Павличко*). 5. Того ж таки дня ... Чіпка зібрався в дорогу (*Панас Мирний*). 6. Недалеко від Богуслава ... розкинулось село Семигори (*І. Нечуй-Левицький*). 7. А недалеко од села ... насипана висока могила (*Панас Мирний*). 8. Рано ... прокинулась і Харитя (*М. Коцюбинський*).

Довідка: ... над самим шляхом, ... надвечір, ... на виднім місці, ... на самім денці, ... разом з сонцем, ... весною сорок четвертого, ... коло Росі, в довгому покрученому яру, ... в Америці.

Вправа 352. Створіть, використовуючи уточнювальні члени речення, власний текст про майбутній позакласний захід, до якого готуєтесь.

1. Що називаємо відокремленими членами речення? Яку роль вони відіграють у мовленні? 2. Назвіть головні умови відокремлення. 3. Які ви знаєте відокремлені члени речення? Чому головні члени не можуть відокремлюватися? 4. За яких умов відокремлюємо означення? 5. Чи завжди відокремлюємо означення, виражені дієприкметниковим зворотом? 6. За яких умов відокремлюємо прикладки? 7. За допомогою яких слів відокремлюємо додатки? 8. Чим виражаються відокремлені обставини? 9. Чи завжди відокремлюємо обставини, виражені дієприслівниками та дієприслівниковими зворотами? 10. Наведіть приклади уточнювальних відокремлених членів речення. 11. Назвіть слова (прийменники), за допомогою яких відокремлюємо обставини причини, умови та допусту. 12. Назвіть умову відокремлення порівняльного звороту.

МОВНИЙ ТРЕНІНГ З ТЕМИ «ВІДОКРЕМЛЕНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ»

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

Тести з вибором однієї правильної відповіді

1. Укажіть речення з відокремленими членами

- А Болісно серцю, жалем обгортає пісня смутна солов'їна (*А. Кримський*).
- Б Братньою сльозою ти їх, друже, привітаєш (*Т. Шевченко*).
- В Срібна підкова, загублена коником, півмісяцем впала на збитий поріг (*М. Ткач*).
- Г Ходи сюди, мій голубе, поки не заснуло твоє серце (*Т. Шевченко*).

2. Укажіть речення з відокремленим означенням

- А Задихаючись, прибіг Ігор (*О. Донченко*).
- Б Придбавши квиток на Київ (відпустка кінчається), повертаюсь на Кевліч (*В. Несененко*).

В Вона кинулася в комірчину до скрині і внесла цілу купу вишитих рушників (*І. Цюпа*).

Г Випав сніг, пухкий і білий (*М. Трублаїні*).

3. Обставину, виражену дієприслівниковим зворотом, не слід відокремлювати в реченні (розділові знаки пропущено)

А Не спитавши броду не лізь у воду (*Народна творчість*).

Б Гриць тремтячи від холоду горнувся до батька.

В Не розбивши крашанки не спечеш ячні (*Народна творчість*).

Г Не треба сидіти склавши руки (*Народна творчість*).

4. Дієприслівниковий зворот НЕ відокремлюємо в реченні (розділові знаки пропущено)

А Написавши твір Катерина взялася за фізику.

Б Він працював засукавши рукава.

В Повідомивши про концерт учитель вийшов з класу.

Г Ідучи сходами я зустрів Тетяну Семенівну.

5. Відокремлена прикладка є в реченні

А Над примаровськими лісами здіймалося сонце – велике, ласкаве (*Олесь Гончар*).

Б Мова – то не просто звуки, витворені відповідними м'язами відповідних органів (*Б. Олійник*).

В Хвоя, оторочена інеєм, нагадувала хризантеми (*Є. Гуцало*).

Г Він застав у хаті Софію, першу сестру Мотрину, ще не стару, балакучу жінку (*М. Коцюбинський*).

6. Відокремлений додаток є в реченні

А Одна ромашка на весь луг стоїть – печальний спогад літа (*І. Нехода*).

Б Опріч усього, Сократ не вельми шанує самого себе (*Ю. Мушкетик*).

В Я ж артистичної, як знаєте, натури (*Леся Українка*).

Г Чи всі ми вмієм спілкуватись, по-українськи привітатись (*Д. Білоус*).

7. Відокремлена обставина є в реченні (розділові знаки пропущено)

А В небі чистім і прозорім сяє сонце (*М. Рильський*).

Б Озеро оточене густими кущами було не широке, але довге (*Олесь Гончар*).

В Завернувши на шлях коні починають чогось косо дивитися убік до ліска (*В. Винниченко*).

Г Оповитий тишею степ дихав пахощами росяних трав (*Петро Панч*).

8. Відокремлений уточнювальний член є в реченні (розділові знаки пропущено)

А Надворі зненацька сипнув дощ рівний теплий рясний (*Яків Баш*).

Б А він високий посивілий на схід на захід поле огляда (*А. Малишко*).

В Кременні козаки в одних кольорових сорочках чистили коней (*М. Коцюбинський*).

Г Там на півдні квіти над тобою нахилили грона запашні (*В. Сосюра*).

Тести з вибором двох правильних відповідей

1. Неправильно розставлено розділові знаки при відокремлених членах у реченнях

- А Дружно спаяний, нарід дуже схожий на граніт (*Народна творчість*).
- Б І дихає на мене давниною, огорнутий легендами, курган (*М. Нагнибіда*).
- В Осяяні сонцем, гори блищать (*Олександр Олесь*).
- Г На березі хвилястої Десни стояло місто, оповите в сні (*М. Рильський*).

2. Дієприслівниковий зворот або одиничний дієприслівник не відокремлюють у реченнях (розділові знаки пропущено)

- А Вона не звикла сидіти склавши руки (*І. Нечуй-Левицький*).
- Б Всі прийшли не змовляючись.
- В Повідомивши про концерт учитель вийшов із класу.
- Г Гуляючи парком я побачила своїх подруг.

3. Правильно розставлено розділові знаки при дієприслівникових зворотах у реченнях

- А Вітер пролетівши над степом, зашелестів тирсою.
- Б Орли, кружляючи в небі, виглядають здобич.
- В Незважаючи на малесенький вітерець, парило і робилося душно.
- Г Блукаючи у світі неозорому не відчуваю ні гризот, ні сорому, що користуюсь тишею садів.

4. Граматичну помилку допущено в реченнях

- А Зробивши домашнє завдання, ти можеш відпочити.
- Б Особам, знайшовши скарб і добровільно здавши його, виплачується винагорода.
- В Вам потрібно більш відповідально ставитися до навчання.
- Г Підїжджаючи до міста, нас застала буря (*З розмови*).

► Оцініть свої знання з теми «Речення з відокремленими членами» за допомогою смайликів.

ЗАСВОЇВ (-ЛА) ВІДМІННО 12–10 балів	ЗАСВОЇВ (-ЛА) ДОБРЕ 9–7 балів	ЗАСВОЇВ (-ЛА) ПОСЕРЕДНЬО 6–4 бали	МАЙЖЕ НЕ ЗАСВОЇВ (-ЛА) 3–1 бали

§ 51. РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ. ПЕРЕКЛАД З РУМУНСЬКОЇ МОВИ ТЕКСТІВ НАУКОВОГО ТА ПУБЛІЦИСТИЧНОГО СТИЛІВ

Вправа 353. I. Перекладіть (усно) тексти з румунської мови українською. Визначте, до яких стилів мовлення належить кожен з них. II. Запишіть стилістичний переклад одного з текстів. Порівняйте мовностилістичні та пунктуаційні особливості обох текстів.

1. VITAMINELE

Vitaminele (din latinește *vita* – viață și *amine*, adică substanțele care conțin grupul aminic) sunt substanțe biologice active de origine chimică diferită, necesare pentru asigurarea proceselor fiziologice și biologice importante în organism.

Multe vitamine intră în componența fermenților, unele din ele sunt necesare pentru formarea hormonilor. Vitaminele se descompun repede în organism. Majoritatea lor nu se depun în rezervă și nu se sintetizează în organism. Iată de ce e necesar de a întrebuința per-

manent produse bogate în vitamine. Cele mai multe vitamine se conțin în fructe proaspete, legume, cât și în lapte și carne. Dacă în alimente lipsesc vitaminele, atunci în organism apar îmbolnăviri – **avitaminoze**, iar în caz de insuficiență a lor **hipovitaminoze**. În prezent sunt cunoscute aproape 50 de vitamine.

Vitaminele se păstrează bine la temperatură scăzută. Pentru asigurarea organismului cu vitamine, mai ales iarna și primăvara, e necesar de a întrebuința cât mai multe fructe și legume (*З підручника*).

2. POLUAREA AERULUI PROVOACĂ 8,8 MILIOANE DE DECESE PREMATURE ÎN FIECARE AN

Poluarea aerului provoacă anual circa 8,8 milioane de decese premature în întreaga lume, sugerează un nou studiu publicat în jurnalul științific *Cardiovascular Research*.

Oamenii de știință au calculat că poluarea aerului reduce speranța de viață, în medie, cu 2,9 ani la nivel mondial.

S-a constatat că expunerea pe termen lung la poluanții atmosferici crește riscul de apariție a problemelor cardiace și respiratorii.

Echipa internațională de autori care semnează cel mai recent studiu pe tema poluării atmosferice și-a propus să analizeze relația dintre expunerea la poluarea atmosferică și «reducerea speranței de viață».

Utilizând tehnici moderne de modelare, autorii au estimat că, la nivel mondial, poluarea aerului a provocat 8,8 milioane de decese premature în 2015.

Prin comparație, consumul de tutun reduce speranța de viață, în medie, cu 2,2 ani, HIV/SIDA cu 0,7 ani, bolile precum malaria, care sunt transmise de paraziți sau insecte precum țânțari, căpușe și purici cu 0,6 ani și toate formele de violență – inclusiv decesul în conflicte armate – cu 0,3 ani, au notat autorii studiului.

Oamenii de știință sugerează că în lipsa emisiilor rezultate în urma arderii combustibililor fosili, speranța de viață în lume ar crește cu peste un an.

Specialiștii susțin că poluarea atmosferică este unul dintre «principalele riscuri pentru sănătate la nivel mondial» (*www.lyberti.com*).

Вправа 354. Дослідивши різні науково-публіцистичні джерела українською, румунською або іншими мовами, підготуйте невеличкий виступ з теми «Екологічні проблеми людства: небезпека та шляхи вирішення».

РЕЧЕННЯ ЗІ ЗВЕРТАННЯМИ, ВСТАВНИМИ СЛОВАМИ (СЛОВОСПОЛУЧЕННЯМИ, РЕЧЕННЯМИ)

Опрацювавши матеріал, ви зможете:

- дати визначення звертання, вставних слів (словосполучень, речень);
- знати найчастіше вживані вставні слова і словосполучення;
- знаходити звертання, вставні слова (словосполучення, речення), пояснювати їх роль у змісті та структурі речення;
- правильно використовувати звертання, вставні слова (словосполучення, речення) у власному мовленні;
- правильно розставляти розділові знаки при звертаннях, вставних словах (словосполученнях, реченнях) та обґрунтовувати їх уживання;
- знаходити й виправляти помилки, спираючись на вивчені правила.

Мій настрій на уроці

Розгляньте картинки й оберіть одну, яка найбільше відповідає вашому настрою перед вивченням нової теми. Поясніть свій вибір.

- 1 – Я з радістю сприймаю все нове.
- 2 – Усе нове мене лякає.
- 3 – Мені треба добре попрацювати, щоб зрозуміти нову тему.
- 4 – Сподіваюся, що не все так складно, як здається.
- 5 – Якщо я чогось і не знатиму, завжди є поряд учитель/учителька, який/яка допоможе.

§ 52. РЕЧЕННЯ ЗІ ЗВЕРТАННЯМИ. НЕПОШИРЕНІ Й ПОШИРЕНІ ЗВЕРТАННЯ. РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ ПРИ ЗВЕРТАННІ

Вправа 355. Прочитайте вірш Лесі Лужецької. Виконайте завдання, поставлене авторкою. Випишіть звертання (однослівні та з означеннями) з тексту вірша й доповніть цей ряд п'ятьма-шістьма своїми словами у кличному відмінку.

ЗВЕРТАННЯ

Ось тобі, друже, завдання:
від слів утворити звертання.
Вкраїна, матуся, земля,
учитель, синочок, дочка.
Журавлик, лебідка, зоря,
Віталій, Марія, весна.

А щоб тобі не помилитись,
то слід на зразках повчитись:
Вітчизно, веселко, сестричко і мово,
кораблику, сонечко, море і слово.

Послухай, як в реченнях гарно звучить:
Вітчизно, для тебе бажаю я жить.
Кораблику мій, не спиняйся – пливи.
А ти, моє слово, у славі живи.

Всміхнись мені, море, блакиттю води,
а ти, ясне сонце, у душу світи.
Квітуй, рідна мово, у сяйві обнов,
тобі моя шана і щира любов.

Звертанням (adresare) називаємо слово або словосполучення, які називають того, до кого звертається мовець.

Звертанням може бути власна чи загальна назва особи, назва чи кличка тварини, назва предмета, виражена формою кличного відмінка (vocativ), рідше – формою називного. Вимовляємо звертання з кличною інтонацією. Наприклад: *Якою людиною ти станеш, **малюк**?* (В. Сухомлинський). ***Юрасику**, прокинись!* (П. Воронько). *Швидше, **коню**, швидше, коню, повертай додому* (Народна творчість). *Перестаньте, **вітри**! Не шуміть, ялини!* (П. Грабовський). Іноді звертання може виражатися прикметниковою назвою особи. Наприклад: *Будь щаслива та здорова, **чорноброва*** (П. Воронько). *Я прожив, **моя рідна**, ці літа у найвищому щасті* (Є. Летюк).

Звертання може бути виражене одним словом (*непоширене*) або словосполученням (*поширене звертання*). Поширене звертання відокремлюємо в реченні разом із залежними від нього словами. Наприклад: *Прощай, **мій зошите**! Спасибі тобі, **друзе**, що ти думок моїх не відцуравсь** (В. Симоненко).

Роль звертання часто не обмежується називанням особи чи предмета, до якого звертається мовець як до співбесідника. Звертання виражають різні почуття мовця, переживання, оцінне ставлення. Наприклад: *О безмежне і плідне, **житнє поле погідне**, ні межі ти не маєш, ні краю* (Л. Первомайський). *Ой **водо-водограй**, грай для нас грай, танок свій жвавий ти не зупиняй* (В. Івасюк). *Зійди, зійди, **барвіночку**, буду поливати* (Народна творчість).

* *Відцура́тись* – відмовитись, зрадити.

Звертання не є членом речення.

Звертання може стояти на початку речення, у середині та в кінці. Найчастіше його відокремлюємо комами. Наприклад: **Пісне**, падай в серце, як зерно в ріллю* (В. Сосюра). **Хлопці**, до роботи! (Розмовне) **Ти прекрасна, вечірня зоре!** (Леся Українка).

Проте іноді (при окличній інтонації, коли звертання стоїть на початку речення) ставимо знак оклику. Тоді наступне слово пишемо з великої букви. Наприклад: **Шевченку!** Відгук дум своїх ти чуєш у наших співі? (М. Рильський). **Моя любове!** Я перед тобою (Л. Костенко).

Якщо при звертанні стоїть вигук **о**, що підсилює його, перетворюючись у частку, то після нього перед звертанням кому не ставимо, як-от: **О пісне** українська! Дзвінка, невмируща, ти мука і радість, ти гнів і любов (Р. Братунь).

Після вигуків **гей, ой, ох** та ін. при звертанні ставимо кому: **Гей, Орфею, небораче!** Де ти змандрував від нас? (Леся Українка). **Ой, сину!** (А. Малишко). **Ох, пісне, чому, як той птах, не летиш?** (М. Рильський).

Вправа 356. Виразно прочитайте речення. Укажіть звертання. Визначте, поширені вони чи непоширені, чим виражені. Поясніть розділові знаки при звертаннях.

1. Привіт тобі, привіт, батьків моїх земля! (В. Сосюра). 2. Рідна Україно, земле колискова, обіймаю піснею тебе (П. Перебийніс). 3. Пане гетьмане, і ви, батьки, і ви, панове отамани, і ви, братчики, хоробрії товариші, православні християни! На чім держиться Запорозжя, як не на давніх, предківських звичаях? (П. Куліш). 4. Краю мій, колиско пісні й танцю! На колись згорьованій** землі вже гуцули, бойки, наддністрянці – свого щастя вдатні*** ковалі (С. Пушик). 5. Де ви, сини мої? Чи діждуся вас? (А. Шиян). 6. Слава вам, брати мої поети, в кого серце вірне, як струна (М. Рильський). 7. Щасливий ти, друже, щасливий дуже (П. Воронько). 8. Мати, обнімаючи його, ледве чутно, крізь сльози мовила: «Іди, синку» (Н. Рибак). 9. Любове Леонідівно, прийміть найщирішу подяку від нашого колективу і від мене особисто (З газети). 10. Я дружина твоя, я козачка твоя, пане полковнику мій синьоокий (Н. Галковська).

Вправа 357. Проаналізуйте функцію звертань. У яких реченнях звертання, крім своєї основної функції – називати співбесідника і привернути його увагу, виконує ще й оцінну функцію? Випишіть ці речення.

1. Можна все на світі вибирати, сину, вибрати не можна тільки Батьківщину (В. Симоненко). 2. Молодий, будь вічно молодим! (Л. Первомайський). 3. Луги, луги, пропахлі сіном прілим, Чи ви мене впізнали, зем-

* Рілля – зорана земля.

** Згорьований – той, що зазнав багато горя.

*** Вдатний – умілий.

ляка? (В. Симоненко). 4. Я вернувся. Трохи вже постарів, але, степе, ти помолодів (С. Крижанівський). 5. Орачу мій, господарю великий, гостило в тебе сонце за столом (М. Стельмах). 6. Люди, будьте взаємно ввічливі! (Л. Костенко). 7. Пливи, рибо, пливи – ось твої острови (С. Жадан).

Вправа 358. Спишіть речення, розкриваючи дужки. Поставте слова в дужках у кличному відмінку та розставте розділові знаки. Записані речення зі звертаннями перекладіть румунською мовою. Порівняйте засоби вираження звертань в українській і румунській мовах.

1. (Мати-Україна) ти одна у нас! (М. Сингаївський). 2. (Україна) я твоя дитина (Н. Рубальська). 3. Благословенний будь (мій рідний край)! 4. (Мрія) не зрадь мене. 5. Лети (моя пісня) за гори й долини. 6. Не стелись (туман). 7. (Максим) дай напитися води. 8. (Віоріка) відвідай мене після уроків. 9. (Інга Мірчівна) порадьте, будь ласка, яку нам книгу прочитати. 10. Зайдіть до нас (Іван Петрович). 11. Скажіть (пан) як пройти до театру. 12. (Хлопець) підійди ближче!

Вправа 359. I. Спишіть речення, розставляючи потрібні розділові знаки при звертанні. Обґрунтуйте свій вибір. II. Поясніть, до якого об'єкта (конкретної особи чи уособленого предмета) звертається мовець. Поясніть стилістичну роль звертання до уособленого предмета.

1. Юнацькі роки молоді вам добре б тішитись в труді (А. Малишко). 2. О люди Люди небораки* Нащо здалися вам царі (Т. Шевченко). 3. Синиці-сестриці я дам вам водиці, посиплю зернята мої пташенята вкажіть нам сестрички стежину до річки (П. Воронько). 4. До останнього дня тобі серце не знати спочину (В. Базилевський). 5. Птице щастя дай мені здоров'я, принеси надію на крилі! (П. Перебийніс). 6. Кораблі Шикуйтесь** до походу! (В. Симоненко). 7. Огрій сонце дитячу долю! (К. Гордієнко). 8. Мамо мамо вічна і кохана Ви пробачте, що був неухажний. Знаю, Ви молилися за мене дні і ночі сива моя нене (М. Луків).

Вправа 360. I. Складіть речення, добираючи звертання. Можете скористатися звертанням до рідних (мамо, тату, бабуся, дідусю, брате, братику, сестричко, сестро); до друзів (друже, подруго); на ім'я; до вчителів; до знайомих і незнайомих (старших і молодших людей), використовуючи звертання на ім'я та по батькові, а також пане, пані, добродію, добродійко, молодий чоловіче, юначе та ін. Використайте також означення (рідний/-а, коханий/-а, любий/-а, дорогий/-а, шановний/-а, вельмишановний/-а та ін.). II. Складіть з однокласником/однокласницею діалог, використавши складені речення.

1. Добрий день вам (тобі), ... 2. Прощайте, ... 3. Живіть в добрі та щасті, ... 4. Вибачте (вибач), ... 5. Уклін земний вам, ... 6. Хай щастить вам (тобі), ... 7. Я люблю тебе, ... 8. Рости здоровим, ... 9. До побачення, ... 10. До

* *Неборáки* (від *неборак*), розм. – люди, які викликають співчуття.

** *Шикувáтися* – ставати в ряд.

зустрічі, ... 11. Будьте здорові, ... 12. На добраніч, ... 13. Доброго ранку, ... 14. На все добре, ... 15. Щасливої дороги, ... 16. Будьте ласкаві, ...

Відредагуйте словосполучення, записуючи їх у формі кличного відмінка однини.

Пану лікарю, молодий хлопецю, пане ректору, шановний слухачу, товаришу командиру, вірний другу, добрий знавеце, пане сторожу, пану депутате, добродій директору, вірна дружино, пану послу, пану кравець, панна Ганно, Аліна Дмитрівно, Віоріка Дмитрівна, другу Семене, Георгіє Віореловичу, Олегу Романовиче.

Вправа 361. Хто швидше? Розділіться на дві групи. Назвіть якомога більше цитат із віршів, прозових творів, кінофільмів, пісень зі звертаннями.

Вправа 362. Підготуйте запитання й візьміть інтерв'ю у когось з учнів чи учениць вашого навчального закладу – переможця/переможниць олімпіад, конкурсів або спортивних змагань; у відомої особистості рідного краю; або підготуйте інтерв'ю з уявними літературними героєм/героїнею.

Вправа 363. Перекладіть українською мовою речення зі звертаннями й запишіть їх. Поясніть, чим звертання виражені в обох мовах.

1. Dragii mamei copilași, eu mă duc în pădure ca să mai aduc ceva de-ale mâncării (*I. Creangă*). 2. Haide, Irino, pune mâna pe seceră și dă-i drumul! (*M. Preda*). 3. De când nu mi-ai mai cântat Sunt, vioară, întristat (*T. Arghezi*). 4. O, mamă, dulce mamă... (*M. Eminescu*). 5. Domnule, îmi zisese părintele Ghermănuță la plecare, nu era rău să mai fi zăbovit d-voastră câteva zile la noi (*C. Hogaș*). 6. Bunică, nu vrei să-ți ajut? (*I. Teodoreanu*). 7. Dar tu, frumoasă și delicată floare, de ce stai, plângi și te tângui când toate suratele tale se veselesc? (*Folclor*). 8. Carte frumoasă, cinste cui te-a scris! (*T. Arghezi*).

§ 53. РЕЧЕННЯ ЗІ ВСТАВНИМИ СЛОВАМИ (СЛОВСПОЛУЧЕННЯМИ, РЕЧЕННЯМИ). РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ ПРИ НИХ

Вправа 364. I. Спишіть речення. Усно визначте ставлення мовця до висловленої думки. Визначте, до якої групи за значенням належить кожне вставне слово з речення. II. Розкажіть, які книжки Марини Павленко ви читали. Що особливо запам'яталося?

1. Може, хоче доєднати її до когорти привидів? 2. Здається, в ту секунду привид щез. 3. Софійка й Павлик, звичайно, в редколегії. 4. Напевно, з тяжкої туги за сином. 5. Здається, в дідовій хаті на горищі схожі папірці валяються! 6. Прониклива подруга, щоправда, відразу й розгадала причину. 7. Хохмачкою назвав! Отже, не вважає красунею? Чи вважає? 8. Звісно, це тільки дещиця й аж ніяк не відповідь на головне питання (*За творами М. Павленко*).

Вставними (*cuvinte incidente*) називаємо слова і словосполучення, якими мовець виражає своє ставлення до того, що він повідомляє, або які характеризують спосіб оформлення ним думки. *Порівн.:*

Речення без вставних слів	Речення зі вставними словами та словосполученнями
Поїзд запізнюється. Ця новина дуже вразила мене. Лікар врятував мені життя.	1. Здається, поїзд запізнюється. 2. Безперечно, ця новина дуже вразила мене. 3. Лікар, Богу дякувати, врятував мені життя.

У першому реченні вставне слово *здається* виражає припущення (*presupunerea*), у другому слово *безперечно* виражає впевненість, достовірність (*convingerea*), у третьому словосполучення *Богу дякувати* передає почуття радості з приводу того, про що повідомляється.

Групи вставних слів за значенням	Приклади найуживаніших вставних конструкцій
Вставні слова і словосполучення виражають:	
упевненість у тому, про що повідомляється	<i>безумовно, безперечно, справді, дійсно, певна річ, звичайно, без сумніву та ін.;</i>
непевненість у тому, про що повідомляється	<i>мабуть, очевидно, можливо, напевно, либонь*, здається, може, може бути, наряд чи та ін.;</i>
вказівку на джерело повідомлення	<i>як відомо, кажуть, на мою думку, на мій погляд, по-моєму, за переказом, за словами, гадаю, за повідомленням, за визначенням і под.;</i>
різні почуття мовця (задоволення, незадоволення, співчуття, оцінки тощо)	<i>на жаль, на щастя, на диво, як на біду, як на зло, як на гріх, на сором, на радість, соромно казати, нівроку, слава Богу, Богу дякувати і под.;</i>
логічний зв'язок між думками, послідовність думок, спосіб оформлення думок	<i>по-перше, по-друге, по-третє, з одного боку, з іншого боку, до речі, навпаки, отже, одне слово, нарешті, зрештою, наприклад, власне кажучи, правду кажучи, як правило та ін.;</i>
зацікавлення повідомленням співбесідника з метою привернення його уваги	<i>чуєте, знаєте, уявіть собі, майте на увазі, повірте, зверніть увагу, даруйте, між нами кажучи, послухай (послухайте), зрозумій (зрозумійте), погодься (погодьтись), будь ласка, будьте ласкаві та ін.</i>

* *Либонь* – мабуть, напевно.

Вправа 365. Спишіть речення, знайдіть у них вставні слова і словосполучення. Розставте розділові знаки, обґрунтуйте свій вибір. Усно визначте, яке ставлення мовця до висловленої думки вони виражають. Чи можна їх замінити іншими вставними словами?

1. До речі я досі під враженням прочитаної книги.
2. Певна річ є в письменницькій майстерності свої так би мовити таємниці.
3. Кажуть тільки у горі у печалі у тузі пізнаються хороші, безкорисливі друзі (В. Бичко).
4. І що скажіть судилось друзі нам? (В. Бровченко).
5. Жити й жити любим внукам як то кажуть літ до ста (М. Сингаївський).
6. Мені правда не дуже хотілося говорити про це на педраді (Ю. Збанацький).
7. От здається ти зайдеш і сядеш тихенько до столу (Є. Летюк).
8. Гори здавалось стояли тут поруч (Олесь Гончар).
9. Перебування в Києві уяви собі багато дало мені для п'єси (О. Довженко).
10. На радість тут не було ніяких сумнівів: ми перемогли (З газети).

Вставні слова не є членами речення. Вставні слова, де б вони не стояли (на початку, в середині чи в кінці речення), на письмі відокремлюємо комами. Наприклад: Тут, **на наш погляд**, починається виховання (В. Сухомлинський). Бігли вулицею люди до греблі – в степ, **видно** (А. Головка).

Вправа 366. Спишіть речення, вставляючи замість крапок відповідне слово чи словосполучення. (Скористайтеся довідкою).

1. Ластівки низько літають, ..., на дощ (В. Мордань)
2. ..., навіть небо споглядає пишноту саду (О. Ющенко).
3. Хоч, ..., не одразу верховіття я досяг (П. Перебийніс).
4. ..., сором мужикові купований хліб їсти, а своє поле неоране кинути (Б. Грінченко)..
5. ..., дощ завжди щастя приносить (Г. Коваль).
6. ..., летимо вже через Гімалаї (Олесь Гончар).
7. Це життя чи, ..., тільки переліт із весняного гніздечка в осінне? (Н. Поклад).
8. ..., гуси врятували Рим від ворогів (З журналу).
9. Тож, ..., гра була закінчена (Б. Олійник).

Довідка: мабуть, може, здається, признатись, одне слово, власне, за переказом, звісно, кажуть.

Ніколи не бувають вставними: **адже, навіть, принаймні, нібито, все-таки, неначебто.**

Вставні слова потрібно відрізнити від однозвучних слів, що виступають самостійними членами речення. *Порівн.:*

Речення зі вставними словами	Речення без вставних слів
Рік у юності – ціла вічність, яка, здається, ніколи не кінчиться (В. Врублевська).	І <u>здається</u> , що то плаче десь доля жіноча (П. Грабовський).

Видно, було вже пізно, бо ніде по хатах не світилося (*Панас Мирний*).

Того, можливо, не знайду я слова, щоб наш прекрасний оспівати світ (*М. Рильський*).

Видно шляхи полтавської і славу Полтаву... (*І. Котляревський*).

Усе нам можливо, бо ми молоді (*З реклами*).

Вправа 367. Знайдіть і випишіть речення зі вставними словами та словосполученнями. Розставте всі розділові знаки. Зачитайте речення, у яких подібні слова та словосполучення не є вставними. Чому?

1. Там кажуть з гір усю країну видко (*Леся Українка*). 2. У мене тоді пам'ятаеш чудовий був настрій. 3. Тихе блідо-блакитне море здається спить (*М. Коцюбинський*). 4. Батько може прийти до школи? 5. Світ сіном здавалось пропах! (*І. Нехода*). 6. Принаймні так здавалось їй (*Ю. Мушкетик*). 7. Пам'ятаеш перший клас? (*Д. Павличко*). 8. Морозний сніг блискучий та легкий здається падає на серце прямо (*М. Рильський*). 9. Мені осіння ніч короткою здається (*Леся Українка*).

Вправа 368. I. Запишіть по два приклади вставних слів і словосполучень, роль яких указана. Доберіть і теж запишіть їх відповідники в румунській мові. II. Складіть із шістьма словосполученнями (на вибір) речення. Перекладіть їх (усно) румунською мовою. Чи помітили ви спільне й відмінне у вживанні таких слів в обох мовах?

1. Виражають упевненість мовця в тому, що він повідомляє.
2. Виражають невпевненість мовця в тому, що він повідомляє.
3. Містять вказівку на джерело повідомлення.
4. Виражають різні почуття мовця.
5. Забезпечують логічність і послідовність викладу думок.
6. Уживаються з метою привернути до повідомлюваного увагу співбесідника.

Вправа 369. Прочитайте речення та з'ясуйте, у котрих із них вставний компонент виражений не словом чи словосполученням, а цілим реченням. Яка відмінність між вставними та вставленими реченнями? Спишіть речення, розставляючи, де потрібно, розділові знаки. Поясніть їх уживання.

1. Завдання педагога а кожен педагог – насамперед вихователь полягає в тому, щоб пробудити в учневі вогник любові до рідної землі. 2. Ще юнаком ішов я як звичайно вулицею рідного міста (*В. Шевчук*). 3. Усе навколо було знайоме я б сказав надміру знайоме (*В. Собко*). І раптом який жах! виявилось, що човна на місці не було (*О. Копиленко*). 4. Письменник Василь Мова народився на хуторі Солодкий Лиман звідси його псевдонім Лиманський (*З журналу*). 5. Є ж люди на землі, – а то б не варто й жити, – що крізь щоденний труд уміють і любити, і усміхатися, і мислити, й шукать (*М. Рильський*). 6. Правда може бути й так, що подія минула непомітно (*В. Собко*).

Вставний компонент іноді може бути виражений реченням. Наприклад: *Мій учитель дивився нам завжди в очі своїм щирим, **як мені здається сьогодні**, відвертим поглядом. Ліс, або, **як кажуть серби**, шума, – це не просто сосни та дуби (М. Рильський).*

На письмі вставне речення виділяємо комами. Проте іноді, якщо воно має доповнювальний, уточнювальний характер або містить принагідне* зауваження, то відділяємо дужками або тире. Наприклад: *До речі, учитель української мови та літератури дав мені й чисто українське ім'я «Олесь» (**доти я звався просто Сашком**) (Олесь Гончар). Свято садіння столітнього дерева – **так учні називають дуб** – у школі стало традицією (В. Сухомлинський).*

Такі речення ще називають **вставленими**. Вставлені речення можуть мати свої розділові знаки – знак питання та знак оклику. Наприклад: *В щирім серці, в чесних грудях – **вірю, знаю!** – квіти є (В. Симоненко). Годинник показував (**ну, що з ним сталося?**) зовсім іншу годину.*

Вправа 370. Складіть речення з поданими словами так, щоб в одному випадку вони виступали вставними словами, а в іншому – членами речення.

Зразок: На диво, автобус приїхав вчасно. – Схід сонця був схожим на диво.

Виходить, по-вашому (по вашому), може, видно.

Вправа 371. Пригадайте, які речення ми називаємо простими ускладненими. Спишіть речення. Укажіть ускладнювальний компонент простих речень (однорідні члени, відокремлені члени, вставні компоненти, звертання). Розставте, де потрібно, розділові знаки, поясніть їх.

1. Тут починаються чисті та бистрі потоки й річки Черемош Прут Бистриця. А від гір вкритих могутніми лісами аж ген поза Дністер зеленими килимами простяглися родючі поля (*С. Пушик*). 2. Не сумуй не тужи кароока дівчино не жахайся** у сні (*І. Гончаренко*). 3. Усе тут музика ці сосни ці дуби ці клени – витвори найтоншої різьби, – ця річка (*М. Рильський*). 4. Кучеряві схили зелень і мла ховали від Максимових очей омріяне з дитинства місто (*І. Цюпа*). 5. Тут він рибалка з-над Бугу мабуть закінчить свій шлях (*Олесь Гончар*). 6. Он земля піднімає руки помолоділі до речі і підносить хліб-сіль тобі на рушниках небес (*А. Малишко*). 7. Там батько плачучи з дітьми (а ми малі були і голі) не витерпів лихої долі, умер на панщині (*Т. Шевченко*). 8. Перша приручена тварина була напевно слабкою і потребувала захисту (*М. Пагутяк*). 9. До речі як тобі малюнки? (*М. Пагутяк*).

* *Принагідний* – висловлений при нагоді, побіжно, у процесі висловлення основного повідомлення.

** *Жахатися* – боятися.

**§ 54. КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ. ВИКОРИСТАННЯ ЗВЕРТАНЬ
ДЛЯ ПЕРЕДАННЯ СТАВЛЕННЯ ДО АДРЕСАТА І ВСТАВНИХ СЛІВ
ДЛЯ НАДАННЯ РЕЧЕННЮ РІЗНИХ СМИСЛОВИХ ВІДТІНКІВ.
ІНТОНАЦІЯ РЕЧЕНЬ ЗІ ЗВЕРТАННЯМИ, ВСТАВНИМИ СЛОВАМИ
(СЛОВОСПОЛУЧЕННЯМИ, РЕЧЕННЯМИ)**

Вправа 372. I. Прочитайте таблицю. Поясніть, чим і з якою метою речення можна ускладнити. Наведіть свої приклади.

II. Послухайте, а потім прочитайте тексти. Охарактеризуйте стилістичну функцію та інтонацію звертань.

I. МОЛИТВА ДО МОВИ

Мово! Пресвятая Богородице мого народу! З чорнозему, з любистку, м'яти, рясту, евшан-зілля, з роси, з дніпровської води, від зорі і місяця народжена.

Мово! Мудра Берегине, що не давала погаснути земному вогнищу роду нашого і тримала народ на небесному олімпі волелюбності, слави і гордого духу.

Мово! Велична молитва наша у своїй нероздільній трійці. Мово, що стояла на чатах коло вівтаря нашого національного Храму й не впускала туди злого Духа виродження, злого Духа скверноти*, ганьби.

Мово наша! Стражденнице, великомученице Матір Божа наша, за моря й океани розвіяна, голодомором викошена, лютим чоботом розтоптана, стонадцять разів розстріляна, чорнобильською смертю засіяна.

Прости нас, Рідна! Прости гріхи наші вільні і невольні.

Прости! Воскреси! Повернися! Возродися! (К. Мотрич).

III. Знайдіть у словнику румунські відповідники назв трав *любисток, м'ята, ряст, єшан-зілля*.

II. ПОДЯКА МАТЕРІ

Дякую Вам, мамо, за перший скарб – пісні над колискою. Вони пречистим білим крилом оберegli мене, малого, від громів страшної війни, що нагло бухнула вогнем і димами пекла на землю.

Дякую Вам, мамо, за пісні, умиті сльозами, які Ви співали довгої-предовгої воєнної години й купали мене в їхній чистоті, щоб хранили вони Вашу дитину все життя, бо Ви з піснею переливали свою душу – усе багатство роду й народу.

Дякую Вам, мамо, за пісні, які Ви добували зі свого серця в роки голодні й дарували своїм дітям, як свіжу й пахучу хлібину.

Дякую Вам, мамо, за невмирущі пісні з глибин народних і вічних, дякую Вам, що співаєте, а співаєте Ви завжди! Бо з Вашої пісні й любові ми прийшли на світ, а поки співає мати, доти буде на землі Україна.

Дякую Вам, мамо, за другий скарб – рідну українську мову. Вона вперше засвітилася мені у Вашому слові, як світ у ранковому сонці. Слово Ваше осяяло нас, дітей, любов'ю великою, як сонце, і сльозою скропило надію: не зрадиш материнської мови – не зрадиш Матері, не зрадиш України (За К. Мотрич).

Ю. Боднар
Материнство

* Сквернота – бруд.

Вправа 373. Послухайте притчу. Розкажіть, як ви зрозуміли її зміст, прослухавши й прочитавши її. Як ви думаєте:

- 1) котрий із рабів найбільш мудрий і чому?
- 2) чи є щось спільне в оповіді з життям у нашому суспільстві?
- 3) як ви розумієте вчинок третього раба?
- 4) як ви сприймаєте образ пана?

ПРИТЧА ПРО ТАЛАНТИ

Один чоловік віддав своє добро рабам своїм.

Одному рабові він дав п'ять талантів, другому – два таланти, третьому – один талант. Себто кожному роздав таланти за його спроможністю. Талант – це велика сума грошей, бо один талант важив 34 кг чистого золота.

Той, хто взяв п'ять талантів, уклав їх у бізнесову справу й отримав дохід у кількості п'яти талантів, тобто з п'яти талантів отримав 10 талантів. Другий раб, що отримав два таланти, теж примножив їх розміром ще у два таланти, себто з двох талантів отримав чотири таланти. Третій раб, отримавши одного таланта, негайно закопав цього срібного таланта в землю для зберігання.

Минув деякий час. Повернувся господар – пан цих рабів і зажадав рахунку грошей. Прийшов перший раб і каже:

– Пане мій, ти дав мені п'ять талантів. Уклавши їх у справу, я заробив ще п'ять талантів.

Пан похвалив його:

– Гаразд, рабе мій добрий і вірний. Поставлю тебе над рабами. Увійди до радощів пана свого!

Підійшов до пана другий раб і говорить:

– Пане, я взяв у тебе два таланти і за цей час я здобув ще два таланти. Сказав йому пан, як і першому:

– Гаразд, рабе мій добрий і вірний. Поставлю тебе над рабами. Увійди до радощів пана свого!

І насамкінець підійшов третій раб і проказує:

– Пане, я знав тебе як тверду людину. Ти жнеш там, де не сів. Ти збираєш там, де не розсилав. Отож, я побоявся тебе, і таланта твого заховав у землю. І ось віддаю тобі цього твого таланта.

Пан відповів йому:

– Рабе лукавий і лінивий! Ти знав, що я жну там, де не сів, і збираю там, де не розсилав? Отож треба було тобі віддати гроші мої в добру справу і, повернувшись, я взяв би з прибутком своє. Візьміть від нього цього таланта, – продовжив пан, – і віддайте тому, хто має десять талантів. Бо кожному, хто має, буде ще дано, а хто не має, то в нього забереться й те, що він має. А раба непотрібного вкиньте до зовнішньої темряви (*З Євангелія від Матвія*).

Вправа 374. Прочитайте текст. Знайдіть у ньому вставні слова, словосполучення й речення. Яку роль вони виконують?

ЛЮБОВ ДО ПРИРОДИ

Любов до природи, бережливе ставлення до неї тісно пов'язані з поняттям «батьківщина». Шанувати природу неможливо без глибоких знань про навколишній світ. Калина під вікном рідної оселі, тополя на околиці села, лелече гніздо на клуні*, криничка при перехресті доріг, терпкий запах лісової конвалії – усе це пам'ять нашого дитинства, наш духовний світ, з яким ми вирушали (чи маємо вирушати) в самостійне життя.

Знати, а тим паче берегти, ці нетлінні критерії – наш святий і непогнаний обов'язок. Людина, яка не засвоїла таких духовних цінностей, не перейнялася любов'ю до природи, рано чи пізно стане бруталним споживачем її дарів.

Чи часто ми замислювались над тим, чому околиці сіл збідніли на лелечі гнізда, призамулилися на видолинках живі джерела, порідили солов'їні переспіви, рідко почуєш жайворонків? А може, в цьому є й

кожного з нас провина?

Вирушаючи до лісу, не всі пам'ятають священне правило: корінець боровика** ні за яких обставин не можна виривати, а лише підрізати. У пошуках лікарських рослин ми нерідко забуваємо, що висмикувати із землі – навічно позбавляти свого родоводу. Адже зрубана на березі верба, яка надійно оберігала русло, уже не стане на дорозі буревію.

Такі не вельми*** втішні приклади, на жаль, трапляються. І безпосередніми винуватцями цього є ми самі, наші сусіди, діти. Звідки виростає міщанське споживацтво? Звісно, од нашої байдужості, нашої, м'яко кажучи, неосвіченості, неохайності у ставленні до природи.

Ми іноді годинами можемо розповідати про далеку Амазонку, загадкову Сахару, непрохідні джунглі, проте забуваємо про Дніпрові кручі, карпатську смереку (які поруч з нами), про унікальну пам'ятку історії, що заростає бур'яном на околиці села чи міста. А між іншим, культура людини складається з багатьох чинників, серед яких осібно**** місце посідає наше ставлення до природи (За В. Скуратівським).

* *Клуня* – будівля для зберігання сіна, снопів тощо.

** *Боровік* – *mâlnătarcă*.

*** *Не вельми* – не дуже.

**** *Осібне* – окреме.

Вправа 375. Виконайте спільний проєкт «Сучасний екологічний стан річок та інших водойм в Україні», використайте вставні слова.

1. Що ми називаємо звертанням? Що воно означає? Чим виражене звертання? 2. Що називаємо поширеним звертанням? Наведіть приклади. 3. Де стоїть звертання в реченні? Якими розділовими знаками його відокремлюємо? 4. Коли при звертанні ставимо знак оклику? Наведіть приклади. 5. Які розділові знаки ставлять, коли при звертаннях стоять вигуки *о*, *ах*, *ой*, *гей*? Наведіть приклади. 6. Чи є звертання членом речення? 7. Що називаємо вставними словами та реченнями? 8. Наведіть приклади вставних слів і речень. Яка відмінність між ними? 9. Які розділові знаки ставлять при вставних словах? А при вставлених реченнях? Наведіть приклади. 10. За яких умов у реченнях зі вставними конструкціями можуть стояти тире або дужки? Наведіть приклади.

МОВНИЙ ТРЕНІНГ З ТЕМИ «РЕЧЕННЯ ЗІ ЗВЕРТАННЯМИ, ВСТАВНИМИ СЛОВАМИ (СЛОВСПОЛУЧЕННЯМИ, РЕЧЕННЯМИ)»

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

Тести з вибором однієї правильної відповіді

1. Розділові знаки пропущено в реченні

А Хлюпни нам, море, свіжі лави! (П. Тичина).

Б Літо, до побачення! Здрастуй, рідна школо! (В. Бичко).

В Ой сніги мої сніги срібні та пухнасті, наче все, що навкруги, потонуло в щасті (В. Сосюра).

Г Учителю мій! Як ми тебе любили... (В. Сосюра).

2. Вставне слово є в реченні (розділові знаки пропущено)

А То як вам земляки живеться? (В. Дворецька).

Б Будьте з рідними ніжні й ласкаві (М. Луків).

В Крізь ці кущі здається ніхто не пробереться (Н. Забіла).

Г Місяць козацьке сонце (Народна творчість).

3. Вставними можуть бути всі слова та словосполучення в рядку

А Нібито, по-перше, на радість

Б Начебто, наприклад, уявіть собі

В Навіть, на жаль, між нами кажучи

Г До речі, без сумніву, на мій погляд

4. Правильно розставлено всі розділові знаки в реченні

А Пам'ятки української вишивки, на жаль, збереглися лише за кілька останніх століть (О. Гасюк).

Б Може у вас знайдеться цікава книжка?

В Місяць хоче мабуть погрітись, суне в шибку свій блідий диск (В. Симоненко).

Г Того можливо, не знайду я слова, щоб наш прекрасний оспівати світ
(*М. Рильський*).

5. Укажіть рядок зі вставними словами, що вказують на послідовність викладу думок.

- А Безперечно, безсумнівно, звичайно, природно.
- Б Власне, правда, щоправда, на жаль.
- В Очевидно, мабуть, можливо, напевно.
- Г По-перше, наприклад, до речі, зокрема.

6. Правильними для цього речення є обґрунтування пунктуації, запропоноване в рядку

Музика, немає сумніву, змінює емоційний стан людини.

- А Коми при порівняльному звороті.
- Б Коми при вставному словосполученні.
- В Коми між частинами складного речення.
- Г Коми між однорідними членами речення.

Тести з вибором двох правильних відповідей

1. Неправильно розставлено розділові знаки в реченнях

- А Друже, спинись!
- Б І дихають на мене давниною поле, та курган.
- В Гори блищать, горять.
- Г На березі хвилястої Десни напевно стояло колись місто.

2. Немає звертання в реченнях (розділові знаки пропущені)

- А Щось ти Павлушо сьогодні наче рано зайшов.
- Б Встає знехотя Василь бо Павло прийшов.
- В Та ми діду тільки покуштувати абрикоси хотіли.
- Г Діду здалося що було ще рано (*За Г. Тютюнником*).

Тести на встановлення відповідності

1. Установіть відповідність між реченням та ускладнювальним елементом у ньому

1 звертання	А Але, на жаль, спів любий твій –
2 однорідні присудки	Це пісня не моя.
3 однорідні обставини	Б Народе мій, до тебе я ще верну...
4 вставне слово	В Мандрували гайдамаки лісами, ярами.
	Г Мав він вдачу теплу й щирю.
	Г Він щохвилини виходив надвір, вдивлявся у темряву, прислухавсь.

2. Установіть відповідність між реченням та ускладнювальним елементом у ньому

1 звертання	А Важкі, чорні хмари нависли над селом.
2 однорідні присудки	Б Відна волошко, чому ти у житі, а не на клумбі волієш рости?
3 однорідні означення	В Мандрували гайдамаки лісами, ярами.

4 вставне слово

Г Він підійшов до столу, взяв книгу і почав читати.

Ґ На щастя, злива вже вщухала.

► Оцініть свої знання з теми «Речення зі звертаннями, вставними словами (словосполученнями, реченнями)» за допомогою смайликів.

ЗАСВОЇВ (-ЛА) ВІДМІННО 12–10 балів	ЗАСВОЇВ (-ЛА) ДОБРЕ 9–7 балів	ЗАСВОЇВ (-ЛА) ПОСЕРЕДНЬО 6–4 бали	МАЙЖЕ НЕ ЗАСВОЇВ (-ЛА) 3–1 бали

§ 55. РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ. ВИРАЗНЕ ЧИТАННЯ ВГОЛОС ТЕКСТІВ РІЗНИХ СТИЛІВ, ТИПІВ І ЖАНРІВ

Вправа 376. Прочитайте виразно поезію Оксани Лятуринської, передаючи інтонацією почуття й настрої ліричної героїні. Поміркуйте, яку основну думку висловлено у вірші.

ЩАСТЯ ЗГУБЛЕНІ КЛЮЧІ

Щастя згублені ключі.
Якби їх знайти хутчій!
Пошукати в лісі, в полі,
запитать, зустрівшись, Доля:
«Ти горою, Доле, йшла,
чи мої ключі знайшла
з золотими обідками?
Щоб пізнати, що ті самі,
там намітку під кісник
накарбовано з весни.
Чом я пояс попустила?
Не інакше – вража сила.
Чом цяцькований обруч
не тулила обіруч?»
Посміхнеться оком Доля:
«Довгі, довгі луки поля
і темніший ночі гай.
Як згубила, то й шукай!»

Вправа 377. Прочитайте текст спочатку мовчки, а потім виразно вголос.

Яка відома пісня присвячена цій квітці? Хто її автор?

ЛЕГЕНДИ ПРО ЧЕРВОНУ РУТУ

На Україні побутує багато легенд про чарівну квітку землі – червону руту.

Давним-давно орди чужинців топтали українські землі, палили міста, села, гнали в рабство тисячі людей. Лише червоної руту (інша її назва – неопалима купина) не могли вони спалити. Коли вороги підносили до неї вогонь, червона рута на коротку мить спалахувала голубим полум'ям, але

залишалася такою ж неушкодженою та зеленою. На згарищах виростили нові оселі, на стоптаних шляхах знову колосилося жито. Вороги ж так і не могли зрозуміти, що дає силу цьому народові.

В одному з таких походів чужинці забрали в полон на галеру подільського хлопця. Багато сліз виплакала його наречена, бо знала, що з галери ніколи не повертаються до рідного краю. У каторжній роботі невільники забували

Україну, матір, кохану. Коли відлітали у вирій журавлі, дівчина попросила їх відшукати в морі галеру й передати коханому суху гілочку червоної руту. Побачивши ту квітку, хлопець згадав своїх рідних, згадав про свій рідний край. І напали бранці на охорону, захопили судно, полетіли до рідного берега, як на крилах. Веслярі стали вільні й повернулися додому.

Ще в одній з легенд розповідається про дівчину-гуцулку, яка шукає червону руту. Вона спотикається об коріння, падає, піднімається, знову долає темряву і страх. І коли вже, здавалося, зовсім вибилася зі сил, не могла підвестися, побачила раптом попереду чарівний вогник. Так, це вона, чарівна рута-квітка!

Небагатьом судилося побачити її й зірвати. Тільки раз у двадцять років, в народі кажуть, заполум'яніє на руті червоний цвіт, і він приносить щастя. Той, кому пощастило знайти червону руту, буде коханим чи коханою завжди, не відатиме гіркої розлуки й гострого болю зради.

Зірви ж скоріше квітку і вручи її красному легію, що з'являється в дівочі сни, – і ви станете нерозлучними довіку (*З журналу*).

Вправа 378. Запишіть одну з відомих вам легенд про рослину, яка росте у вашому краї, використовуючи вставні слова на власний розсуд.

§ 56. РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ. ПИСЬМОВИЙ ТВІР-РОЗДУМ НА МОРАЛЬНО-ЕТИЧНУ ЧИ СУСПІЛЬНУ ТЕМУ (В ПУБЛІЦИСТИЧНОМУ СТИЛІ)

Вправа 379. Прочитайте уривки з газетних публікацій. Визначте тему й основну думку кожного з текстів. З'ясуйте, до якого типу та стилю мовлення вони належать. Доведіть це прикладами з текстів.

1. ВІЙНА... ТА УСЕ Ж ЛЮБОВ ДО БЛИЖНЬОГО

Усім відомий вислів: «Герой – це той, хто творить життя всупереч смерті, хто перемагає смерть». Героїзм, вірність своїй рідній державі, своїй родині, сміливість і честь є вже не просто красивими словами, а вимірюються мужніми вчинками.

Наші воїни стали гідними захисниками України, які жертвують своїми життями заради благородної мети – свободи власного народу й віри в те, що жоден загарбник більше не зможе закинути ярма на його шию.

Одним з таких вірних синів нашої держави є Василь Миколайович Боднарук (позивний «Гуцул»), штурмовий боєць 24-го спецбатальйону «Айдар», уродженець с. Дора Івано-Франківської області. Десять місяців він перебував у полоні луганського сепаратистського бандитського формування. Завдяки патріотичним силам, волонтерам і незнищенній вірі в Бога та Україну Василь Боднарук повернувся додому живим.

Герой кілька днів перебував у нашому місті і в цей час поділився з нашими читачами своїми думками про справжнє значення свободи, про боротьбу за правду, про Любов, яка нищить зло.

«Звісно ж, я й надалі боротимусь за свою державу...

Спочатку й мені було важко на війні, але дякую нашим волонтерам, насамперед вони дуже підтримували. Українські волонтери не просто передавали їжу, одяг, усе, що потрібно, вони привозили з собою часточку дому, великий запас віри в нас, тепла і любові.

На війні я побачив життя з іншого боку, переосмислив багато речей, почав більше цінувати життя та своїх рідних. Мене чекають мама, сестра, племінниці. Емоції. Я не знаю, як це назвати. Щастя. Я просто дуже радий і вдячний усім, хто допоміг мені та іншим воїнам» (*З інтерв'ю Л. Батіг*).

2. ВОНИ ПРОЙШЛИ ВІЙНУ НА СХОДІ УКРАЇНИ

Як часто у медійному просторі чи у палких дискусіях про роль жінки у захисті країни вам доводилося чути фразу «У війни – не жіноче обличчя»? Чомусь, коли говоримо про війну на сході України, то згадуємо захисників-військових, які, ризикуючи своїм емоційним і фізичним здоров'ям, боронять цілісність нашої країни, однак забуваємо про захисниць, які воюють на рівні з чоловіками. Попри те що до липня 2016 року в Україні жінки не могли посідати високі військові посади, за роки війни кількість жінок в армії зросла в кілька разів. Спершу жінки потрапляли на війну у

складі добровольчих батальйонів, а з 2016 року вже можуть перебувати у лавах Збройних Сил України на бойових посадах.

За даними Міністерства у справах ветеранів, тимчасово окупованих територій і внутрішньо переміщених осіб України, наданих на наш запит, станом на 10 лютого 2020 року в Україні налічується 379 191 особа зі статусом учасника бойових дій, серед них – 16 134 жінки (За О. Бецою).

Твір-роздум – це зв'язний текст, у якому в логічній послідовності передано думки, міркування як доказ чи пояснення чогось, робляться відповідні висновки.

Осмислення мотивів і наслідків людських вчинків, розв'язання етичних і суспільних проблем, уточнення моральних норм і принципів завжди привертала увагу. Дослідженням рівня моральності як суспільства загалом, так і окремої особистості займаються різні галузі суспільних наук. У художній формі питання моралі й етики досліджує мистецтво. З'ясуванню деяких суспільних і моральних питань може бути присвячений і учнівський твір.

Твір-роздум на суспільну або морально-етичну тему здебільшого складається в публіцистичному стилі.

Композиція тексту-роздуму має такі обов'язкові компоненти, як **теза** (основна думка), **докази** (*прямі*, коли тезу обґрунтовують безпосередньо, і *непрямі*, коли тезу обґрунтовують шляхом спростування інших думок, протилежних тій, що доводиться), **висновки**. Тезу, як правило, розміщують на початку висловлення, проте іноді перед нею може бути невеликий вступ.

ПАМ'ЯТКА

Як складати твори на морально-етичну чи суспільну тему в публіцистичному стилі

1. Продумайте тему твору та його зміст.
2. Опрацюйте необхідну літературу.
3. Визначте основну думку твору.
4. Продумайте послідовність твору-роздуму, дотримуючись його композиційних особливостей (теза – докази – висновок).
5. Складіть план висловлювання.
6. Оберіть стиль викладу.
7. Під час написання твору подбайте про розкриття теми твору.
8. Будьте уважними до вживання мовних засобів у творі.
9. Викладаючи матеріал, обов'язково ілюструйте його прикладами.
10. Відтворіть твір спочатку подумки, а потім у писемній формі.

Вправа 380. Скориставшись пам'яткою, напишіть твір-роздум «Що можна вважати виявом людського героїзму в сучасному світі?».

§ 57. РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ. ДІЛОВІ ПАПЕРИ. ПРОТОКОЛ

Вправа 381. Пригадайте особливості офіційно-ділового стилю. Назвіть види ділових документів.

Протокол – це офіційний документ, у якому фіксують: 1) перебіг зборів, нарад; 2) питання, які розглядаються; 3) ухвалені рішення.

Як і всі документи, протокол має чітко визначені структуру й форму. До основних частин протоколу належать: **вступна частина** (номер протоколу; назва того, що протоколюється, – збори, нарада, засідання; відомості про присутніх – записують їх кількість або перелічують прізвища та ініціали; склад президії; порядок денний – перелік питань, які розглядають на зборах).

Основний текст протоколу поділяється на розділи, які відповідають пунктам порядку денного. Розділи складаються з рубрик: СЛУХАЛИ (питання з порядку денного, яке слухали) й УХВАЛИЛИ (рішення з питання, яке слухали), а також ВИСТУПИЛИ (перелічують усіх, хто виступав, і передають зміст висловленого).

Резолюція містить розгорнутий вступ, який називається **констатуючою частиною**. У вступі дають оцінку виконаної роботи, пишуть спочатку про успіхи, потім – про недоліки, визначають завдання для наступної роботи, а в резолюції (ухвалі, постанові, рішенні) зазначають заходи, спрямовані на виконання поставлених завдань.

Вправа 382. Прочитайте зразок протоколу. Визначте його структуру та основний зміст. Дopiшіть третій пункт протоколу.

ПРОТОКОЛ

загальних зборів учнів 8 класу Купської ЗОШ І–ІІІ ст. № 3

від 10 вересня 2020 року

Голова зборів – Кравченко М. Г.

Секретар – Іванеску І. П.

Присутні: Вакарчук О.М., класний керівник 8 класу, 25 учнів 8 класу (список на 2 арк. додано до протоколу).

Відсутні –

Порядок денний:

1. Вибори секретаря зборів.

Савчук П. В., заступник старости (інформація)

2. Про результати участі учнів класу у позакласній роботі, в інтелектуальних, мистецьких і спортивних змаганнях різних рівнів за 2019/2020 н. р.

Юніцой Я. М., організатор позашкільних заходів (звіт)

3. Про організацію учнівського самоврядування у 2020/21 н.р.

Кравченко М. Г., староста класу (інформація)

1. СЛУХАЛИ:

Савчук П. В., заступник старости, запропонувала обрати секретарем зборів Іванеску І. П.

ВИСТУПИЛИ:

Кравчук О. А., член учнівського комітету, підтримала пропозицію Савчук П. В. щодо обрання секретарем загальних зборів класу Іванеску І. П., але шляхом таємного голосування.

УХВАЛИЛИ:

Обрати секретарем загальних зборів класу на 2020/2021 н. р. Іванеску І. П.

2. СЛУХАЛИ:

Іоницой Я. М., організатор позашкільних заходів, прозвітував перед присутніми про результати участі в позакласній роботі, у інтелектуальних, мистецьких і спортивних змаганнях різних рівнів у 2019/20 н. р., відзначив злагоджену спільну роботу в цьому напрямі (*текст звіту додано до протоколу*).

УХВАЛИЛИ:

Усім учням класу в 2020/21 н. р. взяти активну участь у позакласній роботі, в інтелектуальних, мистецьких і спортивних змаганнях (*відповідно до індивідуальних здібностей кожного*).

Звіт організатора позашкільних заходів про результати участі у позакласній роботі, в інтелектуальних, мистецьких і спортивних змаганнях різних рівнів за I семестр 2020/21 н. р. заслухати на січневих зборах 2021 р. (*згідно з планом роботи класу*).

3. СЛУХАЛИ:

.....

ВИСТУПИЛИ:

.....

УХВАЛИЛИ:

.....

Голова зборів
Секретар

(підпис)
(підпис)

М. Г. Кравченко
І. П. Іванеску

Вправа 383. Послугуючись наведеним зразком, напишіть протокол зборів, у яких ви самі брали участь.

ПРЯМА Й НЕПРЯМА МОВА. ДІАЛОГ

Опрацювавши матеріал, ви зможете:

- пояснювати будову речень з прямою та непрямою мовою, з цитатами, особливості діалогу;
- знаходити слова автора і пряму мову, розпізнавати речення з непрямою мовою;
- правильно розставляти розділові знаки при прямій мові, цитуванні та діалозі;
- замінювати пряму мову непрямою;
- використовувати правильно в письмовому й усному мовленні пряму мову та цитати;
- виразно читати тексти з цитатами, прямою мовою, діалогом;
- знаходити й виправляти помилки, спираючись на вивчені правила.

Мій настрій на уроці

Розгляньте картинки й оберіть одну, яка найбільше відповідає вашому настрою перед вивченням нової теми. Поясніть свій вибір.

- 1 – Я з радістю сприймаю все нове.
- 2 – Усе нове мене лякає.
- 3 – Мені треба добре попрацювати, щоб зрозуміти нову тему.
- 4 – Сподіваюся, що не все так складно, як здається.
- 5 – Якщо я чогось і не знатиму, завжди є поряд учитель/учителька, який/яка допоможе.

§ 58. ПРЯМА Й НЕПРЯМА МОВА ЯК СПОСОБИ ПЕРЕДАННЯ ЧУЖОГО МОВЛЕННЯ. РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ ПРИ ПРЯМІЙ МОВІ

Вправа 384. Прочитайте речення з обох колонок. Поясніть відмінності в оформленні висловлень.

Речення з прямою мовою	Речення з непрямою мовою
Сашко доповів: «Цукор не купив, бо магазин зачинений».	Сашко доповів, що цукор він не купив, бо магазин був зачинений.
«Я не збираюся вже нікуди від'їжджати», – сказала Марія.	Марія сказала, що вже нікуди не збирається від'їжджати.
«Де знаходиться ринок?» – запитав незнайомиць.	Незнайомиць запитав, де знаходиться ринок.

Мати попросила сина: «Підмети, будь ласка, подвір'я».

Мати попросила сина підмести подвір'я.

Пряма мова (*vorbirea directă*) – це чуже мовлення, передане дослівно, з повним збереженням змісту й інтонації.

Пряму мову супроводжують **слова автора** (*cuvintele autorului*). Вони вказують, кому належить пряма мова. Слова автора можуть стояти перед прямою мовою, у середині або після неї. Пряму мову беремо в лапки (причому в лапки беруть також знак питання, знак оклику та три крапки). У друкованому тексті пряму мову можна не брати в лапки, а починати з нового рядка, ставлячи перед нею тире. Наприклад:

1. *І мовила мати нарешті: «Ну, прощайтеся, діти. Уже й світанок незабаром».*

2. *І мовила мати нарешті:*

– Ну, прощайтеся, діти. Уже й світанок незабаром.

Розділові знаки при прямій мові

В українській і румунській мовах пряму мову беремо з обох боків у лапки. Крапку й кому виносимо за лапки. Проте якщо у прямій мові вжито знак питання, знак оклику чи три крапки, то ні крапку, ні кому після них не ставимо. Наприклад: «*То ти, Остапе?*» – «*Я, Соломіє*». – «*А що воно буде?*» – «*А що ж буде? Хай воно загориться без вогню і диму. Втечу. Піду, де воля, де інші люди*» (М. Коцюбинський). *De te-ai face spic secară, Te-aș găsi după povară și te-aș întreba tot eu: «Nu ți-i, măicuțiță, greu?!»* (Gr. Vieru).

Розділові знаки при прямій мові, що передує словам автора

Пунктуація прямої мови в румунській мові дещо відмінна від української. Так, у румунській мові перед словами автора після прямої мови ставлять лише кому, а в українській – кому й тире або тільки тире (якщо у кінці прямої мови є знак питання або знак оклику).

Порівняймо: «*Учися, серденько, колись з нас будуть люде*», – *ти сказала* (Т. Шевченко). «*Трава – що воно таке?*» – *запитав мене син* (І. Драч). «*Чого зажурився, мій любий козаче?*» – *питає дівчина вродлива* (Леся Українка).

«*Dar bun pocinog a mai fost ș-aista*», *zicem noi, oprindu-ne on răscru-cile drumului din mijlocul satului, aproape de biserică* (І. Creangă). «*Câtă asemănare!*», *se miră și Dumnezeu de viețile noastre perfect paralele* (A. Suceveanu). «*Întocmai ca bunicuța*», *se gândi Lizuca* (M. Sadoveanu).

Розділові знаки при прямій мові, що йде після слів автора

Уживання розділових знаків при прямій мові в українській та румунській мовах збігається, якщо слова автора стоять перед прямою мовою та після них поставлена двокрапка. Перше слово прямої мови починається з великої літери. Якщо пряма мова йде в рядок, то знак оклику, знак питання, три крапки ставлять перед другими лапками, а крапку – після лапок.

Наприклад: *Я так давно тягнуся до краси, та лиш тепер посміла попросити: «Навчи мене, ботаніку, роси з пелюсток мрій на землю не струсити»* (Г. Чубач). *Цар подумав: «Щось тут є»* (Д. Павличко).

De te-ai face-n văi o floare, Te-aș găsi după suflare, Spune-ți-aș vorbe cerești: «Maică, tot frumoasă ești!» (Gr. Vieru). *El își puse nădejdea în întâmplarea aceasta și își zise: «Îmi voi încerca norocul»* (P Ispirescu). *Și-i zise-ncet: «Încă de mic te cunoșteam pe tine, și guraliv și de nimic te-ai potrivi cu mine...»* (M. Eminescu). *Iată vine-un sol de pace c-o năframă-n vârful de băț. Baiazid, privind la dânsul, îl întrebă cu dispreț: «Ce vrei tu?»* (M. Eminescu).

Вправа 385. Спишіть речення. Усно вкажіть на власне пряму мову і слова автора. Поясніть розділові знаки в реченнях з прямою мовою.

1. Он бачиш, там питає дика рожка: «Чи я хороша?». А ясен їй киває в верхівітті*: «Найкраща в світі!» (*Леся Українка*).
2. Видатний педагог Костянтин Ушинський писав: «Якщо ви вдало виберете працю і вкладете в неї всю свою душу, то щастя само знайде вас».
3. «Три біди є в людини, – говорить українська народна мудрість, – це смерть, старість і погані діти».
4. «А ми здавна альпіністи, товаришу Хаєцький, – сказав Воронцов, крокуючи поряд з бійцем. – Ми альпіністи з часів Суворова» (*Олесь Гончар*).
5. «А що, дітки? – питає бабуся. – Чого прийшли, мої соколята?» (*Народна творчість*).

Розділові знаки при прямій мові, у яку включена мова автора

Тільки комами в румунській мові виділяють слова автора в середині прямої мови, тоді як в українській мові в цьому випадку ставлять кому й тире. Лапки ставляться на початку і в кінці прямої мови.

Порівняймо: *«Іди, доню, – каже мати, – не вік діувати, він багатий, одинокий, будеш панувати!»* (Т. Шевченко). *«Співай, жінко, жалібної, то мені, може, буде легше, – промовив сумно Микола, – мені так важко на серці»* (І. Нечуй-Левицький).

«А знаєш, Тимошу, – спитав я, – хто з тобою розмовляє?» (О. Донченко). *«Fiica mea cea dulce! doamna-mură spune, Să-nălțăm la ceruri sfânta rugăciune!»* (D. Bolinteanu).

* *Верхівіття* – верхня частина дерева.

Розділові знаки при прямій мові, що включена в авторську мову

Якщо пряма мова стоїть усередині авторських слів, то в українській мові перед нею ставимо двокрапку, а після неї – кому або тире, або кому й тире. Кому ставимо тоді, коли вона потрібна за умовами контексту: *Казав пан: «Кожух дам», та слово його тепле* (Народна творчість). Тире ставимо, якщо пряма мова має на кінці знак питання, знак оклику або три крапки, як-от: *Я сказала: «Я згодна, тату», – і поцілувала йому руку* (В. Підмогильний). *Чому верба, від крапель кришталева, мені сказала: «Здрастуй!»- крізь туман* (Ліна Костенко).

На відміну від української мови, румунська пунктуація не передбачає тире при прямій мові, що включена в авторську. Тому перед прямою мовою ставлять двокрапку, а після неї – кому або знак оклику, знак питання або три крапки. Перше слово після прямої мови при цьому пишуть з малої літери. Порівн.: *În clipa asta Serban sare cu vorba: «Dar la latină și la greacă?» apoi se liniști* (M. Prepelită). *După aceea boierul zice: «Așa să fie și să-mi zidești fântâna!»*, și se duce cu fântânarul la curte (M. Sadoveanu).

Вправа 386. I. Перебудуйте речення з прямою мовою так, щоб слова автора стояли: 1) перед прямою мовою; 2) після прямої мови; 3) усередині прямої мови. Поясніть розділові знаки. **II.** Переробіть п'ять речень з прямою мовою на речення з непрямою мовою.

Зразок. Іван Франко говорив: «Життя мені всміхалося, а діти були тим весняним промінням, яке зігрівало моє серце». «Життя всміхалося мені, – говорив Іван Франко, – а діти були тим весняним промінням, яке зігрівало моє серце». «Життя всміхалося мені, а діти були тим весняним промінням, яке зігрівало моє серце», – говорив Іван Франко.

1. Мама сказала якось за вечерею: «Так мені сумно, діти. Хочу сестру побачити». 2. «Мамо, чи кожна пташина у вирій на зиму літає?» – в ньеньки спитала дитина (*Леся Українка*). 3. «Будеш старатись, будеш сумлінним – ніхто тебе не покривдить», – обіцяла тим часом Ганна Остапівна (*Олесь Гончар*). 4. Онук запитав: «Дідусю, навіщо ви садите деревце, все одно не дочекаєтесь плодів?» – Дідусь відповів: «А знаєш, внучку, якщо я не скуштую яблук, то хтось інший це зробить і подякує мені» (*В. Скуратівський*).

Чиюсь пряму мову, передану мовцем у зміненій формі, називаємо **непрямою мовою** (*vorbirea indirectă*).

Вправа 387. Перекладіть українською мовою. Зверніть увагу на відмінності у вживанні розділових знаків при прямій мові, поясніть ці відмінності.

1. *Manole a spus: «A mea a fost patima, eu am fost al patimei, eu am fost...»* (*L. Blaga*). 2. «*Fără Eminescu am fi mai altfel și mai săraci*», а

constatat T. Vianu. 3. «Cum împrăznești, hoțule, să râzi...?» începu Miron fără să mai poată sfârși (L. Rebreanu). 4. «La olimpiada școlară vor participa toți elevii, a anunțat învățătorul și a adăugat: fiecare însă va demonstra cunoștințele la obiectul preferat». 5. Antrenorul a spus: «Ioane, îți doresc succese la competiții!» 6. «Dragi elevi, povestea ghidul, viața a fost școala multor scriitori și oameni de artă.»

Вправа 388. Охарактеризуйте вживання розділових знаків при прямій мові, переклавши текст українською мовою.

«Тată-моșule, zise fetița, de ce zboară păsările?». «Fiindcă au aripi, răspuse bătrânul, sorbind-o din ochi». «Apoi, rațele n-au aripi? De ce nu zboară?», întrebă fetița. «Zboară, zise băiatul, dar pe jos». Bătrânul cuprinse într-o mână pe fată și în cealaltă pe băiat: «O, voinicii moșului!...» «Тată-моșule, да'cocorii un' se duc când se duc?» «În țara cocorilor», răspuse bunicul. «În țara cocorilor?» «Da». «Dar randunelele un' se duc când se duc?, întrebă și băiețelul». Bunicul îi răspuse: «În țara rândunelelor». «Тată-моșule, аș vrea să-ми crească și mie aripi și să zbor sus de tot, până în slava cerului», zise băiatul netezindu-i barba.

Вправа 389. Розгляньте таблицю. Складіть по одному реченню до кожної зі схем таблиці. Поясніть вживання розділових знаків при прямій мові.

Розділові знаки в реченнях з прямою мовою (П – пряма мова. А – слова автора)	
Схема	Приклад
А: «П».	Я подумав тоді: «Тіні коротшають так само непомітно, як і людське життя» (Г. Тютюнник).
А: «П...»	Кожен куцик і стежка мов говорять мені: «Ти у рідному домі, у своїй стороні...» (А. Камінчук).
А: «П?»	Я всіх питав із щирою душею: «Яку ви любите найбільше мову?» (Д. Білоус).
А: «П!»	Я так завзято благаю слово: «Не мовчи!» (Г. Чубач).
«П», – а.	«Ніщо так не красить людину, як натхнення», – подумала Ярослава (Олесь Гончар).
«П...» – а.	«От і принесли нам лебеді на крилах життя...» – говорить до неба мій дід Дем'ян (М. Стельмах).
«П?» – а.	«А що, коли я й справді лісова мавка?» – запитала дівчина грайливо (Леся Українка).
«П!» – а.	«Бери на ум!» – казав Наум (Народна творчість).
«П, – а, – П».	«Життя в неволі нічого не варте, – відказав Максим, – краще смерть» (І. Франко).
«П, – а. – П».	«Нічого, згодяться кошики, – мовить Овдій. – Руки в людини для того, щоб роботу ними робити» (В. Чухліб).

«П... – а. – П».	«Так буде краще. Прощайте... – якось терпко прошепотіла вона, підводячись. – Я буду носити вас в душі» (В. Винниченко).
«П? – а. – П».	«Чому це ви радієте? – запитує Тетянка. – Сонця ж нема» (В. Чухліб).
«П! – а. – П».	«Мамко! – гукаю сміючись. – Та ви ж в мене ще зовсім молоденькі» (Ю. Збанацький).
«П, – а: – П».	«Писанка ще мало досліджена, – говорить учений і додає: – Але є переконливі докази, що вона була відома ще задовго до нашої ери» (В. Скуратівський).

§ 59. ЦИТАТА ЯК СПОСІБ ПЕРЕДАННЯ ЧУЖОГО МОВЛЕННЯ. РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ ПРИ ЦИТУВАННІ

Вправа 390. Прочитайте речення вголос. Поясніть розділові знаки при цитатах (опрацюйте теоретичний матеріал до теми).

1. Михайло Коцюбинський сказав про Івана Франка: «... Його мова здається не словом, а сталлю, що б'є об креміль і сипле іскри». 2. «І так кинула я олівець і взялася за перо. Було мені тоді чотирнадцять або п'ятнадцять років», – зізнавалася Ольга Кобилянська. 3. Та куди ж мені в ті чиновники, коли «мені тринадцятий минало» (*Остан Вишня*). 4. «Від часів Шевченкового «Кобзаря», – пише Іван Франко про книжку поезій Лесі Українки «Думи і мрії», – Україна не видала кращої збірки поетичних творів». 5. А от тепер сиди і думай, що на тебе вплинуло, що ти на письменника вийшов, яка тебе лиха година в літературу потягла, коли ти почав замислюватися над тим, «куди дівка дівається, як бублик їдять» (*Остан Вишня*). 6. «Немає культури без коріння, без генетичної лінії і без обличчя, звичайно національного без національної культури немає», – писав Євген Маланюк.

Цитата (citatul) – це дослівно наведений уривок з якогось тексту для підтвердження чи ілюстрації певної думки.

Цитати беремо в лапки. У цитатах не можна нічого змінювати. Якщо подаємо їх не повністю, то на місці пропусків ставимо три крапки. Порівняйте: 1. «*Найбільше і найдорожче добро в кожного народу – це його мова, ота жива схованка людського духу, його багата скарбниця, в яку народ складає і своє давнє життя, і свої сподіванки, розум, досвід, почування*» (Панас Мирний). 2. «*Найбільше і найдорожче добро в кожного народу – це його мова*» (Панас Мирний). 3. «*Найбільше і найдорожче добро в кожного народу – це його мова, його багата скарбниця, в яку народ складає і своє давнє життя, і свої сподіванки*» (Панас Мирний).

Автора цитати, як правило, зазначають у дужках після її закінчення або ж додають супровідні слова, наприклад, *сказав, говорив, писав,*

азначав та ін. Наприклад: *«Найбільше і найдорожче добро в кожного народу, – писав Панас Мирний, – це його мова».*

Якщо цитата передана не повністю, а дослівно цитується лише уривок з неї, то цю частину цитати беремо в лапки і пишемо з маленької літери. Наприклад: *Тарас Шевченко оспівував безсмертя Прометееве, його розшматоване серце, що «знову оживає і сміється знову».*

Цитати віршованого тексту, за збереження віршованих рядків і строф, в лапки не беремо. Наприклад:

*Можливо приховати все своє,
всі помисли й чуття, і горе й радість.
Але ніщо нас так не видає, як заздрість, –*

вважав поет з Буковини Віталій Колодій.

Цитати з вказівкою на належність автору виділяють лапками. Інші розділові знаки ставлять так, як при прямій мові. Наприклад: *«У храмі його творчості стоять, напевне, й наші правнуки. Будуть вони з поетом співати хвалу сонцеві, життю, людині», – писав Д. Павличко на завершення своєї статті про Б.-І. Антонича. «Critica nu are vreme a răspica mărimea restaurației din veacul trecut, dar poate în treacăt înregistra faptele și datele tradiției românești», scria Alecu Russo.*

Усередині цитати крапками позначають будь-який пропуск (слова, словосполучення, речення й речень). Наприклад:

«Мова, – писав Панас Мирний, – така ж жива істота, як і народ... І коли він кине свою мову, то вже буде смерть... задля його душі». Слово для Лесі Українки – це «гострий, безжалісний меч, той, що здійма вражі голови з плеч...» (П. Тичина).

«...Tradiția orală a neamului nostru cuprinsă în cântecelile vechi, balade, scrie Alecu Russo, ne dă tot românismul cărților bisericesti și a cronicarilor, iar nicicum românismul nou». M. Eminescu aprecia înalt poezia lui A. Pușkin: «Sunt coplesit de versurile lui, izvor de apă vie, de nobilă visare...»

Віршовану цитату, записану у формі строфи, в українській і румунській мовах в лапки не беремо, як-от:

*Неначе праведних дітей,
Господь, любя* отих людей,
послав на землю їм Пророка.
Т. Шевченко*

*Altul este al tău suflet,
Numai eu, rămas același,
Bat mereu același drum.
M. Eminescu*

* Любя (заст.) – люблячи.

В українській мові вказівку на автора або на джерело, що стоїть безпосередньо після цитати, беремо в дужки і після другої дужки ставимо крапку. Наприклад: *«Пісні давні українські відзначаються дивовижною простотою і природністю, якій зовсім не суперечать безперервні порівняння. Дух, не знаходячи в самому собі особливих форм для повного вираження почуттів, мимоволі звертається до природи»* (М. Максимович).

На відміну від української пунктуації, румунська передбачає вживання крапки чи іншого розділового знака перед дужками, в яких подається вказівка на цитованого автора. Порівн.: *Limba e singura avere comună a unii popor.* (G. Coșbuc).

Вправа 391. Прочитайте й проаналізуйте способи оформлення цитат у тексті. Розставте, де це необхідно, розділові знаки.

1. Хто не знає свого минулого, той не вартий свого майбутнього. Хто не шанує видатних людей свого народу, той сам не вартий пошани так писав Максим Рильський. 2. Кольорова палітра лісового пейзажу впливає на стан людини. Ще Гете писав, що квіти діють на душу, вони можуть викликати почуття, пробуджують емоції і думки, які нас заспокоюють або хвилюють, вони печалять або радують (*З часопису*). 3. Оте «безнадії сподіваюсь» ніколи не полишало поетесу (*З підручника*). 4. Князь Володимир любив повторювати слова із Святого Письма Якою міркою міряєте, такою і вам відміряється (*В. Чермерис*). 5. На думку Леонардо да Вінчі, «гарний живописець повинен писати дві речі: людину і увявлення її душі» (*П. Загребельний*). 6. Пам'ятайте мудрий вираз Гете Добро втратиш небагато втратиш честь утратиш багато втратиш мужність утратиш усе втратиш (*З журналу*).

Вправа 392. Прочитайте цитати про мову. Випишіть ті, які вам сподобалися найбільше.

1. «Могутність мови – це могутність народу. Народ дає мові силу й красу. Він сам у піснях творить зразки неперевершеної поезії, а його генії й таланти високо підносять авторитет рідного слова, влітаючи у вінок своєї і світової культури найпишніші троянди» (*М. Шумило*).

2. «Мова – втілення думки. Що багатша думка, то багатша мова. Любимо її, вивчаймо її, розвиваймо її! Борімося за красу мови, за правильність мови, за багатство мови...» (*М. Рильський*).

3. «Нації вмирають не від інфаркту. Спочатку їм відбирає мову» (*Л. Костенко*).

4. «Навіть така сувора наука, як кібернетика, і та знайшла в українській мові свою першодомівку, адже маємо факт унікальний – енци-

клопедія кібернетики вперше у світі вийшла українською мовою в Києві (*Олесь Гончар*).

5. «Поки жива мова в устах народу, до того часу живий і народ. І нема насильства нестерпнішого, як те, що хоче відірвати в народі спадщину, створену незчисленними поколіннями його віджилих предків» (*К. Ушинський*).

Вправа 393. Прочитайте текст. Визначте його основну думку. Випишіть з тексту цитату *К. Паустовського*, розставивши в ній розділові знаки. Розкажіть, як ви зрозуміли цей вислів.

ЛЮБОВ ДО РІДНОЇ МОВИ

Є різні люди, різного культурного рівня, і по-різному вони ставляться до мови. Одні розуміють усю глибину значення мови в житті народу, тому плачуть її, дбають про неї, невпинно збагачують свій словник, фразеологію, образність. Послухаеш таку людину: мова ллеться, як музика, – багата, барвиста, пересипана народними слівцями, прислів'ями, дотепами, висвічує й виблискує. Є люди й малоосвічені або й зовсім без освіти, але які від природи мають тонке чуття мови. З них бувають талановиті казкарі, оповідачі.

Однак є навіть освічені люди, які не дбають про мову. З цього приводу доречно буде навести слова *Костянтина Паустовського* з його статті *Поезія прози* *Зі* ставлення кожної людини до своєї мови можна цілком точно судити не лише про її культурний рівень а й про її громадську цінність.

Справжня любов до своєї країни немислима без любові до своєї мови. Людина байдужа до рідної мови дикун. Вона шкідлива самою своєю суттю тому що її байдужість до мови пояснюється цілковитою байдужістю до минулого, сучасного й майбутнього свого народу (*М. Шумило*).

Вправа 394. Напишіть, використавши цитати з *вправи 392* та/або інші відомі вам, твір-роздум (півтори сторінки) про значення державної мови в житті громадян України під назвою «Нас єднає українська мова».

§ 60. ДІАЛОГ І ПОЛІЛОГ. РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ ПРИ ДІАЛОЗІ ТА ПОЛІЛОЗІ

Вправа 395. Розіграйте діалог за особами. Поясніть розділові знаки.

Сашко тільки й чекав цього запитання:

– Уявляєш, мені теж мобілку подарували! Директор фірми, де я кур'ером. За те, що подав ідею, як оформити його новий офіс. Він питає: «Які зробити газони й клумби?» А я: «У вигляді басейників! Замість доріжок – місточки! Замість квіток – водорості й латаття!» Йому так сподобалося, що аж преміював мобілкою! А як ти там?

– Спасибі, добре. Зараз із Павликом газету робимо.

– Хто такий Павлик?

– Дуже хороший хлопець. Приїду – покажу дещо з його малюнків. Вони перемагали навіть у Японії!

Коротко переказала йому сюжети найкращих Павликових творинь, включно з малюнком на асфальті. Не забула додати й про власні успіхи при малюванні сонця, а також – про гурток за інтересами.

– Ага, – Сашків голос трохи приглушився. – А-а-а... за домом... не скучаєш?

Еге ж, його дуже хвилює, чи скучаю за домом! Вишитує, чи Софійка скучає за ним!

– Так, потрохи. Але я їм часто дзвоню. То як там, до речі, наша Чорнобілка?

– Хто? А-а-а! Та якось... То те, то се – ще не встиг запитати! Думаю, що добре. А... (М. Павленко).

Пряму мову можна передати й у формі діалогу. Наприклад: 1. «*А ти бачив захід сонця?*» – «*Так*». 2. «*Чого ти хочеш від мене?*» – «*Справедливості*».

Діалог (dialogul) – це пряма мова двох чи кількох осіб. Діалог складається з реплік двох чи кількох осіб, узятих безпосередньо з розмовного мовлення, із запитань і відповідей.

Репліка – це висловлювання учасника діалогу. Кожну репліку беремо в лапки й відокремлюємо від інших реплік за допомогою тире. Наприклад: «*Ти навчаєшся у восьмому класі?*» – «*У восьмому*». «*Скільки хвилин триває ця перерва?*» – «*Десять*».

Частіше, проте, діалогічну пряму мову в друкованих текстах передають таким чином:

1) кожна репліку пишуть без лапок і починають з нового рядка;

2) перед кожною реплікою ставлять тире. Наприклад:

– Ти мене не забула?

– Ні, не забула.

– Ждала?

– Ждала (М. Коцюбинський).

У драматичних творах діалоги записують так: лапки й тире при репліках не ставлять, проте зазначають автора висловлювання. Наприклад:

Лукаш. Ти плачеш, дівчино?

Мавка. Хіба я плачу? (Лєся Українка).

Вправа 396. Зверніть увагу на пунктуацію в тексті. Перекладіть його (усно) українською мовою, зробіть порівняльний аналіз.

1. Nici un colțisor al încăperii nu rămase necercetat. Sub fotolii, sub birou, sub covoare, se uită peste tot, dar nicăieri nici urmă de caiet. Ațâțată la culme și neputincioasă, Maria apăru iarăși în fața lui Victor:

2. Nu-l găsec! M-am uitat peste tot...

3. Când ai umblat ultima dată cu el?

4. Alaltăieri, după serbare. Am trecut niște însemnări. L-am pus în raft, în locul în care-l țin de obicei, și de atunci n-am mai părăsit casa. Nici la Ionel n-am fost aseară. Mama e plecată din oraș și casa a rămas în seama mea. Dacă n-ar fi telegrafiat că sosește, nici num-ar fi lăsat tata să merg în excursie.

5. Sosește sigur, sigur? întrebă Victor îngrijorat.

6. Absolut sigur... Dar chiar dacă n-ar sosi astăzi, tot nu s-ar schimba nimic. Dacă tata mi-a dat voie să plec, e sfânt. El nu-și întoarce niciodată cuvântul (*C. Chiriță*).

В українській і румунській мовах, коли пряму мову передають у формі діалогу, кожна репліку починають з нового рядка, перед нею ставлять тире й не використовують лапки. Інші розділові знаки ставлять так, як при прямій мові. Наприклад:

– Добрий вечір! – озивається кожний, хто порівнюється з косарями. – Як косилося?

– Слава Богу!

– Чи видержить погода?

– Дасть Бог – видержить (*У. Самчук*).

– Bine v-am găsit, bădiță!

– Bine-ai venit, frate Dănilă! Da mult ai mai zăbovit la târg!

– Apoi dă, bădiță: m-am pornit cu graba și m-am întălnit cu zăbava (*I. Creangă*).

Вправа 397. Перекладіть уривок з діалогом українською мовою. Розіграйте його з однокласником чи однокласницею.

– Pe tine cum te cheamă, fetițo?

– Pe mine?... Solomia...

– Solomia și mai cum?

– Solomia lui Ilie Motroc, răspunse ea...

– De unde ești?

– Din comuna Valea Ursului...

– Câți ani ai împlinit?

– Douăzeci și unu (*L. Rebreanu*).

В українській мові діалог може бути записаний і в лапках, тоді його записують у рядок (це здебільшого діалоги, що переповідаються); у такому разі кожна репліку беруть у лапки, а між репліками ставлять тире, як-от: «Добрий вечір! – озивається кожний, що порівнюється з косарями. – Як косилося?» – «Слава Богу!» – «Чи видержить погода?» – «Дасть Бог – видержить».

У румунській мові діалогічну пряму мову беруть у лапки тоді, коли пряма мова записана у віршовій формі, як-от: «– *Din sfera mea venii cu greu, Ca să-ți urmez chemarea, iar cerul este tatăl meu Și mumă-mea e marea...*» – *O, ești frumos, cum numa-n vis Un înger se arată, Dară pe calea ce-ai deschis N-oi merge niciodată...*» (М. Eminescu).

Вправа 398. Знайдіть у художньому творі невеличкий діалог і запишіть його в рядок. Розставте розділові знаки.

Розмова між декількома особами називається **полілогом** (polilog).
Наприклад: З натовпу голоси:

- Ви впишіть і мене!
- І мене: Кіндратія Хурсу!
- Сироту Юхима! (М. Куліш).

Вправа 399. Проаналізуйте особливості побудови уривків текстів. Поясніть розділові знаки. Якими способами передається діалог у друкованому прозовому, драматичному текстах, у записах розмовного мовлення? Чи є серед наведених текстів полілоги?

I. Тут і наздогнала його Степка. Спритно зіскочила з коня, тихо привіталась:

- Здрастуй, Платоне.
- Здрастуй.
- Впізнав?
- По очах.

Степка закохано дивилась на Платона, а він і не помічав цього – весь у своєму горі.

– Пам'ятаеш, як я тебе взимку штовхнула в ополонку? – пригадала дівчина.

- Ледве не втопився.
- Можна я тебе проведу? – несміло запитала.
- Проведи (М. Зарудний).

II. Михайло. Ну що?

Карпо. Дістав.

Михайло (цілує його міцно). Спасибі! А коли поїзд одходить на Одесу?

Терешко. Здоров, Карпе!

Карпо. Ти питаєш про поїзд? (І. Карпенко-Карий).

III. Той, кому доводилося жити й спілкуватися з сусідами, знає, як одкликалися один одному люди: «Доброго ранку, Миколо!» – доноситься з глибини саду. – «Доброго здоров'я, Іване! Як спалося-ночувалося?» – «Дя-

кую, якби корову до череди не вигонити, то й ще б подрімав» – «Давай я оджену, а ти візьми кошика, груш назбираеш...» – «Іване, а де це твоя хазайка?» – «Щось нездужає...» (В. Скуратівський).

Вправа 400. Запишіть у формі діалогу (полілогу) інтерв'ю з відомим письменником/відомою письменницею рідного краю, науковцем, лікарем/лікаркою, кимось із рідними (на вибір) про вибір професії. Зніміть короткий відеосюжет.

§ 61. КУЛЬТУРА МОВЛЕННЯ. СИНОНІМІКА РІЗНИХ СПОСОБІВ ПЕРЕДАННЯ ПРЯМОЇ МОВИ. ЗАМІНА ПРЯМОЇ МОВИ НЕПРЯМОЮ. ІНТОНАЦІЯ РЕЧЕНЬ З ПРЯМОЮ МОВОЮ, ДІАЛОГОМ

Вправа 401. Перебудуйте (усно) речення, замінивши пряму мову на непряму й навпаки.

1. Прилетіла муха жвава і сказала, що вона лева бачила і сили в світі більшої не зна (Б. Грінченко). 2. Мати сказала, що хмари розійдуться, а сонце – таки засяє (С. Васильченко). 3. «Гаразд, – відповів редактор. – Скажіть, щоб машина почекала» (Петро Панч). 4. Ну, що я говорила? Казала, що жінці треба красиво одягатися, жити в красивому домі, уміти танцювати (Ю. Яновський). 5. Грицько сказав, що зустрів Захара з Ориною по дорозі сюди (А. Головка). 6. «Хлопці, – віднесіть його (пораненого) на човен», – наказав Арсен (В. Малюк). 7. «Я вже своє відлітав», – промовив Іван (М. Зарудний).

Замінюючи пряму мову непрямою, розповідні речення прямої мови найчастіше перетворюють на складнопідрядні зі сполучником **щоб**; питальні речення прямої мови – на складнопідрядні з питально-відносним займенником чи прислівником (**хто, кого, коли, чому, де, коли, звідки, як** та ін.). Спонукальні речення прямої мови, перетворюючись у непряму мову, набувають форми складнопідрядного з'ясувального речення зі сполучником **щоб**.

Вправа 402. Перебудуйте речення, замінивши пряму мову на непряму. Запишіть перебудовані речення.

1. «Я страшенно люблю поезію, – раптом сором'язливо, якось по-дівочому сказала Марія Каспарівна, – хоча сама ніколи й двох рядків не могла стулити» (О. Іваненко). 2. Дібровонька тоді загомонала: «О зимо, не лякай безрадісним кінцем!» (Олена Пчілка). 3. «Не проводжайте мене, – попросила Ліля рідних. – Я скоро повернусь» (Яків Баш). 4. «Це хто тут ночує?» – запитує Чабан, наближаючись до Уралова (Олесь Гончар).

Вправа 403. Прочитайте текст. Складіть за текстом діалог, який би містив репліки-запитання й репліки-відповіді.

ПАПОРОТЬ

Папороть, згідно з повір'ям, цвіте лише раз на рік, у купальську ніч. Розкривається її чарівна осяйна квітка на єдину мить. Це стається рівно опівночі: вона тріскотить і займається водночас блакитним полум'ям.

Хто зірве квітку папороті, той усе знатиме, розумітиме мову дерев і звірів, стане ясновидцем.

Буває, що люди володіють цвітом папороті, але не відразу це помічають. Легенда розповідає про одного селянина, який з доброго дива загубив волів. Коли ж пішов до лісу їх шукати, то йому до плетеного взуття потрапив цвіт папороті. Завдяки йому селянин не тільки дізнався, де його воли, а й довідався, у яких місцях заховано скарби. От він уже йшов лісом і розмірковував про багатства, які бачив своїми. Раптом до нього наблизився розкішно вбраний пан і запропонував обміняти старе плетене взуття на свої чоботи. Селянин погодився, узув чоботи, а панок тим часом зник. І як тільки не стало в селянина його старого взуття, він позбувся своїх незвичайних знань (За Я. Музиченко).

Вправа 404. Напишіть невеличкий твір-розповідь (півтори сторінки) на одну з тем: «Які повір'я я знаю від бабусі», «Чи мають повір'я життєву основу?».

Вправа 405. Складіть текст-фентезі у формі листування електронною поштою улюблених літературних героїв. Надішліть цього листа на email учителя/учительці.

1. Які способи передання чужого мовлення вам відомі?
2. Що називаємо прямою мовою?
3. Що називаємо непрямою мовою?
4. Які розділові знаки ставлять при прямій мові залежно від розміщення слів автора?
5. Що таке діалог?
6. Що називаємо реплікою?
7. Які розділові знаки ставлять у діалогах?
8. Яка відмінність між переданням діалогу в художніх прозових і драматичних текстах?
9. Які ви знаєте способи заміни прямої мови непрямою?
10. Що називаємо цитатою? Які розділові знаки ставимо при цитатах?

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

Тести з вибором однієї правильної відповіді

1. Яке з правил, що стосуються розділових знаків при прямій мові, сформульовано неправильно?

- А Коли пряма мова починається з абзацу, то перед початком її ставимо тире, а в кінці, як звичайно, крапку, знак оклику, знак питання або три крапки.
 Б Коли пряма мова йде в рядок, без абзацу, то перед початком її ставимо відкриті лапки, а в кінці – закриті лапки й відповідний до характеру речення розділовий знак.
 В Якщо слова автора стоять перед прямою мовою, то після них ставимо двокрапку, а пряму мову беремо в лапки.
 Г Якщо слова автора стоять після прямої мови, то перед ними ставимо кому.
 Д Коли кілька реплік прямої мови йдуть у рядок і без вказівки, кому вони належать, то кожному з них беремо в лапки, а між репліками пишемо тире.

2. Пунктуаційну помилку при прямій мові допущено в реченні

- А І тихо-тихесенько я промовляла: «Сон літньої ночі! Мені тебе жаль!» (*Леся Українка*).
 Б «Здоров був, любий!» – жінка говорила, а в голосі її сльоза бриніла (*Леся Українка*).
 В Раптом зброя заблищала, і гукнуло військо хором: «Ми готові йти до бою! Краще смерть, ніж вічний сором!» (*Леся Українка*).
 Г «Ні, не треба, мій таточку, не треба, Ярино – Степан каже. – Я загинув, навіки загинув» (*Т. Шевченко*).
 Д А голос твій бринить, співа з журбою: «Я тут, я завжди тут, я все з тобою!» (*Леся Українка*).

3. Пунктуаційну помилку допущено в реченні

- А Мовили пращури: «Мудрість не в словах, а в діяннях» (*Р. Іваничук*).
 Б «А, всі ви скептики» – відмахнулась Вірунька Івановою примовкою (*Олесь Гончар*).
 В «А як ти думаєш, – зазираючи в очі, нахилився над ним Ничиталюк. – Хто такі генії?» (*П. Загребельний*).
 Г «Слухай, Семене, – кажу йому, коли після зміни вийшли з заводу, – чого ти через Гімалаї летів сюди?» (*Олесь Гончар*).
 Д «Гарний хлопець! Добра дитина! Золоте серце!» – шептала сама до себе тітка Антося... (*К. Попович*).

» Оцініть свої знання з теми «Пряма й непряма мова. Діалог».

ЗАСВОЇВ (-ЛА) ВІДМІННО 12–10 балів	ЗАСВОЇВ (-ЛА) ДОБРЕ 9–7 балів	ЗАСВОЇВ (-ЛА) ПОСЕРЕДНЬО 6–4 бали	МАЙЖЕ НЕ ЗАСВОЇВ (-ЛА) 3–1 бали

ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО У 8 КЛАСІ

СИНТАКСИС ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ У КОНТРОЛЬНИХ ТЕСТАХ

Тести з вибором однієї правильної відповіді

1. Що вивчає синтаксис?

- А Будову слова й речення.
- Б Слова, їх лексичне значення, фразеологізми.
- В Частини мови.
- Г Словосполучення й речення.
- Д Синтаксичні словосполучення і фразеологічні сполучення.

2. Слова поєднані у словосполучення зв'язком узгодження в рядку

- А Моя мати, найкраща з усіх, міцна сім'я, наша держава.
- Б Сильна злива, міцний фундамент, мої враження, найкращий твір.
- В Сильні духом, міцна дружба, враження від мандрівки, найкращий друг.
- Г Найкращий подарунок, сильна людина, міцний корінням, мій батько.
- Д Міцна держава, міцна дружба, мрія про щастя, моя сім'я.

3. Слова поєднані у словосполучення типом підрядного зв'язку, що називається приляганням, у рядку

- А Обирати делегатів, повернутися вчасно, мешкати недалеко, близько від школи.
- Б Читати посміхаючись, йти співаючи, весело співати, мрія поїхати.
- В Право обирати, надія повернутися, зустріти друга, зустріти нещодавно.
- Г Читати часопис, люблю читати, надіятися на зустріч, остання надія.
- Д Повернутися додому, посміхатися від радості, співаючи пісню, любити по-справжньому.

4. Односкладним безособовим є речення

- А Ясени, ясени. Бачу вас за селом край дороги (*М. Ткач*).
- Б Жайворонки над полем (*Є. Гуцало*).
- В Колискова пісня. Скільки їх створив народний геній! (*В. Скуратівський*).
- Г Знайдеться на усе причина – для тишини і для грози (*В. Крищенко*).
- Д Уже зовсім сутеніло (*За Ю. Збанацьким*).

5. Односкладним неозначено-особовим є речення

- А Настигнуть ось скоро веселії жнива (*І. Манжура*).
- Б Ці дерева ще називають японськими родзинками (*З календаря*).
- В Шумлять березові гаї (*З журналу*).
- Г Лець чутно шуміли мотори (*Ю. Збанацький*).
- Д Летять птахи у теплий дальній світ (*О. Ющенко*).

6. Підмет складений у реченні

- А Біля будинку росте багато квітів.
- Б Батько і мати – два сонця гарячих (*В. Крищенко*).
- В Цвіт вишні – символ материнської любові.
- Г Любов до природи пов'язується з поняттям «батьківщина».
- Д Пісня і душа становлять народну святиню.

7. Іменний складений присудок є в реченні

- А Тому ця осінь здається нам весною (*О. Сизоненко*).
- Б Моя ти доле молодая! Не покидай мене (*Т. Шевченко*).
- В Людина здатна творити добро і зло.
- Г У пустелі стояла непорушна спека (*Ю. Смолич*).
- Д На випадок грози не ховайтеся під високими деревами (*З календаря*).

8. Дієслівний складений присудок є в реченні

- А Михайло Івасюк був невсипущим трудівником на ниві рідної культури (*З часопису*).
- Б Людина мусить людині помагати (*І. Франко*).
- В Ще треті півні не співали (*Т. Шевченко*).
- Г Лиш до доброї криниці люди йдуть водиці пити (*Народна творчість*).
- Д Батько звелів доньці накривати на стіл (*Розмовне*).

9. Порівняльний зворот виконує синтаксичну роль іменної частини присудка в реченні

- А А свіжий вітер – як вино (*В. Васкан*).
- Б Любов ти наша, Віра і Надія, нев'янучі, кохані Чернівці (*В. Васкан*).
- В Як в рідній хаті, я у нашому місті (*В. Васкан*).
- Г В головах калина схилилась, наче мама, у журбі (*В. Васкан*).
- Д Твої надії, як джерела, чисті, стрімкі, неначе течія Прута (*В. Васкан*).

10. Прикладку вжито в реченні

- А Для мене ти Дике поле, поезіє (*Г. Тарасюк*).
- Б Журавлики, журавлі, де літали ви малі? (*В. Китайгородська*).
- В Моя Україно, із присмаком вишні (*В. Михайловський*).
- Г Чуєш, мамо-Україно, я не плачу (*В. Колодій*).
- Д Сльота пізньоосіння в Чернівцях (*М. Рачук*).

11. Знайдіть речення зі звертанням.

- А Слова шепочуть зорі найніжніші до місяця-опришка уночі (*В. Лелек*).
- Б Під крилом блакитної любові спи, дитя, в діброві снів (*В. Івасюк*).
- В Стежечка моя в'ється стрічкою, бережком-лузком понад річкою (*І. Кутень*).
- Г Оце мій край, оце мої Карпати, моя земля (*А. Добрянський*).
- Д Карпати. Літо. Гомонить вода в потоках чистих (*Г. Тарасюк*).

12. Серед наведених речень знайдіть неповне речення.

- А Та й ніхто ніколи не стелитиме килимових доріжок людству. І в науці теж (*В. Дрозд*).
- Б Живу. Люблю. І вірю. І надіюсь (*Т. Севернюк*).
- В Принеси мені пролісків білих і весняного неба в очах (*С. Будний*).
- Г Я чекаю. Чуєш? Повернись (*В. Фольварочний*).
- Д Нема нікого, дорогий поете (*В. Колодій*).

13. Серед наведених речень знайдіть називне.

- А Ви приходите в сни, кучеряві мої ясени (*М. Ткач*).
- Б Ясени, ясени, наді мною шумлять ваші крони (*М. Ткач*).
- В Українська пісня – це геніальна поетична біографія українського народу (*О. Довженко*).

Г Українська пісня!.. Хто не був зачарований нею. (О. Довженко).
Д А поруч – хата лісника. І під вікном – високі мальви (Л. Талалай).

14. У якому реченні неозначена форма дієслова виконує синтаксичну роль додатка?

А Людей мільярди і мільярди слів. А ти їх маєш вимовити вперше (Л. Костенко).

Б Суди по правді і не допускай нікому кривдити моїх звірів! (І. Франко).

В Прийде прощатися пора (М. Лукив).

Г Починали носити віночок дівчата з трьох років (З часопису).

Д Будуть пташки прилітати калиноньку їсти (А. Кондратюк).

ВІДПОВІДІ ДО КРОСВОРДІВ, ВПРАВ З КЛЮЧЕМ І ЗАГАДОК

С. 29. 1. Художній. 2. Роздум. 3. Стилістика. 4. Текст. 5. Публіцистичний. 6. Науковий.

Впр. 95. I. 1. Просте. 2. Інверсія. 3. Предикативність. 4. Модальність. 5. Речення. 6. Синтаксис. II. Розкодування: способи вираження підмета.

Впр. 101. ... похвали, ...

Впр. 115 ... сумління ...

Впр. 145. На гонористу людину ... .

Впр. 159. Благородна людина ... .

С. 103. Орфографічна хвилинка. 1. Токіо. 2. Метро. 3. Турне. 4. Таксі. 5. Батумі, Сухумі, Сочі. 6. Кашне. 7. Ательє. 8. Пенсне. 9. Портмоне. 10. Лібрето. 11. Колібри. 12. Шимпанзе. 13. Поні. 14. Зебу.

Впр. 166. 1. Мороз. 2. Бурулька. 3. Ополонка. 4. Півень.

ВІДПОВІДІ ДО ТЕСТОВИХ ЗАВДАНЬ

С. 22–24. 1-Д. 2-Б. 3-Д. 4-А. 5-Б. 6-В. 7-Б. 8-В. 9-Д. 10-В. 11-А. 12-В.

С. 48–49. 1-Б. 2-Б. 3-Д. 4-Г. 5-Г. 6-Г. 7-Б. 8-А. 9-Г.

С. 81–82. 1-В. 2-Г. 3-Б. 4. 1-Б; 2-А; 3-В; 4-Г. 5. 1-Б; 2-В; 3-Д; 4-А. 6. 1-А; 2-Д; 3-В; 4-Г.

С. 87–89. 1-Б. 2-Г. 3-А. 4-Б. 5-В. 6-В. 7-А. 8-Г. 9-Г.

С. 110–112. 1-Д. 2-Б. 3-В. 4-В. 5-Д. 6-Д. 7-Б. 8-Д. 9-А. 10-В.

С. 119–121. 1-Д. 2-В. 3-А. 4-Б. 5-В. 6-В. 7-Д. 8. 1-Д; 2-В; 3-Г; 4-А. 9. 1-А; 2-Г; 3-В; 4-Д. 10. 1-Б; 2-Г; 3-В; 4-Д. 11. 1-А; 2-Б; 3-В; 4-Г. 12. 1-В; 2-А; 3-Б; 4-Г.

С. 145–146, впр. 241. 1-А; 2-Д; 3-Д; 4-Г; 5-Д.

С. 151–153. 1-А. 2-А. 3-Б. 4-В. 5-А. 6-Д. 7-А. 8-Д. 9-Д. 10-Г. 11-Г. 12-Б.

С. 180, впр. 293. 1-А.

С. 185. 1-Д. 2-А. 3-Г. 4-Г. 5-Б. 6-Б. 7-Д. 8-Б. 9-Г. 10-Б. 11-В. 12-Г.

С. 197, впр. 322. В.

С. 201, впр. 329. В.

С. 212–214. 1-В. 2-Г. 3-Г. 4-Б. 5-Г. 6-Б. 7-В. 8-Г.

1-А, Б. 2-А, Б. 3-Б, В. 4-Б, Г.

С. 230–232. 1-В. 2-В. 3-Г. 4-А. 5-Г. 6-Б. 1-Б, Г. 2-Б, Г.

1. 1-Б; 2-Г; 3-В; 4-А.

2. 1-Б; 2-Г; 3-А; 4-Г.

С. 252. 1-Г. 2-Г. 3-Б.

С. 253–255. 1-Г. 2-Б. 3-Б. 4-Д. 5-Б. 6-А. 7-А. 8-Б. 9-А. 10-Г. 11-Б. 12-А. 13-Г. 14-Б.

Зміст

ВСТУП	7
§ 1. Українська мова серед інших мов світу	7
ПОВТОРЕННЯ ТА УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО.	12
§ 2. Самостійні частини мови, їх значення та граматичні ознаки	12
§ 3. Службові частини мови. Вигук	19
Тестові завдання	22
§ 4. Розвиток мовлення. Повторення відомостей про текст, стилі й типи мовлення	25
СИНТАКСИС. ПУНКТУАЦІЯ. СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ І РЕЧЕННЯ	30
§ 5. Словосполучення. Будова й види словосполучень за способами вираження головного слова	30
§ 6. Культура мовлення. Практичне засвоєння словосполучень	34
§ 7. Речення	37
§ 8. Види речень за метою висловлювання та за інтонацією. Окличні речення	40
§ 9. Культура мовлення. Логічний наголос і порядок слів як засоби точності й виразності мовлення	43
Тестові завдання	48
§ 10. Розвиток мовлення. Особливості побудови опису місцевості та пам'яток історії і культури. Усний і письмовий стислий переказ розповідного тексту з елементами опису місцевості в художньому стилі	49
ПРОСТЕ ДВОСКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ	55
§ 11. Просте двоскладне речення. Головні і другорядні члени речення	55
§ 12. Підмет і присудок як головні члени двоскладного речення	58
§ 13. Підмет. Способи вираження підмета	61
§ 14. Присудок. Типи присудків. Простий дієслівний присудок	66
§ 15. Складений дієслівний присудок	68
§ 16. Складений іменний присудок	71
§ 17. Культура мовлення. Особливості поєднання присудка зі складеним підметом. Єдність видо-часових форм дієслів-присудків як засіб зв'язку речень у тексті	74
§ 18. Тире між підметом і присудком	78
Тестові завдання	81
§ 19. Розвиток мовлення. Читання текстів різних стилів, типів і жанрів. Контрольне читання мовчки	82
Тестові завдання	87

§ 20. Другорядні члени речення	88
§ 21. Означення. Узгоджені та неузгоджені означення	91
§ 22. Прикладка як різновид означення. Написання непоширених прикладок через дефіс. Прикладки, які беремо в лапки.	95
§ 23. Додаток. Прямі та непрямі додатки	98
§ 24. Обставина. Види обставин (за значенням).	103
§ 25. Порівняльний зворот.	108
§ 26. Культура мовлення. Обставини часу як засіб зв'язку речень в описових і розповідних текстах. Стилістична роль означень і порівняльних зворотів у розмовному та художньому мовленні	112
§ 27. Синтаксичний розбір простого двоскладного речення	116
Тестові завдання	119
§ 28. Розвиток мовлення. Твір – опис місцевості в художньому стилі на основі особистих спостережень і вражень	121
ПРОСТЕ ОДНОСКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ	126
§ 29. Просте односкладне речення. Типи односкладних речень	126
§ 30. Односкладні прості речення з головним членом у формі присудка. Означено-особові речення	129
§ 31. Односкладні неозначено-особові речення	131
§ 32. Односкладні узагальнено-особові речення.	134
§ 33. Односкладні безособові речення	137
§ 34. Односкладні називні речення	142
§ 35. Речення односкладні і двоскладні різних видів як синтаксичні синоніми. Уживання в описах називних (номінативних) речень для позначення часу й місця подій.	146
Тестові завдання	151
§ 36. Розвиток мовлення. Переклад з румунської мови текстів, що містять елементи опису місцевості, і текстів публіцистичного стилю.	153
ПОВНІ І НЕПОВНІ ПРОСТІ РЕЧЕННЯ	156
§ 37. Повні та неповні речення. Тире в неповних реченнях.	156
§ 38. Культура мовлення. Уживання неповних речень у діалозі, а також у складних реченнях для уникнення не виправданих повторів. Додержання інтонації неповних речень	160
§ 39. Розвиток мовлення. Діалог. Складання й розігрування діалогів відповідно до запропонованої ситуації спілкування.	164

РЕЧЕННЯ З ОДНОРІДНИМИ ЧЛЕНАМИ	168
§ 40. Речення з однорідними членами. Однорідні члени речення зі сполучниковим, безсполучниковим і змішаним зв'язком	168
§ 41. Речення з кількома рядами однорідних членів. Кома між однорідними членами	172
§ 42. Однорідні й неоднорідні означення	177
§ 43. Узагальнювальні слова в реченнях з однорідними членами. Двокрапка і тире при узагальнювальних словах у реченнях з однорідними членами	181
§ 44. Культура мовлення. Правильна побудова речень зі сполучниками <i>не лише.., а й..; як.., так і..</i> Інтонація речень з однорідними членами	183
Тестові завдання	185
§ 45. Розвиток мовлення. Усний твір—опис пам'ятки історії і культури на основі особистих спостережень і вражень у художньому стилі	187
§ 46. Розвиток мовлення. Письмовий докладний переказ (за складним планом) розповідного тексту з елементами опису місцевості	190
РЕЧЕННЯ З ВІДОКРЕМЛЕНИМИ ЧЛЕНАМИ.	192
§ 47. Речення з відокремленими членами. Поняття про відокремлення.	192
§ 48. Відокремлені другорядні члени речення. Розділові знаки при відокремлених членах речення	194
§ 49. Культура мовлення. Дієприслівникові звороти як засіб зв'язку речень у тексті. Правильна побудова речень з дієприкметниковими та дієприслівниковими зворотами	208
§ 50. Уточнювальні члени речення. Інтонація речень з відокремленими та уточнювальними членами	210
Тестові завдання	212
§ 51. Розвиток мовлення. Переклад з румунської мови текстів наукового та публіцистичного стилів	215
РЕЧЕННЯ ЗІ ЗВЕРТАННЯМИ, ВСТАВНИМИ СЛОВАМИ (СЛОВОСПОЛУЧЕННЯМИ, РЕЧЕННЯМИ)	217
§ 52. Речення зі звертанням. Непоширені й поширені звертання. Розділові знаки при звертанні.	217
§ 53. Речення зі вставними словами (словосполученнями, реченнями). Розділові знаки при них	221

§ 54. Культура мовлення. Використання звертань для передання ставлення до адресата і вставних слів для надання реченню різних смислових відтінків. Інтонація речень зі звертаннями, вставними словами (словосполученнями, реченнями)	226
Тестові завдання	230
§ 55. Розвиток мовлення. Виразне читання вголос текстів різних стилів, типів і жанрів	232
§ 56. Розвиток мовлення. Письмовий твір-роздум на морально-етичну чи суспільну тему (в публіцистичному стилі)	234
§ 57. Розвиток мовлення. Ділові папери. Протокол	236
ПРЯМА Й НЕПРЯМА МОВА. ДІАЛОГ	238
§ 58. Пряма й непряма мова як способи передання чужого мовлення. Розділові знаки при прямій мові.	238
§ 59. Цитата як спосіб передання чужого мовлення. Розділові знаки при цитуванні	243
§ 60. Діалог і полілог. Розділові знаки при діалозі та полілозі	246
§ 61. Культура мовлення. Синоніміка різних способів передання прямої мови. Заміна прямої мови непрямою. Інтонація речень з прямою мовою, діалогом	250
Тестові завдання	252
ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО У 8 КЛАСІ	
СИНТАКСИС ПРОСТОГО РЕЧЕННЯ	
У КОНТРОЛЬНИХ ТЕСТАХ	253
Відповіді до кросвордів, вправ з ключем і загадок	255
Відповіді до тестових завдань	255

Навчальне видання

**БАБИЧ Надія Денисівна
ГУЙВАНЮК Інеса Степанівна
ФОНАРЮК Тетяна Іванівна
та ін.**

УКРАЇНСЬКА МОВА

**Підручник для 8 класу з навчанням румунською мовою
закладів загальної середньої освіти
(з аудіосупроводом)**

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

**Видано за рахунок державних коштів.
Продаж заборонено**

Підручник відповідає Державним санітарним нормам і правилам
«Гігієнічні вимоги до друкованої продукції для дітей»

Редактор *Л. Л. Кириєнко*
Художній редактор *І. Б. Штурма*
Коректор *О. А. Тростянчин*

Аудіосупровід *З. П. Суходуб*

Формат 70×100¹/₁₆. Ум. друк. арк. 21,06.
Обл.-вид. арк. 18,0. Тираж 1453 пр.
Зам. № 21-177

Державне підприємство «Всеукраїнське спеціалізоване видавництво «Світ»
79008 м. Львів, вул. Галицька, 21
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4826 від 31.12.2014
www.svit.gov.ua; e-mail: office@svit.gov.ua; svit_vydav@ukr.net

Друк ПрАТ «Білоцерківська книжкова фабрика»
09100, Київська обл., м. Біла Церква, вул. Леся Курбаса, буд. 4
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи серія ДК № 5454 від 14.08.2017